

ISSN 0134–6393 (Print)
ISSN 2415–8240 (Online)

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
УМАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
САДІВНИЦТВА**

засновано в 1926 р.

Частина 2
Економічні науки

**ВИПУСК
101**

Умань – 2022

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва включено до категорії Б Переліку наукових фахових видань України з економічних (051, 072, 073, 075, 076, 241, 281) та сільськогосподарських і технічних (101, 181, 201, 202, 203, 206) спеціальностей.

Збірник наукових праць Уманського НУС індексується: Index Copernicus, Google scholar, ulrichweb.serialssolutions, crossref.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – **Непочатенко Олена Олександрівна**, доктор економічних наук, професор, ректор Уманського національного університету садівництва, Україна

Заступник головного редактора – **Мальований Михайло Іванович**, доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Уманського національного університету садівництва, Україна

Члени редколегії:

Джелонек Дорота – доктор філософії, доцент кафедри менеджменту Ченстоховського політехнічного університету, Польща

Котулік Ростислав – доктор філософії, професор кафедри економіки Пряшівського університету в Пряшеві, Словаччина

Мудрак Руслан Петрович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки Уманського національного університету садівництва, Україна

Матусікова Даніела – доцент кафедри туризму і готельного управління Пряшівського університету в Пряшеві, Словаччина

Штефко Роберт – доктор філософії, професор кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі управління Пряшівського університету в Пряшеві, Словаччина

Нестречук Юлія Олександрівна – доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету садівництва, Україна

Новак Інна Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Уманського національного університету садівництва, Україна

Прокопчук Олена Тодорівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи і страхування Уманського національного університету садівництва, Україна

Транченко Людмила Володимирівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Уманського національного університету садівництва, Україна

Харенко Андрій Олександрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Уманського національного університету садівництва, Україна

Костецька Катерина Василівна – кандидат с.-г. наук, доцент кафедри харчових технологій Уманського національного університету садівництва, Україна (**відповідальний секретар**)

Діордієва Ірина Павлівна – кандидат с.-г. наук, доцент кафедри генетики, селекції рослин та біотехнології Уманського національного університету садівництва, Україна (**технічний секретар**)

Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва / Редкол.: О. О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2022. Вип. 101. Ч. 2 : Економічні науки. 303 с.

Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва висвітлює результати наукових досліджень, проведених працівниками Уманського національного університету садівництва та інших навчальних закладів Міністерства освіти і науки України і науково-дослідних установ НААН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського НУС,
протокол № 3 від 22 грудня 2022 р.

Відповідальність за достовірність цифрового матеріалу, фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

ЗМІСТ

ЧАСТИНА 2

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

<i>О. О. Непочатенко, К. С. Холявіцька</i>	АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ ТА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	7
<i>О. М. Varchenko, К. V. Tkachenko, О. О. Varchenko, N. I. Svyynous, N. O. Verniuk</i>	FEATURES OF INVESTMENT ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF UNCERTAINTY.....	16
<i>П. К. Бечко, Н. В. Бондаренко, С. А. Власюк, О. А. Непочатенко, Б. С. Гузар</i>	КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ.....	30
<i>А. Г. Благополучна</i>	ЕКОНОМІЧНИЙ ВПЛИВ ВПРОВАДЖЕННЯ ТОТАЛЬНОГО ЕНЕРГОЗБЕЖЕННЯ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА.....	38
<i>І. М. Новак, К. В. Сухецька</i>	АНТИСИПАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	45
<i>К. М. Мельник, С. М. Колотуха</i>	СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ....	54
<i>О. М. Варченко, О. О. Варченко, Н. О. Вернюк</i>	ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ В ЛАНЦЮГАХ ПОСТАВОК АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	65
<i>О. О. Непочатенко, П. К. Бечко, С. А. Власюк, Т. В. Шумило</i>	СПРАВЕДЛИВІСТЬ ОПОДАТКУВАННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ.....	79
<i>Ю. А. Цимбалюк, Н. В. Бондаренко, Т. В. Андрусішина</i>	СТАН ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ.....	91
<i>V. S. Ulanchuk, O. V. Zharun, S. Iu. Sokolyuk, M. A. Koroteev, V. I. Ulanchuk</i>	PROBLEMS OF INVESTMENT ACTIVITY DEVELOPMENT IN UKRAINE	100

<i>О. О. Кутова</i>	ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	109
<i>О. Т. Прокопчук, О. Г. Пенькова, А. О. Харенко</i>	ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У СТРАХОВОМУ БІЗНЕСІ.....	120
<i>О. О. Непочатенко, П. К. Бечко, С. А. Пташник, О. А. Гавриленко</i>	МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНКИ КЛАСТЕРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ.....	130
<i>Р. П. Мудрак, В. В. Лагодієнко, О. В. Демченко</i>	ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ.....	141
<i>О. Т. Прокопчук, Ю. В. Улянич, М.М. Мирошниченко</i>	ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ.....	152
<i>П. К. Бечко, С. А. Пташник, Н. В. Лиса, Ю. І. Нагорна</i>	МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ.....	164
<i>О. А. Шуст, О. М. Варченко, Д. Ф. Крисанов, О. О. Варченко, Н. О. Вернюк</i>	ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ АПК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ ЗАГРОЗ І ПІДЙОМІВ.....	172
<i>М. І. Мальований, Ю. В. Улянич, О. Д. Підлубна</i>	ПРОФЕСІЙНА ТА СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ВЕТЕРАНІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ.....	197
<i>О. В. Пономаренко</i>	ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ.....	208
<i>П. К. Бечко, Н. В. Бондаренко, С. А. Власюк, О. В. Ролінський, В. І. Нагорний</i>	ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ РИНКУ КРЕДИТНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	219
<i>Т. А Жадан, Ю. В. Жадан, Є. Б. Соколова</i>	СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ.....	234
<i>А. А. Осіпова</i>	ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА РОЗВИТОК БІЗНЕСУ.....	246

<i>Л. Л. Кононенко</i>	ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	255
<i>Л. В. Барабаш, О. В. Ролінський</i>	ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ПЛОЩИНІ БЮДЖЕТІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	263
<i>П. К. Бечко, Н. В. Бондаренко, О. В. Пономаренко, О. О. Трушевський</i>	АГРАРНЕ СТРАХУВАННЯ ТА ЙОГО РОЗВИТОК ЗА СУЧАСНИХ УМОВ.....	275
<i>Р. О. Журавель</i>	РИЗИК ТА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ У ФУНКЦІОНУВАННІ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ.....	283
<i>Ю. О. Нестерчук, О. С. Юрченко</i>	ВПЛИВ ФАКТОРУ ВІЙНИ НА СТАН ВІТЧИЗНЯНОГО СВИНАРСТВА (БЕРЕЗЕНЬ- СЕРПЕНЬ 2022 РОКУ).....	292

ЧАСТИНА 2

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ ТА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О. О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук

К. С. ХОЛЯВІЦЬКА, здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

Стаття присвячена аналізу виконання та процесу формування стратегії розвитку Черкаської області. Проаналізовано основні показники соціально-економічного розвитку України і Черкаського регіону у 2015–2019 рр. та показники надходжень до місцевих бюджетів Черкаської області за 2021–2022 рр. Розглянуто особливості розробки стратегії Черкаської області до 2027 р. Наведено засоби реалізації стратегії розвитку регіону, що включають: цільові регіональні програми, сценарії та стратегічні бачення, цілі. Виокремлено ключові недоліки реалізації цільових комплексних програм та, на цій основі, запропоновано напрями удосконалення стратегічного планування у сучасних умовах, до яких віднесено: скорочення кількості документів, що визначають перспективи розвитку регіону; узгодження різнопланових цілей, визначених у цих документах; орієнтацію на реальні інвестиційні проекти.

Ключові слова: стратегія, програма, стратегічні цілі, завдання, стратегічне планування, стратегія розвитку.

Постановка проблеми. Головною проблемою сучасного економічного розвитку є вибір правильного напрямку розвитку, чітке визначення ключових моментів на цьому шляху та реалізація обраної моделі. Стратегічне планування розвитку території сьогодні вважається, одним із найбільш перспективних механізмів реалізації тривалої регіональної політики в умовах посилення самоорганізації об'єднаних територіальних громад. Метою регіональної політики є розвиток економіки, для покращення життя мешканців та підвищення якості життя. У багатьох країнах світу регіональна політика стала важливою категорією діяльності органів управління, про що свідчить активна її реалізація. В Україні не викликає сумнівів необхідності планування діяльності на місцевому рівні, в нашій державі, як і в інших країнах світу, успішно розвивається та запроваджується стратегічний підхід до планування сталого територіального розвитку [10].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика регіонального розвитку доволі широко висвітлюється у наукових публікаціях українських учених. Серед них варто виокремити праці В. М. Вакуленка [1], З. С. Варналія [2], О. І. Васильєвої [3], Л. І. Дідківської [6], М. І. Долішнього, Г. О. Дробенко, О. П. Крайник [7], В. С. Куйбіди, Ю. П. Шарова [9] та інших. Проте актуальність

подальшого висвітлення шляхів ефективного стратегічного планування та розвитку на регіональному рівні нині активізується постійними трансформаціями економічного та соціального простору, що формує нові тенденції розвитку територій.

Метою статті є оцінка основних показників соціально-економічного розвитку України та Черкаського регіону, та висвітлення особливостей розробки стратегії Черкаської області до 2027 року.

Методика досліджень. Для наукового вирішення поставленої у статті мети використано загальнонаукові методи наукового пізнання та дослідження економічних явищ. Теоретико-методологічною основою дослідження є, в основному, праці вітчизняних науковців і практиків, що займаються дослідженням стратегічного планування та стратегією розвитку на регіональному рівні. У статті використано такі методи дослідження: абстрактно-логічний, математичний, порівняння, монографічний, табличний, графічний та наукового узагальнення.

Результати досліджень. Стратегія є базовим документом, що визначає подальший соціально-економічний розвиток міста, розвиток територіальної громади на перспективу. Стратегія розвитку - це довготермінові плани розвитку, які розробляються, як правило, на 7–10 років. Це бачення, місія, пріоритети громади, це те – куди рухається громада. Вона спрямована на покращення та підвищення комфорту та якості життя мешканців, на розвиток економіки Черкаської області та підняття її конкурентоспроможності. Стратегія розвитку Черкаської області на період 2021–2027 рр. є основним планом, який побудовано на основі програмно-цільового та проектно-орієнтованого підходів до вирішення питань розвитку регіону на довгострокову перспективу [8].

Підвищення соціально-економічного розвитку прямо залежить від результатів діяльності суб'єктів регіональної економіки та ефективності системи управління фінансовими ресурсами на всіх етапах виробничо-господарської діяльності. Відтак, економічну характеристику Черкаського регіону та ефективності його використання доцільно розпочати з оцінки основних показників соціально-економічного розвитку регіону та їх порівняння з відповідними показниками розвитку регіонів України (табл. 1).

Проте, темпи приросту показників у Черкаському регіоні є вищими у порівнянні з середньо-українськими. Так, ВРП Черкаського регіону у 2019 році в порівнянні з 2015 роком зріс на 45,0 %, тоді як в середньому по Україні – на 39,4 %. Швидше, у порівнянні з загальноукраїнським значенням, зростає в регіоні ВРП на одну особу (203,6 % на противагу 200 %), зростають доходи місцевих бюджетів на одну особу, обсяги міжбюджетних трансфертів та видатки місцевих бюджетів на одну особу, зокрема на освіту та охорону здоров'я. В Черкаському регіоні нижчий рівень безробіття, ніж в середньому по країні (8,3 % на противагу 8,6 % у 2019 році). Натомість, середньомісячна заробітна плата в регіоні становить 84,1 % середнього значення по країні, тобто 8838,0 грн., хоча зростання її за аналізований період відбувається такими ж темпами як і в середньому по Україні.

Табл. 1. Основні показники соціально-економічного розвитку України та Черкаського регіону 2015-2019 рр.*

Найменування показника	Регіон	Рік					Темп приросту, % (2015 р. до 2019 р.)
		2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	
ВРП, млн грн	Україна	1988544	2385367	2981277	3560031	3977198	200,0
	Черкаський регіон	50843	59412	73176	93315	103514	203,6
	Частка ВРП Черкаського регіону у ВВП України, %	2,6	2,5	2,5	2,6	2,6	-
Населення, млн осіб	Україна	42,9	42,8	42,6	42,4	42,1	98,1
	Черкаський регіон	1,25	1,24	1,23	1,22	1,21	96,8
	Частка населення Черкаського регіону в загальній чисельності населення України, %	2,9	2,89	2,88	2,87	2,87	-
Кількість зайнятих, тис. осіб	Україна	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9	80,0
	Черкаський регіон	2566,4	2600,2	2478,0	2486,8	2714,9	105,8
Середньомісячна заробітна плата, грн	Україна	4207,3	5187,3	7105,4	8867,3	10503,7	249,7
	Черкаський регіон	3360	4148	6042	7478	8838	263,0
	Черкаський регіон у порівнянні з загальноукраїнським значенням, %	79,9	80,0	85,0	84,3	84,1	-
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	Україна	9,5	9,7	9,9	9,1	8,6	90,5
	Черкаський регіон	9,8	10,0	10,2	9,6	8,3	84,7
Доходи всього, млн. грн	Україна	1 772 016	2 051 331	2 652 082	3 248 730	3 699 346	208,8
	Черкаський регіон	44708	53496	69399	82600	92974	207,9
	Черкаський регіон у порівнянні з загальноукраїнським значенням	2,5	2,6	2,6	2,5	2,5	-
Рівень дотаційності місцевих бюджетів, %	Україна	59,08	53,36	54,29	53,15	52,1	88,2
	Черкаський регіон	68,4	69,0	69,8	70,3	63,9	93,4
Видатки всього, млн грн	Україна	276 940	346 242	490 119	563 271	557 524	201,3
	Черкаський регіон	13 200	14 500	16 216	17 314,5	16 453,3	124,6
	Черкаський регіон у порівнянні з загальноукраїнським значенням	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	-

Примітка: *Джерело: авторські розрахунки за даними джерел [4, 5]

Ще одним негативним показником є високий рівень дотаційності місцевих бюджетів Черкаського регіону: у 2019 році цей показник дорівнював 63,9 %, тоді як середнє значення по країні – 53,4 % (при цьому, як по регіону, так і по Україні рівень дотаційності місцевих бюджетів впродовж 2015–2019 рр. безперервно зростає, що характеризувалося як негативна тенденція та вказувало на неефективність міжбюджетних відносин, проте, у 2019 році цей показник суттєво знизився).

Одним із важливих аспектів розробки та реалізації Стратегії розвитку є посилення кооперації між владою, громадськістю регіону, наукою, бізнесом та іншими суб'єктами регіонального розвитку з метою досягнення максимального соціального та економічного впливу. Європейський підхід включає постановку окремих стратегічних цілей та завдань, щодо розвитку економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал (з урахуванням конкурентних переваг регіону) та сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні. Розробляється на основі прозорості, за координації Черкаської агенції регіонального розвитку територій [8].

Відповідно до розрахунків Міністерства фінансів України, очікуваний темп приросту доходів місцевих бюджетів Черкаської області на 2022 рік (без офіційних трансфертів) становить 111,9 %, в т.ч. приріст доходів загального фонду – 112,6 %, приріст доходів спеціального фонду - 101,4 % (рис. 1).

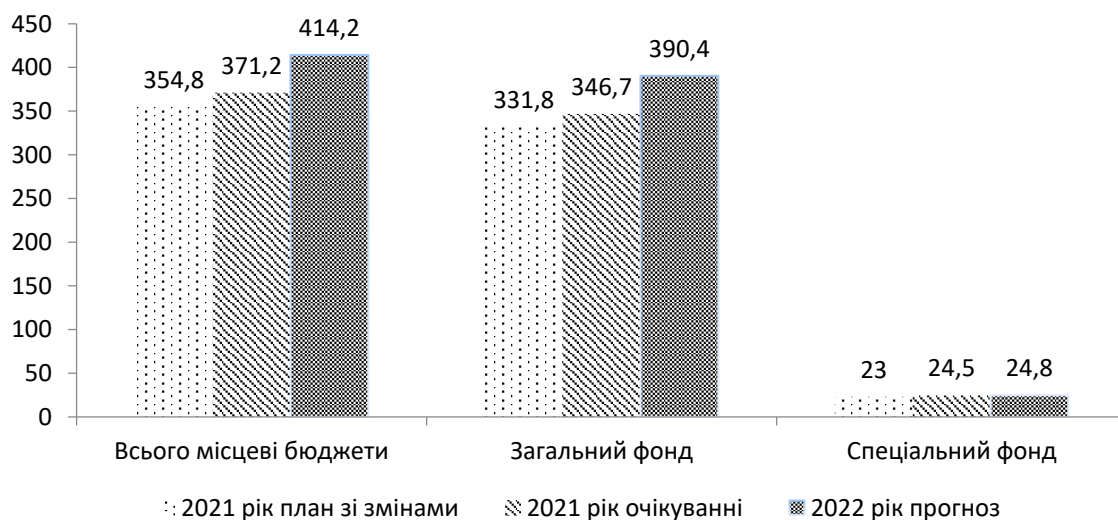

Рис. 1. Показники надходжень до місцевих бюджетів Черкаської області за 2021-2022 рр., млрд грн

Джерело: [8]

Напрямки формування спільної стратегії розвитку громади Черкаської області з урахуванням умов і тенденцій розвитку регіону, актуальних проблем господарського комплексу та соціальної сфери та членів робочої групи з формування розробки Стратегія розвитку Черкаської області на 2021–2027 роки. Запропонована SWOT-матриця, дозволяє визначити взаємозв'язок між внутрішніми (сильні та слабкі сторони) та зовнішніми (можливості та загрози) факторами стратегічного значення для Черкаської області. Суцільні лінії

позначають міцні зв'язки, а пунктирні – слабкі. Саме ці відносини дозволяють нам сформулювати порівняльні переваги, виклики та ризики, які лежать в основі стратегічного вибору – визначення стратегічних та операційних цілей для довгострокового розвитку регіону [8].

Для формування сценаріїв соціально-економічного розвитку виділено ключові чинники, що найбільшою мірою визначають зміни у середовищі на рівні регіону: внутрішньо-регіональні чинники (формування ОТГ, перспективна демографічна ситуація, інтенсивність впровадження SMART-спеціалізації, масштаби тіньової економіки та ін.) та зовнішні відносно регіону чинники (загальнодержавний тренд економічного розвитку, вектор загальнодержавної регіональної політики, заходи боротьби з корупцією та їх успішність, суспільна активність і довіра до влади та ін.) [10].

Умовою сценаріїв є їх замінність, важливою умовою є розгляд принципів SMART-спеціалізації, як полегшувального інструменту конкурентоспроможності. Регіональний рівень [8]:

1. З точки зору національних тенденцій, на економічну рецесію в 2020–2021 роках вплине нова епідемія коронавірусу (у 2020 році базові показники знизяться, у 2021 році – частково відновляться), а в 2021–2022 роках – поступове повернення до рівня 2019 року.

2. Регіональні органи влади визначили та підтримали стратегічні сектори регіональної економіки з урахуванням впливу негативних процесів у світовій та вітчизняній економіках.

3. Основні експортери зміцнюють свої позиції на європейському ринку, водночас зумовлюючи поступове зростання цін на товари, вироблені в регіоні.

4. Об'єднання громад Черкащини відбулося в рамках державного процесу та завершилося вчасно.

5. Інтеграція України у світову торгівлю, відновлення дорожньо-транспортної мережі, річкового та повітряного сполучення посилюють логістичні позиції регіону.

6. Орієнтація на інноваційний розвиток, підтримання попиту на державне замовлення у сфері оборони, сприяння розвитку промислових підприємств Черкащини у сфері військової промисловості, збільшення їх внеску у створення регіональної продукції та створення нових робочих місць.

7. Держава створює передумови для розвитку малого підприємництва, підприємств, фермерських і кооперативних господарств, розширення можливостей зайнятості та покращення умов життя на селі.

8. Міграційні тенденції залишаються на нинішньому рівні, але потоки населення в інші регіони України та всередині області зменшилися, особливо через заборону імміграції через пандемію.

9. GO Highway, міжнародний транспортний коридор через Черкаську область (Гданськ-Одеса), проект будівництва в стадії реалізації.

10. Помірне зростання зацікавленості іноземних інвесторів до Черкаської області.

Саме тому, основний сценарій здійснюється в умовах обмеженої системності при узгодженні складових економічної та соціальної політики держави. Концепція розвитку держави базуватиметься на технологічній модернізації економіки і створені «точок росту», послідовність у вирішенні локальних інноваційних задач на регіональному рівні підсилить стійкість економіки.

Обрані на підставі аналізу стратегічні цілі - спосіб досягнення стратегічного бачення, їх визначення обумовлено, з одного боку, повноваженнями учасників підготовки і впровадження Стратегії, а з іншого боку - наявністю інструментів впливу (табл. 2.).

Табл. 2. Стратегічне бачення*

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1	СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2	СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 3
Економіка	Люди	Висока якість життя
SMART-спеціалізація регіону С.1		SMART-спеціалізація регіону С.2
Інноваційні агротехнології, глибока переробка сільськогосподарської продукції, висока якість продуктів харчування		Розвиток ІТ-галузі та інформаційно-комунікаційних технологій

Примітка: *Джерело: [8].

Стратегія розвитку Черкаської області на період 2021–2027 роки узгоджується з:

- Державною стратегією регіонального розвитку на 2021–2027 роки.
- Цілями Сталого Розвитку до 2030 року, затвердженими на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році.

Водночас Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки містить три стратегічні цілі:

1. Сформулювати єдину державу в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах.
2. Підвищення рівня регіональної конкурентоспроможності.
3. Розвивати ефективне багаторівневе управління.

Таким чином, загалом Стратегія є основою для реалізації проектів регіонального розвитку, які випливають із цілей і завдань реалізації проекту, а також основою для прийняття управлінських та бюджетних рішень у сфері регіонального розвитку.

Стратегія розвитку Черкаської області сформульована відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки (табл. 3) та процесу державного стратегічного планування розвитку окремих галузей країни та її регіональної економіки, що враховує потреби їх розвитку та потреби підвищення конкурентоспроможності. Отже, соціально-економічний аналіз розвитку регіону показує, що незважаючи на наявність економічного потенціалу в регіоні, за окремими показниками соціально-економічна сфера суттєво впливає на якість життя громадян, ситуація в регіоні не в повній мірі задовольняють черкащан.

Табл. 3. Стратегічні цілі Стратегії розвитку Черкаської області на період 2021-2027 роки із стратегічними цілями Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки*

Стратегічні цілі (Україна)	Стратегічні цілі (Черкаська область)				
	1. Економіка: високотехнологічна, продуктивна, експортоорієнтована	2. Люди: професійні, адаптивні, згуртовані	3. Висока якість життя: екологія, безпека, інфраструктура	SMART-спеціалізація регіону С.1: Інноваційні агротехнології, глибока переробка сільськогосподарської продукції, висока якість продуктів харчування	SMART-спеціалізація регіону С.2: Розвиток ІТ-галузі та інформаційно-комунікаційних технологій
1. Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах	X	X	X	X	X
2. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів	X	X	X	X	X
3. Розбудова ефективного багаторівневого врядування	X	X	X	X	X

*Примітка: Велика буква "X" означає більшу узгодженість / зв'язок, аніж маленька "x", – відсутній зв'язок; * Джерело: [8].*

Тому, оскільки основним об'єктом, яким скеровуються зусилля у Стратегії регіонального розвитку, є люди та якість їхнього життя (наближення до європейського рівня), робоча група під час обговорень вирішила сформулювати наступне бачення стратегії розвитку регіону до 2027 року.

Висновки. Отже, у статті здійснено оцінку основних показників соціально-економічного розвитку України та Черкаського регіону та висвітлено особливості розробки стратегії Черкаської області до 2027 року.

Стратегія спрямована на підвищення добробуту населення регіону, підвищення комфорту та якості життя, підвищення рівня освіти мешканців, на розвиток економіки Черкаської області та підвищення її конкурентоспроможності, а також створення позитивного іміджу регіону та максимально ефективно використовувати його ресурси та можливості. За результатами дослідження і перспектив подальших розвідок у даному напрямку визначено що, протягом 2015–2019 рр., темпи приросту показників у Черкаському регіоні є вищими у порівнянні з середньо-українськими, нижчий

рівень безробіття, ніж в середньому по країні (8,3 % на противагу 8,6 % у 2019 році) та одним із негативних показників є високий рівень дотаційності місцевих бюджетів Черкаського регіону у порівнянні із загальноукраїнським значенням

Для ефективної реалізації стратегій та програм регіонального розвитку потрібно усунути неузгодженість цілей окремих програм, забезпечити першочергові пріоритети програмам підтримки реального сектору економіки, а не програмам у яких основними заходами – є заходи консультативно-інформаційного спрямування, забезпечити фінансування пріоритетних напрямків розвитку території. Таким чином, реалізація Стратегії розвитку області має допомогти перетворити її економіку на більш конкурентоспроможну за рахунок притоку як прямих іноземних, так і внутрішніх інвестицій у перспективні сектори, стимулюванню розвитку підприємництва, розвитку людського капіталу, що в кінцевому результаті матиме позитивний вплив на підвищення експортного потенціалу місцевих виробників та освоєння нових ринків збуту продукції.

Література:

1. Берданова О. В., Вакуленко В. М., Тертичка В. В. Стратегічне планування. Л.: ЗУКЦ, 2008. 138 с.
2. Варналій З. С. Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення [Текст] : зб. офіц. док. Національний ін-т стратегічних досліджень. К. : НІСД, 2004. 520 с.
3. Васильєва О. І. Трансформація регіонального управління в умовах реформування владних відносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра наук: 25.00.02. К., 2010. 38 с.
4. Головне управління статистики у Черкаській області / Соціально-економічне становище Черкаської області. URL: <http://ck.ukrstat.gov.ua/>.
5. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. С. 68.
7. Крайник О. П. Регулювання економічного розвитку регіону. Наук.-дослід. фінанс. ін-т. К. : НДФІ, 2007. 296 с.
8. Черкаська обласна державна адміністрація / Стратегія збалансованого регіонального розвитку Черкаської області на період до 2027 року (нова редакція). URL: <https://ck-oda.gov.ua/derzhavna-strategiya-regionalnogo-rozvitku-na-2021-2027-roki/>.
9. Шаров Ю. П. Методологічне забезпечення програмування розвитку публічних інституцій та якості їх діяльності: наук. розроб. К.: НАДУ, 2009. 52 с.
10. Яркіна Н. М. Економіка підприємства: навч. посіб. Київ : ЛіраК, 2015. 498 с.

References:

1. Berdanova, O. V., Vakulenko, V. M., Tertychka, V. V. (2008). *Strategic planning*. L.: ZUKTS, 2008. 138 p.
2. Varnaliy, Z. S. (2004). *Regional policy of Ukraine: institutional and legal support: coll. officer dock*. National Institute of Strategic Studies. K.: NISD, 2007. 520 p.

3. Yarkina, N. M. (2015). Business economics: teaching. manual Kyiv: LiraK, 2015. 498 p.
4. Kraynyk, O. P. (2007). Regulation of the economic development of the region. Scientific research finance int. K.: NDFI, 2007. 296 p.
5. Cherkasy regional state administration / Strategy of balanced regional development of Cherkasy region for the period until 2027 (new edition). Available at: <https://ck-oda.gov.ua/derzhavna-strategiya-regionalnogo-rozvitku-na-2021-2027-roki/>.
6. Didkivska, L. I. (2002). State regulation of the economy: academic. manual K.: Znannia-Press, 2002. 68 p.
7. Main Department of Statistics in Cherkasy Oblast / Socio-economic situation of Cherkasy Oblast. Available at: <http://ck.ukrstat.gov.ua/>.
8. Sharov, Yu. P. (2009). Methodological support for programming the development of public institutions and the quality of their activities: science. development K.: NADU, 2009. 52 p.
9. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Vasylieva, O. I. (2010). Transformation of regional management in the conditions of reforming power relations in Ukraine. Autoref. thesis doctor of sciences from state. Example. K, 2010. 38 p.

Annotation

Nepochatenko O. O., Kholyavitska K. S.

Analysis of the implementation and formation of the development strategy of the Cherkask region

The article is devoted to the analysis of the implementation and process of formation of the development strategy of the Cherkasy region. The main indicators of the socio-economic development of Ukraine and the Cherkasy region in 2015–2019 and the indicators of revenues to the local budgets of the Cherkasy region for 2021–2022 were analyzed. The peculiarities of the development of the strategy of the Cherkasy region until 2027 were considered. Means of implementation of the regional development strategy are given, including: target regional programs, scenarios and strategic visions, goals. The key shortcomings of the implementation of targeted complex programs are singled out and, on this basis, directions for improving strategic planning in modern conditions are proposed, which include: reducing the number of documents defining the prospects of the region's development; coordination of various goals defined in these documents; focus on real investment projects; optimization of procedures for development and approval of regional strategies.

The main problem of modern economic development is the choice of the right direction of development, the clear definition of the key points on this path and the implementation of the chosen model. Today, strategic planning of the development of the territory is considered one of the most promising and effective mechanisms for the implementation of long-term regional policy in the conditions of strengthening the self-organization of united territorial communities. The goal of regional policy is to develop the economy, to improve the lives of residents and improve the quality of life. In many countries of the world, regional policy has become an important category of activity of governing bodies, as evidenced by its successful implementation. Today in Ukraine,

there is no doubt about the necessity and relevance of planning activities at the local level. In our country, as in other countries of the world, a strategic approach to planning sustainable territorial development is actively being developed and implemented.

According to the results of the research and prospects for further exploration in this direction. During 2015–2019, the rate of growth of indicators in the Cherkasy region is higher compared to the Ukrainian average, the unemployment rate is lower than the national average (8.3 % as opposed to 8.6 % in 2019) and one of the negative indicators there is a high level of subsidization of local budgets of the Cherkasy region in comparison with the all-Ukrainian value. Therefore, the implementation of the Regional Development Strategy should help to transform its economy into a more competitive one due to the inflow of both direct foreign and domestic investments in promising sectors, stimulation of entrepreneurship development, development of human capital, which in the end will have a positive effect on increasing the export potential of local producers and development of new product sales markets.

Key words: strategy, program, strategic goals, tasks, strategic planning, development strategy.

УДК: 332.05

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-16-30

FEATURES OF INVESTMENT ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF UNCERTAINTY

O. M. VARCHENKO, Doctor of Economics

K. V. TKACHENKO, PhD of Economics

O. O. VARCHENKO, PhD of Economics

N. I. SVYNOUS, PhD of Economics

Bila Tserkva National Agrarian University

N. O. VERNIUK, PhD of Economics

Uman national university of horticulture

У статті систематизовано особливості інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств та обґрунтовано напрями її активізації. Узагальнено особливості сільськогосподарської діяльності та охарактеризовано їх вплив на стримування та стимулювання інвестиційних процесів. Встановлено, що основним джерелом інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств є власні фінансові ресурси, формування яких здійснюється за рахунок прибутку та амортизаційних відрахувань.

Ключові слова: інвестиції, сільськогосподарські підприємства, джерела інвестиційних ресурсів, капітальні вкладення

State of the problem. In the current environment, the agricultural enterprise in its economic activity should focus on compliance with the principles of sustainable

development, then its investment activities should be considered as a unity of three systems: economic, environmental and social and, accordingly, within these systems to define goals and objectives. Intensification of investment processes at the level of economic entities is a condition for ensuring the competitiveness of the enterprise, as it contributes to the expanded reproduction, rational use of natural resources, environmental protection, improving the social sphere of rural areas.

Successful investment in agricultural enterprises requires consideration of the specifics of the study area, as well as analysis of investment activities of agricultural enterprises, which helps to identify general and specific patterns of investment processes to develop effective measures to intensify it at the level of economic entities. Thus, restoring the productive potential of agriculture, overcoming its economic and technological backwardness, technical modernization and transition to an innovative path of development is a prerequisite for attracting investment in the industry, as this process is difficult for most agricultural producers due to lack of financial resources. That is why the question of studying the peculiarities of investment activities is relevant in conditions of increasing uncertainty and risk.

Analysis of recent research and publications. Numerous domestic researchers have paid attention to the study of the peculiarities of investment activities by agricultural enterprises. Scientific publications widely cover the components of the investment process, directions and forms of investment by agricultural enterprises, priority areas of investment under certain conditions. However, the economic conditions of investment activities of agricultural enterprises are changing, which determines the peculiarities of these activities in the direction of forming both incentives and deterrents to intensify investment processes, which necessitates further research.

The purpose of the study is to summarize the features of agricultural production and their impact on the intensification of investment activities by agricultural enterprises, analysis of investment in the current environment and justification of priority areas for its implementation in conditions of increasing uncertainty.

Research methodology. The study of the peculiarities of investing in the activities of agricultural enterprises was conducted using the principles of dialectics, which allowed to identify factors and vectors of influence on investment processes in conditions of uncertainty and risk. In addition, the study used an appropriate system of research methods: monographic – in formulating the purpose and conclusions of the study; the method of theoretical generalization of domestic scientists was used in the systematization of the influence of the peculiarities of agricultural production on investment processes. Methods of economic and statistical analysis in the analysis of areas of investment resources, questionnaires – in identifying the vector of influence of external and internal factors of investment activities in the environment of agricultural enterprises. In order to summarize the conclusions used general scientific methods of cognition, such as analysis and synthesis, induction and deduction, systemic integrated approach.

Research results. Investment activity of agricultural enterprises is carried out in the general conditions of economic development, but is influenced by specific factors

that determine the peculiarities of investment processes. The essence of investment in economic theory is most accurately presented by J. M. Keynes, who considered investment as a part of income for a given period that was not used for consumption, the current increase in the value of capital assets as a result of production activities of this period [1]. This definition distinguishes such characteristics of investments as: resources that are accumulated for the purpose of accumulating income, and investment, ie the use of resources.

Consider the features of agricultural production, which must be taken into account when carrying out investment activities. First of all, it is necessary to highlight this feature of agricultural activities under the influence of environmental factors. The investment attractiveness of an agricultural enterprise or rural area will depend on favorable climatic conditions, the level of natural fertility of agricultural lands, the absence and absence of soil erosion, pollution, the spread of pests and diseases, etc. Obviously, ensuring a normal value and above these indicators will allow you to get a higher income, and, accordingly, will stimulate greater investment.

Agricultural enterprises operate in a model of competition close to perfect. This is ensured by the fact that agricultural producers produce small volumes of homogeneous products, which do not differ from each other in quality characteristics. That is why agricultural enterprises are dependent on processors who create monopsony, a type of market structure in which many producers have one buyer, which allows processors to dictate purchase prices. Enterprises-suppliers of agricultural machinery and equipment, mineral fertilizers, protection of animals and plants, etc. are also in a monopoly in relation to agricultural producers. This feature affects the investment process, as more attractive to investors are enterprises producing material and technical resources and processing enterprises. As a result, if you do not influence the investment processes in agriculture in order to intensify and support them, a situation of certain technical and technological backwardness of agricultural enterprises may be created. This is relevant because today processing enterprises have increased the requirements for the quality of agricultural raw materials, which technically backward agricultural producers are unable to provide.

Achieving parity in the agricultural sector of the economy should be an important tool for regulating investment activities. It is obvious that the restriction of prices for material and technical resources has a directly proportional effect on stimulating investment in agriculture, because if the cost of investment decreases, the time of their return is reduced, the return increases. The establishment of guaranteed purchase prices for agricultural products has a similar effect, which provides growing incomes to agricultural enterprises, which also reduces investment risks for both owners and other investors.

At the same time, given the sharp rise in prices, fuel resources and electricity necessitate the provision of tools to regulate pricing in the fuel and energy sector and electricity as one of the significant components of costs in the cost of agricultural products. If the tools for regulating the prices of electricity and fuel resources are used, the profitability of agricultural enterprises will be guaranteed.

Note that the most difficult from a monetarist point of view is the regulation of interest rates on loans. Proponents of monetarism believe that in the phase of economic downturn, the goal of monetary policy is to revive the economy by lowering interest rates on credit resources. This will increase the demand for credit and, accordingly, increase the business activity of individual industries and the economy as a whole. In the recovery phase or in the event of a crisis, on the contrary, methods of credit restriction are used, ie raising interest rates [2]. This approach is supported by other foreign researchers, who emphasize that in order to develop investment processes, lending processes are important, not just money transactions and the money supply that serves them. To this end, the state should introduce instruments to regulate the value of credit resources in the form of subsidizing part of the interest rates for economic entities, including agricultural. The difficulty is to determine the amount of interest rate subsidies, in order to subsidize, or vice versa, to curb demand for credit resources.

Regarding the role of the state in regulating the market of insurance services and tariffs in the agricultural sector, such experience in domestic practice is meager, although last year adopted regulations on the development of state-supported insurance, which will reduce insurance premiums in insuring their agricultural products [3, 4]. It is obvious that the high level of agricultural risks and the weak legal framework for protection against them are a significant obstacle to stimulating investment activities of economic entities.

The next factor of state influence on the intensification of investment activities of agricultural enterprises should be measures and tools to ensure sustainable development of rural areas. Particular attention should be paid to the development of social infrastructure of the village and the creation of new jobs.

An important feature of agricultural production, which hinders investment in the industry, is the low level of product diversification. This is confirmed by the fact that one of the laws of development of investment processes is the possibility of diversification of production, which is why this property of agricultural production is a deterrent.

At the same time, the elasticity of demand for most foods by price, consumer income, inflation and other factors is lower than the elasticity of demand for industrial goods or various services. Consumers always buy food, and therefore the demand for agri-food, in which investments are made, will be constant. In the current conditions of a sharp rise in prices for agricultural products and food and high consumer demand, even a significant increase in its production will not be accompanied by difficulties in marketing. Given the sufficient level of state protectionism of the domestic agri-food sector of the economy, there is an increase in investment attractiveness.

The interest of investors in investing in agricultural production in some cases is constrained by such a feature as a significant gap in time between resource costs and production. Obviously, this prolongs the payback period of investments and, accordingly, is a deterrent for investors. Researchers also note that with high inflation, the time factor is crucial, because the cost of production and revenue are incomparable [5, 6]. Thus, inflation is a factor that hinders investment processes.

In agriculture, most sub-sectors have a time gap, which to some extent may be attractive to investors. The exceptions are financial and investment organizations, as the credit resources they issue become cheaper under the influence of inflation. That is why in the face of inflation, commercial banks are raising interest rates. For a private investor, for example, an infrastructure fund, inflation is a positive factor in making an investment decision. The only condition that offsets the positive effect of inflation may be non-payment for sold products without foreseen and economically justified terms of commercial credit.

The mismatch of the working period with the period of production, due to the seasonality of agricultural production, which is characterized by uneven cash flows, which deters investors. This feature must be taken into account by companies seeking to attract large investments. In order to level such a situation, it is advisable to implement diversification processes based on the development of livestock industries.

One of the features of investment processes in agriculture is the provision of labor. In this case, the low mobility of labor resources, which are "tied" to a specific rural area, should be taken into account. On the one hand, the investor can expect in the short term that the object of investment will be provided with the necessary manpower. On the other hand, if the project requires highly qualified workers or specific professions, which will be impossible to find within the territory. This may be a constraint on investment in high-tech innovation projects. Obviously, the negative impact of this feature decreases with the development of transport infrastructure, the development of communication technologies.

Territorial dispersion of agricultural production determines another feature of investment - the dependence of investment decisions on the availability of production and social infrastructure. The efficiency of investment in this area largely depends on the costs of transportation, sales, storage of products. Investments in the production of agricultural products, especially perishable ones, are risky, so the presence of a system of transport links, warehousing logistics, trade network plays an important role. Social infrastructure is important in terms of attracting highly qualified professionals.

Another factor is the completeness and objectivity of the information used in making management decisions in the field of investment. That is why it is important to form a perfect system of monitoring and economic analysis of the development of the agricultural sector of the region, the rural economy, the correct presentation of statistical information that characterizes investment attractiveness. Note that most methods of assessing the investment attractiveness of industries and regions are based on indicators that provide averaged quantitative information, do not allow to determine the quality of these objects. Thus, the indicators of the share of investment in the industry to total investment in the region's economy, the share of agricultural production in the total gross output of the region, the region's capital, growth or growth of investment in the industry and others. Investors should focus on strategic programs for the development of the agricultural sector, the characteristics of natural potential, opportunities for differential rent of the second type, the availability of effective demand for the industry, income in the region as a major factor in food.

The peculiarities of investment activity of agricultural production include the need for a rational combination of market self-regulation and state regulation. On the one hand, inelastic demand for food determines the sale of products even in conditions of low incomes. At the same time, this condition requires mandatory state intervention in the process of price regulation in the framework of social policy. Low incomes mean that prices will be restrained, which will restrain the growth of agricultural incomes and, accordingly, investment processes. Increasing household incomes allows the state to weaken price regulation, which through the mechanism of distribution of profits of agricultural enterprises has a positive effect on investment activity. This is relevant for our country, because according to scientists, the cost of food in the structure of income distribution is greater than in other countries [7]. Note that the increase in income does not lead to a sharp increase in food consumption, but is a systematic and gradual process of changing consumer priorities to choose it for higher quality characteristics, which allows businesses to quickly adapt to growing needs.

Another feature of agriculture is the need to use tools and measures of environmental regulation. Failure to comply with technological requirements can lead to irreparable environmental consequences. This circumstance forces investors to be wary of investing in various types of innovations, as the uncertainty of the end result causes risks that reduce the effect of innovation.

Modern conditions of agricultural production force producers to focus on resource conservation, which will increase the need for investment resources. At the same time, there is a need to invest in research both in the direction of developing resource-saving technologies and their adaptation to the practical activities of agribusiness.

As a feature of agricultural production, which hinders the intensification of investment processes is the variety of forms of management, namely small businesses. As practice shows, small businesses always have less return on investment, not big. But even if we equate the level of production efficiency in small and large agricultural enterprises, it is for the investor to invest in large or at least in the average size and volume of production of the enterprise.

These features are characteristic of the agricultural sector as a whole, but the economic conditions of investment activities may have different effects on its intensification. It is established that in agricultural enterprises in 2019 the main source of investment activity is their own financial resources, which are formed mainly from profits and partly depreciation deductions. At the same time, investments at the expense of local budgets increased by 30.9 %, which suggests the positive impact of decentralization processes on the formation of local budgets on investment in agricultural enterprises.

In 2018–2019, there was a reduction in the amount of investment attracted by bank loans and other loans by 40.1 %, as for loans from foreign banks, they have increased more than 11 times during this period. This trend can be explained by the fact that today foreign banks have intensified their activities to provide loans for investment projects of agricultural enterprises at lower interest rates in the case of direct cooperation with agricultural enterprises.

It should be noted that during 2018–2019, capital investments at the expense of state support increased significantly. Thus, the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2020" of November 14, 2019 №294-IX provides for expenditures under the budget program 1201150 "Financial support of agricultural producers" in the amount of 4000.0 million UAH. To ensure the implementation of this budget program in the area of "partial compensation for the cost of agricultural machinery and equipment of domestic production" in 2020 provided UAH 1 billion.

Based on the "Procedure for the use of funds provided in the state budget for partial compensation of the cost of agricultural machinery and equipment of domestic production" compensation for the cost of machinery and equipment is also carried out through authorized banks in the amount of 25 % excluding VAT; Compensation is subject to machinery and equipment included in the List of machinery and equipment formed by the Ministry of Economy.

It should be noted that the amount of funding directed to this support program has increased significantly (table 1).

Table 1. Dynamics of financial support of agricultural producers 1201150 (direction - partial compensation of the cost of machinery and equipment of domestic production)

Indicator	Year				2020 in % to	
	2017	2018	2019	2020	2017	2019
Expenditures are provided from the state budget, UAH million.	550	955	681,79	1000	181,8	146,7
Actually used budget funds, UAH million	134,1	912,8	1205,4 6	986,2	735,4	81,8
Number of agricultural producers, including:	1220	7043	9508	3601	295,2	37,9
farms	618	4000	5251	2125	343,9	40,5
Average cost of compensation, thousand UAH on 1 household.	109	130,4	107,7	117,0	107,3	108,6
Average cost of compensation per unit of machinery and equipment, thousand UAH	46,1	53,1	48,0	56,6	122,8	117,9
Number of factories this year techniques included in the list	40	141	181	191	477,5	105,5
Number of items of equipment, units	792	9254	12542	14573	1840,0	116,2
Purchased equipment, units	2906	17182	25075	7447	256,3	29,7
Cost of purchased equipment, UAH million	804,3	4401,4	5786,2	2021,6	251,3	34,9

Source: compiled according to the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine

The number of users of this program during 2017-2020 has almost tripled, which is evidence of some interest in the purchase of technical means that fall under the scope of this program of agricultural producers. It should be noted that half of the users are farms that do not have their own financial resources for the purchase of agricultural machinery.

It is established that the volume of purchases of technical means under the State program of financial support of agricultural producers 1201150 (direction – partial compensation of the cost of machinery and equipment of domestic production) has increased. Partial compensation is provided for machinery and equipment, the degree of localization of which exceeds 60 %, except for tractors and other self-propelled agricultural energy sources, special agricultural vehicles, self-propelled and trailed combines, the degree of localization of which must exceed the rate set in №369 (§ 5 of the Order № 130). The list of machinery and equipment, the cost of which is partially offset by budget funds, is formed by the Ministry of Economy (paragraph 6 of the Procedure № 130).

Only those machinery and equipment that were included in the List posted on the official website of the Ministry of Economy at the time of payment for their purchase through an authorized bank are subject to partial compensation. The List includes machinery and equipment manufactured by factories that are residents of Ukraine and meet the special requirements of the Procedure № 130. In particular, they have two years in a row to provide warranty and post-warranty maintenance of this machinery and equipment (paragraph 7 of the Procedure № 130).

An unfavorable factor in the development of investment processes was the decision that due to limited expenditures, partial reimbursement of costs for the construction and reconstruction of livestock facilities in 2016–2017 was not carried out. In 2020, the cost of 15 livestock farms in the amount of almost 6 million hryvnias was partially reimbursed, and in recent years almost 3.5 million hryvnias have been reimbursed.

One of the most common ways to attract investment in agricultural production is lending. In Ukraine, as of October 1, 2020, the volume of loans granted in the field of agriculture has reached almost 70 billion UAH. The state offers several interest rate compensation programs. In particular, the budget program «Available loans 5-7-9 %», through which the state compensates the entrepreneur part of the credit load. The more jobs you create the more % you get on the loan. As well as government portfolio guarantees are an instrument of state support, which acts as collateral for the loan and must operate on a permanent basis. State guarantees apply to the financing of the investment project, investment objectives, refinancing of debts on other loans.

With the estimated gross product of agriculture in Ukraine in 2019 at 358 billion UAH, the loan portfolio of the industry amounted to about 65 billion UAH, on average during the year [8]. Over the last 6 years, the dynamics of lending to agriculture has been relatively stable with a slight increase – an average of 1 % per quarter. At the same time, during the last two quarters there has been an increase in the share of agriculture in the total loan portfolio. As of July 1, 2020, this indicator is estimated at 8 %, and as of October 1, 2020 – reached a record figure for the analyzed period of 9 %. This is due to the stagnation of other sectors of the economy during the COVID-19 pandemic.

Regarding the structure of lending to agriculture, it is mainly short-term (up to 1 year) and medium-term (1 to 5 years) loans. As of October 1, 2020, the share of short-term loans accounts for 49 %, medium-term loans – 46 % and long-term loans (over 5 years) account for only about 5 % of total lending. In addition, in the structure of short-term and medium-term loans, about 70 % are loans in national currency. Long-term loans are more evenly distributed – 52 % in national currency and 48 % – in foreign currency. This situation can be explained by the orientation of commercial banks in crisis conditions to minimize interest rate risks, where the most used tool is to reduce the term of the loan.

Thus, despite the introduction of practical measures to ensure the availability of credit resources at the state level – lowering the NBU discount rate, stimulating mortgages and other programs, there is an insufficient level of bank lending, even economically attractive agricultural segment. This situation can be explained as follows: it is difficult for commercial banks to accurately assess the financial condition of the farm and its creditworthiness due to lack of quality reporting; farms want to receive financing from banks, to the maximum extent necessary to finance the sowing campaign, and banks work differently, they need to make sure they work with a reliable borrower.

It is obvious that it is difficult for small producers to keep full-fledged accounting and report to banks in the same format as large agricultural companies. Therefore, it is now possible for banks to assess small loans to small businesses under a simplified scheme. Experts estimate loans of up to UAH 5 million on a portfolio basis. This means that the bank determines such loans to be of high quality as long as there are no arrears on these loans. For such loans, the issue of collateral is not fundamental in terms of NBU rules. If we talk about loans above this amount, the banks must first meticulously assess the financial condition of the borrower and determine the probability of default. When a borrower has shown its income and profits over several years, and the bank determines that the probability of default of this borrower is low, the issue of collateral for the bank also becomes less important. It is the financial condition that is decisive in terms of NBU regulation. If the borrower is not able to show proper financial statements, which indicates a successful business experience – the bank, logically, will try to reduce its risks and ask to provide quality collateral in large quantities. As a rule, agricultural producers do not have enough quality collateral. The cost of machinery and equipment for agricultural producers is rarely comparable to the amount of loans required. The right to a future harvest, according to banks and the NBU, is not a quality guarantee and does not guarantee the fulfillment of obligations by the debtor. Therefore, in fact, the launch of the land market is a factor that can remove a fundamental obstacle to more active lending to the agricultural sector. It is obvious that the use of agricultural land as collateral will significantly simplify farmers' access to credit, as well as inevitably reduce the cost of loans [9]. Therefore, the process of finding the optimal format for launching the land market should be accelerated.

In this regard, most domestic large agricultural companies take loans from foreign banks at 1–2 % per annum (in foreign currency), which stimulated the attraction of financial resources of foreign banks in the development of the agricultural sector of Ukraine. At the same time, the repayment of loans is guaranteed by highly liquid assets owned by highly concentrated agricultural enterprises. In addition, it is practiced to provide loans guaranteed

by foreign partners. Thus, for most agricultural holdings, the main borrowers are foreign banks that offer loans at economically favorable interest rates.

As of January 1, 2020, 474 investment projects with a total value of almost UAH 41.3 billion were implemented in Ukraine, of which 7 were worth over UAH 1 billion, the cost of the most expensive was UAH 9.6 billion, including projects aimed at for development: livestock – 112, capacity for processing and storage of grain and industrial crops – 88, vegetable and fruit storages – 58, pigs – 59, poultry – 27. The main source of financing capital investments are own funds of enterprises and organizations – more than 74.3 % of total value. Social effect – approximately 16 thousand jobs will be created.

As of January 1, 2020, 21 investment projects are being implemented in the agricultural sector in Kyiv region, which is 2 investment projects more than in the corresponding period of the previous year. The most capital-intensive investment projects: construction of a complex for the production of electricity from biogas, carried out by JSC «Rokytnyansky Sugar Plant» in Rokytnyansky district, with a capacity of 9.52 MW, worth UAH 1.5 billion; shop №3 flour semi-finished products with intensive cooling department, carried out by the First Capital Bakery LLC, Vyshhorod district, with a capacity of 34.8 tons/day, worth UAH 310.0 million; construction of a pig farm, carried out by JV LLC "Niva Pereyaslavshchyna" in Baryshiv district, with a capacity of 30 thousand heads, worth UAH 300.0 million; dairy complex, carried out by VAN HOF Ukraine LTD LLC in Zguriv district, with a capacity of 1.5 thousand heads, worth UAH 296.5 million; Reconstruction of a dairy farm to create a meat breeder farm with fattening of young animals is carried out by PE "Eurosem" in Pereyaslav-Khmelnyskyi district, with a capacity of 1.1 thousand heads, worth 180.0 million hryvnias.

Put into operation: commissioning of the second stage of the vegetable storehouse, with a capacity of 4 thousand tons, worth UAH 41.0 million; purchase of agricultural machinery on farms of Baryshiv district, worth 17.3 million hryvnias. The total estimated cost of investment projects is 3.4 billion hryvnias. The share of private investment is 47.0%. The social effect is the creation of 488 jobs.

It is established that during 2010–2019 there is a significant increase in capital investment of the corporate sector of the agricultural sector, which is caused by both inflationary factors and increasing investment attractiveness of the studied industry. Thus, about 98 % of financial resources of agribusiness entities are directed to tangible assets, which is evidence of the existing insufficient level of logistics of operating activities.

Thus, almost 65 % of all capital investments directed to tangible assets are directed to the purchase of machinery and equipment, which is caused by the specialization of production and economic activities of agricultural enterprises, in particular – the cultivation of cereals and oilseeds. In addition, due to climate change, which leads to higher average temperatures and the use of modern composite materials, the need to build capital buildings to store harvested and keep livestock is gradually eliminated, which leads to reduced capital investment in construction and modernization of buildings. and buildings.

We believe that as soon as the replacement of worn-out machinery and equipment ceases to be a priority of investment activities of agricultural enterprises, we can talk about the task of technical and technological modernization of agricultural production. According to a survey of heads and managers of farms in the corporate

sector of the agricultural economy (123 respondents Kyiv, Vinnytsia and Khmelnytsky regions), in 2020–2021 this task will also be a priority in the activities of economic entities in the field of agribusiness (24.7 %). According to the results of the survey, currently there are almost no investments to meet the needs of young professionals in life (2.6 %), the acquisition of scientific and technical developments that can increase the efficiency of agricultural production (2.9 %).

According to the respondents, the most important factor limiting the development of investment activity of agricultural enterprises is, as expected, the insufficient level of provision with own financial resources (40.8 %). Other factors are equally important, although some stand out, in particular, as difficulties in obtaining loans for investment projects (9.2 %), which, in our opinion, should be combined with less significant and perhaps less clear to respondents factor as the imperfection of the regulatory framework governing investment processes (2.6 %). According to the answers received, it was found that 12.4 % of respondents admitted that the disposal of fixed assets at enterprises was due to insufficient economic efficiency of their further operation. At the same time, 17.8 % of survey participants also admitted that companies have fixed assets in which funds have been invested over the past 5 years, and currently these assets are not used for their intended purpose. At the same time, 63.4 % of enterprises did not make any investments of ecological nature.

The main sources of information on new innovative technologies and means of production, in which funds can be invested, were called independent study of information in Internet sites and newspapers (27.5 and 22.9 %, respectively). Attendance at forums, conferences, round tables and other dialogue platforms dedicated to the innovative development of agricultural production is also widespread (20.4 %). Unfortunately, the surveyed leaders and specialists visit the dialogue platform very rarely – 2–3 times in the last 5 years (34.1 % of respondents), 22.0 % of them were at such events no more than 1 time. At the same time, according to the respondents, such methods as attending conferences and round tables contribute the most to increasing the level of competence in investing in fixed assets.

Analyzing capital investments in the structure of the main categories of agricultural enterprises, we can state that the largest volumes are provided by medium-sized agribusiness entities (table 2). It should be noted that the growth of investments in the acquisition of tangible assets was provided by a group of large enterprises in 2010–2019 by 37.3%. Obviously, the expansion of production activities requires an adequate increase in the need for material resources. At the same time, there is a high growth rate of capital investments of small farms in the corporate sector. This is due to the fact that most of them began their production and economic activities with a minimum set of technical means, and gradually expand their composition and ensure the modernization of their own material and technical base.

If we compare the volume of capital investment in tangible assets per business entity, the undisputed leader is large agricultural enterprises, which allows them to get the effect of the effect of «scale». At the same time, small farms of the corporate sector of the agricultural economy focus on the purchase of mini-technical means, as their needs are limited by the area of land use.

Table 2. Dynamics of capital investments in terms of the main categories of agricultural enterprises, UAH million

Year	Large enterprises		Medium enterprises		Small businesses		of which micro-enterprises	
	total	per 1 subject	total	per 1 subject	total	per 1 subject	total	per 1 subject
2010	578,7	44,5	7716,0	2,5	1970,2	0,0	363,8	0,01
2011	–	–	–	–	4203,9	0,1	1056,2	0,02
2012	2882,5	110,9	10849,7	3,9	5163,7	0,1	1323,0	0,02
2013	2242,3	83,0	10891,5	4,3	5380,0	0,1	1275,0	0,02
2014	1711,8	61,1	10642,4	4,2	5821,3	0,1	1525,9	0,03
2015	3798,3	131,0	14386,2	6,5	10798,6	0,2	2553,4	0,04
2016	2696,4	134,8	24887,9	11,4	21913,4	0,3	6006,7	0,10
2017	4343,3	241,3	31764,3	15,3	27155,3	0,4	6403,2	0,10
2018	8110,1	352,6	32825,5	16,5	24624,1	0,4	6071,2	0,10
2019	10936,0	321,6	29132,4	14,8	19264,6	0,3	3390,1	0,06
2019 in % to								
2010	1889,8	722,7	377,6	592,0	977,8	-	931,9	600,0
2018	134,8	91,2	88,7	89,7	78,2	75,0	55,8	60,0

Source: compiled and calculated according to the State Statistics Service of Ukraine.

We believe that the lack of economic incentives to increase the fertility of agricultural land does not encourage capital investment in improving soil fertility by all categories of agricultural enterprises as a whole and per business entity. It is established that in 2010–2019 there is an increase in investment in increasing the fertility of agricultural land, large enterprises - more than three times, medium - almost twice, small enterprises – by 5.2 %. However, the value of these investments is insignificant, that even if they are increased, a positive effect on the process of increasing soil fertility is not achieved.

Intensification of development of investment activity of agricultural enterprises in the conditions of limited external sources of financing is possible on condition of full use of opportunities for formation of own investment resources which formation is carried out from internal and external sources. Thus, domestic sources of financing include depreciation deductions, retained earnings, proceeds from the sale of disposed assets. As in other industries, today in agriculture depreciation does not perform a reproductive function in full. Moreover, the presence of receivables, including overdue, low share of cash settlements do not allow depreciation to be transformed into financial resources used to restore fixed assets.

The priority direction of investment activity of agricultural enterprises in the current conditions is environmental protection. The difficult environmental situation in agriculture is characterized by the lack of targeted financial resources for the reproduction of natural resources. Environmental and economic problems in the

agricultural sector are the result of overloading the extensive development of agriculture in the past, the lack of effective policies for its greening. However, in the context of increasing environmental challenges, there is a need to intensify the investment activities of agricultural enterprises in the implementation of environmental, resource-saving technologies and measures to preserve the environment.

Conclusions. It is proved that in order to intensify the investment activities of agricultural enterprises there is a need to take into account the specifics of agriculture. The specifics of investing in agricultural enterprises are due to weak opportunities to diversify the industry, low elasticity of food demand, seasonality of production, the need for government support, low level of interest of potential investors in investing due to long payback periods of investment projects.

The main source of investment activity of agricultural enterprises is their own financial resources, the formation of which is carried out at the expense of profits and partly depreciation deductions. During 2018–2019, there was an increase of 30.9 % of investments at the expense of local budgets, reduction of investments on the basis of bank loans and other loans by 40.1 % with a simultaneous increase in loans from foreign banks more than 11 times, significant increase capital investment at the expense of state support. It was found that the number of agricultural producers who attracted state support for the purchase of technical resources has almost tripled, including half of farms that do not have their own financial resources for the purchase of agricultural machinery.

It is established that the lack of economic incentives to increase the fertility of agricultural land does not encourage capital investment by agricultural enterprises, which requires the development of a set of measures at the state level to invest in maintaining and improving soil fertility. In order to increase the level of profitability of agricultural production, it is advisable to implement comprehensive investment projects for irrigation, the introduction of adaptive technologies for growing crops, construction of environmentally friendly livestock complexes.

Література:

1. Keynes J. M. *General theory of employment, interest and money*. ARV, 2012. 352 p.
2. Friedman M. *Количественная теория денег*. Москва, 1996. 181 с.
3. Закон України. Доповнення до законів України з вдосконалення законодавчого регулювання сільськогосподарського страхування з державною підтримкою від 01.07.2021. № 160-IX. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1601-20#Text>.
4. Постанова Кабінету Міністрів. Затвердження процедури забезпечення державної підтримки страхування продукції сільського господарства від 09.12.2021. № 1342. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1342-2021-%D0%BF#Text>.
5. Варченко О. М. Методологічні аспекти оцінки інвестиційної активності сільськогосподарських підприємств. Інноваційна економіка. 2016. № 3–4. С. 29–38.
6. Свинос Н. І. Роль і місце інвестування у репродуктивному процесі сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2020. №. 13–14. С. 96–103.

7. Варченко О. М. Особливості формування харчового у сучасних умовах. Астудальні проблеми економіки. 2017. № 1. С. 50–61.
8. Градій М. В. Орендування у системі трансформації сільського господарства України. Економіка АПК. 2020. № 8. С. 31–44.
9. Мельник Л. В. Інституційні і регуляторні можливості орендування у сфері сільського господарства. Нуковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 27 (1). С. 116–121.

References:

1. Keynes, J. M. (2012). *General theory of employment, interest and money*. ARV, 352 p.
2. Friedman, M. (1996). *Quantitative theory of money*. Moscow, 181 p.
3. Law of Ukraine. On amendments to some laws of Ukraine on improving the legal regulation of agricultural insurance with state support from 01.07.2021. №160-IX. Available at <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1601-20#Text>.
4. Resolution of the Cabinet of Ministers. On approval of the Procedure for providing state support for insurance of agricultural products dated December 9, 2021. № 1342. Available at <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1342-2021-%D0%BF#Text>.
5. Varchenko, O. M. (2016). Methodical approaches to the evaluation of investment activities of agricultural enterprises. *Sticking. Innovative economy*, 2016, no. 3–4, pp. 29–38 (in Ukrainian).
6. Svyynous, N. I. (2020). The role and place of investment in the reproductive process of agricultural enterprises. *Agrosvit*, 2020, no. 13–14, pp. 96–103 (in Ukrainian).
7. Varchenko, O. M. (2017). Peculiarities of food demand formation in modern conditions. *Acute problems of econom*, 2017, no.1 (187), pp. 50–61 (in Ukrainian).
8. Gladiy, M. V. (2020). Lending in the system of agrarian transformations of Ukraine. *Ekonomika APK*, 2020, no. 8, pp. 31–44 (in Ukrainian).
9. Melnyk, L. V. (2019). Institutional and regulatory potential of mortgage lending in the agricultural sector. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 2019, no. 27 (1), pp. 116–121. (in Ukrainian).

Annotation

Varchenko O.M., Tkachenko K.V., Varchenko O.O., Svyynous N. I.

Features of investment activity of agricultural enterprises under the conditions of uncertainty

The article systematizes the peculiarities of investment activity of agricultural enterprises and substantiates the directions of its activation. The peculiarities of agricultural activity are generalized and their influence on restraint and stimulation of investment processes is characterized.

It is established that the main source of investment activity of agricultural enterprises is their own financial resources, the formation of which is carried out through profits and depreciation. It is estimated that there was an increase of 30.9 % in investments from local budgets, a decrease in investment on the basis of bank loans and other loans by 40.1 % while increasing foreign bank loans by more than 11 times, a significant increase in capital investment account of state support funds.

It is argued that among the restraining factors in the development of investment activities are the following: insufficient level of provision with own financial resources. imperfection of the regulatory framework. It is substantiated that the priorities of investment activity for large, medium and small agricultural enterprises are the

implementation of investments, which is proof of their orientation to the technical and technological modernization of the production base.

It is determined that the lack of economic incentives to increase the fertility of agricultural land does not stimulate capital investment by agricultural enterprises, which requires the development of a set of measures at the state level to invest in maintaining and improving soil fertility. In order to increase the level of profitability of agricultural production, it is advisable to implement comprehensive investment projects for irrigation, the introduction of adaptive technologies for growing crops, construction of environmentally friendly livestock complexes. It is proved that the need to develop measures at the state level to stimulate agricultural producers to invest in maintaining and improving soil fertility.

Key words: investments, agricultural enterprises, sources of investment resources, capital investments.

УДК: 332.14

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-30-37

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

Н. В. БОНДАРЕНКО, кандидат економічних наук

С. А. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук

О. А. НЕПОЧАТЕНКО, кандидат економічних наук

Б. С. ГУЗАР, кандидат економічних наук

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджені проблеми комплексної оцінки ефективності діяльності комерційних банків. З'ясовано, що важливим стимулом подальшої комплексної оцінки ефективності діяльності комерційних банків є вибір підходів щодо оцінки результатів їх діяльності. За результатами проведеного дослідження запропоновано комплексний підхід при здійсненні оцінки діяльності комерційних банків, який дає більш точну і повну характеристику ефективності діяльності комерційних банків.

Ключові слова: комерційні банки, ефективність діяльності, комплексна оцінка, процесний, мережевий, комплексний підхід.

Постановка проблеми. Проведені дослідження нині діючих методик результатів діяльності комерційних банків у вітчизняній і зарубіжній практиці свідчать про відсутність універсального методу для вирішення цієї проблеми, оскільки методи, які застосовуються в сучасній банківській практиці, особливо на тлі останніх подій накопичили чисельні проблеми, які призводять до суспільних втрат не лише за умов функціонування окремих комерційних банків, але і при застосуванні підходів до їх регулювання. Аналіз причин негативних явищ останніх років у світовій економіці, їх природи та наслідків формує

об'єктивну потребу пошуку таких підходів до оцінки банківської діяльності, здатних отримувати всебічне уявлення про їх ефективність, що особливо актуально в період глобальної турбулентності, рецесії та санкцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При зазначеній високій актуальності проблеми комплексної оцінки ефективності діяльності комерційних банків ступінь її дослідження обмежена переважно роботами, у яких, зазвичай, розглядаються окремі сторони банківської діяльності, тоді як питання ефективності та комплексного підходу до її оцінки, а також визначення напрямів її підвищення залишаються недостатньо вивченими. Так, теоретичні аспекти сутності банківської діяльності є об'єктом дослідження у роботах Ю. В. Ніколенко [1], А. В. Антонець [2], В. Костогриз, Н. Чуєнко [3], В. І. Варцаба, О. І. Заславська [4], О. В. Дзюблюк, Р. В. Михайлюк [5], В. В. Коваленко., Я. Є. Вербицька [6].

Мета дослідження визначається в розробленні та обґрунтуванні теоретичних основ ефективності банківської діяльності, напрацювання критеріїв її оцінки, формування відповідної процедури комплексної оцінки ефективності діяльності комерційних банків.

Методика досліджень. Для наукового рішення висвітленої у роботі мети застосовано загальнонаукові методи наукового пізнання статистичного та економетричного дослідження, аналізу теоретичного та практичного матеріалу. Розгляд економічних явищ та підходів до низки питань здійснювалося за допомогою еволюційно-системного підходу, аналізу та синтезу, а також із застосуванням методу наукової абстракції.

Результати дослідження. Важливою складовою при проведенні оцінки ефективності банківської діяльності є виявлення відповідних чинників впливу. З огляду на те, що аналіз чинників, що впливають на ефективність діяльності банків з урахуванням їхньої двоїстої характеру, тобто причини, рушійної сили будь-якого процесу, що визначає його характер чи окремі риси [1]. З огляду на це, традиційно в практичній діяльності виокремлюють наступні чинники впливу на результати діяльності банків: чинники зовнішнього впливу (екзогенні), чинники внутрішнього впливу (ендогенні).

Чинники першої групи виникають за межами банківської установи, як правило, вони пов'язані зі структурними особливостями країни, її інституційною специфікою, будь-якими макроекономічними характеристиками. Очевидно, що екзогенні чинники існують поза зоною повного контролю банківської установи. Для аналізу та оцінки їх потенційного впливу необхідний серйозний аналітичний інструментарій, а також максимально точна та повна релевантна інформація, отримання якої в умовах сучасного ринку практично неможливе через безліч причин, включаючи асиметрію інформації. Тому в більшості випадків банк змушений адаптивно реагувати на прояв зовнішніх чинників, маючи лише обмежену можливість нівелювати їхню дію.

На відміну від зовнішніх, внутрішні чинники виникають за умов безпосередньої діяльності банківської установи, тобто як джерело виникнення виступає безпосередньо функціонування комерційного банку. На противагу

чинникам першої групи їх вплив може і має бути оцінено, у зв'язку з чим вони являють собою особливий інтерес у рамках дослідження комплексної оцінки ефективності діяльності комерційних банків [2].

У процесі проведення дослідження комплексної оцінки ефективності діяльності комерційних банків виявлено недостатню соціальну роль комерційних банків як із боку зовнішніх суб'єктів, які здійснюють оцінку, і із боку безпосередньо комерційних банків. Така ситуація не може не викликати занепокоєння на тлі сучасного фінансово-економічного стану, банківських криз, що призвели до помітних економічних та соціальних втрат, скорочення темпів економічного розвитку, доходів суб'єктів господарювання всіх організаційно – правових форм господарювання національної економіки та фізичних осіб. Двоїста сутність діяльності комерційних банків дає підстави прогнозувати активну їх участь в усуненні цих та інших суспільних проблем. Результатом діяльності комерційних банків, які ефективно функціонують, крім високого рівня прибутку і рентабельності, повинні забезпечувати задоволення потреб суспільства, вирішення пріоритетних завдань держави в цілому, при цьому сам рівень ефективності повинен супроводжуватися адекватною кількісною оцінкою. З огляду на це, варто стверджувати, що за сучасних умов не тільки сама сутність ефективності діяльності банків, а й механізм її оцінювання мають набути іншого, нового змісту [3].

На даному етапі потрібна комплексна оцінка ефективності діяльності комерційних банків з позиції їх сприйняття як особливих суспільних грошово-кредитних інституцій, що не допускають протиріччя між соціальними та економічними чинниками. Комплексна оцінка ефективності комерційних банків повинна включати не тільки кількісні, а й якісні показники в розрізі виділених критеріїв, що уможливлюють оцінити досягнуті результати з урахуванням цільового змісту та структурних їх особливостей, використання ними сучасних технологій, ступеня реалізації наявного кадрового, ресурсного та адаптивного потенціалу, якості управління та моніторингу процесів.

З позиції залучених кредитних ресурсів позичальниками варто вирішувати проблеми їх відповідності щодо стратегічних напрямів державної політики, ступеня реалізації поточних та перспективних соціальних потреб. Таким чином, комплексна оцінка ефективності банківської діяльності може бути визначена як цілісна характеристика, що дає змогу на основі сукупності методів та прийомів всебічного дослідження визначити результати діяльності комерційного банку з урахуванням реалізації його стратегії, а також задоволення інтересів держави та суспільства в цілому.

Отримана таким чином інформація щодо комплексної оцінки ефективності банківської діяльності може бути визначена як цілісна характеристика, що дає змогу на основі сукупності методів та прийомів всебічного дослідження визначити результати діяльності комерційного банку з врахуванням реалізації його стратегії, а також задоволення інтересів держави та суспільства загалом. Отримана інформація повинна бути об'єктивною базою для прийняття необхідних рішень усіма зацікавленими групами осіб. Проведений аналіз

свідчить, що на сучасному етапі розвитку банківської системи на практиці оцінювання результатів банківської діяльності розповсюджені традиційні підходи, а саме процесний і системний [4]. Їхні основні відмінності від пропонованого нами комплексного підходу представлені в (табл. 1).

Табл. 1. Порівняльний аналіз підходів до оцінки результатів діяльності комерційних банків

Характеристика	Традиційні підходи		Комплексний підхід
	Процесний підхід	Мережевий підхід	
Зміст	Аналіз загального результату банку як сукупності результатів окремих процесів	Аналіз загального результату банку як сукупності результатів внутрішніх та зовнішніх взаємодій	Аналіз загального результату банку як цілісної системи, що характеризується подвійною природою діяльності
Мета	Оцінка результатів з погляду оптимізації діяльності та досягнення розрізнених цілей	Оцінка результатів у контексті адаптивності системи	Оцінка результатів із позицій досягнення стратегічних цілей та реалізації суспільних завдань
Інструментарій	Аналіз бізнес-процесів комерційного банку з ефектом масштабу на виході	Аналіз мережевих структур комерційного банку з мережевим ефектом на виході	Аналіз комерційного банку як системи з синергетичним ефектом на виході
Переваги	- інтеграція та узгодження дій керівників та спеціалістів банку для досягнення запланованих результатів; - якість виконання процесів; - підвищення рівня мотивації працівників банку за рахунок з'ясування ними своїх обов'язків та механізму винагороди у разі їх виконання	- облік великої кількості елементів та взаємозв'язків; - облік впливу зовнішніх чинників; - високий рівень ефективності для комплексних, важко що піддаються аналізу ситуацій	- облік всієї сукупності чинників, під впливом яких формуються результати діяльності банку; - комплексне моделювання системи показників результатів діяльності - врахування інтересів усіх зацікавлених груп користувачів банку;
Недоліки	- затримка в отриманні інформації; - недостатній рівень розвитку та зміцнення системи контролю; - неповне врахування впливу зовнішніх чинників у процедурі оцінки; - низька інформативність результатів оцінки всіх груп зацікавлених осіб	- недостатня інформативність результатів оцінки для окремих груп зацікавлених осіб; - суб'єктивізм інтерпретації мережевих взаємодій	- відсутність на даний момент єдиної методики та процедури проведення комплексної оцінки ефективності банківської діяльності

Джерело; узагальнено авторами

Результати дослідження наведені в (табл. 1) свідчать, що, незважаючи на окремі переваги традиційних підходів одночасно виявлені істотні їх недоліки, які унеможливають дати вичерпну характеристику процесного чи мережевого підходу як оптимальних за сучасних економічних умов. Варто відзначити, що мережевий підхід відносно позитивного відрізняється від процесного внаслідок того, що враховує вплив зовнішніх чинників. В той же час, ігнорування цим підходом призводить до того, що комерційні банки при дослідженні концепції банківської ефективності не в змозі отримати дані щодо їх соціальної ролі. Недоліки, властиві традиційним підходам до аналізу результатів функціонування комерційних банків, може бути доповнено при застосуванні комплексного підходу, щодо оцінки результатів діяльності комерційних банків. За результатами дослідження комплексний підхід є перспективним для оцінки ефективності діяльності комерційних банків.

Комплексна оцінка ефективності банківської діяльності має базуватися на засадах, що забезпечують:

- системний підхід (розуміння комерційного банку як динамічної системи зі складною структурою елементів, облік взаємозв'язків із суб'єктами зовнішнього середовища);
- демократизм (участь у процедурі оцінки широкого кола зацікавлених сторін і, отже, повне виявлення резервів та потенціалу зростання та розвитку);
- дієвість та оперативність (результати оцінки повинні мати практичну значимість та використовуватися зацікавленими сторонами при ухваленні рішень);
- плановість або послідовність (заходи в рамках алгоритму оцінки повинні бути чітко регламентовані за термінами та процедурами, оцінка повинна проводитися на регулярній основі);
- економічна доцільність (витрати на проведення оцінки повинні бути порівнювані з одержуваними від неї вигодами і давати багаторазовий корисний ефект).

У контексті інформаційного забезпечення процедури оцінки ефективності діяльності комерційного банку очевидно, що з метою отримання комплексної оцінки інформація має бути максимально точною та реалістичною, спотворення та неточності у ній не допускаються [5, с. 101]

Формування інформаційної бази для аналізу ефективності діяльності комерційного банку має відбуватися за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел інформації. Зовнішня інформація може бути використана як джерело відомостей про стан ділового та фінансового середовища, в якому функціонує банк, у тому числі щодо конкурентів та клієнтів, змін у законодавчій базі, політиці. Система внутрішньої інформації здатна охарактеризувати фінансово-економічну діяльність банку, а також такі сторони його функціонування як реалізація бізнес-плану, характер показників прибутку, рентабельності, ліквідності, платоспроможності, особливості власного використання капіталу, позикових коштів тощо. Стандартний перелік джерел інформації щодо оцінки результатів банківської діяльності наведено у (табл. 2).

Табл. 2. Традиційні джерела інформації для здійснення аналізу діяльності комерційного банку

Зовнішні джерела інформації	Внутрішні джерела інформації
-засоби масової інформації, інформаційно-аналітичні агенції; - нормативні та законодавчі акти, документи різного рівня, що видаються НБУ; - фінансова звітність банків-клієнтів та банків-кореспондентів; - інформація про зовнішньоекономічну політику Уряду; - звіти та матеріали міжнародних фінансових інститутів; - фінансові звіти та інші відомості щодо кредитоспроможності клієнтів банків; - матеріали фінансових досліджень, доповідей міжнародних конференцій	-дані бухгалтерського/управлінського/податкового обліку; - установчі документи; - внутрішні нормативні документи; - емісійні проекти та звіти про емісію цінних паперів; - інформація, що є в електронних базах даних банків; - матеріали систем внутрішнього контролю та аудиту; - матеріали перевірок, що здійснюються зовнішніми аудиторами; - договори, документи щодо реалізації угод та операцій; - стратегія розвитку кредитної організації, звіти щодо її реалізації

Процедура комплексної оцінки комерційного банку потребує розширення цього набору джерел інформації за рахунок теоретичного методу , у тому числі із застосуванням підходів, наведених у (табл. 1). Це зумовлено тим, що важливу роль у моделі комплексної оцінки банківської ефективності набуває сприйняття діяльності банку суспільством; спрямованість проектів клієнтів- юридичних осіб, реалізованих за допомогою залучених кредитних коштів банків; цільовий характер їх використання клієнтами-фізичними особами; рівень задоволеності працівників; сприйняття корпоративної соціальної відповідальності менеджментом банків; характеристика внутрішньо – банківських процесів тощо.

Таким чином, можна стверджувати, що інформаційно-методологічне забезпечення оцінки ефективності банківської діяльності в рамках комплексного підходу потребує модифікації в кількох напрямках: трансформація джерел інформації з метою оцінки за допомогою розширення застосування опитувального методу, а також методу анкетування; приведення кількісних показників до порівняльного виду, а також уніфікація та формалізація якісних характеристик. Важливим етапом розробки комплексного підходу до оцінки ефективності банківської діяльності є вибір показників. При формуванні їх оптимальної сукупності існує дилема між широтою охоплення характеристик та їх взаємозв'язків, а також практичними можливостями реалізації максимально повної схеми оцінки [6]. Очевидно, що до вирішення даної проблеми необхідно підходити виважено, при цьому підсумковий набір показників у процедурі комплексної оцінки завжди можна назвати лише умовно повним, тому що навіть за максимально продуманому та зваженому їх доборі залишиться ймовірність того, що не всі істотні чинники були взяті до уваги, а причинно-наслідкові зв'язки з-поміж них встановлено правильно.

Висновки. Комерційні банки тісно пов'язані не тільки з виробництвом, але й всіма сферами суспільства, у зв'язку з чим здатні суттєво впливати на них. За сучасних умов ефективність діяльності комерційних банків, як правило, оцінюється на базі загальноприйнятих кількісних параметрів (зростання активів, пасивів, власного капіталу банків, їх ліквідності, прибутковості тощо), що не дає змогу враховувати їхній внесок у забезпечення сталого розвитку. Сучасною наукою та практикою досі не приділено належної уваги проблемі ефективності банківської діяльності.

Результати дослідження свідчать що поряд з традиційними підходами визначення оцінки ефективності діяльності комерційних банків (процесний і мережевий) запропоновано модель комплексної оцінки ефективності банківської діяльності, що включають не тільки кількісні, а й якісні показники у розрізі виділених критеріїв, що дають змогу оцінити досягнуті результати з урахуванням цільового змісту та структурних особливостей комерційних банків використання ними сучасних технологій, ступеня реалізації свого кадрового, ресурсного та адаптивного потенціалу, якості управління та моніторингу процесів, а також з позиції розв'язуваних позичальниками за допомогою залучених кредитних коштів ресурсів завдань, їх відповідності до стратегічних установок державної політики, ступеня реалізації поточних та перспективних соціальних потреб.

Література:

1. Ніколенко Ю. В. Економічна ефективність діяльності банків в Україні. Режим доступу: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Hulyaeva_2008_3.pdf. (дата звернення 10.09.2022р.).
2. Антоненко А. В. Оцінка фінансової діяльності банків України. Режим доступу: <https://knute.edu.ua/file/MTc=/26a1050749df92a8ba3eecbc7b0a5ce3.pdf>. (дата звернення 12.09.2022р.).
3. Костогриз В., Чуєнко Н. Фінансові інновації в банківській сфері: сучасні аспекти, проблематика. Режим доступу: https://cibs.ubs.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/materialy_09112018.pdf. (дата звернення 22.09.2022р.).
4. Варцаба В. І., Заславська О. І. *Сучасне банківництво: теорія і практика*: навч. посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 364 с.
5. Дзюблюк О. В. Михайлюк Р. В. *Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи*: монографія. Тернопіль, 2009. 316 с.
6. Коваленко В. В., Вербицька Я. Є. Оцінка ефективності функціонування банківської системи в умовах поглиблення глобалізаційних процесів. *Ефективна економіка*. 2012. №2. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=953> (дата звернення 10.08.2022р.).

References:

1. Nikolenko, Yu. V. (2008). Economic efficiency of banks in Ukraine. Access mode: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Hulyaeva_2008_3.pdf. (application date September 10, 2022). (in Ukrainian).

2. Antonets, A. V. Assessment of financial activity of Ukrainian banks. Access mode: <https://knute.edu.ua/file/MTc=/26a1050749df92a8ba3eecbc7b0a5ce3.pdf>. (application date 09/12/2022). (in Ukrainian).
3. Kostogryz, V., Chuyenko, N. (2018). Financial innovations in the banking sphere: modern aspects, problems. Access mode: https://cibs.ubs.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/materialy_09112018.pdf. (application date 09/22/2022)
4. Vartsaba, V. I., Zaslavska, O. I. (2018). *Modern banking: theory and practice: teaching*. Uzhhorod: Publishing House of UzhNU "Hoverla", 2018. 364 p. (in Ukrainian).
5. Dzyublyuk, O. V. Mykhailiuk, R. V. (2009). *Financial stability of banks as a basis for the effective functioning of the credit system*. Ternopil, 2009. 316 p. (in Ukrainian).
6. Kovalenko, V. V., Verbytska, Ya. E. (2012). Evaluation of the effectiveness of the functioning of the banking system in the conditions of deepening globalization processes. *Efficient economy*, 2012, no. 2. Access mode: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=953> (access date 08/10/2022). (in Ukrainian).

Annotation

Bechko P. K., Bondarenko N. V., Vlasyuk S. A., Nepochatenko O. A., Huzar B. S., Comprehensive assessment of the efficiency of commercial banks

The article examines the problems of comprehensive assessment of the efficiency of commercial banks. Under the market conditions of operation of commercial banks, increasing their efficiency is theoretically and practically justified. This circumstance, first of all, is due to the fact that banks that accumulate and redistribute significant amounts of monetary resources have a significant impact not only on the state of the national economy, but also on society as a whole, which makes it impossible to create disparities in the movement of capital and contradictions in social development. It was found that an important incentive for the further comprehensive evaluation of the performance of commercial banks is the choice of approaches for evaluating the results of their activity. Currently, the traditional approaches of comprehensive assessment of the effectiveness of commercial banks, such as process and network, do not fully reflect the real picture of the effectiveness of their activities. Based on the results of the research, a comprehensive approach to the assessment of the activities of commercial banks is proposed, which provides a more accurate and complete description of the effectiveness of the activities of commercial banks.

The results of the study show that along with the traditional approaches to determining the effectiveness of commercial banks (process and network), a model of comprehensive assessment of the effectiveness of banking activity is proposed, which includes not only quantitative, but also qualitative indicators in terms of selected criteria, which make it possible to evaluate the achieved results taking into account the target content and structural features of commercial banks, their use of modern technologies, the degree of realization of their personnel, resource and adaptive potential, the quality of management and process monitoring, as well as from the point of view of the tasks solved by borrowers with the help of borrowed credit resources, their compliance with the strategic settings of the state policies, degree of implementation of current and prospective social needs.

Key words: commercial banks, activity efficiency, comprehensive assessment, process, network, comprehensive approach.

ЕКОНОМІЧНИЙ ВПЛИВ ВПРОВАДЖЕННЯ ТОТАЛЬНОГО ЕНЕРГОЗБЕЖЕННЯ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

А. Г. БЛАГОПОЛУЧНА, викладач-стажист

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті досліджено шляхи функціонування та адаптації закладів ресторанного господарства до умов тотальної економії електроенергії. Наведено приклади альтернативних способів освітлення.

Ключові слова: енергозберігання, енергоефективність, заклади ресторанного господарства.

Вступ. Починаючи з ранку 10 жовтня війська росії розпочали масовану ракетну атаку, яка була націлена на знищення критичної інфраструктури України. За декілька годин обстрілу було виведено з ладу низку ТЕС та ТЕЦ по всій території України, тисячі об'єктів залишилися без електроенергії на 28–30 годин. Відновлення транзитних ліній розпочалось відразу, проте, це не допомогло уникнути аварійних відключень через перевантаження лінії, що залишилась в роботі. Через відсутність світла стали недоступними водопостачання, їжа та навіть зв'язок, адже базові станції мобільних операторів оснащені акумуляторними блоками живлення, які забезпечують роботу обладнання протягом кількох годин. При масштабних вимкненнях електроенергії підключають генератори, але роботу всього обладнання забезпечити складно, тому мешканці населених пунктів, які постраждали від атаки не могли навіть зробити замовлення уже готової продукції.

Супермаркети, магазини, торгові центри на період відключення електроенергії повністю припиняють роботу. Покупців просять залишити неоплачені товари та вийти на вулицю до відновлення електропостачання.

Для підприємств ресторанного господарства відсутність електроенергії стала проблемою, адже технологічні процеси потребують великої енергоємності. Для роботи кафе або ресторану на 100–150 місць необхідна номінальна потужність тільки для технологічного обладнання, що складає від 30 до 50 кВт залежно від меню та технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заклади ресторанного господарства є великими споживачами енергії. Статистичних даних про споживання енергії в секторах послуг не надто багато, оскільки немає щорічних даних моніторингу, але відомо, що виробництво готових страв є неенергоємним і займає вагому частку загальної собівартості продукції. Заощадження

електроенергії є важливим і необхідним, це дозволить не лише зменшити споживання ресурсів, а й покращити економічний стан [1].

Одним із завдань підвищення рентабельності харчової промисловості є зменшення споживання енергії. Енергія в основному споживається шляхом підвищення або зниження температури під час різних процесів [2]. Відомою стратегією повернення частини спожитої енергії є регенерація тепла під час охолодження продукту, попередній нагрів необроблених продуктів. Для підвищення ефективності енергозбереження було запропоновано багато інших методів або в літературі, або вже впроваджених у ланцюг обробки харчових продуктів. Ці методи, застосовувані окремо або в поєднанні з існуючими, включають електротехнології (тобто імпульсні електричні поля), мікрохвилі, ультразвук, обробку імпульсним світлом, обробку під високим тиском та деякі інші технології [3–5].

Усвідомлення важливості енергозбереження в виробничих процесах розпочалось лише тоді, коли було зафіксовано різке підвищення цін на паливо. Зростання призвело до розробки стратегій збереження енергетичних ресурсів, шляхом скорочення їх споживання [6].

Для досягнення будь-якої значної економії енергоспоживання у виробничих процесах, заклади ресторанного господарства повинні точно оцінити споживання енергії на кожному етапі виробництва. Для досягнення значної економії в споживанні електроенергії в харчовій промисловості може необхідна розробка нових процесів або продуктів, які споживають менше енергії, ніж традиційні процеси [7, 8].

Методика досліджень. У статті використано такі методи дослідження: дедукція, індукція, аналіз, синтез, пояснення

Результати. За оцінками Національного банку, під час війни економіка України втрачає 50 % «невиробленого» ВВП. Тобто кожен тиждень коштує національній економіці понад 50 млрд грн. І це без втрат від руйнувань.

Як свідчить опитування ЄБА, лише 17 % компаній працюють у повному обсязі, а кожна третя не працює. Третина підприємців планує відновити діяльність. Велика кількість знищених підприємств, організацій приносить колосальні збитки державі та приватному бізнесу. Люди залишають свої домівки та країну в пошуках безпеки та можливості отримати засоби для існування. Українці прямують до мирних країн з доволі високим економічним розвитком, тобто до країн G20. Проблема відтоку кваліфікованих кадрів існувала ще до початку війни, але у 2022 р. вона набула величезних масштабів.

З України за 11 років виїхали і не повернулися 3,3 млн осіб. За даними Державної прикордонної служби, до 2014 р. щороку країну залишали 500 тис. осіб, але після 2014 р. ця цифра дещо зменшилась. У 2020 р. через карантинні обмеження по всьому світу в країну почали повертатись українці. Приріст склав 80 тис. осіб. Проте за 10 місяців 2021 р. кількість мігрантів становила 600 тис. За цим показником Україна посідає восьме місце у світі. В Україні через трудову міграцію виник дефіцит робітників.

Найбільше постраждав саме готельно-ресторанний бізнес і туризм. Тікаючи від війни велика частина кваліфікованого персоналу виїхали за межі країни, а споживачі перестали ходити до ресторанів, кафе та пабів, а тим більше перестали подорожувати. Перші кілька тижнів були найважчими для всієї країни і для ресторанного бізнесу зокрема.

Оговтавшись від перших тижнів шоку, ресторанний бізнес переорієнтувався на виготовлення простої та найпопулярнішої їжі. Такою була випічка, хліб і хлібобулочні вироби. Крім цього, майже всі працюючі заклади харчування столиці переобладналися під військово-польові кухні. Ресторани і кафе готують для військових, територіальної оборони, лікарень, організацій соціального захисту, дітей, людей, які сидять у сховищах, та тих, хто цього потребує.

Всі групи ресторанів щодня видають близько 70 тисяч порцій гарячих сніданків, обідів та вечерь для тих, хто залишився у місті. В середньому один заклад харчування готує від 500 до 4 тис. порцій їжі на день. Kyiv Food Market приготував понад мільйон обідів за останні 5 місяців, а одеський ресторатор Савва Лібкін (власник легендарних «Дача» і «Компот») за 21 день віддавав 6,93 тис. обідів.

На сьогодні переважна більшість закладів ресторанного господарства переорієнтували свою роботу частково нівелюючи прийняті стандарти високої кухні та вимоги до обслуговування. Наразі такі заклади готують їжу з простих, доступних продуктів, які не вимагають тривалої обробки.

Тільки не ЗРГ пристосувались до військових умов, як виникла ще одна глобальна проблема – енергопостачання. Через військову агресію росії страждає енергосистема всієї країни. Нині вона пошкоджена на 40 % (рис. 1).

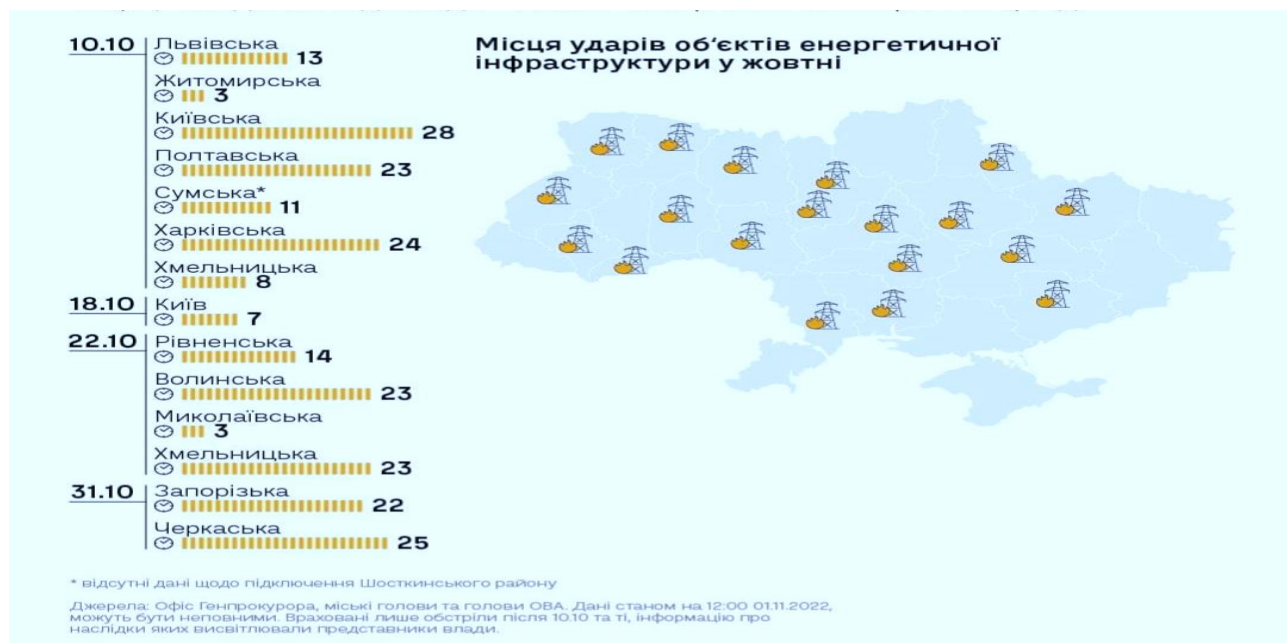

Рис. 1. Місця пошкоджень енергетичних об'єктів та час їх відновлення

На її відновлення потрібен час, тому у нових реаліях тотальної економії електроенергії, аварійних та планових відключень світла ресторанний бізнес має пристосуватись та втримати свої позиції.

Українські заклади ресторанного господарства розробляють стратегії для подальшого функціонування, так більшість змінили меню і обслуговують клієнтів при свічках. У ресторанах на випадок відключень світла закупили генератори, готують їжу на вогні, каву варять на гасі, а меню скоротили, щоб продукти не псувалися. У звичному режимі продовжують працювати ті заклади, які мають мангали і можуть готувати їжу на вогні.

На випадок відключення світла деякі заклади пропонують спеціальне меню – салати, пироги, нарізки, до яких подають гарячі напої, які можна приготувати за допомогою термопота.

Ще одним викликом для власників бізнесу та споживачів є оплата послуг. Без електрики не працюють термінали, тому клієнтам треба носити запас готівки. Попри все, ресторани адаптуються під віялові відключення, коли електрики немає зовсім: створюють спеціальні меню, запасуються генераторами та перебудовують кухні таким чином, аби менше залежати від електричних грилів та плит. Наприклад, Citronelle та Saint Bar, одними із перших почали проводити вечері при свічках, використовувати мінімум освітлення та лампи на акумуляторах. На випадок відключення електроенергії розробили спеціальне Candle Menu, а Євген Клопотенко написав про те, що його заклад "100 років тому вперед" втричі зменшив споживання електроенергії. Він запросив людей, у яких відключили електрику, заходити заклад – погрітись та підзарядити гаджети. Також, на випадок відключення електроенергії в закладі все одно будуть готувати страви в печі [9].

У мережі італійських закладів Pesto Café розповіли про те, що заклади будуть працювати навіть при відключенні світла. Команда розробила спеціальне меню, яке будуть пропонувати в романтичній атмосфері зі свічками.

Серед страв: тартар, паштет, капрезе, різноманітні закуски, салати та десерти. Серед напоїв: вино, пиво та чай. Заклад «Барсук» на Бессарабці також розробив спеціальне меню на випадок відключення електрики. Крім того, власники ресторанів тимчасово відмовляються від неонових вивісок та лампочок на терасі та під час повітряних тривог гостей переводять у зал на першому поверсі. Український ресторан «Принада» вимкнув вивіску, мінімізував освітлення та запрошує на вечері при свічках.

Мережа ресторані «Євразія» на вечірній час майже повністю відмовилася від освітлення в залах та в усіх закладах мережі запрошує на вечері при свічках. Грузинський ресторан «Чачаварня» зробив повідомлення про те, що вони провели чек-ап споживання електрики, оптимізували процеси та максимально зменшили освітлення залів. В кафе-сироварні «Мацоні» обмежили, також, споживання електрики. А коли у закладі вимикають світло, всіх гостей пригощають вином, освітлюють зали свічками, продовжують випікати хачапурі в печі, також подають салати та закуски. Ресторан «Канапа» на Андріївському узвозі також під час відключення електрики працює по скороченому меню: подає

закуси, салати та вареники, а також готує супи в печі. Крім того, ввечері розтоплюють старовинний камін та запалюють свічку: відтворюють атмосферу міської садиби, якою вона могла бути ще в 19 столітті.

Освітлені свічками заклади – чарівне місце, яке притягує відвідувачів. В такій атмосфері суттєво зростають продажі алкоголю, в деяких випадках навіть вдвічі. Тому бари, особливо розташовані у підвальних приміщеннях, можуть виживати взагалі без світла. Кардинально протилежна ситуація спостерігається із закладами швидкого харчування, кафе, закусочними та їдальнями, де інтер'єр не передбачає наявності свічок, а приготування їжі потребує великої кількості технологічного обладнання, яке споживає максимальну кількість енергії на підприємстві (рис. 2).

Рис. 2. Розподіл та використання електроенергії на підприємствах ресторанного бізнесу

Ще одним джерелом економічних втрат є зменшення відвідуваності закладів ресторанного господарства, останнім часом навіть удвічі. Також бракує персоналу, адже люди не можуть потрапити на роботу через часті повітряні тривоги. Отже, і приготування страв займає більше часу.

За даними опитування власників ресторанного бізнесу міста Умань втрати прибутку сягають до 60 %, адже використання генераторів для забезпечення нормального функціонування закладів є доволі затратним, а потік клієнтів зменшився на 20 %.

Висновки. Через військову агресію росії енергосистема країни пошкоджена на 40 %. Уряд запровадив тотальну економію електроенергії шляхом застосування виялових, аварійних та планових відключень світла. Українські заклади ресторанного господарства розробляють стратегії для подальшого функціонування, так більшість змінили меню і обслуговують клієнтів при свічках. У ресторанах на випадок відключень світла закупили генератори, готують їжу на вогні, каву варять на гасі, а меню скоротили, щоб продукти не псувалися. У звичному режимі продовжують працювати ті заклади, які мають мангали і можуть готувати їжу на вогні. На випадок відключення

світла деякі заклади пропонують спеціальне меню – салати, пироги, нарізки, до яких подають гарячі напої, які можна приготувати за допомогою термопота.

Література:

1. Суботіна О. Д. Підвищення ефективності діяльності підприємств за рахунок впровадження енергозберігаючих технологій. *Міжнародне науково-технічне співробітництво: Принципи*. 2022. 114 с.
2. Ряшко Г. М., Крусір Г. В., Новічкова Т. П. Аналіз енергозберігаючих технологій в ресторанному господарстві. *Наукові роботи*. 2016. № 80 (2) С. 1–6.
3. Мирошник Ю. А., Доценко В. Ф., Гончарова, Н. Е. Дослідження можливості використання ультразвуку в технології борошняних кондитерських виробів для закладів ресторанного господарства. *Modern scientific researches*. 2019. Вип. 10. Том. 1 С. 19–24.
4. Леbedenko Т. Е., Крусір Г. В., Шунько Г. С. Енергозберігаючі технології в ресторанному господарстві. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2020. № 61. С. 61–67.
5. Кінаш І. А. Бар'єри на шляху впровадження енергоефективності та енергозбереження підприємств. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 3. С. 185–190.
6. Ємельянов О. Ю. Вплив реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження на фінансовий стан підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 20. С. 11–16.
7. Шелудько В., Ряшко Г. Удосконалення технологічних ліній кондитерського цеху в закладах ресторанного господарства, що спеціалізуються на виробництві продукції підвищеної харчової цінності. *Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*. 2021. № 4(1). С. 105–120.
8. Костянчук К. В., Зозульов О. В. Маркетинговий аналіз доцільності виведення на ринок систем опалення електричних модулів теплонакопичення. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2018. № 12. С. 1–15.
9. Свічки, генератори та спеціальні меню: Як ресторани Києва працюють за відключень світла. URL: <https://bzh.life/ua/eda/svechi-generatory-i-speczialnye-menyu-kak-restorany-kieva-zhivut-s-blekautami/>

References:

1. Subotina, O. D. (2022). Increasing the efficiency of enterprises due to the introduction of energy-saving technologies. *International scientific and technical cooperation: Principles*, 2022. 114 p. (in Ukrainian).
2. Ryashko, G. M., Krusir, G. V., Novichkova, T. P. (2016). Analysis of energy-saving technologies in the restaurant industry. *Scientific works*, 2016, no. 80(2), pp. 1–6. (in Ukrainian).
3. Myroshnyk, Yu. A, Dotsenko, V. F., Goncharova, N. E. (2019). Research on the possibility of using ultrasound in the technology of flour confectionery for restaurants. *Modern scientific researches*, 2019, Issue 10., vol. 1, pp. 19–24. (in Ukrainian).
4. Lebedenko, T. E., Krusir, G. V., Shunko, G. S. (2020). Energy-saving technologies in the restaurant industry. *Bulletin of LTEU. Economic Sciences*, 2020, no. 61, pp. 61–67. (in Ukrainian).

5. Kinash, I. A. (2015). Barriers on the way to the implementation of energy efficiency and energy saving of enterprises. *Sustainable development of the economy*, 2015, no. 3, pp. 185–190. (in Ukrainian).
6. Yemelyanov, O. Yu. (2020). Impact of implementation of energy saving investment projects on the financial condition of enterprises. *Investments: practice and experience*, 2020, no. 20, pp. 11–16. (in Ukrainian).
7. Sheludko, V., Ryashko, G. (2021). Improvement of the technological lines of the confectionery shop in the establishments of the restaurant industry specializing in the production of products of increased nutritional value. *Restaurant and hotel consulting. Innovations*, 2021, no. 4(1), pp. 105–120. (in Ukrainian).
8. Kostianchuk, K. V., Zozulyov, O. V. (2018). Marketing analysis of the feasibility of introducing heating systems of electric heat storage modules to the market. *Actual problems of economy and management*, 2018, no. 12, pp. 1–15. (in Ukrainian).
9. Candles, generators and special menus: How restaurants in Kyiv work during blackouts. URL: <https://bzh.life/ua/eda/svechi-generatory-i-speczialnye-menyu-kak-restorany-kieva-zhivut-s-blekautami/>.

Annotation

Blagopoluchna A. G.

Economic influence on implementation of total energy economy on functioning of place of restaurant household

The article examines the ways of operation and adaptation of restaurant establishments to the conditions of total electricity saving. Examples of alternative lighting methods are given. Starting from the morning of October 10, Russian troops launched a massive missile attack aimed at destroying Ukraine's critical infrastructure. In a few hours of shelling, a number of thermal power plants were disabled. Due to the lack of light, water supply, food and even communication became unavailable, because the base stations of mobile operators are equipped with battery power units that ensure the operation of the equipment for several hours.

After recovering from the first weeks of shock, the restaurant business refocused on making simple and most popular food. Such was the pastry, bread and bakery products. In addition, almost all working catering establishments of the capital have been converted into military field kitchens. Restaurants and cafes are prepared for the military, territorial defense, hospitals, social protection organizations, children, people sitting in shelters and those who need it.

Ukrainian restaurant establishments are developing strategies for further functioning, so most have changed their menus and serve customers by candlelight. In restaurants, in case of power outages, generators were purchased, food is cooked on fire, coffee is brewed on kerosene, and the menu has been shortened so that the products do not spoil. Those establishments that have barbecues and can cook food on fire continue to work in the usual mode.

In the event of a power outage, some establishments offer a special menu - salads, pies, cold meats, accompanied by hot drinks that can be prepared using a thermopot.

Key words: energy saving, energy efficiency, restaurant establishments.

АНТИСИПАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

І. М. НОВАК, доктор економічних наук,

К. В. СУХЕЦЬКА, аспірантка

Уманський національний університет садівництва

У статті висвітлено проблеми застосування антисипативного управління в аграрних підприємствах під час російсько-української війни. Здійснено аналіз того, яке місце превентивне управління займає в агробізнесі після початку повномасштабного вторгнення. Обґрунтовано необхідність визначення слабких сигналів та надано рекомендації щодо їх виявлення.

Ключові слова: антисипативне управління, слабкі сигнали, війна, аграрні підприємства, кризові ситуації.

Постановка проблеми. Сучасні умови існування агробізнесу характеризуються мінливістю та нестабільністю як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Повномасштабна російсько-українська війна внесла свої корективи в роботу кожного підприємства. Більшість компаній працюють з певними обмеженнями або частково: 37 % обмежили свою географічну присутність, 17 % працюють онлайн, а 16 % були вимушені закрити частину офісів, торгових точок чи відділень [1].

Чи не найбільших втрат зазнали аграрні підприємства, так як їх діяльність прив'язана до певної території, а роботи в полі чи на фермі не можна відкласти на невизначений термін або перенести. В умовах війни аграрний ринок страждає від нестачі робочої сили, втрати ринків збуту, палива, добрив та оборотних коштів. Чимало працівників фермерських господарств мобілізовані або зайняті в теробороні.

Через війну більшість підприємств України опинилися в скрутному становищі. Тому, керівники та працівники організацій повинні сконцентрувати свою увагу на розв'язанні криз, які виникли в результаті повномасштабного вторгнення. У даному разі, антисипативне управління як ніколи набуває актуальності. Адже, впровадження його заходів у діяльність підприємств допоможе попередити настання нової кризи та прийняти всі необхідні міри для її запобігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи антисипативного менеджменту та управління фінансовою безпекою підприємств відображені в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців: І. Бланк, О. Барановський, Т. Васильців, А. Воронкова, К. Горячева, С. Ілляшенко,

Г. Задорожний, М. Кизим, Т. Клебанов, Г. Козаченко, Л. Костирко, О. Ляшенко, В. Пономарьов, Р. Сайфулін, О. Терещенко, А. Шеремет, В. Шликов тощо.

Метою даної статті є визначення місця антисипативного управління в аграрних підприємствах під час російсько-української війни та обґрунтування рекомендацій щодо необхідності раннього виявлення слабких сигналів.

Методика дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців, провідних вчених та практиків у сфері розвитку антисипативного управління. Також під час досліджень були використані загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема, метод аналізу, метод синтезу для обґрунтування і викладу висновків та пропозицій, абстрактно-логічний метод для формування комплексу заходів ефективного управління.

Результати досліджень. Проведений аналіз частки підприємств, які опинилися на межі банкрутства або були змушені призупинити свою роботу. Це є сигналом того, що формування методологічних основ застосування антисипативного управління є недостатнім або зовсім відсутні.

Сьогодні можна виділити чимало визначень терміну "антисипативне управління", які попри певні відмінності у формулюваннях складають основу трьох наукових підходів [3, с. 32]:

1. Перший підхід передбачає представлення антисипативного управління як складової антикризового управління, яка орієнтована на раннє виявлення та реагування на ознаки фінансової кризи;

2. В основі другого підходу лежить розуміння терміну "антисипація" як передбачення можливих змін;

3. Третій підхід передбачає зосередження уваги на проблемах забезпечення фінансової безпеки підприємства шляхом раннього виявлення змін, які можуть вказувати на виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз.

Узагальнюючи всі три підходи можна стверджувати, що здійснення антисипативного управління підприємством, виходячи із основних методологічних аспектів ідентифікації та спостереження за трансформацією слабких сигналів, повинно проводитися із дотримання таких принципів [3, с. 33]:

- безперервності – постійний моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища, відстеження процесу трансформації слабких сигналів як основи для реалізації антисипативного управління;
- комплексності – повинно спиратися на врахування усіх слабких сигналів, які стосуються об'єктів фінансової безпеки, а також сильних сигналів стосовно інших функціональних складових економічної безпеки підприємства;
- адекватності – розроблення та реалізація захисних превентивних заходів у відповідності до можливих втрат від посилення негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;
- узгодженості – безперервний моніторинг на основі отримання, перевірки та доповнення даних з різних джерел вимагає узгодженої та цілеспрямованої роботи усіх структурних підрозділів;

➤ пришивдженій реакції – зменшення можливих втрат шляхом швидкого прийняття найбільш доцільних управлінських рішень.

Таким чином, дотримуючись даних принципів антисипативного управління підприємство зможе вчасно реагувати та розпізнавати слабкі сигнали.

Для більш детального аналізу та розуміння місця антисипативного управління в аграрних підприємствах, слід дослідити кризові ситуації (старі та нові виклики внутрішнього та зовнішнього середовища) (рис. 1).

Рис. 1. Кризові ситуації аграрних підприємств

*Примітка: *побудовано автором за власними дослідженнями*

Як можемо бачити з наведеного вище рисунку, аграрні підприємства в своїй діяльності зіштовхуються з чималою кількістю проблем, а з урахуванням повномасштабної війни їх стало в рази більше. Таким чином, для того, щоб підприємство могло залишатися і надалі конкурентоспроможним на ринку йому варто швидко реагувати на нові виклики як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Саме застосування в своїй діяльності антисипативного управління, надасть йому можливість оперативно реагувати на кризові ситуації.

Для більш детального розуміння місця антисипативного управління в аграрних підприємствах доцільним є аналіз експортно-імпортних операцій сільськогосподарською продукцією, зміни у посівних площах сільськогосподарських культур та урожайність. Оскільки, на данні показники впливає вміння підприємства вчасно та вміло реагувати на кризові ситуації.

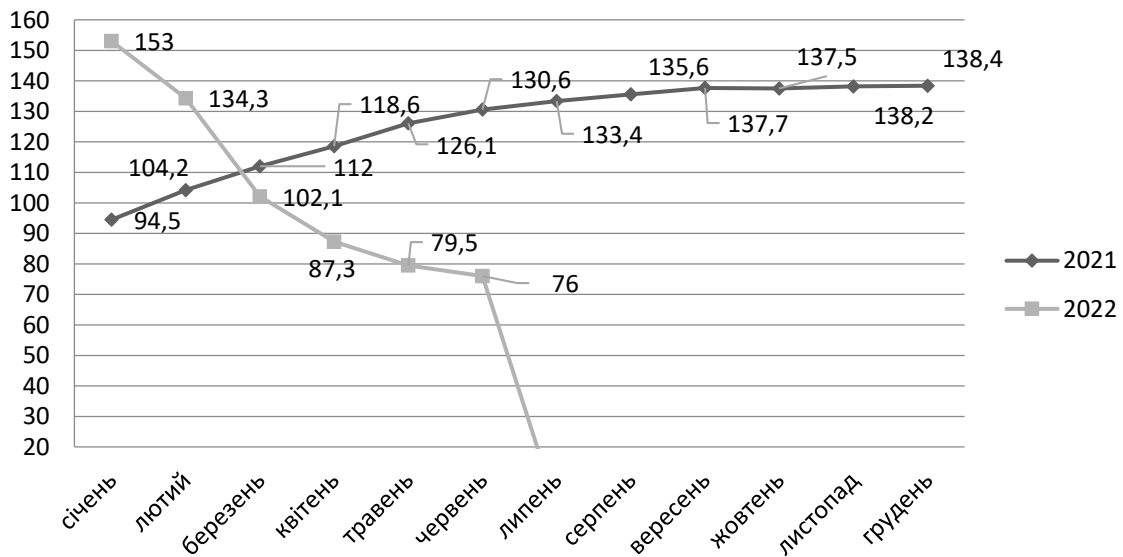

Рис. 2. Темпи зростання (зниження) експорту товарів (у % до відповідного періоду попереднього року)

**побудовано автором за даними [4]*

У I півріччі 2022 р. експорт становить 76,0 % порівняно із I півріччям 2021 р. (рис. 3).

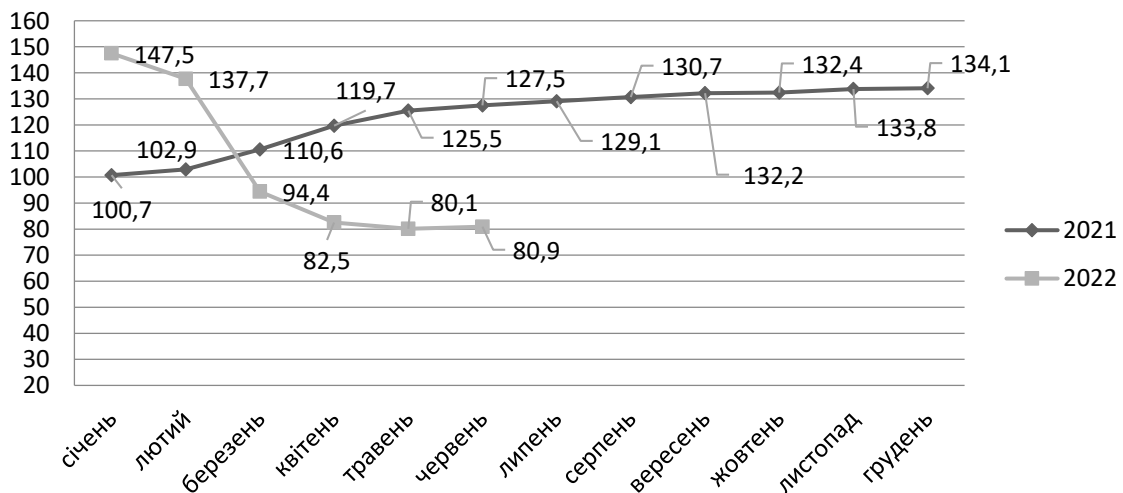

Рис. 3. Темпи зростання (зниження) імпорту товарів (у % до відповідного періоду попереднього року)

*Примітка: *побудовано автором за даними [4]*

Що ж стосується, імпорту, він становить 80,9 %. Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,90 (у I півріччі 2021р. – 0,96).

До повномасштабної війни Україна забезпечувала 46 % світового експорту олії, 9 % експорту пшениці, 17 % ячменю та 12 % кукурудзи на світових ринках. На рисунку 3 можемо проаналізувати посівну площу сільськогосподарських культур в 2021 році, загальна площа яких становила 28387,5 тис. га.

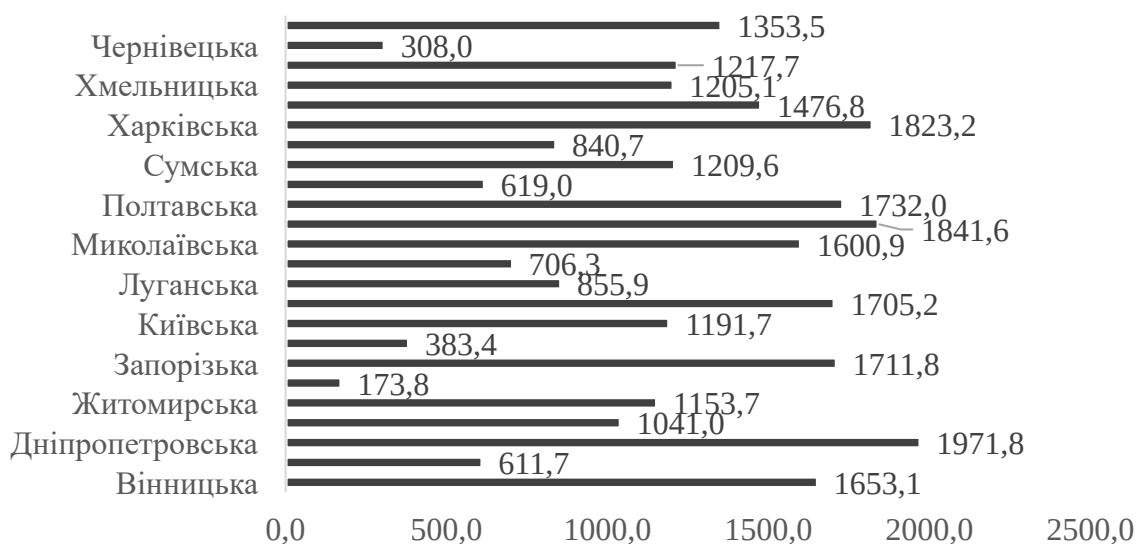

Рис. 4. Посівні площі культур сільськогосподарських під урожай 2021 року (по областях), тис. га*

Примітка: *побудовано автором за даними [5]

На перше півріччя 2022 року окупанти контролюють приблизно 22 % сільгоспугідь України [6]. Отже, за приблизними даними, на даний момент в користуванні українських аграріїв 22142,25 тис.

Рис. 5. Обсяги виробництва сільськогосподарських культур в 2021 році, тис. ц*

Примітка: *побудовано автором за даними [7]

Експерти прогнозують, що урожай 2022 року буде значно менший, ніж у 2021 році, але більший, ніж прогнозували, зокрема, прогнозується достатній урожай пшениці – прогноз 19 млн т.

В загальному, врожай зернових та олійних культур в Україні у 2022 році очікується на рівні 65–70 мільйонів то, а це за позитивним сценарієм становитиме близько 70 % від показника 2020/21 років [8].

Згідно прогнозів, восени може не вистачити складів для зберігання врожаю, що ставить перед аграріями ще один виклик, усунення якого необхідно знайти в короткотривалі терміни.

Таким чином, досліджувані показники в 2022 році показують від'ємний характер, що прямим чином, в першу чергу, відобразиться на прибутковості кожного із аграрних підприємств. Тому, відповідно до отриманих даних можемо зробити висновок, що 2022 рік став викликом для кожного аграрія, адже, виникло чимало кризових ситуацій, з якими потрібно вміти боротися в короткі терміни та, перед усім, вміти виявляти слабкі сигнали.

Управління по слабких сигналах – один з варіантів дій, який передбачає заходи щодо отримання повної інформації. Можна запропонувати наступний комплекс дій, щодо виявлення слабких сигналів [9, с. 26]:

Етап 1. Моніторинг змін різного рівня і масштабів внутрішнього та зовнішнього середовищ з метою виявлення сигналів, які носять ймовірнісний та невизначений характер, а також мають потенційну можливість актуалізації в процесі подальшої діяльності суб'єкта господарювання.

Етап 2. З огляду на те, що вся інформація, яка надходить із середовища функціонування промислового підприємства характеризується певним рівнем невизначеності, суб'єктивності та хаотичності, можна стверджувати, що відомостям про слабкі сигнали притаманна міра неповноти інформації, яку доцільно визначати на основі розрахунку рівня ентропії.

Оскільки, ентропія – це ступінь недостатності інформації про дійсний стан системи.

Етап 3. Дослідження слабких сигналів із найвищим рівнем ентропії з позиції існування аналогів у минулому, або у діяльності конкурентів чи інших вивчених випадках, потенційних шляхів трансформації цих сигналів у дестабілізуючі фактори, зміни станів внутрішнього чи зовнішнього середовищ, що стали причиною появи слабких сигналів.

Етап 4. Визначення траєкторії трансформації слабого сигналу у дестабілізуючий фактор. При цьому варто проаналізувати всі можливі шляхи переходу слабого сигналу у інші стани, та ймовірність таких трансформацій. Важливим є визначення для порівняння причинно-наслідкових зв'язків між проявами слабких сигналів у минулому та виникненням певних подій чи явищ.

Етап 5. Встановлення всіх можливих проявів дестабілізуючих факторів (виклики → ризики → загрози → небезпеки), причиною появи яких є трансформація аналізованих слабких сигналів.

Етап 6. Розроблення сценаріїв розвитку подій та майбутнього стану аграрного підприємства при ймовірній реалізації дестабілізуючих чинників.

Етап 7. Оцінювання стану функціонування та рівня економічної безпеки на основі врахування впливу дестабілізуючих факторів, які виникли із виявлених слабких сигналів. Моделювання значення зміни рівня економічної безпеки внаслідок потенційного впливу явища, першопричиною якого є слабкий сигнал з найвищою ентропією.

Етап 8. Розроблення висновків, які дозволять врахувати слабкі сигнали середовища для вибору стратегії управління з метою стабілізації рівня економічної безпеки.

Етап 9. Контроль за рівнем економічної безпеки в ракурсі реалізації стратегії управління, побудованої на основі виявлених слабких сигналах. На цьому етапі процесу збирається інформація про результати реалізації стратегії управління, які оцінюються шляхом порівняння планових значень показників із фактичними.

Етап 10. Оцінювання результативності управлінських рішень в межах запропонованої стратегії та формування переліку необхідної уточнюючої інформації для внесення коректив.

Висновки. В умовах високого рівня динамічності та невизначеності середовища функціонування підприємств антисипативний менеджмент є актуальним видом управлінської діяльності, що удосконалює ресурсне (інформаційне та часове) забезпечення процесу прийняття різноманітних випереджувальних управлінських рішень щодо використання можливостей чи усунення загроз умов діяльності аграрного підприємства.

Антисипативне управління після початку повномасштабного вторгнення набирає все більшої актуальності, адже, його вміле застосування надасть можливість підприємству утримувати свої конкурентоспроможні позиції на ринку та корегувати свою діяльність до настання кризових ситуацій.

Таким чином, запропонований комплекс дій, виявлення слабких сигналів в аграрних підприємствах повинен посилити швидше реагування на можливі кризові ситуації.

Оскільки, нині ефективність результатів антисипативного управління залежить, передусім, від якісно сформованої методичної бази, що охоплює сукупність методів для реалізації операцій планової функції.

Література:

1. Які настрої бізнесу після 100 днів війни в країні – опитування ЄБА. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/3/687770/> (дата звернення 18 серпня 2022 р.).

2. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (дата звернення 18 серпня 2022 р.).

3. Теоретичні аспекти застосування антисипативного управління фінансовою безпекою підприємства. Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/5_2020/6.pdf (дата звернення 20 серпня 2022 р.).

4. Статистична інформація/Макроекономічні показники. Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (дата звернення 20 травня 2022 р.).

5. Посівні площі сільськогосподарських культур за їх видами. Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/ppsgk/arh_ppsgk_u.html (дата звернення 21 серпня 2022 р.).

6. У NASA визначили, скільки сільгоспугідь окуповано в Україні. Режим доступу: <https://superagronom.com/news/15599-u-nasa-viznachili-skilki-silgospugid-okupovano-v-ukrayini> (дата звернення 21 серпня 2022 р.).

7. Обсяг виробництва, урожайність та зібрана площа сільськогосподарських культур за їх видами по регіонах. Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/ovuzpsg/Arh_ovuzpsg_2021_u.html (дата звернення 21 серпня 2022 р.).

8. Прогноз врожаю зернових у 2022 році. Режим доступу: <https://agropolit.com/news/24107-mikola-solskiy-ozvuchiv-prognoz-vrojayu-zernovih-u-2022-rotsi> (дата звернення 21 серпня 2022 р.).

9. Виявлення слабких сигналів середовища функціонування як запорука формування високого рівня економічної безпеки промислових підприємств. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2014/6.pdf (дата звернення 22 серпня 2022 р.).

References:

1. What is the mood of business after 100 days of the war in the country – EBA survey. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/3/687770/> (accessed on 18 August 2022).

2. Business in the conditions of war: who suffered the greatest losses and how businesses recover. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (accessed on 18 August 2022).

3. Theoretical aspects of the application of anticipatory management of the financial security of the enterprise. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/5_2020/6.pdf (accessed on 20 August 2022).

4. Statistical information/Macroeconomic indicators. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (accessed on 20 August 2022).

5. Sown areas of crops by their types. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/ppsgk/arh_ppsgk_u.html (accessed on 21 August 2022).

6. NASA has determined how much agricultural land is occupied in Ukraine. URL: <https://superagronom.com/news/15599-u-nasa-viznachili-skilki-silgospugid-okupovano-v-ukrayini> (accessed on 21 August 2022).

7. Volume of production, yield, and harvested area of crops by their types by region. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/ovuzpsg/Arh_ovuzpsg_2021_u.html (accessed on 21 August 2022).

8. Forecast of the grain harvest in 2022. URL: <https://agropolit.com/news/24107-mikola-solskiy-ozvuchiv-prognoz-vrojayu-zernovih-u-2022-rotsi> (accessed on 21 August 2022).

9. Identifying weak signals of the operating environment as a key to the formation of a high level of economic security of industrial enterprises. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2014/6.pdf (accessed on 22 August 2022).

Annotation

Novak I. M., Suhetska K. V.

Place of anticipative management at agricultural enterprises during the russian-ukrainian war

Modern conditions of existence of agribusiness are characterized by variability and instability of both the external and internal environment. The full-scale Russian-Ukrainian war made adjustments to the work of every enterprise.

Because of the war, most of the enterprises of Ukraine found themselves in a difficult situation. Therefore, managers and employees of organizations should concentrate their attention on solving the crises that arose as a result of a full-scale invasion. Thus, anticipatory management is more relevant than ever. After all, the development of this type of management at the enterprise will help prevent the onset of a new crisis and take all necessary measures to prevent it.

The purpose of this article is to determine the place of anticipatory management at agricultural enterprises during the Russian-Ukrainian war and to justify the recommendations regarding the need for early detection of weak signals. The theoretical and methodological basis of the study was the work of domestic and foreign scientists, leading scientists and practitioners in the field of anticipatory management development. In addition, general scientific and special methods were used during the research. In particular, the method of analysis, the method of synthesis, for substantiation and presentation of conclusions and proposals regarding the complex of measures for effective management, is used with an abstract and logical purpose.

The conducted analysis of the share of enterprises that were on the verge of bankruptcy or were forced to suspend their work is significant. This, in turn, signals that the formation of methodological bases for anticipatory management is insufficient or completely absent. For a more detailed understanding of the place of anticipatory management at agricultural enterprises, it is advisable to analyze the export/import of agricultural products, the sown area of agricultural crops and the yield. After all, these indicators are influenced by the company's ability to respond to crisis situations in a timely and skillful manner.

The studied indicators in 2022 show a negative character, which will directly, first of all, be reflected in the profitability of each of the agricultural enterprises. Therefore, according to the obtained data, we can conclude that 2022 has become a challenge for every agrarian, because many crisis situations have arisen, with which it is necessary to be able to fight in a short time and, above all, to be able to detect weak signals. In the conditions of a high level of dynamism and uncertainty of the operating environment, anticipatory management is a relevant type of management activity that improves the resource (information and time) provision of the process of making various anticipatory management decisions regarding the use of opportunities or the elimination of threats to the operating conditions of an agricultural enterprise.

As we can see from the above information, anticipatory management after the beginning of a full-scale invasion is gaining more and more relevance, because its skillful application will enable the company to maintain its competitive position on the market and adjust its activities before the onset of crisis situations. Thus, the proposed recommended structure of the process of identifying weak signals at agricultural enterprises should strengthen the faster response to possible crisis situations.

Therefore, the effectiveness of the results of anticipatory management depends, first of all, on a qualitatively formed methodological base, which includes a set of methods for the implementation of operations of the planned function.

Key words: anticipatory management, weak signals, war, agricultural enterprises, crisis situations.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

К. М. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук

С. М. КОЛОТУХА, кандидат економічних наук

Уманський національний університет садівництва

У статті розглянуто роль іпотечного кредитування у соціально-економічному розвитку держави. Досліджено фактори впливу на стан житлового кредитування в Україні. Проаналізовано обсяги кредитів домогосподарств за 2016–2021 роки. З'ясовано стримуючі фактори розвитку іпотечного ринку в Україні та основні завдання держави щодо підтримки системи іпотечного кредитування. На основі отриманих результатів дослідження, запропоновано напрями вдосконалення банківського кредитування житла в Україні.

Ключові слова: іпотека, іпотечні кредити, житлова площа, індекс вартості житла, програми кредитування.

Постановка проблеми. Іпотечне житлове кредитування є універсальним інститутом, яке набуло широкого розвитку в країнах з ринковою економікою та використовується державою для реалізації соціально-економічної політики. Розвиток іпотечного житлового кредитування сприяє формуванню конкурентоспроможної економіки, її стабілізації та модернізації, зниженню інфляційних процесів та соціальної напруженості внаслідок підвищення доступності житла для більшої частини населення, стимулюванню житлового будівництва та суміжних з ним галузей економіки, стабілізації стану фінансового та банківського секторів, а також активації процесів на ринку капіталів.

Відсутність ефективних способів заощадження грошових коштів населення, потреба населення в житлі є одними з основних причин підвищення актуальності іпотечного кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання іпотечного кредитування, зокрема банківськими установами, досліджували такі вітчизняні вчені, як: Н. Внукова, О. Євтух, В. Коваленко, Л. Кузнецова, Г. Лацик, В. Міщенко, С. Науменкова, В. Савич, Г. Терещенко, О. Юркевич та ін. Питанням вивчення сутності іпотеки, її розвитку, історичні передумови виникнення як у світі, так і в Україні, методики банківського житлового кредитування присвячені наукові розробки таких учених, як: В. Базилевич, М. Зверяков, В. Корнєєв, Н. Шульга та ін. Проблему іпотечного кредитування, зокрема іпотечного житлового кредитування, досліджували зарубіжні вчені: У. Баффет, Д. О'Брайєн, Р. Брейлі, К. Гарриджа, А. Гент, Л. Гох, Дж. Кемпбелл, Дж. Кокко, С. Коррадин, В. Кудрявцев, С. Майєрс, Дж. Маршалл, Р. Мюррей,

Р. Нортон, А. Фельдман, У. Шарп та ін. Однак потребують ґрунтовного вивчення питання розвитку вітчизняного іпотечного житлового кредитування, накреслення його пріоритетних шляхів.

Методика досліджень. Теоретико-методологічною основою дослідження слугували наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, провідних спеціалістів у сфері іпотечного кредитування. У процесі його здійснення використано такі наукові методи як: абстрактно-логічний, монографічний, емпіричний, економіко-статистичний, а також системного підходу до рішення проблем.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану іпотечного кредитування в Україні, визначення стримуючих факторів розвитку іпотечного ринку та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення банківського кредитування житла в Україні системи.

Результати дослідження. Нині в Україні потреба в забезпеченні населення власним житлом постає досить гостро. Нестача житлової площі та необхідної кількості кімнат є актуальною проблемою для 37,6 % українців, особливо це стосується сімей з дітьми. Згідно зі статистичними даними на початок 2021 року понад 6 мільйонів українців мали статус соціально незахищених, 54 % із 41,59 мільйонів осіб наразі мешкають у перенаселених квартирах і будинках, а 80 % раніше збудованих житлових приміщень є взагалі застарілими.

Іпотечне кредитування являє собою продукт, який розрахований на задоволення потреб клієнтів у кредитуванні на купівлю нерухомого майна або право на власність у майбутньому на нерухоме майно на первинному або вторинному ринку у фізичних або юридичних осіб під заставу цієї ж нерухомості. Одними із ключових факторів, що визначають стан іпотечного ринку як в Україні, так і в усьому світі загалом, виступають попит, пропозиція, ринкова ціна та конкуренція. В розвинутих країнах попит на житловому ринку врівноважується значними обсягами будівництва, а ціни, попри зростання витрат забудовників, залишаються майже незмінними завдяки істотній конкуренції.

На сьогодні громадяни України не можуть задовольнити свої потреби у житловій нерухомості, оскільки ступінь розвитку економіки України не сприяє забезпеченню населення високим рівнем доходу, що в порівнянні з вартістю житла свідчить про її недоступність. Рівень забезпечення українців житлом у 2–3 рази менший від середнього для громадян країн ЄС та найбільш населеної країни світу – Китаю. Тому першим етапом потрібно оцінити доступність житла в Україні (табл. 1.). Проаналізувавши дані таблиці 1, можна зробити висновок, що загальний індекс цін на житло, як на первинному так і на вторинному ринках має негативну тенденцію до збільшення.

Так, у 2021 році загальний індекс ціни на житло на первинному ринку збільшився на 14,6 в. п. в порівнянні з 2016 роком і на 15 в. п. на вторинному ринку. На нашу думку, ключовою причиною зростання цін є зниження кількості пропозицій квартир.

Другим етапом здійснимо оцінку загальної площі житла та кількості житла в Україні (рис. 1, 2).

Табл. 1. Оцінка індексу вартості житла в Україні, %

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхи- лення 2021 р. від 2016 р. (+;-)
Загальний індекс цін на житло на первинному ринку:	102,1	104,4	105,1	107,9	106,1	116,7	14,6
Однокімнатні квартири	99,7	106,0	103,7	107,4	107,2	116,0	16,3
Двокімнатні квартири	105,2	103,4	105,0	108,1	104,5	116,5	11,3
Трикімнатні квартири	100,3	103,1	108,1	109,1	107,7	118,4	18,1
Загальний індекс цін на житло на вторинному ринку:	103,4	106,2	108,0	108,9	109,7	118,4	15,0
Однокімнатні квартири	111,4	109,2	106,9	111,1	109,8	117,9	6,5
Двокімнатні квартири	100,2	106,1	108,8	109,8	110,0	118,3	18,1
Трикімнатні квартири	101,6	103,8	108,1	105,9	109,4	119,2	17,6

Джерело: складено на основі даних [1]

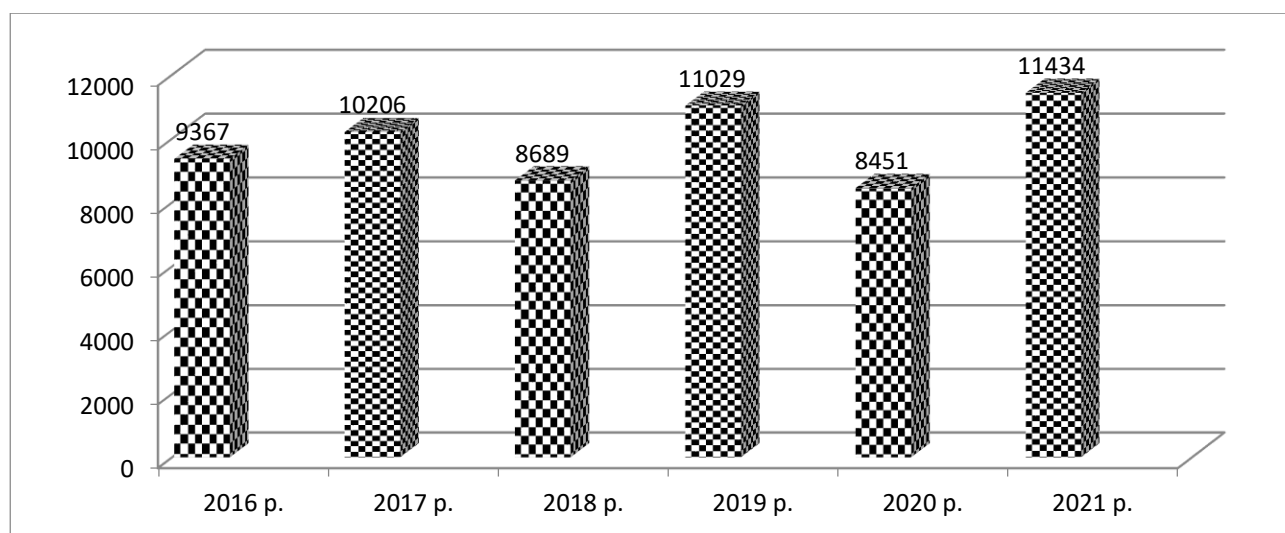

Рис. 1. Загальна площа житлових будівель прийнятих в експлуатацію в Україні за 2016–2021 роки, тис. кв. м

Джерело: складено на основі даних [1]

Проаналізувавши данні рис. 1. та рис. 2, бачимо, що загальна площа житлових будівель прийнятих в експлуатацію та загальна кількість квартир у житлових будівлях прийнятих в експлуатацію має позитивну тенденцію до збільшення, крім 2018 р. та 2020 р.

Для більш детального розуміння стану іпотечного ринку України розглянемо іпотечне кредитування фізичних осіб за видами (рис. 3).

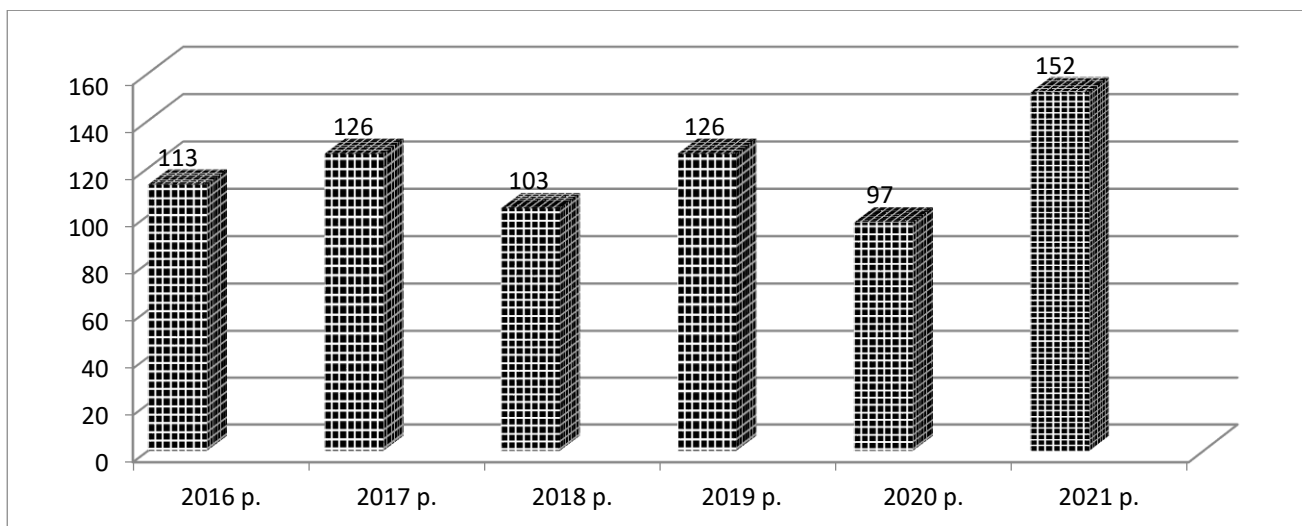

Рис. 2. Кількість квартир у житлових будинках прийнятих на експлуатацію в Україні у 2016–2021 роках, тис. шт

Джерело: складено на основі даних [1]

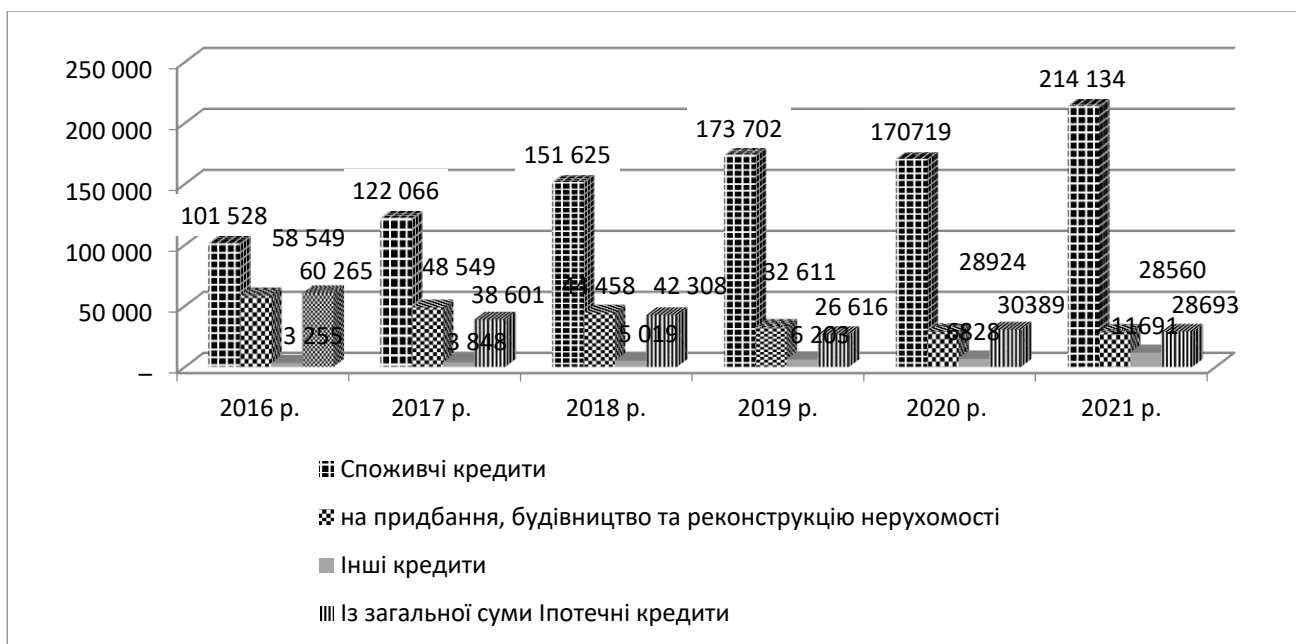

Рис. 3. Динаміка обсягів, виданих кредитів домогосподарствам за видами за 2016–2021 роки, млн грн

Джерело: складено на основі даних [2]

Проаналізувавши дані рис. 3, можна зробити висновок, що загальні обсяги наданих споживчих кредитів українськими банками впродовж 2016–2021 років мали позитивну тенденцію до збільшення, крім 2020 р. В загальній структурі наданих споживчих кредитів обсяг іпотечних кредитів займав 59,4 % у 2016 році, після чого пішов різко на спад і в 2021 році склав лише 13,4 %. Скорочення попиту на споживче кредитування було зумовлено зменшенням витрат на товари тривалого вжитку та купівлю іноземної валюти. В падінні попиту на іпотеку ключову роль відіграли зменшення споживчої впевненості та заощаджень домогосподарств.

Загалом за 2021 рік банки видали 10,8 тисячі іпотечних кредитів на загальну суму 8,9 млрд грн. Порівняно з 2020 роком нове іпотечне кредитування майже подвоїлося за кількістю договорів та зросло в 2,4 рази в грошовому вимірі.

У регіональному розрізі найбільше іпотечних кредитів у 2021 році видано в Києві – 2,8 тис. договорів на загальну суму 3,1 млрд грн (35 % від загального обсягу). Далі за цим показником розташувалися Київська область – 1,6 тис. договорів на 1,7 млрд грн (19 %), Харківська – 1,1 тис. договорів на 739 млн грн (8 %), Львівська – 580 договорів на 488 млн грн (6 %) та Дніпропетровська область – 626 договорів на 407 млн грн (5 %) [3].

Здійснивши аналіз динаміки і структури, виданих іпотечних кредитів вітчизняними банками в розрізі валют за 2016–2021 рр. (табл. 2), можна зробити висновок, що обсяг гривневих кредитів, наданих домогосподарствам зріс за 2016–2021 рр. на 50 %, а їх частка зросла на 47,5 в. п.

Табл. 2. Динаміка обсягів, виданих кредитів домогосподарствам за цільовим спрямуванням в розрізі валют за 2016 – 2021 роки

Показник	2016 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Гривня	13263	22,0	9901	25,6	11681	27,6	10558	39,7	13660	45,0	19938	69,5
Долар США	44267	73,5	26931	69,8	28881	68,3	15190	57,1	15360	50,5	8145	28,4
Інша валюта	2735	4,5	1769	4,6	1746	4,1	868	3,2	1369	4,5	610	2,1
Всього	60265	100	38601	100	42308	100	26616	100	30389	100	28693	100

Джерело: складено на основі даних [2]

Необхідно відмітити, що протягом 2016–2020 рр. найбільшу частку у структурі іпотечних кредитів займали кредити в доларах (73,5 % – у 2016 р і 50,5 % – у 2020 р.), проте в 2021 році ситуація кардинально змінилася і домінуючою стала частка кредитів в гривні – 69,5 % проти 22 % у 2016 році. Це сталося, головним чином, за рахунок списання заборгованості в іноземній валюті доларовому еквіваленті.

Навіть попри активізацію гривневого іпотечного кредитування у 2021 році, його загальний обсяг (у перерахунку на гривню) є майже учетверо нижчим, ніж до початку валютної кризи (девальвації гривні) у 2008 році, а відносно розміру економіки – найнижчим серед країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) [4].

Для інтенсивного розвитку іпотеки необхідні стабільно низькі процентні ставки, які не створюють надмірного фінансового навантаження на позичальників протягом тривалого строку погашення кредитів. Обов'язковими передумовами для цього є фінансова стабільність та низька інфляція на співвідносному із строком кредитування горизонті. Розглянемо показники, які характеризують високу вартість грошей (процентні ставки) та її волатильність в Україні (рис. 4). Проаналізувавши данні рис. 4, можемо зробити висновок, що середньозважена ефективна ставка за іпотечними кредитами має позитивну тенденцію до зменшення на первинному та вторинному ринках.

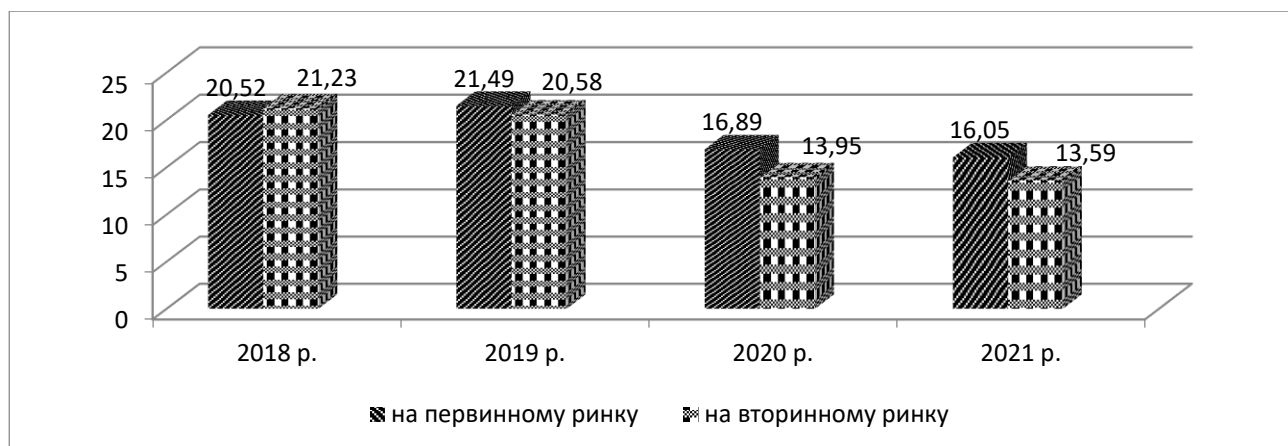

Рис. 4. Динаміка середньозважених відсоткових ставок за іпотечними кредитами за 2018-2021 рр.

Джерело: складено на основі даних [2]

Державна підтримка в забезпеченні населення власним житлом, або створення сприятливих умов для купівлі житла є однією із головних умов розвитку та стабільності економіки країни.

Реалізацію програм, що фінансуються з державного і місцевих бюджетів та керуються Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву відображено в табл. 3.

Табл. 3. Показники виконання Державної соціально-економічної програми «Доступне житло» за 2016-2019 роки

Роки	Кількість квартир, всього за роками	Надано державної підтримки, з них за рахунок коштів			
		Державний бюджет		Місцевий бюджет	
		Кількість квартир, шт	млн грн	Кількість квартир, шт	млн грн
2016	39	0	0,0	39	6,5
2017	111	91	29,6	20	4,9
2018	263	237	85,3	26	9,8
2019	974	878	346,9	96	26,2
2020	95	—	—*	32	11,6
2021	27	—	—*	22	8,6

*Примітка: * - видатки на фінансування програми у Державному бюджеті не передбачено*

Джерело: складено на основі даних [5]

Проаналізувавши дані таблиці 3 можемо зробити висновок, що програма «Доступне житло», як за фінансування державного бюджету, так і за фінансування місцевого бюджету до 2020 року мала позитивну тенденцію до збільшення, однак, починаючи з 2020 року державна підтримка за рахунок коштів держбюджету не надавалася.

Джерела фінансування житлових програм утворюються за рахунок коштів бюджетів різних рівнів та інвестицій. При цьому видатки на його фінансування щороку визначаються у Законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Необхідно зазначити, що кошти на реалізацію програми за пільговим молодіжним кредитуванням з державного бюджету не передбачаються, а фінансування здійснюється лише з місцевого бюджету та за рахунок статутного капіталу Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву. Розглянемо показники надання пільгових кредитів молодим сім'ям на будівництво (придбання) житла за 2016–2021 рр. (табл. 4).

Табл. 4. Динаміка надання пільгових кредитів молодим сім'ям на будівництво (придбання) житла за 2016-2021 роки

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Державний бюджет	—	—	—	—	—	
Місцевий бюджет	94336,7	115693,1	145679,0	155924,1	146473,2	165272,4
Власні кошти	34 301,6	63 559,3	36 968,2	67 417,8	83 023,8	77 405,9
Надано кредитів, шт	254	319	299	351	313	291
Проінвестовано житла, тис. кв.м.	16,3	19,7	19,2	21,6	20,3	19,0

Джерело: складено на основі даних [5]

Проаналізувавши дані таблиці 4. можемо зробити висновки, що за аналізований нами період, а саме з 2016 р. по 2021 р. за рахунок коштів з державного бюджету не забезпечено житлом жодну молоду сім'ю, тобто видатки на бюджетну програму «Надання пільгового довгострокового державного кредиту молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла» не передбачалися.

Необхідно відмітити, що в Україні діє Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2023 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2012 р. № 967, однак, на сьогодні, вона не фінансується. Фінансування пільгового кредитування молоді здійснюється на теперішній час лише місцевими бюджетами за місцевими житловими програмами [6]. За досліджуваний період (2016–2021 рр.) простежується чітка тенденція до збільшення фінансування за рахунок місцевих бюджетів і за рахунок власних коштів.

Отже, основним недоліком програм урядової підтримки програм кредитування є обмеженість бюджетних ресурсів, яка не дозволяє усім громадянам скористатися ними рівною мірою. Тому варто проводити більш активну житлову політику, відновити фінансування житлових програм з бюджету України, запровадити іпотечне кредитування за доступними відсотковими ставками.

У 2022 році пріоритетним напрямом для держави залишається розвиток житлової іпотеки, особливо після військової агресії Росії.

За даними Міністерства фінансів, станом на 10 лютого 2022 року уповноважені банки з виконання держпрограми «Доступна іпотека 7 %» підписали 1642 кредитних договорів на суму 1,41 млрд грн (у т.ч. на первинному ринку – 20,5 %, на вторинному – 79,5 %). Загалом до уповноважених банків надійшло 2242 заявок на участь у програмі на суму 1,93 млрд грн (у т.ч. на первинному ринку – 21,2 %, на вторинному – 78,8 %). У цій програмі беруть участь 22 банки. Зокрема серед банків-учасників нової іпотечної програми: державні банки – Укргазбанк, ПриватБанк та Ощадбанк, а також банки – Глобус, Кредобанк, Мегабанк, ОТП Банк і інші [7].

Згідно змін, які Кабінет міністрів вніс в умови програми «Доступна іпотека 7 %» від 21.10.2021 року, було скасовано вікові обмеження до нерухомого майна (крім об'єктів нерухомості в обласних центрах із чисельністю населення більше 1 млн, що мають бути прийняті в експлуатацію або реконструйовані не раніше ніж протягом десяти років) та збільшено ліміт можливого перевищення площі предмета іпотеки з 20 % – до 40 % від нормативної площі, яка сплачується позичальником самостійно.

Крім того, уряд збільшив на 2 процентних пункти розмір компенсації процентів за іпотечними кредитами для купівлі житлової нерухомості на первинному ринку, що одночасно сприятиме поживавленню економіки України. Максимальна сума іпотечного кредиту, передбачена держпрограмою, становить 2 млн грн. Перший внесок власних коштів позичальника – 15 % вартості предмета іпотеки. Максимальний термін погашення кредитних зобов'язань становить 240 місяців.

Однак, розраховувати лише на державну підтримку, щоб запровадити масове іпотечне кредитування в Україні не можливо і не доцільно. З огляду на гостру необхідність результативних дій для розв'язання однієї з ключових проблем молодих громадян України, в державі необхідно розробити та запровадити таку комплексну державну житлову програму, яка модернізує наявні та врегулює нові ефективні механізми з реалізації програм молодіжного житлового кредитування населення, і серед них можна виокремити такі

- активізація та розвиток системи іпотечного кредитування житла за доступними кредитними ставками й умовами;

- реалізація державних програм доступного житла та молодіжного кредитування з необхідним щорічним плануванням фінансової підтримки від держави з урахуванням реальних потреб (тобто захист відповідної статті бюджету від непередбачених умов з припинення їх фінансування);

- запровадження економічних і податкових преференцій забудовникам, які співпрацюватимуть у рамках державних житлових програм з будівництва доступного житла;

- постійний моніторинг показників забезпечення населення житлом і оцінювання результатів реалізації діючих житлових програм (як державних, так і регіональних);

- розроблення стратегії з чітко визначеними цілями та заходами щодо покращення рівня доступності житла для населення;
- перерозподіл бюджетних коштів з урахуванням кількості громадян, які претендують на підтримку;

- запровадження активних інформаційних мереж, що інформуватимуть населення про стан та умови запропонованих державних житлових програм.

Все це може успішно бути реалізовано, якщо дотримуватись чітко встановлених цілей державної житлової політики з урахуванням загальнодержавних принципів, постійного моніторингу показників стану забезпечення житом населення, оптимізації та систематизації державного фінансування відповідно до визначеної стратегії, яка полягає у підвищенні життєвого рівня громадян і зростанні показників соціально-економічного розвитку територій [9].

Досліджуючи проблеми іпотечного кредитування, можна зробити висновок, що становище іпотечного кредитування в Україні цілком залежить від економічної та політичної ситуації, яка нині існує в країні.

Висновки. Важливими заходами вирішення вказаних проблем та забезпечення розвитку іпотечного кредитування в Україні є:

- комплексне оновлення профільного законодавства та формування практики за прикладом розвинених країн;

- узгодження на рівні держави єдиних підходів до роботи з держреєстрами та підключенням до них;

- забезпечення державної підтримки іпотечного кредитування. Державна гарантія іпотечних зобов'язань фізичних осіб Державною іпотечною установою, фінансові компенсації іпотечними банками частини плати за користування кредитом за пільговою процентною ставкою та при наданні для окремих споживачів субсидій для сплати першого внеску або частини іпотечного кредиту для придбання житла може стати надійним засобом залучення як заощаджень населення, так і потенційних інвесторів для кредитування житлового будівництва;

- сприяння розвитку фондового ринку, який буде, у свою чергу, акумулювати довгі гроші страхових компаній, пенсійних, інвестиційних фондів тощо, як довгострокові ресурси для банківської системи;

- розробка короткострокових програм кредитування при нижчих кредитних ставках, що дасть змогу знизити ризик неповернення грошей;

- створення механізмів залучення коштів пенсійних фондів до інвестиційних ресурсів будівництва;

- першочергове рефінансування банків (тобто використання можливостей емісії іпотечних цінних паперів), що надають населенню іпотечні кредити, оскільки при оптимальній організації управління їх активами є можливість диверсифікувати ризики;

- калібрування центральним банком вимог щодо розрахунку банками буферів капіталу, які плануються до запровадження у 2022–2024 рр.

Вирішення актуальних проблем іпотечного кредитування сприятиме поліпшення соціально-економічних умов населення та трансформацію економіки країни. Наукова новизна поданих наукових матеріалів полягає у виявленні останніх тенденцій на ринку нерухомості України. Теоретичне та практичне значення даних досліджень полягає у формуванні трендів, які забезпечують ринкову ціну нерухомості 20-х років. Перспективами подальших наукових розробок у цьому напрямку є дослідження детермінантів впливу на ринок нерухомості.

Література:

1. Економічна статистика / Економічна діяльність / Будівництво. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud_20.htm (дата звернення: 19.04.2022).
2. Офіційний сайт Національного банку України.URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2022).
3. У 2021 році банки видали майже 9 млрд грн нової іпотеки, що у 2,4 раза більше, ніж за попередній рік – результати опитування. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-2021-rotsi-banki-vidali-mayje-9-mlrd-grn-novoyi-ipoteki-scho-u-24-raza-bilshe-nij-za-poperedniy-rik--rezultati-opituvannya> (дата звернення: 22.04.2022).
4. Як стимулювати іпотеку в Україні? Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/01/6/681202> (дата звернення: 21.04.2022).
5. Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. Режим доступу: <https://www.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohramy/dostupne-zhytlo/statystyka> (дата звернення: 21.04.2022).
6. Пільгове молодіжне кредитування. Режим доступу: <https://www.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohramy/pilhove-molodizhne-kredytuvannia> (дата звернення: 23.04.2022).
7. Іпотека під 7%: банки видали 1642 кредити на 1,41 млрд грн. Режим доступу: <https://finbalance.com.ua/news/ipoteka-pid-7-vidano-1059-kreditiv-na-917-mln-hrn> (дата звернення: 25.04.2022).
8. Бахарєва Я. В. Підходи до аналізу та прогнозування ринку нерухомості в Україні. *Датський науковий журнал (DSJ)*. 2020. № 34. Вип. 2. С. 35–46.
9. Bodnaruk I. L., Shlapak L. S. Peculiarities of the stages of rating assessment formation in rating management system. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho*. 2018. № 2 (164). Р. 136–141.

References:

1. Economic statistics / Economic activity / Construction. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud_20.htm (access date: 19.04.2022).
2. Official website of the National Bank of Ukraine.URL: <https://bank.gov.ua> access date: 20.04.2022).
3. .In 2021, banks issued almost UAH 9 billion of new mortgages, which is 2.4 times more than in the previous year - the results of the survey. URL: <https://bank.gov.ua/en/news/all/u-2021-rotsi-banki-vidali-mayje-9-mlrd-grn-novoyi-ipoteki-scho-u-24-raza-bilshe-nij-za-poperedniy-rik - rezultati-opituvannya> (access date: 22.04.2022).

4. How to stimulate mortgages in Ukraine? URL: <https://www.althoughda.com.ua/columns/2022/01/6/681202> (access date: 21.04.2022).
5. State Fund for Youth Housing Assistance. URL: <https://www.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohramy/dostupne-zhytlo/statystyka> (access date: 21.04.2022).
6. Preferential youth crediting. URL: <https://www.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohramy/pilhove-molodizhne-kredytuvannia> (access date: 23.04.2022).
7. Mortgage at 7%: banks issued 1,642 loans of UAH 1.41 billion. URL: <https://finbalance.com.ua/news/ipoteka-pid-7-vidano-1059-kreditiv-na-917-mln-hrn> (access date: 25.04.2022).
8. Bakhareva, I. V. (2020). Approaches to analysis and forecasting of the real estate market in Ukraine. *Danish Journal of Science (DSJ)*, 2020, no. 34, pp. 35–46. (in Ukrainian).
9. Bodnaruk, I. L., Shlapak, L. S. (2018). Peculiarities of the stages of rating assessment formation in rating management system. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho*, 2018, no. 2 (164), pp. 136–141. (in Ukrainian).

Annotation

Melnyk K. M., Kolotukha S. M.

Contemporary trends of development of the individual mortgage crediting in Ukraine

Mortgage crediting is essential for the socio-economic development of the state, because, first of all, it is an effective tool for combining the financial market with the housing construction market, which contributes to the capitalization of funds, and also, it contributes to the development of the real estate market, solving the housing problem, maintaining social stability. Especially when it comes to young people, the future, first-residence purchases at affordable prices.

According to the results of the research, it was found that the main obstacle that inhibits the development of mortgages is the high cost of credit resources, along with low incomes of the vast majority of the country's population. It was found that in general structure of consumer loans provided the mortgage loans accounted for 59.4 % in 2016, after decreased sharply and in 2021 amounted to only 13.4 %. The decrease in demand for consumer lending was due to a decrease in spending on durable goods and purchases of foreign currency. Decreasing consumer confidence and household savings played a key role in the reduced demand for mortgages.

It has been proven that the intensive development of mortgages requires consistently low interest rates that do not create an excessive financial burden on borrowers over the long term of loan repayment. The review of bank real estate crediting programs showed that the maximum term of lending under bank loan programs is 20 years, and the largest amount of credit funds – UAH 2 million, first installment is 15 % of the value of the mortgage. Consideration of government mortgage support programs shows that they are functioning, but are able to meet the demand of only a small number of families who meet the requirements of the program and have an urgent need for housing. As a result, the main sources of funding should be funds raised through the refinancing mechanism that is the use of mortgage securities.

Key words: mortgage, mortgage loans, living space, housing value index, lending programs.

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ В ЛАНЦЮГАХ ПОСТАВОК АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

О. М. ВАРЧЕНКО, доктор економічних наук

О. О. ВАРЧЕНКО, доктор філософії

Білоцерківський національний аграрний університет

Н. О. ВЕРНЮК, кандидат економічних наук

Уманський національний університет садівництва

У статті розглядаються напрями залучення дрібних товаровиробників агропродовольства у конкурентоспроможні ланцюги поставок на основі кооперативних засад. Аргументовано, що ініціаторами створення кооперативних структур повинні стати переробні підприємства, які відчують дефіцит в окремих видах сільськогосподарської сировини. Доведено, що розвитку кооперації в агропродовольчих ланцюгах поставок може надати дрібним агропродуцентам інструменти для концентрації капіталу, подолання технічної та технологічної відсталості, а також підвищення рівня ринкової сили.

Ключові слова: ланцюги поставок, кооперація, агропродовольча продукція, партнерські відносини.

Постановка проблеми. При розгляді питання кооперації між контрагентами агропродовольчих ланцюгів поставок доцільно зосередити увагу на особливостях формування економічних відносин як на горизонтальному, так і вертикальному рівні. Очевидно, що драйверами формування партнерських довгострокових відносин повинні бути переробні підприємства, адже саме вони відчують дефіцит сировинного забезпечення, однак у них відсутній інтерес отримувати сільськогосподарську сировину від менших і територіально розпорошених дрібних товаровиробників. З іншого боку, кінцеві споживачі потребують агропродовольчих товарів з відповідною якістю, сертифікованими та з прозорим походженням. Саме з урахуванням цих чинників слід розробляти дієві інструменти стосовно розвитку взаємовигідних економічних відносин у горизонтальних і вертикальних ланцюгах поставок агропродовольства.

Варто наголосити, що агропродовольчі системи постають дедалі більш індустріалізованими та глобалізованими, що ускладнює міжорганізаційні зв'язки між учасниками ланцюга поставок, процес управління в ньому та вимагає створення умов до стійкого функціонування таких систем. Поширений, на сьогодні підхід «netchain», як мережа ланцюгів, має на меті інтегрувати учасників ланцюгів поставок і координувати їхні дії. Зазначимо, що мережа визначається як сукупність мереж, що складається з горизонтальних зв'язків між фірмами у межах конкретної галузі або

групи, які в подальшому на основі розвитку вертикальних зв'язків стають учасниками певного рівня ланцюга поставок.

Вважаємо, що одним із підходів до координації дій та залучення малих товаровиробників у конкурентоспроможні ланцюги поставок мають стати обслуговуючі, маркетингові (збутові), постачальницькі та виробничі кооперативи. Однак у сучасних реаліях в аграрному секторі економіки країни спостерігається стагнація кооперативного руху та невисока ефективність існуючих форм кооперації, що можна пояснити наступним: відсутністю дієвої державної підтримки та неузгодженістю нормативно-правового регулювання; низькою інвестиційною привабливістю, що зумовлює ситуацію, за якої потенційні інвестори не виявляють бажання входити до кооперативних структур, оскільки кількість голосів в управлінні не залежить від розміру паю, а участь інтегратора можлива лише як асоційованого члена [1]; фрагментарністю сільської кооперації; ізольованістю та роз'єднаністю аграрного соціуму на сільських територіях унаслідок спустошення, зниження чисельності та старіння сільського населення, що не дозволяє сформуванню «критичну масу» потенційних кооператорів; зміною кооперативної ідеології в результаті лібералізації економіки, що актуалізувало приватновласницьких інтереси та критику спільних форм ведення діяльності.

Водночас, необхідність розвитку кооперації в агропродовольчих ланцюгах поставок може надати дрібним агропродуцентам, особливо особистим селянським господарствам, сімейним фермерським господарствам, інструменти для концентрації капіталу, подолання технічної та технологічної відсталості, а також підвищення рівня ринкової сили. Кооперативні форми на сільських територіях можуть також сприяти подоланню загроз зникнення сільських поселень, втрати контролю над територіями, де скорочується чисельність населення, збереженню традиційного укладу життя та традиційної культури на селі, а також підвищенню підприємницької ініціативи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку кооперативних форм в аграрному секторі економіки, в т.ч. ланцюгах поставок агропродовольчої продукції, присвячено наукові праці численних вітчизняних дослідників, які розкривають теоретичні та практичні основи кооперації, визначають організаційно-економічні механізми розвитку форм кооперативних структур [2–8]. Однак, існує необхідність в розробці практичних рекомендацій щодо включення дрібних сільгосптоваровиробників у конкурентоспроможні ланцюги поставок у межах локальної продуктової моделі, оскільки це сприятиме сталому розвитку сільської економіки, формуванню місцевих самостійних і гнучких продуктових мереж, наближенню товаровиробників до споживачів за географічною ознакою, нарощенню продовольчої безпеки, забезпеченню реалізації принципів сталого розвитку сільських територій.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад розвитку кооперації та розробка практичних рекомендацій щодо включення дрібних товаровиробників в ланцюгах поставок агропродовольчої продукції на кооперативних принципах.

Методика досліджень. Теоретико-методичною основою наукового дослідження є діалектичний метод пізнання економічних явищ, базові положення економічної теорії, фундаментальні праці вітчизняних науковців з питання залучення дрібних товаровиробників у ланцюги поставок агропродовольчої продукції на принципах кооперації. Окрім цього використовувався комплекс методів: абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків); ретроспективного, порівняльного аналізу (узагальнення зарубіжного досвіду щодо залучення фермерів до ланцюгів поставок агропродовольства); статистико-економічні (дослідження сучасного стану розвитку кооперації та формуванні каналів розподілу сільськогосподарської продукції). Інформаційною базою стали дані та аналітичні звіти Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, власні спостереження авторів.

Результати досліджень. Вітчизняними дослідниками доведено, що особисті селянські господарства та сімейні фермерські господарства на сьогодні не мають достатньо ресурсів для самостійного створення кооперативних форм. Окрім того, територіальна розпорошеність малих форм господарювання в умовах посилення конкуренції не сприяє підвищенню рівня взаємної довіри, яка необхідна при кооперуванні [9]. Постають до розгляду й такі важливі аспекти, як демографічні та просторові проблеми розвитку сільських територій, старіння та низька щільність сільського населення, зникнення з мапи багатьох сільських поселень та інші, що ускладнюють акумуляцію ресурсів в обсягах, достатніх для розвитку успішних локальних кооперативних процесів.

Доведено, що в середовищі дрібнотоварного сектора сформувалася спеціалізація, зумовлена відмінностями у забезпеченні земельними, матеріальними та трудовими ресурсами: фермери переважно концентруються на виробництві технологічних та низькоінтенсивних видів продукції (зернових і технічних культур – у рослинництві, м'яса свиней, яловичини – у тваринництві), господарства населення – на виробництві тих видів продукції, де нестача матеріальних і земельних ресурсів може бути заміненою високо інтенсивною працею – картопля, овочі, ягідні культури у рослинництві, молоко, м'ясо кролів, різні види птиці, яйця у тваринництві.

Досвід провідних економік світу переконує, що в агропродовольчих ланцюгах спостерігається високий рівень кооперації між сільськогосподарськими товаровиробниками та переробними підприємствами. Так, у країнах Європейського Союзу сільськогосподарські кооперативи забезпечують 57 % виробництва молочної та 42 % плодоовочевої продукції, а Австрії, Данії, Нідерландах та Швеції сільськогосподарські кооперативи виробляють понад 90 % молока та більш як 50 % плодоовочевої продукції [10].

За оперативними даними структурних підрозділів облдержадміністрацій, що забезпечують виконання функцій з питань агропромислового розвитку, на 1 липня 2019 р. в Україні створено 1338 сільськогосподарських кооперативів, що на 52 од. більше, ніж на початку року. Однак із них реально ведуть господарську діяльність лише 57,4 %. Водночас, спостерігається збільшення на 26,4 % кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за період 2014–2019 рр.,

однак реально функціонуючих – лише на 10,0 %. Найбільше кооперативних утворень діяло у сфері виробництва та заготівлі молока у 2019 р. – 340 од., з обробітку землі – 267 од. Така тенденція дає підстави для висновку про те, що належні економічні умови не сформувалися та не є привабливими для розвитку сільськогосподарських кооперативів у країні.

Однак, за період з 2013-го р. по 2019 р. спостерігається незначне зменшення кількості членів та працюючих у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах. У 2019 р. на підтримку діяльності сільськогосподарські кооперативи отримали 8759,55 тис. грн з місцевого бюджету, величина якої зросла майже у 8 разів за період дослідження. При цьому спостерігається також позитивна динаміка у величині сплачених податків і зборів.

Починаючи із 2018 р. державна підтримка сільськогосподарських кооперативів молочарського, м'ясного, плодово-ягідного, овочевого напрямів діяльності, а також із заготівлі та переробки продукції бджільництва, дикорослих ягід, грибів і рослин здійснюється відповідно до пункту 9 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 07 лютого 2018 року № 106, шляхом відшкодування 70 % вартості придбаних кооперативами вітчизняного обладнання та техніки для транспортування сільськогосподарської продукції без урахування сум податку на додану вартість, але не більше ніж 3,0 млн грн на один сільгоспокооператив.

Разом із тим, потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні не реалізується повною мірою, частка реалізації продукції кооперативами становить менше 0,1 % від валової продукції сільського господарства країни. З-поміж низки чинників, що стримують розвиток сільськогосподарської кооперації, можна виділити такі як: відсутність належного рівня кооперативної освіти, недостатність обсягу, інструментів державної фінансової підтримки на етапі становлення сільськогосподарських кооперативів і несприятливі умови оподаткування їх діяльності.

Чинний нині Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» [1] від 15 листопада 2020 року має на меті усунути недоліки законодавчої бази й забезпечити відповідність її міжнародним стандартам і сучасним реаліям господарювання. Водночас ознайомлення з цим законодавчим актом дало змогу встановити, що пропоновані зміни мають обмежений характер.

Зокрема, цей Закон хоча і не за формою, але по суті значною мірою дублює раніше прийняті закони «Про кооперацію», «Про акціонерні товариства», «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про громадянські об'єднання». Зазначимо, що в новоприйнятому законі досить докладно й сутнісно розкрито механізми нарахування та розподілу корпоративних і пайових виплат, а також механізми управління кооперативом, розподілу прибутку тощо, формування відносин між вертикально інтегрованими структурами, які можуть також створювати такі кооперативи. Отже, бізнес-підхід, безумовно, є позитивною характеристикою нового законодавчого акта. Однак даний підхід не відповідає класичному

розумінню кооперативів, їхніх базових цілей та соціально-економічних завдань, що постають перед кооперативним рухом в Україні у сучасних умовах.

Необхідність внесення змін у закон про кооперацію зумовлювалася відсутністю позитивних тенденцій та динаміки у розвитку цієї форми господарювання. З метою активізації кооперативного руху малих сільсько-господарських підприємств і високотоварних особистих селянських господарств, як способу детінізації їх діяльності, у процесі підготовки написання аналізованого законодавчого акта були використанні основні міжнародні принципи кооперації та найсучасніші світові практики розвитку кооперативів, які, упродовж багатьох років були адаптовані до потреб національного сільського господарства провідними спеціалістами, в тому числі експертами ФАО та ЄБРР. У законі можна підкреслити багато важливих і позитивних моментів, а саме: відхід від застарілої системи імперативного поділу кооперативів на виробничі й обслуговуючі, вдосконалення їхньої організаційно-правової структури, надання їм більшої свободи у господарській та фінансовій діяльності.

Закон дає можливість використовувати повний спектр інструментів операційної, інвестиційної та фінансової діяльності та повноцінно управляти пов'язаними з цим грошовими потоками. Завдяки новим можливостям ведення господарської діяльності через кооперативи, останні можуть об'єднати виробників сільськогосподарської продукції у просуванні її на внутрішній і зовнішні ринки. Зазначимо, що Законом надається можливість для кооперативу, який діє з метою одержання прибутку, закуповувати продукцію своїх членів і реалізовувати її від власного імені, що до цих змін законодавчо було заборонено. Це дозволить формувати великі товарні партії та реалізовувати її за вищими конкурентними цінами. Крім того, уможливить створення на базі кооперативу власних переробних потужностей, що дасть змогу виробляти та продавати продукцію з вищою доданою вартістю.

Крім того, сільськогосподарські кооперативи, які діють з метою одержання прибутку, отримали право безпосередньо закуповувати продукцію не лише у своїх членів, а й вести торгові операції з не членами кооперативів в обсязі до 20 % виручки кооперативу. До цього часу кооперативи, які об'єднували юридичних осіб (тобто фермерські господарства) не мали права купувати у своїх членів продукцію. Тобто через таке законодавче обмеження не мали змоги відповідати своєму призначенню: купувати сировину, переробляти її і продавати готову продукцію, а отриманий прибуток повертати своїм членам пропорційно обсягу продукції, поставленої ними кооперативу.

Прийнятий Закон про сільськогосподарську кооперацію не передбачає окремих видів підтримки для сільськогосподарських кооперативів, оскільки це певною мірою не є предметом його регулювання. Проте в його положеннях зазначено, що державна підтримка сільськогосподарських кооперативів здійснюється відповідно до державних і регіональних програм за рахунок державного та місцевих бюджетів. Тобто підтримка можлива відповідно до окремих програм: у програмі розвитку фермерських господарств на 2020 р. було передбачено фінансову підтримку кооперативів, зокрема, надано можливість

відшкодовувати 70 % вартості придбаного кооперативами не тільки вітчизняного обладнання, а й техніки для транспортування сільськогосподарської продукції.

Нова законодавча основа для кооперації відкриває подальші можливості, передусім для власників паїв, сімейних ферм, дрібних фермерів, об'єднуватися з метою ефективного ведення господарської діяльності та вирішення завдань, які під силу вирішити спільно. Відомо, що сьогодні в сільській місцевості наявний високий рівень безробіття через відсутність робочих місць. До прикладу, для багатьох особистих селянських господарств продаж молока є основним джерелом формування доходу. Однак одноосібні товаровиробники не мають змоги забезпечити реалізацію великих партій молока, тому змушені здавати молоко на переробку за низькими цінами. Нейтралізувати прояв цього ризику можливо на основі об'єднання в молочний кооператив, якому вони здаватимуть молоко, він продасть його переробникові дорожче, а різницю в ціні буде розділено між членами кооперативу. При розширенні та забезпеченні прибуткової діяльності кооператив має змогу придбати молоковоз, холодильне обладнання та виробничі потужності з переробки сировини.

Деталізований аналіз прийнятого Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», свідчить, що він зорієнтований лише на великих гравців сільськогосподарського бізнесу, які створюють квазікооперативи, однак залишає поза своєю увагою власників особистих селянських господарств (присадибних наділів). При цьому цей законодавчий акт у більшості своїх статей спрямований на регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Вірогідно, що така обставина спричинить тінізацію діяльності малих форм господарювання та особистих селянських господарств, які через низьку культуру праці й відсутність доступу до сучасних технологій виробляють продукцію невисокої якості, яку продають торгово-посередницьким структурам за низькими цінами. Отже, посиляться процес деградації соціально-економічного розвитку сільських територій, що загрожує втратою виробничих потужностей, зменшенням надходження податків різного рівня, зниженням економічного потенціалу країни, які має вирішувати нове кооперативне законодавство у сфері сільського господарства.

Варто наголосити, що Законом про сільськогосподарську кооперацію до неприбуткових кооперативів висунуто ще дві умови, а саме: кооператив не здійснює виробництво сільськогосподарської продукції і надає послуги виключно своїм членам; кооператив не набуває права власності на сільськогосподарську продукцію, вироблену, вирощену, відгодовану, виловлену або зібрану (заготовлену) його членами-виробниками сільськогосподарської продукції. При цьому власниками сільськогосподарської продукції, що заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени. Отже, єдиним способом реалізації продукції членів є її продаж великими партіями на основі окремих договорів комісії з кожним членом. На практиці покупці – трейдери не бажають придбавати продукцію за такими договорами. Це пояснюється тим, що податковий облік і перевірка ризиків має провадитися по кожному виробникові, що суттєво збільшує навантаження на

покупця при придбанні таких об'єднаних партій та ще й приховує в собі додаткові ризики, пов'язані зі специфікою договорів комісії та можливого невдоволення когось із членів з умовами продажу.

Отримання статусу «неприбуткова організація» не було схвалено представниками фіскальних служб України, а, отже, кооперативу на практиці неможливо працювати як неприбутковій організації. Унаслідок цього кооперація розвивається повільно, оскільки створювати кооператив не вигідно, і навіть якщо кооперативна структура розвивається ефективно, то вона є неформальною або одержує гранти. За інших умов сільськогосподарські товаровиробники змушені використовувати інші організаційно-правові форми господарювання чи бути складовою «тіньової» економіки. Зауважимо, що український варіант неприбуткових кооперативів за кордоном взагалі не розглядаються як кооперативні структури. Відповідно вони не зможуть брати участь у програмах міжнародного співробітництва, отримувати гранти на відміну від кооперативів, створених як комерційні структури для отримання прибутку.

Подібна неузгодженість виявляє себе у разі передбаченого кооперативам-комерційним структурам права надавати 20 % послуг стороннім особам (не членам кооперативу), а неприбутковим – ні. Тим більше, що обслуговування тільки власних членів, які сплачують внесок, за рахунок якого й провадиться діяльність неприбуткового за своєю природою кооперативу – це один з основоположних принципів кооперації та одна з головних ознак, що відрізняє кооператив від бізнесової структури.

Більше того, в кооперативах, які створюватимуться з метою одержання прибутку, необхідно передбачити так зване асоційоване членство. Асоційований член має тільки дорадчий голос на загальних зборах, проте ним можуть бути будь-яка особа чи бізнесова структура, незалежно від сфери роботи і від того, користується вона послугами кооперативу чи ні. Тобто асоційований член сільськогосподарського кооперативу – це будь-який суб'єкт господарювання лише на тій підставі, що він вніс пай.

Зазначимо, що закон про сільськогосподарську кооперацію порушує ще один базовий принцип кооперації: один член – один голос. Так, п. 13 ст. 16 нормативно-правового акта дає право кооперативам передбачати у своєму статуті надання членам додаткових голосів пропорційно до участі в господарській діяльності. І хоча загальна кількість таких додаткових голосів обмежується третиною від загальної кількості голосів, а в однієї особи – шостою частиною від загальної кількості, однак така нормає практикою комерційних структур, а не кооперативів.

Така практика, запозичена у комерційних структур та не характерна для кооперативів, наявна у країнах світу. Зокрема, була прийнята пропозиція, згідно з якою аграрії продаватимуть свою продукцію через кооператив, а для кооперативу, який набуватиме права власності на продукцію, чинне законодавство цього не передбачає. Це перетворює кооператив на звичайного посередника. Різниця в ціні, замість того, щоб повністю перераховувати її своїм членам (як у традиційному кооперативі), є можливість спрямовувати на дивіденди інвесторам, у тому числі

асоційованим членам, які можуть не мати будь-якого відношення до сільського господарства.

Так, п. 3 ст. 34 Закон про сільськогосподарську кооперацію передбачає, що неприбутковий кооператив може бути реорганізований тільки в неприбутковий кооператив або кооперативне об'єднання, а для прибуткового кооперативу жодних обмежень не визначено, його правонаступником можуть бути структура різних організаційно-правових форм [1]. Але якщо кооператив отримав дотацію на закупівлю обладнання та реорганізований в іншу організаційно-правову форму, то останньому фактично може дістатися обладнання значно дешевше, ніж за ринковою ціною. Така ситуація створює стимули для реєстрації кооперативів, умовно кажучи, односторонню.

Невирішеним в розвитку кооперативних форм є питання формування довгострокових партнерських відносин як на горизонтальному, так і вертикальному рівні. На сьогодні основним товаровиробником молока в Україні стали особисті селянські господарства, однак мають прояв порушення партнерських відносин між молокопереробними підприємствами та ОСГ – основними постачальниками молока-сировини. З одного боку, селянські господарства не спроможні у своїй більшості забезпечувати високу її якість, однак і переробні підприємства галузі не сприяють розвитку цього постачальника. За таких умов на молокопереробних підприємствах спостерігається недозавантаження їхніх потужностей. Для того щоб збільшити доходи, переробники здають частину своїх потужностей в оренду, а частину переводять на випуск різних видів напоїв. Очевидно, що нестача сировини зумовлює підвищення цін на продукцію молокопереробки.

Очевидно, що об'єднання виробників молока і переробників з дотриманням принципів сільськогосподарської кооперації створить передумови до прибуткової діяльності обох учасників ланцюга поставок молока та молочної продукції. Однак важливо обґрунтувати напрями формування економічних відносин між учасниками кооперативної структури, а також провести кількісний аналіз їхніх взаємовідносин із застосуванням математичних методів.

Обґрунтуємо засади формування партнерських економічних відносин у кооперативі з виробництва та переробки молока на основі математичної залежності:

$$\Pi_{\text{в}} = \alpha \cdot [D(P_z) \cdot P_z - x \cdot (P_t + C_z)] + (1 - \alpha) \cdot ((y - x) \cdot P_t + x \cdot P_t - C_t \cdot y), \quad (1)$$

яка включає прибуток переробних підприємств:

$$\Pi_z = (D(P_z) \cdot P_z - x \cdot (P_t + C_z))$$

та сільськогосподарських виробників:

$$\Pi_t = (y - x) \cdot P_z + x \cdot (P_t - C_t y),$$

де α – коефіцієнт відношення величини прибутку партнерів асоціації ($0 \leq \alpha \leq 1$);

$D(P_z)$ – функція попиту, яка визначає залежність обсягів реалізованої продукції підприємств від цін реалізації;

P_z – ринкова ціна одиниці готової продукції переробного підприємства;

X – обсяг сировини, проданої сільськогосподарськими підприємствами переробним підприємствам;

P_t – закупівельна ціна одиниці сировини сільськогосподарських товаровиробників;

C_z – витрати переробних підприємств на переробку одиниці сировини;

Y – обсяг виробництва продукції сільськогосподарським товаровиробником;

C_t – витрати сільськогосподарського товаровиробника на виробництво одиниці продукції.

Модель функції попиту може бути задана в наступному лінійному вигляді:

$$D(P_z) = -k_1 P_z + k_2, \quad (2)$$

де k_1 – еластичність функції попиту;

k_2 – вільний член рівняння.

Функція попиту із заданою еластичністю відображає реальну ситуацію при реалізації готової продукції на продовольчому ринку.

З урахуванням визначеної функції (2) та ціни реалізованої продукції $P_z = \delta \cdot (P_t + C_z)$, де δ – рівень надбавки на готову продукцію ($(\delta > 1)$), який забезпечує рентабельність роботи переробного підприємства і сільськогосподарського товаровиробника, яка дорівнює $((\delta - 1))$, формула (1) перетворена до виду:

$$\begin{aligned} \Pi_{\text{и}} = & \alpha \cdot [(-k_1 \cdot \delta \cdot (P_t + C_z) + k_2) \cdot (\delta \cdot (P_t + C_z)) - x \cdot (P_t + C_z)] + \\ & + (1 - \alpha) \cdot [(y - x) \cdot \delta \cdot (P_t + C_z) + x \cdot P_t - C_t \cdot y] \end{aligned} \quad (3)$$

На основі цієї моделі можна визначити науково обґрунтовані параметри створення ефективно функціонуючого кооперативного об'єднання сільськогосподарські товаровиробники – переробні підприємства:

а) раціональні закупівельні ціни на молоко, що забезпечують достатній рівень рентабельності партнерів кооперативу;

б) інтервал зміни коефіцієнта співвідношення величин прибутку партнерів α яка визначає межі дотримання економічних інтересів суб'єктів майбутньої інтегрованої структури.

У нашому випадку не виявлено статистично значимої залежності обсягів реалізації молока підприємствами від цін його продажу.

У розрахунках прийнято: $\alpha = 0,5; 0,6; 0,7$. $P_z = 19$ грн/кг; $x = 8$ тис. т – обсяги переробки молокопереробним підприємством; $C_z = 9$ грн/кг; $y = 10$ тис. т – обсяги виробництва сільськогосподарськими товаровиробниками; $C_t = 8$ грн/кг.

Розрахункові значення передбачуваних величин прибутку сільськогосподарських товаровиробників та переробних підприємств наведено в таблиці 1. Наведені розрахунки в табл. 1 свідчать, що при інтервалі закупівельних цін на молоко в межах 7,0–7,8 грн/кг молокопереробні підприємства будуть працювати прибутково, водночас товаровиробники матимуть збитки від реалізації молока.

Табл. 1. Розрахункові значення молокопереробних підприємств та сільськогосподарських товаровиробників прибутку, млн грн

Ціна виробника, грн/кг	Розрахунковий прибуток членів асоціації, млн грн					
	$\alpha = 0,5$		$\alpha = 0,6$		$\alpha = 0,7$	
	переробне підприємство	сільськогосподарське підприємство	переробне підприємство	сільськогосподарське підприємство	переробне підприємство	сільськогосподарське підприємство
7,0	12,0	-5,0	14,4	-4,0	16,8	-3,0
7,4	10,4	-3,0	12,5	-2,4	14,6	-1,8
7,8	8,8	-1,0	10,6	-0,8	12,3	-0,6
8,2	7,2	1,0	8,6	0,8	10,1	0,6
8,6	5,6	3,0	6,7	2,4	7,8	1,8
9,0	4,0	5,0	4,8	4,0	5,6	3,0
9,4	2,4	7,0	2,9	5,6	3,4	4,2
9,8	0,8	9,0	1,0	7,2	1,1	5,4
10,2	-0,8	11,0	-1,0	8,8	-1,1	6,6
10,6	-2,4	13,0	-2,9	10,4	-3,4	7,8
11,0	-4,0	15,0	-4,8	12,0	-5,6	9,0

Джерело: розрахунки авторів

Вважаємо, що ціна є одним з економічних стимулів сільськогосподарських товаровиробників до підвищення якісних параметрів молока. В діапазоні цін 8,2–9,8 грн/кг, що відповідає молоку першого ґатунку, за всіх умов розподілу прибутку, можлива результативна фінансово-господарська діяльність як в переробників, так і сільськогосподарських товаровиробників. Дана обставина стимулює до консолідації зусиль усіх учасників кооперативного об'єднання у забезпеченні одержання молока-сировини високого ґатунку. Так, ціни понад 10,2 грн/кг в умовах обмеженої купівельної спроможності населення є економічно необґрунтованими з боку сільськогосподарських товаровиробників, що спричиняють до їх надприбутковості та збитковості переробних підприємств. Тому в кооперативному об'єднанні необхідно запровадити такий інститут, як узгоджувальна рада з формування закупівельних цін на молоко та дотримувати принципи справедливого розподілу кінцевого фінансового результату.

Отже, запропоноване математичне моделювання дає можливість визначити кількісні критерії, які можливо використати при створенні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та формуванні стійких взаємовигідних відносин між партнерами інтегрованих об'єднань молочного підкомплексу аграрного сектору.

Виявлено, що при утворенні інтегрованих структур сільськогосподарських товаровиробників та переробних підприємств у молочному підкомплексі важливо враховувати економічні інтереси майбутніх партнерів для забезпечення їхньої взаємовигідної та стійкої виробничої діяльності. У результаті математичного моделювання виведено співвідношення витрат молокозаводу та

сільськогосподарських товаровиробників на виробництво готової продукції, при яких переробник і сільськогосподарський товаровиробник отримають максимальний прибуток, здійснюючи виробничу діяльність у кооперативі. Розроблено математичний інструментарій моделювання виробничої діяльності обслуговуючого кооперативу, утвореного спільно малими сільськогосподарськими товаровиробниками та переробними підприємствами, який адекватно відображає реальні економічні умови роботи такого кооперативу.

Вважаємо, що організація діяльності кооперативу зі збуту молока може здійснюватися в такий спосіб. Кожна доставлена партія молока оцінюється лабораторією кооперативу за показниками його якості. На кожен таку партію молока постачальникові видають документ про приймання, підписаний завідувачем лабораторії з оцінки якості молока. У ньому вказуються дата прийому молока та його якісні характеристики. З моменту підписання документа про приймання кооператив несе відповідальність за збереження й подальшу реалізацію молока.

Економічні відносини кооперативу зі своїми членами будуються з урахуванням особливостей його діяльності як некомерційної організації. За чинним законодавством їхні взаємовідносини можуть будуватися на підставі договорів купівлі-продажу, коли кооператив діє, як будь-яка інша комерційна торгова фірма, яка закуповує продукцію від своїх клієнтів і перепродує її третім особам або своїм членам кооперативу. Для організації системи розрахунків кооперативу зі своїми членами пропонується застосовувати один із чотирьох принципових варіантів.

За першим варіантом сільськогосподарський товаровиробник реалізує продукцію кооперативу за договором купівлі-продажу. Податки в цьому випадку на одну й ту саму продукцію нараховуються двічі: спочатку їх платником є господарство, а потім – кооператив.

Другий варіант передбачає реалізацію молока кооперативом за договором комісії за умови його участі в розрахунках з покупцем. Варіанти взаєморозрахунків кооперативу із сільськогосподарським товаровиробником за договором комісії можуть бути різні залежно від того, на чий поточний рахунок надходять кошти за реалізовану продукцію від покупця, тобто чи бере участь кооператив у розрахунках з покупцями, проходять гроші за продукцію через поточний рахунок кооперативу або безпосередньо надходять від покупців на поточний рахунок сільськогосподарського товаровиробника, минаючи кооператив. Варіанти взаєморозрахунків залежать також від того, як визначається комісійна винагорода: як різниця в цінах чи як фіксований відсоток від вартості реалізованої продукції.

За другого варіанта грошові кошти надходять на поточний рахунок кооперативу, після чого він перераховує виручку на розрахунок суб'єкта господарювання за вирахуванням встановленої комісійної винагороди. Комісійною винагородою при цьому є різниця у вартості, яка зазначена сільськогосподарським підприємством у договорі з кооперативом, і вартістю, встановленою покупцем кооперативу. Варіант договору комісії, де винагородою є

різниця в цінах, найбільш часто застосовується на практиці. Продукція, прийнята в сільськогосподарського виробника на комісію у кооператив, є власністю першого, і це право власності переходить від нього безпосередньо покупцеві (молокопереробному підприємству).

Третій варіант – реалізація молока кооперативом за договором комісії без його участі в розрахунках із покупцем (як правило, молочним заводом) з безпосереднім надходженням виручки від реалізації молока на розрахунковий рахунок господарства. Другий і третій варіанти характерні й для роботи кооперативу з постачальниками продукції (зокрема, молока) за агентським договором. Четвертий варіант системи взаєморозрахунків кооперативу з його членами – це обмін паями. Господарство постачає молоко в кооператив для подальшої реалізації, оформляючи це як додатковий пай, внесений ним до кооперативу. Порівнюючи ці схеми, можна відзначити, що при запровадженні другого, третього і четвертого варіантів податки мінімізуються, не відбувається подвійного оподаткування в повному розмірі.

Висновки. Систематизовано чинники, які стримують розвиток сільськогосподарської кооперації можна виділити такі: відсутність належної кооперативної освіти, недостатність обсягу та інструментів державної фінансової підтримки на етапі становлення СОК та несприятливі умови оподаткування їх діяльності. Охарактеризовано позитивні сторони прийнятого закону про кооперацію та обґрунтовано напрями його удосконалення у напрямі мотивацію розвитку кооперативних структур та детінізації їхньої діяльності. Запропоноване математичне моделювання прибутковості учасників молокопереробного кооперативу при зміні кількісних критеріїв, які можуть бути використані при створенні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та формуванні стійких взаємовигідних відносин між партнерами інтегрованого об'єднання.

Проведено порівняльний аналіз варіантів взаєморозрахунків кооперативу з його членами, а саме: сільськогосподарський товаровиробник реалізує продукцію кооперативу за договором купівлі-продажу; продаж молока кооперативом за договором комісії за умови його участі в розрахунках з покупцем; продаж молока кооперативом за договором комісії без участі кооперативу в розрахунках з покупцем; обмін паями. Розраховано, що при другому, третьому і четвертому варіантах податки мінімізуються й подвійного оподаткування не відбувається.

Література:

1. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 15 листопада 2020 року. № 52. Електронний ресурс: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>
2. Паска І. М. Організаційно-економічні передумови функціонування кооперативно-інтеграційних формувань в АПК: світовий досвід та українські реалії. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1(18). С. 301–306.
3. Малік М. Й., Лузан Ю. Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. *Економіка АПК*. 2010. №3. С. 3–9
4. Гадзало Я. М., Жук В. М., Могилова М. М. та ін. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України. К.: ННЦ «ІАЕ», 2019. 40 с.

5. Мосійчук Н. О. Сучасний стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2018. № 284. С. 24–33.
6. Прудніков Ю. В. *Локальні ринки сільськогосподарської продукції*: монографія. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. 204 с.
7. Даниленко А. С., Варченко О. М., Шуст О. А. та ін. *Сільськогосподарська кооперація: зарубіжний досвід та перспективи впровадження у вітчизняну практику*: колективна монографія. Біла Церква, 2011. 529 с.
8. Варченко О. М., Свиноус І. В., Корінець Р. Я. та ін. *Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: організаційно-економічні аспекти функціонування та розвитку*: монографія. Київ, 2017. 304 с.
9. Варченко О. М., Свиноус І. В., Демчак І. М. Сучасний стан та проблеми розвитку особистих селянських господарств в Україні. *Вісник аграрної науки.* 2013. №11. С. 55–59.
10. Коваль О. А. Багатофункціональний сільськогосподарський обслуговуючий кооператив як можливість підвищення власного фінансового забезпечення підприємства. *Бізнес Інформ.* 2019. №3. С. 149–154.

References:

1. The Law of Ukraine "On Agricultural Cooperation" dated November 15, 2020. No. 52. Electronic resource: Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>
- 2 Paska, I. M. (2013). Organizational and economic prerequisites for the functioning of cooperative and integration formations in the agricultural sector: world experience and Ukrainian realities. *Sustainable economic development*, 2013, no. 1(18), pp. 301–306. (in Ukrainian).
3. Malik, M. Y., Luzan, Y. Ya. (2010). Problematic issues of the development of cooperation and integration relations in the agricultural sector. *Economy of agro-industrial complex*, 2010, no. 3, pp. 3–9. (in Ukrainian).
4. Gadzalo, Y. M., Zhuk, V. M., Mogylova, M. M. and others (2019). Scientific foundations and strategic priorities of sustainable development of rural areas of Ukraine. K.: NNC "IAE", 2019. 40 p. (in Ukrainian).
5. Mosiychuk, N. O. (2018). Current state of development of agricultural cooperation in Ukraine. *Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Economics, agricultural management, business*, 2018, no. 284, pp. 24–33. (in Ukrainian).
6. Prudnikov, Yu. V. (2018). *Local markets of agricultural products*. Zhytomyr: ZhNAEU, 2018. 204 p. (in Ukrainian).
7. Danylenko, A. S., Varchenko, O. M., Shust, O. A. Et al. (2011). *Agricultural cooperation: foreign experience and prospects of introduction into domestic practice*. Bila Tserkva, 2011. 529 p. (in Ukrainian).
8. Varchenko, O. M., Svinous, I. V., Korynets, R. Ya. Et al. *Agricultural service cooperative: organizational and economic aspects of functioning and development*. Kyiv, 2017. 304 p. (in Ukrainian).
9. Varchenko O. M., Svinous I. V., Demchak I. M. (2013). Current state and problems of the development of personal peasant farms in Ukraine. *Herald of Agrarian Science*, 2013, no. 11, pp. 55–59. (in Ukrainian).

10. Koval, O. A. (2019). Multifunctional agricultural service cooperative as an opportunity to increase the company's own financial support. *Business Inform*, 2019, no. 3, pp. 149–154. (in Ukrainian).

Annotation

Varchenko O. M., Varchenko O. O., Verniuk N. O.

Priority directions of the development of cooperation in the supply chains of agricultural products

The article considers the directions of involvement of small goods manufacturers in competitive supply chains on the basis of cooperative principles. It is argued that the initiators of the creation of cooperative structures should be processing enterprises that are in short supply of certain types of agricultural raw materials. It is proved that the development of cooperation in agri-food supply chains can provide small agricultural producers with tools to concentrate capital, overcome technical and technological backwardness, as well as increase the level of market power.

The positive aspects of the adopted law on cooperation are systematized and the necessity of its improvement in the direction of formation of motivation tools to creation of cooperatives and de-shadowing of their activity is substantiated. Mathematical modeling of profitability of members of a milk cooperative is proposed by changing the quantitative criteria that can be used in the creation of agricultural service cooperatives and the formation of sustainable mutually beneficial relations between the partners of the integrated association. The directions of formation of partnership relations between participants of cooperative formations on the basis of economic substantiation of possible variants of mutual settlements of cooperative with its members taking into account criteria of minimization of tax payments and avoidance of double taxation are considered.

A comparative analysis of the options for mutual settlements between the cooperative and its members was carried out, namely: the agricultural producer sells the cooperative's products under a sales contract; sale of milk by the cooperative under the contract of the commission, subject to its participation in settlements with the buyer; sale of milk by the cooperative under the contract of the commission without the participation of the cooperative in settlements with the buyer; share exchange. It is calculated that with the second, third and fourth options, taxes are minimized and double taxation does not occur.

Key words: *supply chains, cooperation, agri-food products, partnerships.*

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ОПОДАТКУВАННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ

О. О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

С. А. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук

Т. В. ШУМИЛО, аспірант

Уманський національний університет садівництва

Розглянуто еволюцію питань податкової справедливості в ракурсі економічної науки. Досліджено сутність категорії «справедливість оподаткування», починаючи із витоків економічної науки, зокрема класичних представників, які пропонують цілком конкретні концепції справедливості. Запропоновано принцип справедливості оподаткування визначити як систему взаємозалежних елементів, що відображають його сутність: легітимність; збалансованість податкового навантаження; відсутність дискримінації перед дотриманням умов та порядку оподаткування.

Ключові слова: *справедливість оподаткування, категорія, податкова справедливість, оподаткування, податкова ставка*

Постановка проблеми. Справедливість оподаткування відноситься до морально-філософської і політико-правової категорії. Категорія справедливості оподаткування набуває особливої актуальності на сучасному етапі розвитку суспільства, оскільки часті зміни податкового законодавства негативно впливають на всі сфери людського життя, привертаючи увагу до основ моралі та моральності. З розвитком сучасної економічної теорії роль податкової справедливості набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожна людина хоч раз у житті вдається до категорії справедливості. Ми часто аналізуємо, чи є справедливим те чи інше явище. Тема справедливості у філософії античних філософів досліджувалася такими вченими, як О. Грищук, А. Козловський, В. Левкулич, А. Пашаєва, О. Скакун, В. Трубніков тощо. Проте, багато провідних як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників економічної теорії, серед яких лауреат Нобелівської премії 1998 р. Амарітя Сен, прийшли до висновку, що за останні роки дослідженню податкової справедливості в системі економічної науки не повною мірою надавалася увага, що негативно вплинуло на розвиток економічної науки.

Мета статті. Систематизація, поглиблення, узагальнення та конкретизація базових теоретичних засад категорії «справедливість оподаткування» та визначення основних напрямів її застосування.

Методика досліджень. Для забезпечення всебічності отримання загальної інформації щодо процесу дослідження категорії «справедливість оподаткування» використано загальнонаукові (на емпіричному та теоретичному рівнях: формалізація, логічний, історичний методи) та конкретно-наукові методи (метод морфологічного, графічного та системного аналізу, абстрагування, синтезу, аналізу, індукції, дедукції, моделювання, спостереження, порівняння та узагальнення).

Результати досліджень. Проблеми ефективності та справедливості податків в економічній теорії за останні три з половиною століття свідчать, що жоден з напрямів економічної думки не оминув увагою проблеми оподаткування, до найважливіших принципів організації яких можна віднести ефективність та справедливість податків, що справляються. У цих двох принципах знайшло відображення домінуюча з основних протиріч оподаткування: якщо для держави важливішою є ефективність податків з превалюючою фіскальною функцією, то для юридичних та фізичних осіб – рівень податкового навантаження та справедливість його розподілу між платниками податків.

Будь-яке суспільство стоїть перед альтернативою вирішення проблеми, що саме слід оподатковувати: доходи чи витрати? Як оподатковувати: пропорційне доходам, за прогресивною шкалою ставок чи запровадженням єдиним податком? Кого оподатковувати: власників (засновників), найманих працівників чи земельних власників?

Дослідники, які займаються цією проблемою ставлять за мету прояснити проблему справедливості з філософської точки зору, оскільки філософія як наука про мудрість дає вичерпну характеристику справедливості в цілому і, справедливості оподаткування, зокрема.

Свого часу Аристотель досліджуючи категорію справедливості визначив її сутність, в контексті концепції, яка слугує загальній користі, є державним благом, та мірилом справедливості і одночасно є регулюючою нормою політичного спілкування [1].

Головним досягненням Аристотеля в царині дослідження категорії «справедливість» є те, що він неухильно підкреслював взаємозв'язок справедливості з рівністю, взаємно узгоджуючи дві філософські категорії «рівність» та «гідність». Важливим аспектом при дослідженні сутності «справедливості» є еволюція цього дослідження відповідно до вимог часу і сучасної дійсності. Еволюція не завжди має позитивні результати, оскільки за плином часом не завжди передбачає поліпшення результатів дослідження, які би мали практичне застосування. Не залишалася незмінною з плином часу і сутність справедливості оподаткування, за результатами дослідження в економічній науці, оскільки віддзеркалює рівень економічного розвитку суспільства та характер економічних відносин в ньому. Так, в питанні справедливості оподаткування впродовж більш як сто років щодо категорії «справедливості» домінувала думка Ієремії Бентама, відповідно до якої максимум добробуту

суспільства досягається за допомогою «щастя» найбільшої кількості його членів [2].

Спочатку XVII століття, дослідниками з проблем сутності категорії «справедливості оподаткування» постали перед дилемою: що обкладати, як обкладати і кого (й навіщо) обкладати. Перші теоретичні погляди на податкові проблеми тогочасного суспільства були представлені в працях В. Петті «Трактат про податки та збори» (1662), «Слово мудрим» (1664), «Політична арифметика» (1676), домінуючою ідеєю яких було вирішення питання про те, як найбільше зібрати податків у державну скарбницю. За результатами дослідження В. Петті зробив висновок: для того щоб народ був досить багатим потрібно з'ясувати, звідки це багатство береться і як ділиться між членами суспільства.

Щодо напрямів витрачання зібраних державою коштів мав прогресивні погляди і критикував розростання бюрократичної машини, що сприяла отриманню неадекватних трудовим витратам доходи, зазначаючи, що саме легкі доходи є джерелом витрат на предмети розкоші. Нерівномірність в оподаткуванні джерел існування, вважав основним недоліком податку, що справлявся на той час. З цього приводу він писав, що цей податок є «дуже нерівномірний: особи, що мають неоднакові кошти, платять все однаково, і ... чим вони бідніші, тим на них більший податковий тягар». З огляду на це, найбільше він ратував за податки, що дають змогу враховувати реальні витрати платника податків: «...природна справедливість вимагає, щоб кожен платив відповідно до того, що він дійсно споживає» [3].

Принципи справедливості оподаткування вперше були сформульовані класиком політекономії А. Смітом. Із запропонованих ним чотирьох принципів оподаткування рівномірності розподілу податків, тобто саме їх справедливого розподілу було звернено найбільшу увагу. Відповідно до цих принципів, податки з громадян мають справлятися «відповідно до отриманого доходу, яким вони користуються під заступництвом та захистом держави» [4]. Тим самим, А. Сміт одночасно вказував і на те, чому громадяни мають сплачувати податки, і на які цілі ці податкові надходження мають спрямовуватися. Оскільки доходи, за результатами дослідження А. Сміта, можуть бути отримані лише з трьох загально признаних джерел, звідси і сплачуються всі податки безпосередньо чи опосередковано. По-перше, із заробітної плати, по-друге, із прибутку на капітал і, -третє, із земельної ренти.

Проте, підтримуючи позицію ідеолога промислової буржуазії, що на той час народжувалася, і підтримуючи саме її інтереси, А. Сміт заявляв, що податок на прибуток неефективний, оскільки він обов'язково буде спрямований на споживача, так само як і податок на заробітну плату, який знову ж таки доведеться виплачувати підприємцю, оскільки останній зобов'язаний забезпечити робітнику необхідний прожитковий мінімум. І тільки податок з ренти, за даними дослідження А. Сміта, не може бути перекладений ні на кого, оскільки призведе до скорочення доходу землевласників. Таким чином, А. Сміт виступав за систему оподаткування доходів, яка мала б яскраво виражений антифеодалний характер. Податок, за А. Смітом, має бути рівномірним, певним,

зручним та ефективним. Стосовно проблеми справедливості та рівномірності податків, А. Сміт акцентував увагу на те, що більш багаті громадяни повинні оподатковуватись за прогресивною більшою шкалою, підкреслюючи, що «податок повинен, за загальним правилом, лягати найбільшим тягарем на багатих, оскільки в такій нерівномірності немає нічого особливо несправедливого. Зовсім несправедливо, щоб багаті брали участь у державних витратах не тільки пропорційне до свого доходу, а й дещо більшою часткою» [4].

Повністю звільнити від податків заробітну плату, що дорівнює прожитковому мінімуму найманого працівника, пропонував Д. Рікардо [5]. Цю позицію розділяли також Дж. С. Мілль, Ж. Б. Сей та С. Сісмонді. Можливість, що з'явилася, за допомогою прибуткового податку вилучати зі зростанням доходу все більшу частку останнього призвела в ХІХ ст. до виникнення теорії, згідно з якою податки були визнані засобом зрівнювання доходів.

Починаючи з останньої третини ХХ століття і по сьогоднішній день при дослідженні категорії «справедливості оподаткування» переважають західні ліберальні концепції, в основі яких закладено принцип свободи кожного конкретного індивіда над будь-якими соціальними благами.

Починаючи з 70-х рр. ХХ століття, сутність категорії «справедливість» досліджувалася філософами більшою мірою з огляду на економічні процеси. Найбільш авторитетною з усіх відомих на сьогоднішній день концепцій справедливості, є концепція Джона Ролза, створена на основі теорії суспільного договору відповідно до основних ідей епохи. Дана концепція знайшла відображення в авторських роботах цього вченого, зокрема «Справедливість як чесність» (1968) і «Теорія справедливості» (1971). Провідна ідея в зазначених творах полягає в тому, що справедливість – це чеснота суспільних інституцій, де кожен індивід має рівні права щодо основних свобод, сумісних зі свободами інших індивідів конкретного суспільства. «Ніхто не знає свого місця в суспільстві, свого класового становища або соціального статусу; нікому невідома своя доля в розподілі благ і можливостей, своїх розумових здібностей, сили і тому подібного. Я навіть припушу, що сторони не знають своїх концепцій правильного або своїх особливих психологічних схильностей. Принципи справедливості обираються з-під покриву невідання» [6].

В цій гіпотетичній ситуації, перебуваючи під «завісою невідання» (the veil of ignorance), люди виявляються абсолютно чесні перед собою і один з одним, оскільки справедливість розцінюється автором концепції як чесність. Презумпція вихідного положення рівності за результатами, дослідження Джона Роулза є висхідною позицією його теорії, яка відповідає природному стану і чесності цієї ситуації. Досліджуючи модель справедливого суспільства кожен теоретик висловлює лише свою суб'єктивну точку зору щодо цієї проблеми. Це повною мірою відноситься і до теорії справедливості, розробленої Джоном Ролзом, яка, не дивлячись на велику популярність, є дискусійною серед його опонентів, які продовжують донині оскаржувати положення його концепції.

Принципи справедливості, на думку Джона Ролза, здатен служити частиною економічної доктрини, при цьому питання вибору між ринковою та

соціалістичною економікою автор залишає відкритим. Викладена Дж. Ролзом система справедливості оподаткування є ідеальною оскільки переважно тяжіє до ринкової економіки. З огляду на це автор, доводить свою теорію через призму ідей лібералізму: свободи, ринку, власності, рівності, демократії, індивідуалізму. З цієї позиції, до основних соціальних інституцій автором теорії справедливості віднесені свобода совісті, свобода думки, вільний ринок, приватна власність на засоби виробництва, моногамна сім'я.

Теоретичне обґрунтування принципу справедливості перерозподілу отримав в теорії граничної корисності при застосування системи прогресивного прибуткового податку. Це обґрунтування безпосередньо є ідентичним гіпотези Бернуллі, згідно з якою межа корисності доходу знижується в тому ж співвідношенні, в якому зростає сам дохід. Іншими словами, збільшення доходу на 10% призводить до зниження межі корисності додаткового доходу на ті ж 10%, на якому б рівні ці зміни не відбувалися. В той же час, як зазначає М. Блауг, «в останні роки «тенденція щодо податкової прогресії виключно з погляду державних доходів суттєво зменшилася, внаслідок чого різко знизився інтерес до закону межової корисності доходу, що зменшується» [7].

Обґрунтувавши необхідність державного втручання в економіку Дж. М. Кейнс до початку епохи Великої депресії вважав, що нерівність у розподілі є необхідною умовою накопичення матеріального багатства та основного капіталу. У роботі «Економічні наслідки світу» [8] він зазначав, що при капіталізмі XIX початку XX ст. були створені передумови для того, щоб значна частина зростаючих доходів була спрямована в розпорядження суспільного класу, які менше за всіх інших схильні до споживання цих коштів. Надалі Кейнс, навпаки, став доводити прогресію в оподаткуванні саме тим, що найефективніший попит пред'являють люди з невеликими доходами і тому варто обмежувати надвисокі доходи багатих верств населення.

До негативних висновків щодо використання високих податкових ставок у прибутковому оподаткуванні за результатами дослідження дійшов Дж. А. Мірліс. У відомій роботі з теорії оптимального прибуткового оподаткування він резюмував, що оптимальна податкова структура є приблизно лінійною, граничні податкові ставки повинні бути досить низькими, а сам прибутковий податок є набагато менш ефективним способом зменшення нерівності, ніж це зазвичай визнається [9].

У 1970-ті рр. американський економіст А. Лаффер у вигляді стимулюючого впливу на виробництво запропонував знизити ставки податків, що через деякий час мало призвести до зростання податкових надходжень» [10]. Крива А. Лаффера демонструє той рівень податкової ставки, перевищення якого призводить до скорочення податкових надходжень, а значить, і зменшення ефективності цього податку. Однак крива наочно свідчить, що оптимальним для податку з єдиною податковою ставкою є податок із змінною ставкою. Ступінь справедливості конкретного податку цієї кривої визначити неможливо. Відповідно до принципу ефективності оподаткування А. Сміта податок має бути таким, щоб витрати на його справляння були найменшими [4].

Таке розуміння ефективності податку зберігається досі, проте нині податкова ефективність розглядається ширше: не лише з погляду держави (забезпечення його доходів), а й з позиції платників податків як юридичних, так і фізичних осіб. Зокрема, наприкінці 2010 р. двома закордонними організаціями (Асоціацією міжнародних бухгалтерських фірм BKR International та ABN Amro Private Bank) були запропоновані індекси ефективності оподаткування для великих акціонерів та приватних інвесторів і багатих приватних осіб. За обома індексами Україна зайняла гідні місця. З огляду на це, бути акціонером або нести навантаження за прямими податками у нас у півтора рази вигідніше, ніж, наприклад, у Великій Британії чи Німеччині, і майже втричі, ніж у Бразилії. В останні роки багаті люди отримують на руки лише 22 % своїх доходів, тоді як в Україні понад 60 % [11].

Більшість сучасних концепцій справедливості оподаткування досліджені філософами, оскільки справедливість, безсумнівно, є, перш за все, філософською категорією. Особливу значущість для економічного дослідження з даного питання мають погляди Амартія Сена, який спробував повернути філософський і етичний вимір дискусіям про економічні проблеми, що забезпечило основу для концептуального способу думок на фундаментальні теми в сучасній економічній науці. Разом з тим, проблема справедливості багатоаспектна і стосується, буквально всіх сфер людського життя, зокрема і економічної, тому абсолютно не випадково, що дана проблема стала центральною видатного дослідника Амартія Сена, який зайняв позицію, протилежну мейнстриму, тобто головному основному спрямуванню податкової справедливості. З точки зору Амартія Сена економіка і етика нероздільні, тому за даними його дослідження економіка це така наука, мета якої притаманна для розвитку добробуту всіх людей. У своїй книзі «Ідея справедливості» Амартія Сен подає концепцію справедливості, що опирається на теорію суспільного вибору, пропонує відмовитися від трансцендентальної концепції, заснованої на теорії суспільного договору [12].

Варто відзначити, що Амартія Сен представляє справедливість як порівняння різних альтернатив з метою пошуку спільного, що їх об'єднує. Варто акцентувати увагу на те, що цей підхід виключає загально прийнятого визначення справедливості, незважаючи на назву роботи «Ідея справедливості», в центрі уваги її автора досліджується переважно не пошук загальноприйнятої абстрактної ідеї, а виправлення існуючої несправедливості. Тобто, автором здійснена спроба розібратися з тим, що «є», а не з тим, що «має бути». З огляду на це автором виокремлені і протиставлені два підходи до сутності «справедливості»: трансцендентальний інституціоналізм, в основі якого лежать ідеї Томаса Гоббса, Джона Локка, Жан-Жака Руссо, Еммануїла Канта, і орієнтованим на реалізацію порівнянням різних версій які представлені в дослідження на ранніх стадіях визначення сутності справедливості, зокрема Адама Сміта, Єремії Бентама, та дослідників XVIII-XIX століть.

В той же час, Амартія Сен свою увагу спрямовує на філологію слова «справедливості». Амартія Сен не цікавиться справедливістю як загальноприйнятою сутністю цієї категорії, вважаючи, що краще визначати її

через «несправедливість», усунення (зниження) якої є реально існуючою можливістю поліпшення життя людей. У цьому сенсі підхід Амартія Сена нагадує відому тезу видатних дослідників про те, що філософи лише по-різному пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його. Таким чином, Амартія Сен не ставить собі за мету дослідження справедливості як абстрактної категорії. Його увага зосереджена на питанні про те, що рухає загальним уявленням про несправедливість і як існуючими засобами їх усунути.

Метою «Ідеї справедливості», за словами самого автора, є «attempt to investigate realization-based comparisons that focus on the advancement or retreat of justice» [12]. Амартія Сен стверджує, що розбіжності не перешкоджають порівняльним судженням про справедливість, в той же самий час, вони створюють певну проблему для трансцендентального підходу щодо сутності справедливості. Теорія справедливості Амартія Сена спрямована на виправлення грубої несправедливості. Основний акцент в концепції Амартія Сена зроблений на несправедливості з метою забезпечення радикальної політичної програми, оскільки справедливість, на думку автора концепції, можна досягти тільки в глобальному масштабі. Амартія Сен бачить місію економістів і філософів в тому, як поліпшити світ, і пропонує зосередитися на реальних проектах для його покращення.

Заслуга Амартія Сена полягає в пропозиції радикальної альтернативи стандартної наукової економіки, оскільки те, що застосовується економічною теорією не завжди можна використати суспільством. Боротьба з несправедливістю – це шлях до забезпечення стабільності, зокрема і економічної системи. Економічна наука неодмінно пересікається із загальними питаннями філософії та етики, і одним з таких питань є проблема справедливості. Чи повинна економічна теорія як суспільна наука вирішувати етичні проблеми? По даному питанню існують дві діаметрально протилежні позиції. Перша з яких відстоює, а друга заперечує зв'язок економічної теорії з етикою. У рішенні безпосередньо економічних питань розподілу ресурсів, а також в дискусіях про основні тенденції щодо підвищення добробуту суспільства на сьогоднішній день, не можна не звернути увагу на сучасні теорії справедливості. Абстрактність теорії досить прийнятна для економічного мислення, в основі якого аналіз створених моделей. Разом з тим, було б вельми нерозсудливо ігнорувати і концепції інших дослідників теорії справедливості оподаткування. З точки зору економічного мислення філософська проблема справедливості за результатами дослідження Амартія Сена, який прийшов до нестандартних висновків з даного питання. Розглянуті теорії справедливості є значним внеском в розвиток загального вчення про справедливість і викликають інтерес у багатьох дослідників сучасності.

Справедливість оподаткування тісно стикається з реалізацією більш приватних щодо нього принципів економічної обґрунтованості та пропорційності оподаткування. Це пояснюється тим, що оподаткування має співвідноситися не лише з необхідністю реалізації платниками податків своїх основних права і свободи, але й має враховувати їхнє економічне становище.

Зокрема, принцип економічної обґрунтованості усуває неаргументоване встановлення податків і зборів, і потребує, щоб оподаткування проводилося виключно з урахуванням податкової спроможності суб'єктів. Знехтування принципом справедливості, призводить до збитковості функціонування господарюючих суб'єктів.

Новак Н. П. підтверджує, що справедливе оподаткування має ґрунтуватися на основі злагодженості фінансово-економічних інтересів держави, громади та платників податків. Необхідністю цього постає послідовна реалізація загальних принципів рівності та пропорційності оподаткування [13]. На основі аналізу теоретичних підходів до справедливості оподаткування, можна зробити висновок, що в науці існують різні аспекти «вираження справедливості у оподаткуванні, а її досягнення пов'язується з виконанням різних вимог, наприклад, пропорційності, загальності, рівності та законності, достатності, зручності оподаткування» [14]. Модифікуючи хронологію етапів становлення та розвитку податкового аналізу Легкоступ І. І. [15] та систематизуючи інформацію про становленні та розвиток принципу справедливості у оподаткуванні можна уявити шлях її трансформації та її етапи в наступному хронологічному порядку (табл. 1).

Табл. 1. Хронологічний огляд еволюції змісту принципу справедливості оподаткування

Найменування етапу та часовий проміжок	Характеристика етапу
Ідентифікація справедливості оподаткування (XVIII ст.)	Виявлення потреби справедливості у оподаткуванні. Теоретична розробка «сприятливих» з точки зору платника податків умов та порядку оподаткування.
Обґрунтування необхідності оцінки відповідності системи податків та оподаткування на предмет реалізації принципу справедливості (перша половина XX ст.)	Інтерес до визначення результатів впливу оподаткування на економіку після першої світової війни на тлі змін в оподаткуванні при умові посилення податкового процесу в результаті повоєнних реформ; з репараційною проблемою для реалізації «принципу мінімуму податкового навантаження». У США інтерес до аналізу впливу оподаткування на збалансованість у приватному секторі виник після великої депресії 1929–1923 рр. у зв'язку з впровадженням кейнсіанських методів регулювання економіки. Здійснення розрахунку податкового навантаження для післявоєнного посткризового регулювання економіки
Формування методики кількісної оцінки справедливості оподаткування (друга половина XX–XXI ст.)	Впровадження планування у господарську діяльність Комерційних організацій призвело до виникнення податкового планування як процесу оптимізації податкових платежів, що на тлі якої виникла потреба в розробленні методики кількісної оцінки впливу оподаткування на результати діяльності. Економічна та фінансова кризи початку століття вимагали пильної уваги до проблем управління та оцінки впливу системи оподаткування на результати господарської діяльності. Теоретична та методична розробки показників справедливості оподаткування (податковий тягар, податкове навантаження, податковий потенціал). Аналіз, моніторинг та оптимізація ефективності податкових пільг

З розвитком теорії оподаткування неодноразово пропонувалося запровадити якийсь «універсальний» податок, замінивши ним всю чинну податкову систему. Ця ідея періодично спливає у науковій літературі за останні десятиліття. Так, у 1990-ті – на початку 2000-х рр. ряд відомих дослідників з проблеми справедливості оподаткування пропонували справляти земельну ренту саме «з метою забезпечення ефективності та справедливості». В епоху «фізіократів» (XVIII ст.) подібну пропозицію ще можна було взяти до уваги, але в даний час, будувати всю податкову систему на основі вилучення земельної ренти не більше ніж утопія. В обмеженому ж вигляді (за рахунок вилучення ренти при видобутку корисних копалин) ця ідея в Україні цілком успішно працює у вигляді ресурсних податків.

Проте, як свідчить досвід зарубіжних країн, конкурентоспроможна податкова система (насамперед, за рахунок нижчих ставок за основними податками) сприяє залученню інвестицій та прискоренню темпів економічного зростання лише у період сталого стану світової економіки. У періоди ж глобальних кризових явищ така податкова система аж ніяк не рятує національну економіку і від масового відтоку капіталу за кордон, і, як наслідок, від фінансового колапсу. Наприклад, протягом двох десятиліть до 2008 р. лідером у Європі за темпами економічного зростання була Ірландія. Саме ця європейська країна відрізнялася і найсприятливішим податковим кліматом. Так, з 2003 р. ставка корпоративного податку там була найнижчою в Європейському союзі (12,5 %), а внески на соціальне страхування та охорону здоров'я – від 12,75 до 16,75 %.

Наразі, ставки корпоративного податку у Європейському союзі дуже різняться (рис. 1).

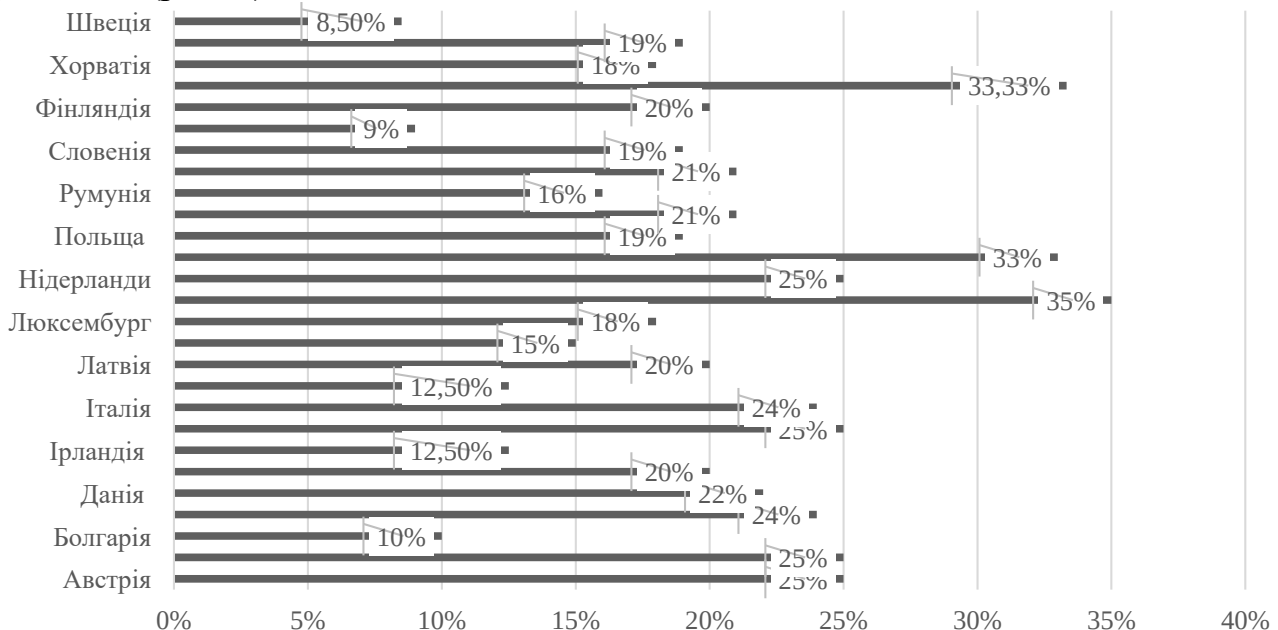

Рис. 1. Ставки корпоративного податку (податку на прибуток) в розрізі країн ЄС, у %

Проте, варто зазначити, що при такій диференціації ставок корпоративного податку від 8,5 % у Швеції до 35 % на Мальті варто визначити механізм для стратегічного планування єдиної податкової системи країн ЄС.

Висновки. Категорія «справедливість оподаткування», фундаментальна за своєю сутністю, є складною для її сприйняття через багатозначність, можливо тому впродовж всієї історії людства справедливість оподаткування вважалася лише ідеалом, до якого слід прагнути. Підводячи підсумок аналізу теоретичних поглядів класичних та сучасних дослідників щодо сутності «справедливість» у оподаткуванні, позначимо нашу позицію, формулюючи його трактування. У вузькому значенні, реалізація принципу справедливості в оподаткуванні, у нашому розумінні, передбачає формування централізованих фондів коштів з метою виконання функцій та завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення, пропорційне матеріальним можливостям платників податків.

У широкій інтерпретації, ми вважаємо, сутність принципу справедливості оподаткування найповніше можна відобразити з позиції системного підходу, в основі якого лежить розгляд об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відносин та зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи.

Таким чином, принцип справедливості оподаткування можна визначити як систему взаємозалежних елементів, що відображають його сутність: легітимність системи оподаткування; збалансованість номінального податкового навантаження матеріальних можливостей платників податків; відсутність дискримінації громадян у податковому праві, обов'язках та відповідальності перед дотриманням умов та порядку оподаткування. Має складний зміст і є основним принципом, який характеризується відсутністю дискримінації юридичних і фізичних осіб у податковому праві, обов'язках та відповідальності перед дотриманням умов та порядку оподаткування, легітимністю системи оподаткування та відповідністю матеріальних можливостей платників податків їх номінального податкового навантаження.

Література:

1. Шелевер Н. В. Принцип справедливості у філософії античних філософів. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2020. № 4. Т. 2. С. 33–39.
2. Трубніков В.М., Скакун О.Є. Принцип справедливості з позиції філософії. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2015. Випуск 20. С. 13–20.
3. Галицька Є. В., Прем'єрова О. К., Семіколенова С.В. Життєвий шлях і наукова діяльність Вільяма Петті. *Статистика України*. 2017. №4 (79). С. 94–100.
4. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Переклад: О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. К.: Наш формат. 2018. URL: <https://kniga.biz.ua/pdf/8118-Bagatstvo.pdf>
5. Савчук Н. В. Розвиток теорій державного кредиту представниками економічної думки докейнсіанського періоду. *Вісник КНУТД. Проблеми економіки організацій та управління підприємствами*. 2011. № 5. С. 197–202.

6. Прийма С.В. Справедливість при тлумаченні права: огляд аспектів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 66–76. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-66-76.pdf
7. Дучинська Н. І. Еволюція теорії корисності теоретико-методологічні аспекти. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 9. С. 183–189.
8. Keynes J. M. *The Economic consequences of the peace*. London, 1919. https://www.google.com/search?rlz=1C1GCEA_enUA974UA974&q
9. Mirrlees J. A. An exploration in the theory of optimum income taxation. *Review of Economic Studies*. 1971. Vol. 38. P. 175–208.
10. Лаффер А.: Вам доведеться робити те, що робили в Європі 100 років тому, а не зараз. URL: <https://yes-ukraine.org/ua/about/press-about-us/artur-laffer-vam-dovedetsya-robiti-te-shcho-robili-v-yevropi-100-rokiv-tomu-a-ne-zaraz>
11. ABN AMRO announces closing of the sale of life insurance subsidiary <https://www.abnamro.com/en/news/abn-amro-announces-closing-of-the-sale-of-life-insurance-subsiary>
12. Ідея справедливості Амартія Сен; пер. с англ. <https://www.iepr.ru/ru/izdatelstvo/book/2016/amartiia-sen-ideia-spravedlivosti.html>
13. Новак Н. П., Коваль С. В., Круковська О. В. Особливості системи оподаткування сільськогосподарських підприємств в Україні та напрями її вдосконалення з врахуванням зарубіжного досвіду. *Економічний вісник університету*. 2018. Вип. 39. С. 29–37.
14. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Справедливість в оподаткуванні: фіскальний наступ на багатство. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8989>.
15. Легкоступ І. І., Кацуба К. В. Податкові системи в умовах глобалізації: проблеми взаємодії та перспективи розвитку. *Бізнес Інформ*. 2014. № 7. С. 259–264.
16. Волощук М. Г., Петріченко О. О., Білаш О. В., Карабін Т. О., Менджул М. В. Податкове право країн ЄС: посібник. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 144 с.

References:

1. Shelever, N. V. (2020). The principle of justice in the philosophy of ancient philosophers. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Legal sciences*, 2020, no. 4, issue 2, pp. 33–39. (in Ukrainian).
2. Trubnikov, V. M., Skakun, O. E. (2015). The principle of justice from the standpoint of philosophy. *Bulletin of KhNU named after V.N. Karazin*, 2015, Issue 20, pp. 13–20. (in Ukrainian).
3. Halytska, E. V., Premyerova, O. K., Semikolenova, S. V. (2017). The life path and scientific activity of William Petty. *Statistics of Ukraine*, 2017, no. 4(79), pp. 94–100. (in Ukrainian).
4. Smith, A. (2018). Research on the nature and causes of the wealth of nations. Translation: O. Vasiliev, M. Mezhevikina, A. Malivskyi. K.; Our format, 2018. URL: <https://kniga.biz.ua/pdf/8118-Bagatstvo.pdf>. (in Ukrainian).
5. Savchuk, N. V. (2011). The development of theories of public credit by representatives of economic thought of the Dokeynesian period. *Bulletin of KNUTD. Problems of the economy of organizations and enterprise management*, 2011, no. 5, pp. 197–202. (in Ukrainian).

6. Pryima, S. V. (2016). Fairness in the interpretation of law: an overview of aspects. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2016, no. 4 (87), pp. 66–76. (in Ukrainian).
7. Duchynska, N. I. (2015). Evolution of the theory of utility, theoretical and methodological aspects. *Bulletin of Dnipropetrovsk University. "Economy" series*, 2015, issue 9, pp. 183–189. (in Ukrainian).
8. Keynes, J. M. (1919). *The Economic consequences of the peace*. London. https://www.google.com/search?rlz=1C1GCEA_enUA974UA974&q
9. Mirrlees, J. A. (1971). An exploration in the theory of optimum income taxation. *Review of Economic Studies*, 1971, vol. 38, pp. 175–208.
10. Laffer, A.: You will have to do what was done in Europe 100 years ago, not now. URL: <https://yes-ukraine.org/ua/about/press-about-us/artur-laffer-vam-dovedetsya-robiti-te-shcho-robili-v-yevropi-100-rokiv-tomu-a-not-now>
11. ABN AMRO announces closing of the sale of life insurance subsidiary. URL: <https://www.abnamro.com/en/news/abn-amro-announces-closing-of-the-sale-of-life-insurance-subsiary>
12. The Idea of Justice Amartya Sen; English translation. URL: <https://www.iep.ru/ru/izdatelstvo/book/2016/amartiia-sen-ideia-spravedlivosti.html>
13. Novak, N. P., Koval, S. V., Krukovska, O. V. (2018). Peculiarities of the system of taxation of agricultural enterprises in Ukraine and directions for its improvement, taking into account foreign experience. *Economic Bulletin of the University*, 2018, issue 39, pp. 29–37. (in Ukrainian).
14. Andrushchenko, V. L., Tuchak, T. V. (2021). Justice in taxation: fiscal attack on wealth. *Efficient economy*, 2021, no. 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8989>. (in Ukrainian).
15. Lehkostup, I. I., Katsuba, K. V. (2014). Tax systems in conditions of globalization: problems of interaction and development prospects. *Business Inform*, 2014, no. 7, pp. 259–264. (in Ukrainian).
16. Voloshchuk, M. G., Petrichenko, O. O., Bilash O. V., Karabin T. O., (2021). *Tax law of EU countries: manual*. Uzhgorod: Oleksandra Harkusha Publishing House, 2021. 144 p. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/>. (in Ukrainian).

Annotation

Nepochatenko O., Bechko P., Vlasiuk S., Shumylo T.
Taxation fairness in economic theory and modern native practice

The denomination "fairness of taxation" is of particular relevance at the present stage of society development. The purpose of the research is to classify, enhance the understanding, summarize and clarify the basic theoretical principles of the denomination "justice of taxation" and to determine the main directions of its application. The essence of the denomination "taxation fairness" has been studied, starting from the origins of economic science, in particular, the classical representatives who offer quite specific concepts of justice. It should be pointed out that, according to both foreign and native researchers, the fairness of taxation closely deals with the implementation of the more specific principles of economic justification and equity of taxation. It can be explained by the fact that taxation should be correlated not only with the necessity of taxpayers to achieve their fundamental rights and freedoms, but should also take into account their financial situation.

The principle of economic justification eliminates the arbitrary establishment of taxes and fees and requires taxation based solely on tax capacity. Neglect of the principle of justice leads to unprofitable functioning of economic entities. According to our interpretation, the essence of "fairness of taxation" can be found in the analytical views of classical and modern researchers: in a restricted sense, implementation of the principle of justice in taxation involves the formation of centralized funds in order to perform the functions and tasks of the state and ensure conditions for expanded reproduction, proportional to the material capabilities of taxpayers; in a broad sense, the essence of the principle of fairness of taxation is most fully reflected from the position of a systematic approach, which is based on the consideration of an object as an integral set of elements in the totality of relations and connections between them. It is proposed to define the principle of fairness of taxation as a system of interrelated elements that reflect its essence: legitimacy; balancing the tax burden; lack of discrimination before compliance with the conditions and procedures for taxation.

Key words: taxation fairness, denomination, taxation, tax

УДК: 338.439

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-91-100

СТАН ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Ю. А. ЦИМБАЛЮК, кандидат економічних наук

Н. В. БОНДАРЕНКО, кандидат економічних наук

Т. В. АНДРУСІШИНА, здобувач першого рівня вищої освіти (бакалавр)

Уманський національний університет садівництва

У статті набули подальшого розвитку теоретико-методичні засади та практичні рекомендації стосовно підвищення ефективності інвестиційної діяльності підприємства. Висвітлено сутність поняття «інвестиційна діяльність підприємства». Розглянуто економічний зміст управління інвестиційною діяльністю, складено систему управління інвестиційною діяльністю підприємства. Проаналізовано динаміку вкладень у цінні папери та загальну суму активів банків. Запропоновано шляхи підвищення ефективності здійснення інвестиційної діяльності підприємства.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, капітальні інвестиції, інвестиційна діяльність підприємства, управління інвестиційною діяльністю.

Постановка проблеми. Очікуваний ефект від інвестиційної діяльності може бути забезпечений формуванням та впровадженням відповідної системи управління інвестиційною діяльністю підприємства, яка має бути інструментом раціонального використання інвестицій, передусім для доцільності визначення розмірів, структури, надання переваг інвестування, ріст ефективності використання інвестиційних коштів. Організований та налагоджений порядок менеджменту є гарантією ефективної діяльності будь-якої фірми. Ефективне

управління інвестиційною діяльністю сприяє стабільності та ліквідності підприємства, прибутковості, покриваючи при цьому всі його витрати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика провадження інвестиційної діяльності підприємства в сучасних умовах нестабільного залучення інвестиційних ресурсів в економіку України досліджують вітчизняні та зарубіжні учені, зокрема В. Беренс, Л. Борщ, А. Гальчинський, Л. Гітман, Я. Хонко, І. Бланк, А. Діброва, М. Коденська, О. Мертенс, А. Пересада, В. Савчук, Т. Хачатуров, В. Хобта, В. Шевчук, А. Пересада, А. Філіпенко, О. Рогач, Т. Ковальчук, В. Кравченко та інші. Незважаючи на багатогранність наукових досліджень, інвестиційна діяльність підприємств України в умовах економічної нестабільності потребує подальшого дослідження.

Метою даної статті є дослідження сутності поняття інвестиції та інвестиційної діяльності, також береться до уваги існуюча здібність та резерви їх реалізації. Основоположною метою інвестиційної діяльності підприємства є забезпечення дійової реалізації інвестиційної стратегії.

Методика дослідження полягає в аргументуванні економічної сутності інвестицій, котра заснована на використанні методу системного аналізу й узагальненні наукових праць вітчизняних і закордонних учених.

Результати дослідження. Інвестиції та інвестиційна діяльність завжди були в центрі уваги економічної думки. Питання щодо інвестиційного впливання є досить важливими в нинішній економіці, оскільки будь-яке підприємство має формуватися та розвиватися за рахунок грошових ресурсів та інвестицій, а інвестиційна діяльність має установлювати умови росту сучасної економіки.

Згідно Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиціями виступають всі види товарних та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в як об'єкти підприємницької діяльності та і в інші види, в наслідку цього формується позитивний кінцевий результат або досягається соціальний ефект. Інвестиції можуть знаходитися як грошовій так товарній формах, у формі майна та інших цінностей. Інвестиції у формі грошей це грошові ресурси, банківські депозити, паї та цінні папери. Інвестиції у товарній формі можуть бути у двох формах; рухомій і нерухомій [1]. Капітальні інвестиції – це купівля фізичних активів підприємством для використання їх в досягненні довгострокових перспектив і поставлених цілей [5]. Серед інвестицій, які можна визначити як капітальні, це нерухомість, споруди, виробничі цехи, устаткування тощо. Використаний капітал може прибувати з великого спектру джерел: від звичних банківських до угод з венчурним капіталом.

Механізм провадження інвестиційної діяльності включає в себе як об'єкт (основні засоби, цінні папери, оборотні кошти, вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальна власність, майнові права та ін.) так і суб'єкт (інвестори, замовники, особи які виконують роботи, користувачі об'єктів інвестиційної діяльності, а також постачальники, підприємства (різного роду організації: фінансові, банківські, страхові, інвестиційні) та інші учасники інвестиційного процесу). Суб'єктами також можуть виступати як фізичні так і

юридичні особи, в тому числі закордонні, а також державні і міжнародні організації [1].

Діяльність підприємства яка пов'язана із використанням інвестиційних ресурсів є об'єктивним процесом, який удосконалюється відповідно до властивих йому чинників і реалізується через провідну функцію в економічному розвитку держави. Підприємства змушені приймати рішення щодо залучення коштів у вигляді інвестицій для посилення економічної безпеки підприємств та подолання фінансових проблем [2].

Інвестиційна діяльність підприємства – це механізм який включає в себе як комплекс заходів і впливів фізичних осіб та підприємств осіб, які вкладають власні ресурси з ціллю отримання позитивного фінансового результату в процесі пошуку інвестиційних засобів, визначення результативних інструментів інвестування, розробка програми для збільшення інвестиційного портфелю та забезпечення його застосування [3].

Головною ціллю інвестиційної діяльності є забезпечення дійового застосування інвестиційної стратегії підприємства, яка досягається наступними напрямками: виконання стрімкого економічного піднесення підприємства; максимізація прибутків від інвестиційної діяльності; забезпечення виникнення мінімуму в інвестиційних ризиках; забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності підприємства [4].

Інвестиційна діяльність здійснюється на основі: інвестування, яке здійснюється фізичними особами, підприємствами які не належать державі, різного роду асоціаціями, а також різноманітні громадські та релігійні організації; інвестування яке належить державі (здійснюється органами керування та управління державою, а також підприємствами які мають статус державних та установами); іноземного інвестування, яке відбувається зарубіжними країнами, юридичними та фізичними особами; спільного інвестування, яке реалізується особами України та інших країн [5].

Керування інвестиційною діяльністю підприємства є елементом складної загальноекономічної системи керівництва підприємством, яка має поставлену мету, положення структури та утілює функції які їй притаманні. Позаяк інвестиційна діяльність направлена на розвиток підприємства в цілому, так і технологічного вдосконалення, отримання позитивного результату діяльності, акумулювання капіталу, то керування інвестиційною діяльністю, як підсистема системи управління підприємством, направлене на збільшення ефективності інвестиційного процесу та створення передумов для діяльності всього підприємства [6].

Провідними принципами менеджменту інвестиційною діяльністю підприємства забезпечується ефективність застосування інвестицій і при цьому отримання прибутку [7]. І саме результативне управління інвестиційною діяльністю підприємства забезпечується виконанням першорядних принципів рис. 1. На здійсненні управління інвестиційною діяльністю відгукуються фактори, які не є підконтрольними підприємству (внутрішня сфера), і фактори, що знаходяться поза дією його впливу (зовнішня сфера).

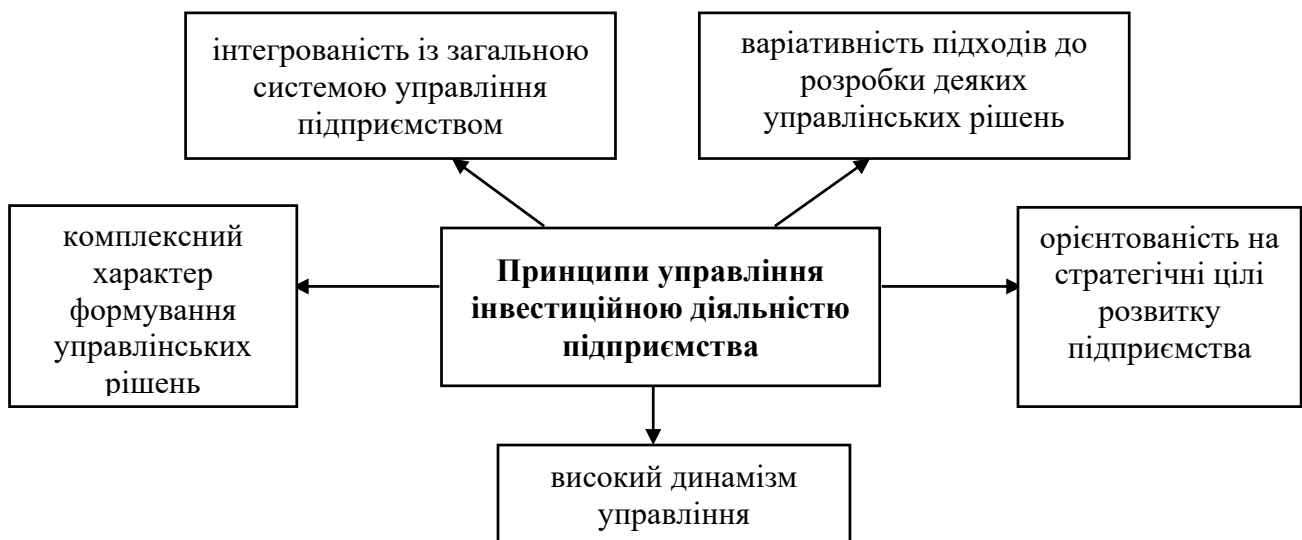

Рис. 1. Основні принципи управління інвестиційною діяльністю підприємства

Джерело: [7]

До зовнішньої сфери належить макро- і мезорівень показників (економічні, політичні, демографічні, соціальні, науково-технічні, соціальні, рівень конкуренції, кон'юнктура ринку, галузеві чинники). До факторів внутрішньої сфери відносяться виробничі, кадрові, фінансові, інноваційні, інформаційні, маркетингові та ін.

Усі перелічені фактори формулюють хід здійснення керування інвестиційною діяльністю окремого підприємства у сучасних умовах [8]. Проаналізуємо динаміку вкладень у цінні папери та загальну суму активів банків за 2016–2020 роки (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка інвестиційної діяльності банків

Джерело: [9]

На рис. 3 можна побачити динаміку частки банківських інвестицій у цінні папери в загальних банківських активах. Отож, з проаналізованих даних видно, що за останні роки спостерігається негативна тенденція до зменшення частки банківських інвестицій у цінні папери, при цьому загальні активи банків в Україні зросли.

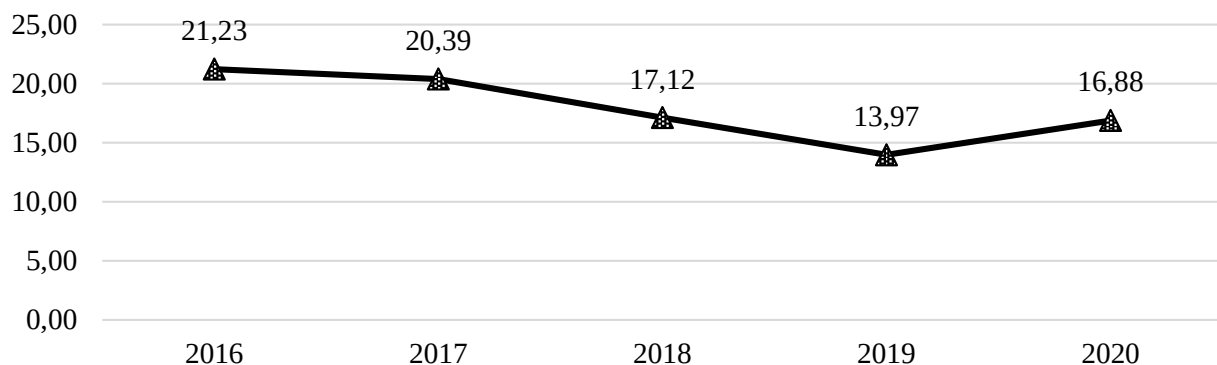

Рис. 3. Динаміка частки банківських інвестицій в цінні папери в загальних активах банків, %

Джерело: [9]

Крім того, хвальною нагодою є збільшення частки інвестицій в цінні папери у спільних активах комерційних банків за фінальні роки (з 13,97 % у 2019 році до 16,88 % у 2020 році).

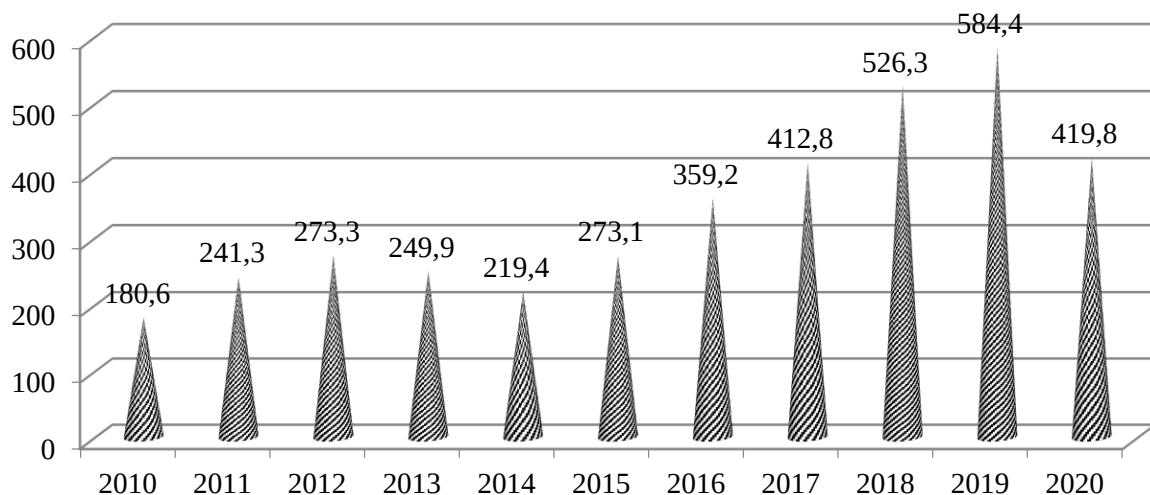

Рис. 4. Капітальні інвестиції в економіку України, млрд грн

Джерело: [11]

Інвестиційна діяльність постійно орієнтована на результат який має отримати підприємство в майбутньому, ймовірність цього досягається мінливістю бізнес-середовища та поведінкою усіх членів інвестиційного процесу. Невизначеність поведінки інвестування є основою впровадження серйозних небезпек, які можуть змінити результат який очікувався та викликати непотрібні витрати і призвести до збитків саме в результаті застосування інвестиційних ризиків.

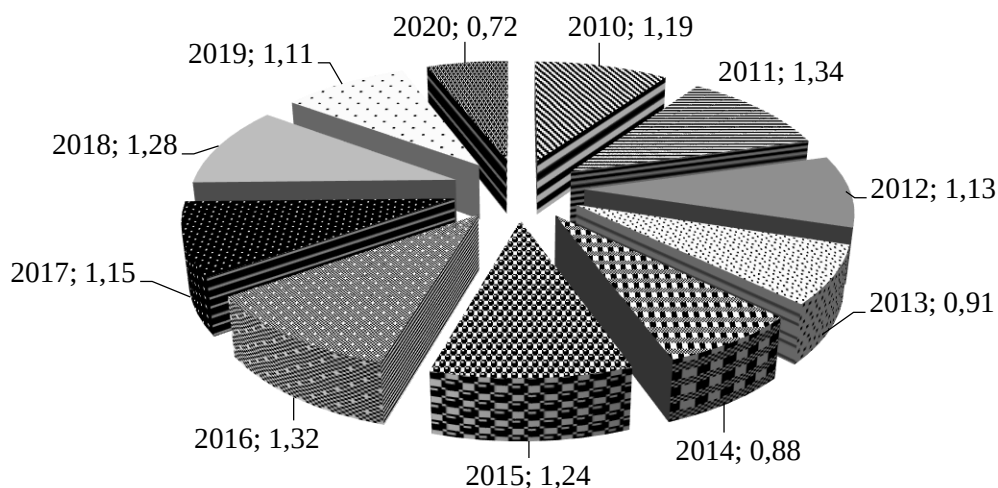

Рис. 5. Щорічна динаміка капітальних інвестицій в економіку України [11]

Характерним та цінним є також оцінка змін капітальних інвестицій держави за джерелами фінансування (рис. 6). Повномасштабне вторгнення стало одним із елементів впливу на рівень ділової активності та інвестиційної сфери в Україні.

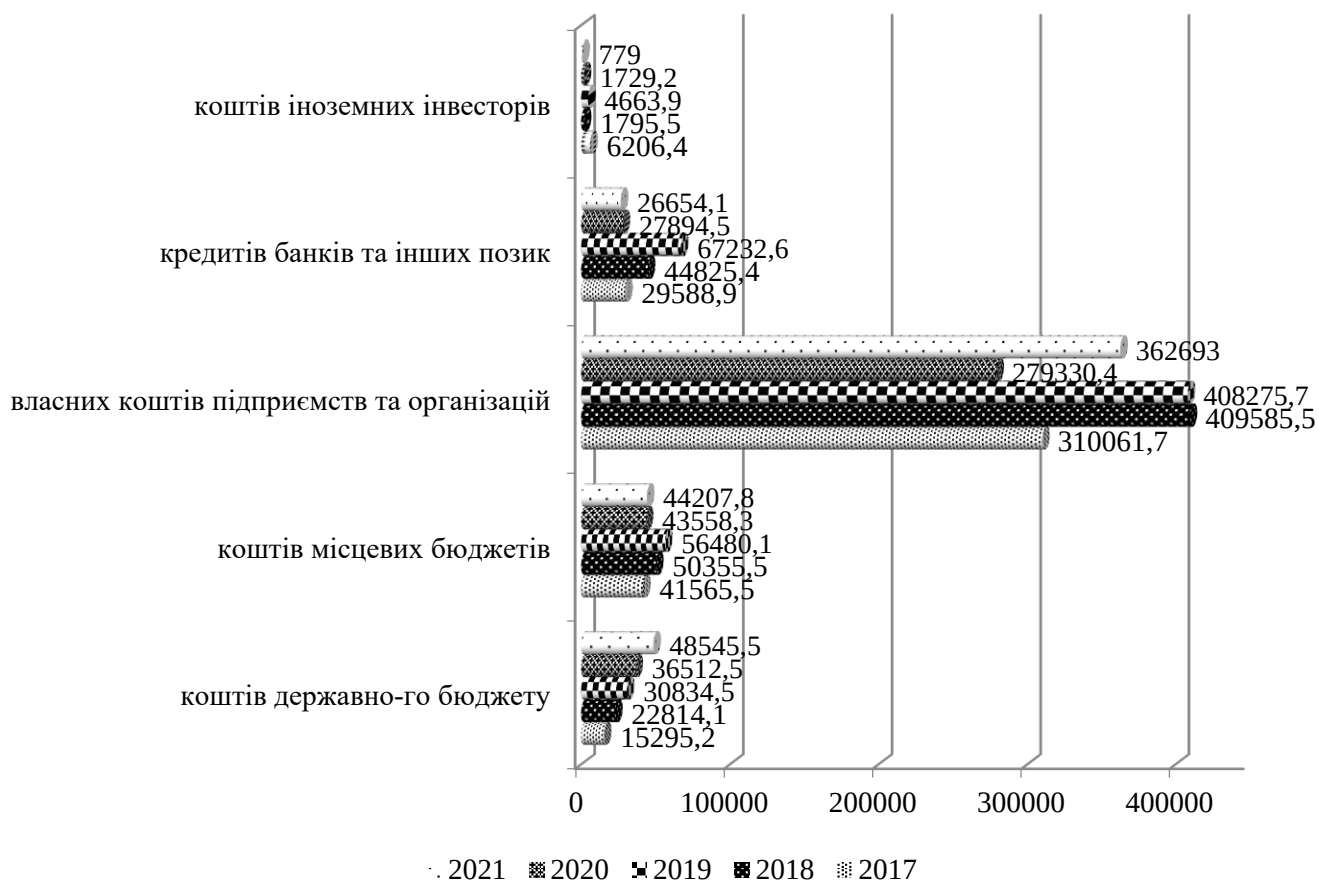

Рис. 6. Капітальні інвестиції України за джерелами фінансування [12]

Так, саме інтегральний показник Індексу інвестиційної привабливості України у першій половині 2022 року впав на пів пункту та склав 2,17 балів з 5-ти можливих. Це значення – найнижче з 2013 року [12].

Не менш важливим елементом аналізу капітальних інвестицій є її оцінка за видами економічної діяльності. За даними рис. 6, максимальним є темп зростання інвестицій у професійну, наукову та технічну діяльність який склав у 2021 році 14102,2 млн грн, що на 6136,9 млн грн більше ніж у 2017 році (або 177 %), також позитивний результат росту спостерігається за статтею комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг – 3192,7 млн грн за 2022 рік, показник зріс в порівнянні з тим же 2017 роком на 155,7 %. Мають також тенденцію до збільшення суми інвестицій у промисловість (на 33,4 %), оптову та роздрібну торгівлю (на 28,9 %), інформацію та телекомунікації (9,4 % відповідно). При цьому відбулося зменшення надходжень для сільського, лісового та рибного господарства на 23,5 %, що в подальшому може мати негативний вплив на розвиток даної галузі держави як в цілому та і на обсяги експорту зокрема [12].

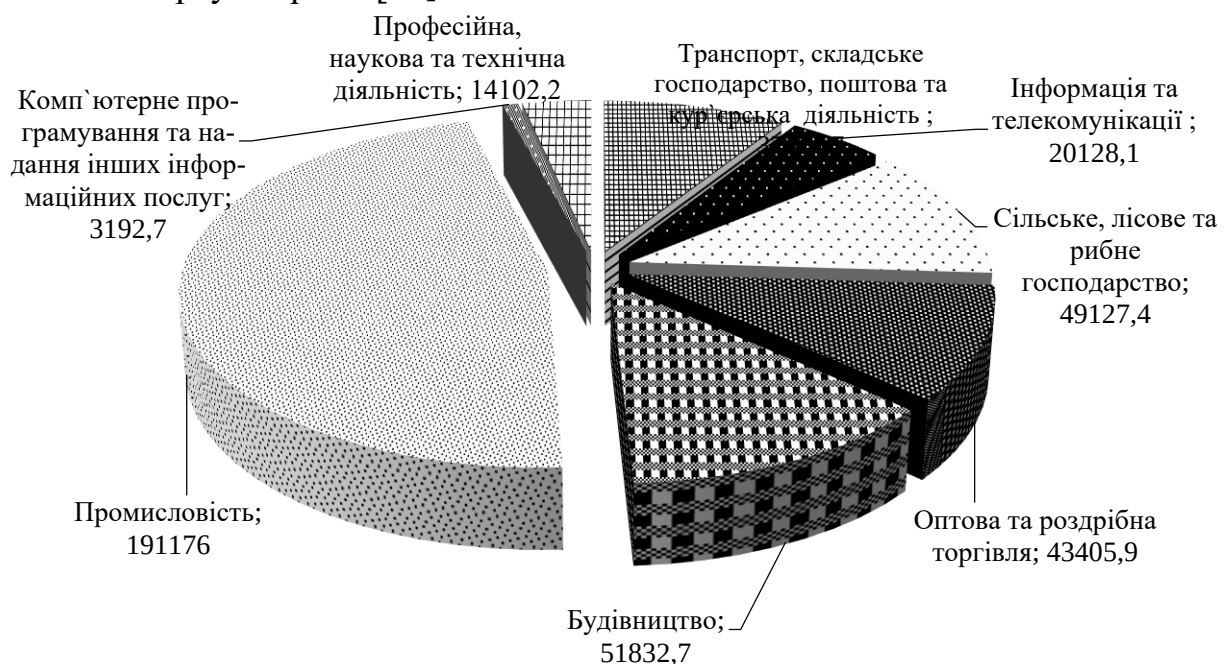

Рис. 7. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2021 рік, млн. грн. [12]

Основними шляхами ефективності інвестиційної діяльності зараз і в майбутньому є: поліпшення відтворювальної побудови капіталовкладень, підвищення питомої ваги витрат на технологічне відновлення і переобладнання підприємств які працюють за рахунок зменшення питомої ваги нового будівництва у сфері виробництва; поліпшення технологічної конструкції капітальних вкладень, зростання в їх будові питомої ваги устаткування та скорочення будівельно-монтажних робіт; надавати пріоритетне забезпечення капітальним вкладам прогресивних напрямків науково-технічного прогресу, що сприятимуть зниженню ресурсомісткості виробництва і підвищенню якості продукції [10].

Висновки. Отже, основною проблемою розвитку інвестиційної діяльності на сьогоднішній день є відсутність внутрішнього інвестиційного потенціалу, що

обумовлено нестачею фінансових ресурсів у підприємств, а також низькою рентабельністю, а в деяких випадках навіть збитковістю. Брак фінансових ресурсів постійно спонукав до необхідності пошуку альтернативних джерел залучення зовнішніх фінансових ресурсів як усередині держави, так і за її межами. Інтенсивність інвестиційної діяльності тісно пов'язана зі стабільністю фінансового сектора, оскільки нестабільність фінансового ринку є значною перешкодою для припливу капіталу.

Література:

1. «Про інвестиційну діяльність» Закон України від 18.09.1991 р. №1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення 11.11.2022р.).
2. Ємець О. І., Волошинович Х. О. Інвестиційна привабливість підприємств регіону в умовах глобалізації економіки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. № 4. С. 132–137.
3. Гвоздецька І. Теоретико-методичні засади оцінювання інвестиційної привабливості промислових підприємств. Збірник тез доповідей Третьої міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених. Тернопіль: Економічна думка, 2006.
4. Василенко В. О. *Антикризове управління підприємством*: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: ЦУЛ, 2003. 504 с.
5. Майорова Т. В. *Інвестиційна діяльність*. К.: «Центр навчальної літератури», 2004. 376 с.
6. Паньков О. Б. Управління інвестиційною діяльністю як базовий складник економічної безпеки підприємства. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2020. № 4(115). С. 90–93.
7. Сухомлин Л. В., Сакун Л. М. Інвестиційний менеджмент: опорний конспект лекцій. Кременчук: КрНУ, 2018. 145 с.
8. Феєр О. В. Управління інвестиційною діяльністю підприємств у ринкових умовах. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2016. № 851. С. 140–145.
9. Офіційний сайт Національного банку України. Режим доступу: <https://bank.gov.ua>. (дата звернення 22.11.2022р.)
10. Бондар М. І. Стан та вдосконалення аналізу ефективності інвестицій. *Економіка та держава*. 2008. №2. С. 8–11.
11. Отливанська Г. А., Орлов В. М. Інвестування телекомунікацій у розвитку ІКТ України. Державне управління: удосконалення та розвиток. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 3. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2022/3.pdf (дата звернення 5.12.2022 р.)
12. Мазур Н. А., Кушнір О. К. Капітальні інвестиції в економіці України: значення та вплив в умовах змін. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. Режим доступу: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-4-03-05/2022-4-03-05> (дата звернення 5.12.2022р.).

References:

1. "On Investment Activity" Law of Ukraine dated September 18, 1991 No. 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (date of application 11.11.2022).

2. Yemets, O. I., Voloshinovych, H. O. (2016). Investment attractiveness of regional enterprises in conditions of economic globalization. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 2016, no. 4, pp. 132–137. (in Ukrainian).
3. Gvozdetska, I. (2006). Theoretical and methodological principles of assessing the investment attractiveness of industrial enterprises. A collection of abstracts of reports of the Third International Scientific and Practical Conference of Young Scientists. Ternopil: Economic Thought, 2006. (in Ukrainian).
4. Vasylenko, V. O. (2003). *Anti-crisis management of the enterprise: training. study guide higher education closing*. K.: TsUL, 2003. 504 p. (in Ukrainian).
5. Mayorova, T. V. (2004). *Investment activity*. K.: Center for educational literature", 2004. 376 p. (in Ukrainian).
6. Pankov, O. B. (2020). Management of investment activities as a basic component of the economic security of the enterprise. *State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*, 2020, no. 4(115), pp. 90–93. (in Ukrainian).
7. Sukhomlin L. V., Sakun L. M. (2018). Investment management: basic outline of lectures. Kremenichuk: KrNU, 2018. 145 p. (in Ukrainian).
8. Feyer, O. V. (2016). Management of investment activities of enterprises in market conditions. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 2016, no. 851, pp. 140–145. (in Ukrainian).
9. Official website of the National Bank of Ukraine. Access mode: <https://bank.gov.ua>. (application date November 22, 2022)
10. Bondar, M. I. (2008). Status and improvement of investment efficiency analysis. *Economy and the state*, 2008, no. 2, pp. 8–11. (in Ukrainian).
11. Otlivanska, G. A., Orlov, V. M. (2022). Investing in telecommunications in the development of ICT in Ukraine. Public administration: improvement and development. *Investments: practice and experience*, 2022, no. 3. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2022/3.pdf. (in Ukrainian).
12. Mazur, N. A., Kushnir, O. K. (2022). Capital investments in the economy of Ukraine: significance and influence in conditions of change. *Problems of modern transformations. Series: Economics and Management*. Access mode: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-4-03-05/2022-4-03-05> (date of application December 5, 2022). (in Ukrainian).

Annotation

Tsybalyuk Yu. A., Bondarenko N. V., Andrusishyna T. V.
State of investment activity of Ukrainian enterprises

The purpose of this article is to study the essence of the concept of investment and investment activity, and also take into account the existing ability and reserves of their implementation. The fundamental purpose of the enterprise's investment activity is to ensure the effective implementation of the investment strategy.

In the article, the theoretical and methodological principles and practical recommendations regarding increasing the efficiency of the enterprise's investment activity were further developed. The essence of the concept of "investment activity of the enterprise" is highlighted. The economic content of management of investment activities was considered, a system of management of investment activities of the enterprise was compiled. The dynamics of investments in securities and the total amount of bank assets were analyzed. Ways to increase the efficiency of the enterprise's investment activities are proposed.

It is substantiated that the main ways of the efficiency of investment activity now and in the future are: improving the reproductive construction of capital investments,

increasing the specific weight of costs for technological restoration and re-equipment of enterprises operating at the expense of reducing the specific weight of new construction in the field of production; improvement of the technological design of capital investments, increase in the specific weight of equipment in their structure and reduction of construction and assembly works; to provide priority support for capital contributions of progressive directions of scientific and technical progress, which will contribute to reducing the resource intensity of production and increasing the quality of products

It has been established that the main problem of the development of investment activity today is the lack of internal investment potential, which is due to the lack of financial resources in enterprises, as well as low profitability, and in some cases even unprofitability. The lack of financial resources constantly prompted the need to find alternative sources of attracting external financial resources both within the state and outside its borders. The intensity of investment activity is closely related to the stability of the financial sector, since the instability of the financial market is a significant obstacle to the inflow of capital.

Key words: investment, investment activity, capital investment, enterprise investment activity, management of investment activity.

УДК: 332.122

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-100-108

PROBLEMS OF INVESTMENT ACTIVITY DEVELOPMENT IN UKRAINE

V. S. ULANCHUK, *Doctor of Economics*

O. V. ZHARUN, *PhD in Economics*

S. Iu. SOKOLYUK, *Doctor of Economics*

M. A. KOROTEEV, *PhD in Economics*

V. I. ULANCHUK, *post-graduate student*

Uman National University of Horticulture

У статті аналізується інвестиційний клімат в Україні. Досліджено структуру та динаміку інвестиційного доходу в національній економіці. Проаналізовано основні проблеми та чинники залучення іноземних інвестицій, що стримують інвестиційну діяльність вітчизняних підприємств. Досліджено місце України в міжнародних рейтингах щодо ведення бізнесу та загальний стан інвестиційного клімату. Обґрунтовано вплив макроекономічних факторів на інвестиційну активність іноземних інвесторів. Запропоновано напрями підвищення інвестиційної привабливості української економіки в сучасних умовах розвитку.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, індекс інвестиційної привабливості.

State of the problem. Investment activity occurs under conditions of uncertainty caused by factors of both internal and external nature. As a result, there are dangers, threats, and risks that affect the outcome of the investment. In order to

elaborate an effective investment strategy of economic development of Ukraine it is necessary to analyze the dangers, threats and risks that arise in the course of investment activity, and the influence of the destabilizing factors on it.

Analysis of recent research and publications. Problems of investment activity of enterprises in the conditions of economic instability and attraction of investment capital in the economy of Ukraine were investigated by native and foreign scientists, in particular V. Berens, L. Borsch, A. Galchinsky, L. Hitman, Y. Honko, I. Blank, A. Dibrova, I. Dorosh, M. Kisil, M. Kodenskaya, I. Lipsitz, O. Mertens, A. Neshita, A. Peresada, G. Podlitsky, P. Rogozhin, V. Savchuk, O. Starikov, T. Khachaturov, V. Hobta, V. Shevchuk, A. Peresada, A. Filipenko, O. Rogach, P. Gaidutsky, T. Kovalchuk, V. Kravchenko, L. J. Hitman, M.D. John and others. However, despite the multidimensionality of scientific research, investment activity of Ukrainian enterprises in conditions of economic instability needs further investigation.

The aim of the study is an assessment of investment activity in Ukraine and ways to improve the investment climate.

Research results. In current context, Ukraine is faced with the objective need to intensify the investment process. Structural and qualitative design of production and creation of market infrastructure occur almost entirely through investment.

Investment is a major driver of economic growth, which provides an increase in some of the country's annual real product. However, during the transition period to the market, investment activity was the most degraded in Ukraine. Nowadays, the situation in this sphere is quite complicated due to the decrease in business activity of most economic entities, the final deterioration of the investment climate and the ability of budgets at all its levels.

The investment process is becoming the most important part of the world economic relations, affecting the interests of a growing number of countries, both those that accept the investment and those that are their sources. The interdependence of developing countries, regions and population in the face of globalization becomes not only a clear fact but it also requires a new level of awareness of the place of the nation-state in international relations and of the tasks of governance at the national and global level. Broadly speaking international investment processes it is a system of rights and obligations of participants of different countries regarding investment resources issues.

The revival of the Ukrainian economy and ensuring its sustainable development is impossible without the activation of investment policy, aimed at attracting internal and external resources. To raise the national economy, intensive investment of capital in cost-effective and environmentally friendly production technologies is needed in order to produce new quality products that are competitive in the global market for goods. In this regard, the management of the investment process is becoming the most important task for Ukraine. The problem of regulation of the investment process itself is complicated and requires taking into account many factors, among which political factors gain a particular relevance. At the same time we cannot ignore the patterns of development of the world economy, state participation in foreign economic and financial processes is objectively necessary because the economy is only part of the complex of international relations.

The larger the volume and the higher the investment efficiency, the faster the reproduction process is, the more positive the market transformations are. On the other hand, underinvestment leads to a loss of competitiveness of the national economy, decline in fixed capital, fall in production and increase in production cost, which in its turn causes aggravation of the problem of investment resources, therefore, it leads to reducing of the investment activity. Against this background, the investment process needs constant in-depth research, first of all, on the justification of the investment strategy, the choice of effective forms and directions of investment, as well as the search for new ways to enhance investment activity in the development of a competitive economy. It should be taken into account that the course, nature, intensity and effectiveness of investment management largely depends on the investment climate of the country.

Let's consider the positive and negative factors of the investment climate. To the positive factors of the investment climate include favorable geographical location of the country, availability of available resources, developed economic potential. Among these factors, the country's entry into the leading integration associations of states, the significant size of its territory, a sufficient population, a stable political environment, the absence of conflicts, permanent governmental changes, early elections, a harmonized legal environment, stability and impartiality of legislation, protection of investors' property rights, availability of a developed system of state support and guarantees, efficiency of the judicial system. This is socio-economic stability, a modern internal market, no double taxation, stable and transparent tax system, moderate tax pressure, strong banking system, convertible money, affordable loans, low inflation, lack of restrictions on the input and output of capital, duty-free regime, or regime of low duties.

The most painful issue in Ukraine is the issue of the permit system, quality of state control system, hopelessly outdated technical regulation, and the presence of restrictions on the input / output of capital, profit, dividends, currency as well as the lack of real state support and guarantees of investors. An unfavorable investment climate in Ukraine is caused by instability, threats and risks of a hybrid war, inflation, imperfect legislation, a variable tax system, high duties, the cost of resources, risks of loss or impairment of capital, bureaucracy, corruption, shadow relations with the government, low level of effective demand of people and high poverty. In Ukraine, there is no mechanism for the protection of property rights, which is the basis for widespread raiding. The country has not introduced stock instruments favorable for investment, as a result of which there are practically no opportunities for reliable and efficient allocation of funds of pension funds, other institutional and direct investors. Only government securities can perform the function of such an instrument. In the state, there is an ineffective, corrupt, virtually inoperative judicial system in which no issue can be resolved without money.

At this point, the investment climate in Ukraine remains unattractive to foreign investors due to the escalation of the military conflict, political problems of constant changes in tax and budget legislation. In 2018 foreign direct investment in Ukraine

amounted to 1121 million dollars, which is 49 % less than the corresponding previous period (Fig. 1).

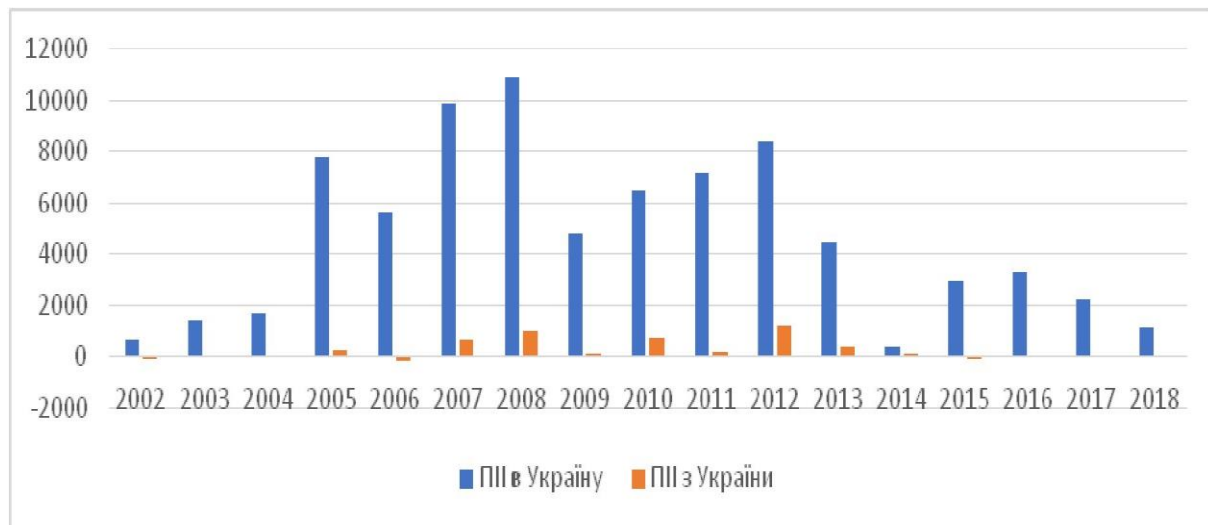

Fig. 1. Foreign Direct Investment in Ukraine in 2002-2018

The most problematic remains the real sector of the economy, which is not yet able to provide a quick pay-off period on investment and for that reasons it remains without the necessary funding and modernization. Consequently, attracting domestic investment can be a powerful alternative to foreign investment, which among other things leads to a decrease in the shadow economy, because the reduction in cash is directly related to the scale of the shadow economy. In addition, an amnesty of shadow capital is possible only through attracting them with the help of investment.

Certain changes have occurred in the structure of foreign direct investment in Ukraine by its type of economic activity. The industries remain the highest priority for foreign investors, the share of investments in which at the beginning of 2019 increased by 2.2 percentage points compared to 2016, and amounted to 33.0 %, which is definitely a positive fact. Considerable funds from foreign investors are invested in wholesale and retail trade, in real estate transactions and in information and telecommunications spheres, and the share of investments in these activities for three years also increased and amounted to 16.7 %, 12.4 % and 6.5 % of total foreign investment as of January 1, 2019, respectively. The structure of foreign direct investment in Ukraine by type of economic activity at the beginning of 2016 and 2019 is presented in table 1.

It should be noted that over the analyzed period, the share of investments in financial and insurance activities decreased significantly, which had been consistently high in previous years. Over the last three years, it has declined from 13.5 % in 2016 to 10.9 % at the beginning of 2019. Meanwhile, there are negative changes in the structure of foreign investment by type of economic activity, which can be attributed to the reduction of the amount and share of investment in professional, scientific and technical activities from 7.0 % to 6.3 %, and in construction – from 3.2 % to 2.9 %, as well as in the field of forestry and fisheries, where Ukraine implements important investment projects, only 1.7 % of foreign investment was invested.

Table 1. Structure of foreign direct investment in Ukraine by type of economic activity

Types of economic activity	Structure of foreign investments as of January 1st, %	
	2016	2019
Industry	30,8	33,0
Agriculture, forestry and fisheries	1,6	1,7
Construction	3,2	2,9
Financial and insurance activities	13,5	10,9
Information and Telecommunications	6,5	6,5
Wholesale and retail trade	15,9	16,7
Real estate transactions	11,7	12,4
Other economic activities	9,8	9,6
Total	100,0	100,0

The experience of European countries testifies of the positive effect of amnesty due to the attraction of exported capital to the national economy by investing in government securities. Thus in the 2000s, this practice was widely used in Belgium, Luxembourg, Ireland and Italy for both businesses and households, resulting in a return of 2 billion to 60 billion euro. The emphasis was on the disposability of such shares, their combination with tax amnesty, as well as the strengthening of inspections and sanctions after the end of the shares.

Separately should be highlighted such an important indicator of investment attractiveness as the standard of living of the population. In Ukraine, it is significantly lower than developed countries, as a result of which the consumer purchasing power of the population is reduced. For example, Ukrainians spend an average of 3,200 euro a year, while in Europe this figure reaches over 12,000 euro, which is almost four times higher. In addition, according to the State Statistics Committee of Ukraine, more than half of all revenue is spent on food and non-alcoholic beverages.

This situation is unfavorable for both the short-term effects of investors and the long-term effects of the state. Foreign investors will not invest in a country where the economic situation is characterized by prolonged instability, and the low purchasing power of the population in many cases nullifies any attempts to develop a business, especially in the consumer sector. At the same time, getting long-term effects on the national economy both low volumes of foreign investment and the urgent need to guide the proceeds to support for the existing economic system and guaranteed minimum social benefits will interfere.

Attention should also be paid to the sectoral structure of attracting foreign investment. For the state as a whole, it is important that funds go to innovative

industrial production, which today is the basis for the effective development of any economy in the world. The most important for the investor is the fast and stable profit, which is more probable in the already developed types of economic activity. In Ukraine, on average, one third of foreign investment goes to industry, however, low-tech industries and industries (metallurgy, general chemistry, food industry) are mainly funded. Another third of foreign investment is in financial activities, which is essential for all kinds of business activities, but cannot be considered the real foundation of a country's well-being in the long run.

European experience in ensuring the activating of investment processes shows that most effective to attract foreign investment by using a wider range of measures in the own economy, in particular, a stable focus on creating an attractive investment climate in the country and 30 allocations for the investor of the image of the country with the best opportunities to receive effective investment. Formation of strategic foundations for a favorable investment climate in the context of Ukraine's cooperation with the EU is possible only through comprehensive, decisive, swift, transparent and consistent state-level reforms, which, as evidenced by the experience of European countries, will create a competitive environment and provide the Ukrainian economy with incentives for modernization and development.

For the further improve of the investment climate of Ukraine, that is relevant today, are the issues of improving the legal and institutional framework to increase the capacity of mechanisms to ensure a favorable investment climate and to form the basis for maintaining and improving the competitiveness of Ukrainian enterprises in the conditions of economic instability.

Some positive steps have already been taken in this direction:

1. A legal framework for investing and developing public-private partnerships has been created in Ukraine today. The legislation of Ukraine defines guarantees for investors, economic and organizational principles of public-private partnership in Ukraine.
2. The national regime of investment activity is applied to foreign investors in the territory of Ukraine, that is, given equal terms of activity with domestic investors. Foreign investment in Ukraine is not subject to nationalization.
3. To enhance the protection of foreign investment by the Law of Ukraine of March 16, 2000 № 1547 ratified the Washington Convention of 1965, on the Settlement of Investment Disputes between States and Foreign Persons.
4. Intergovernmental agreements on the promotion and mutual protection of investments with more than 70 countries of the world have been signed and ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine.
5. In order to simplify the procedure for attracting foreign investments and preventing signs of corruption during their state registration on May 31, 2016, Law of Ukraine 1390 was adopted "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the abolition of the obligation to state registration of foreign investments".
6. The Law of Ukraine on Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Removing Barriers to Attracting Foreign Investments" dated May 23, 2017 was

adopted. This law regulates the basic aspects of issuing work permits for foreigners and temporary residence permits, which will facilitate the involvement of foreign managers and foreign skilled workers, what is necessary at the first stages of the development of a subsidiary in Ukraine.

7. An Agreement on Promotion and Protection of Investments between Ukraine and the OPEC Foundation for International Development was signed (June 27, 2018). The agreement provides for the most favorable investment management regime and is projected to contribute to an increase in foreign investment in key sectors of Ukraine's economy.

Regular, naturally recurring crises are an indispensable phase in the cyclical development of any system. The depth and consequences of a crisis are determined by the level of socio-economic development of a country or group of countries. With the end of the global crisis – 2010–2011 – a new long wave has started, which will reach its maximum in 2020–2040. Countries with the ability to adapt quickly to new, tough competition will find themselves in the leader group. Growth in fixed capital accumulation during 2015–2020 will be one of the components of entering the economic system into a new long wave of economic development. Developed countries are focusing their efforts on strengthening and developing the information technology mode of production, getting rid of the accumulation of capital through its massive depreciation.

Ukraine's accession to the OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises and membership of the OECD Investment Committee will provide such significant benefits to the country as: indicating Ukraine's introduction of international standards for investment activities; help in attracting foreign direct investment by removing sector restrictions, in which foreign investment is prohibited, and ensuring, provision of a national regime for transnational corporations (hereinafter referred to as TNC) in accordance with the system of development of international standards in regulating relations of TNCs with countries that accept their investments; will help to improve the competitive environment and influence the introduction and diffusion of innovations; will promote the implementation of the principles and standards of corporate social responsibility in line with the OECD Guidelines for Responsible Business.

Conclusion. Thus, the effectiveness of the investment policy of the state is a determining factor in shaping investor confidence and positive investment expectations about the ability of invested capital to generate stable returns with minimal risks, not directly related to the effectiveness of their activities. Further research towards identifying new actionable measures, as well as the specification of the proposed favorable investment environment for investors is very necessary, as improvements in the investment climate and a balanced investment policy determine success in structural restructuring of the Ukrainian economy, in solving urgent social, environmental, infrastructural and other problems, the result of which should be the improvement of the quality of life of citizens, which will eventually create an image of the financially independent, economically self-sufficient and innovatively oriented

state, adapted to modern geopolitical challenges and the requirements of the European and world markets.

Література:

1. Верховна Рада України (2000), "Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами". Конвенцію ратифіковано Законом N 1547III (154714) від 16 березня 2000 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060 (дата звернення 2 листопада 2022 року).
2. Національний банк оцінив обсяг вітчизняних коштів, що надійшли в Україну як прямі іноземні інвестиції у 2010-2017 роках. [Електронний ресурс]. https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=73849831&cat_id=55838 (дата звернення 3 листопада 2022 р.).
3. Нікітіна А. В. Інвестиційна діяльність в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 6. С. 161–165.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій: Закон України від 31 травня 2016 року № 1390VIII. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/139019 (дата звернення 2 листопада 2022 р.)
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення бар'єрів для залучення іноземних інвестицій: Закон України від 23 травня 2017 року № 2058-VIII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/205819> (дата звернення 3 листопада 2022р.).
6. Про ратифікацію Угоди про сприяння та захист інвестицій між Україною та ОПЕК: Закон України від 5 грудня 2017 року № 2220-VIII. Режим доступу: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/893_00117](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893_00117) (дата звернення 5 листопада 2022р.).
7. Рамський А. Ю. *Інвестиційний потенціал домогосподарств*: монографія, Київ: Київський національний університет технологій та дизайну, 2017, 352 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2000), "Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Foreign Persons". The Convention was ratified by Law N 1547III (154714) of March 16, 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060 (date of appeal February 2, 2020).
2. National Bank Estimates Amount of Domestic Funds Received to Ukraine as Foreign Direct Investment in 2010-2017. [Electronic resource]. Available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=73849831&cat_id=55838 (date of appeal March 3, 2020).
3. Nikitina, A. V. (2010). Investment activity in Ukraine: current state and prospects for development. *Bulletin of Zaporizhzhya National University*, 2010, no. 6, pp. 161–165. (in Ukrainian).
4. On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine to abolish the obligation of state registration of foreign investments: the Law of Ukraine of May 31, 2016 № 1390VIII URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/139019 (date of appeal February 12, 2020).

5. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Elimination of Barriers to Attracting Foreign Investments: Law of Ukraine of May 23, 2017, No. 2058-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/205819> (date of appeal January 13, 2020).

6. On ratification of the Agreement on the promotion and protection of investments between Ukraine and the OPEC: Agreement of December 5, 2017 № 2220VIII. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/893_00117](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893_00117) (date of appeal January 15, 2020).

7. Ramsky, A. Yu. (2014). *Household investment potential*. Kiev: Kyiv National University of Technologies and Design, 2014. 352 p. (in Ukrainian).

Annotation

Ulanchuk V. S., Zharun O. V., Sokolyuk S. Iu., Koroteev M. A., Ulanchuk V. I. Problems of investment activity development in Ukraine

The article highlights the key aspects of the modern development of investment activity in the regions of Ukraine and identifies the actual challenges of intensifying investment activity. On the basis of statistics the peculiarities of investment activity in Ukraine are investigated; characteristics of regional development potential, distribution of capital investments by regions are given, analysis of sources of financing of investment activity is provided. In the process of analyzing motives of investment activities investors were found market motives. Important motives were the cost of labor, the level of overcoming barriers to import.

The study identified a number of objective factors that impede investment activity are particularly acute: the imperfection of instruments to unlock the internal potential of the regions, — insufficient institutional support for investment policy in the regions and on the ground (investment policy development is traditionally the prerogative of the central authorities), tools to unlock the internal potential of regions through regional strategies. The severity of the problem of activation of investment activity is complemented by equally important subjective factors (corruption, low level of infrastructure development, poor protection of property rights, lack of sufficient financial sources for investments, excessive involvement of local authorities in the activity of enterprises).

As a result, it is necessary to increase the level of competitiveness of regions by optimizing and diversifying the structure of the economy, ensuring the effective specialization of regions with priority use of their own resource potential. It is necessary to achieve balanced development of territories, development of interregional cooperation, prevent deepening of socio-economic inequality by forming "growth points", activate local economic initiative and strengthen rural potential, ensure socio-economic unity and unification of regional human development. It is necessary to apply new approaches to the formation and implementation of regional development policy, the creation of a unified system of strategic planning and forecasting of the development of the state and regions, optimization of the system of territorial organization of power.

Key words: *investment potential; investment; activation of investment activity; development of the region; investment activity; development of territories.*

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

О. О. КУТОВА, завідувача відділенням вищої школи

ВСП «Тальнівський будівельно-економічний фаховий коледж УНУС»

В статті досліджується динаміка обсягів інвестицій в економіку України, їх структура за видами економічної діяльності та джерелами надходження. Робиться припущення, що головними причинами дефіциту інвестиційних ресурсів є недовіра українських домогосподарств до національної банківської системи, галопуючий темп інфляції, несприятливий інвестиційний клімат, ведення військових дій на території країни

Ключові слова: капітальні інвестиції, галузева структура, джерела надходження, комерційні банки, інвестори-нерезиденти, бездоходні активи, інфляція, права власності, корупція, війна

Постановка проблеми. Стійке зростання суспільного виробництва, модернізація та розвиток національної економіки можливі лише при умові достатніх обсягів інвестицій. Кількісні та якісні характеристики інвестицій безпосередньо впливають на характер процесів відтворення. А їхня галузева структура – на обсяги та асортимент товарів і послуг.

Негативними наслідками дефіциту інвестицій є підвищені темпи фізичного й морального зношення основного капіталу, відсутність або недостатні обсяги НДДКР, низький рівень продуктивності праці та технологічне відставання, відносно висока ресурсоемність виробництва та низький рівень конкурентоспроможності продукції, зростання армії вимушених безробітних, низький рівень доходів та життя населення.

Недостатній рівень інвестицій є одним із ключових чинників так званого «заклятого кола бідності» країни (рис. 1). За визначенням Нурксе Р. головною причиною бідності нації є нестача капіталу для модернізації економіки, що спричиняє такі проблеми: зниження продуктивності праці, отримання домогосподарствами низького доходу, що зумовлює недостатній споживчий попит та низький рівень або відсутність заощаджень. Недостатній споживчий попит та низькі або відсутні заощадження зумовлюють дефіцит інвестицій в людський та фізичний капітал, що, знову ж таки, зумовлює отримання домогосподарствами низького доходу і замикання «кола» [1, с. 5].

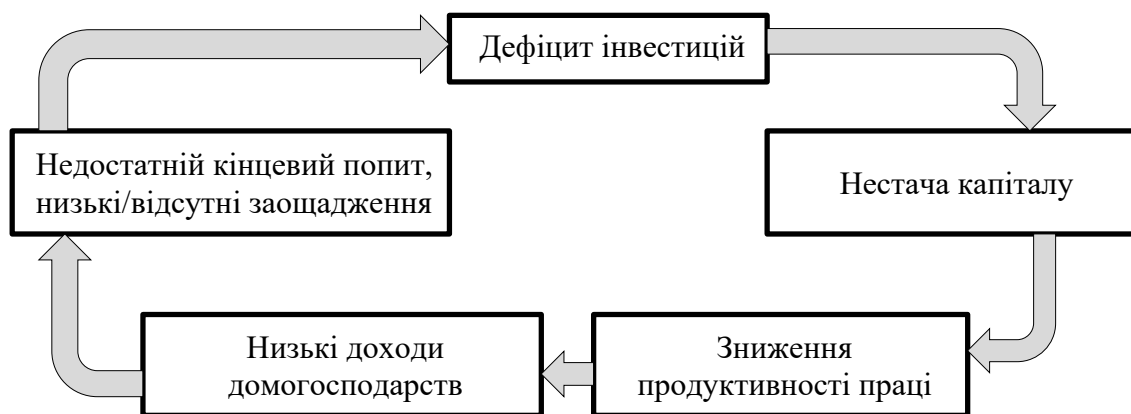

Рис. 1. «Закляте коло бідності»*

Примітка: * побудовано автором за даними [1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інвестиційна тематика є популярним напрямом дослідження вітчизняних науковців. Це пояснюється як незамінною роллю інвестицій у розвитку суспільного виробництва, так і їх багатоаспектністю. Серед останніх досліджень і публікацій на тему інвестицій, звертають на себе увагу роботи Пустовойта О. В. [2], Непочатенко О. О., Мельник К. М. і Гузара Б. С. [3, 12], Новак І. М. і Новака Ю. В. [4], Бублика Є. О. [5], Уланчука В. С., Жарун О. В., Бленди Н. О. і Длугоборської Л. В. [6], Борзенко О. О. [7], Нестерчук Ю. О., Мудрака Р. П., Бечка В. П. і Непочатенко О. А. [8], Бобух І. М. і Герасімової О. А. [9], Панфілової Т. О. [10], Кістерського Л. Л., Мармазова В. Є. і Піляєва І. С. [11], Бечка П. К. і Пташник С. А. [12], Мінасяна Г. і Йоцова В. [13], Дульської І. В. [14], Власюк С. А. [15] та ін. Разом з тим, реальні інвестиційні процеси в економіці України далекі від бажаних – має місце гострий дефіцит інвестиційних ресурсів, банківська система не зорієнтована на кредитування ключових секторів матеріального виробництва, надзвичайно велика кількість заощаджень населення перебуває у формі бездоходних активів поза банківською системою і т.д. Ці та інші проблеми вказують на необхідність подальших досліджень в даному напрямі.

Методика досліджень. Теоретико-методичною основою дослідження є кейнсіанська теорія, праці закордонних та вітчизняних вчених на інвестиційну тематику, матеріали Державної служби статистики України і т.д. У процесі дослідження використовувалися такі методи: монографічний, наукової абстракції, емпіричний, рядів динаміки, середніх величин тощо.

Результати досліджень. Одним із головних висновків за результатами досвіду Великої депресії, який ліг в основу кейнсіанської теорії, стало усвідомлення ролі сукупних витрат у забезпеченні повної зайнятості – класична криза перевиробництва є ні чим іншим, як кризою спричиненою дефіцитом сукупних витрат, насамперед кінцевих витрат домогосподарств та приватних інвестицій. І якщо витрати домогосподарств є відносно стабільною величиною, то інвестиції є найбільш мінливим їх компонентом. Таким чином, впливаючи на динаміку інвестицій можна здійснювати вплив на обсяги виробництва та

зайнятості. Крім того, вплив інвестицій на обсяги суспільного виробництва є мультиплікативним – зміна у інвестиціях у будь який бік спричиняє значно більші зміни у обсягах виробництва:

$$\Delta Y = \Delta I^a \cdot m \frac{\partial Y}{\partial I^a}, \quad (1)$$

де: ΔY – приріст доходу, зумовлений приростом автономних інвестицій на величину ΔI^a ;

$m \frac{\partial Y}{\partial I^a}$ - мультиплікатор інвестицій [16, с. 169].

Досліджуючи успішний міжнародний досвід стимулювання інвестиційного попиту, Видобора В.В. справедливо відмічає, що з точки зору факторів росту, промислова політика Ф. Рузвельта... спиралась на стимулювання попиту, а не пропозиції («економіку попиту»), що відповідало новаторським ідеям і рекомендаціям школи Дж. Кейнса. При цьому антикризова політика будувалася з умовою активізації ролі держави в промисловій сфері, особливо в інвестиціях промислового сектору [17].

Динаміка інвестицій в українську економіку – нестабільна ($r = 0,484$) (рис. 2).

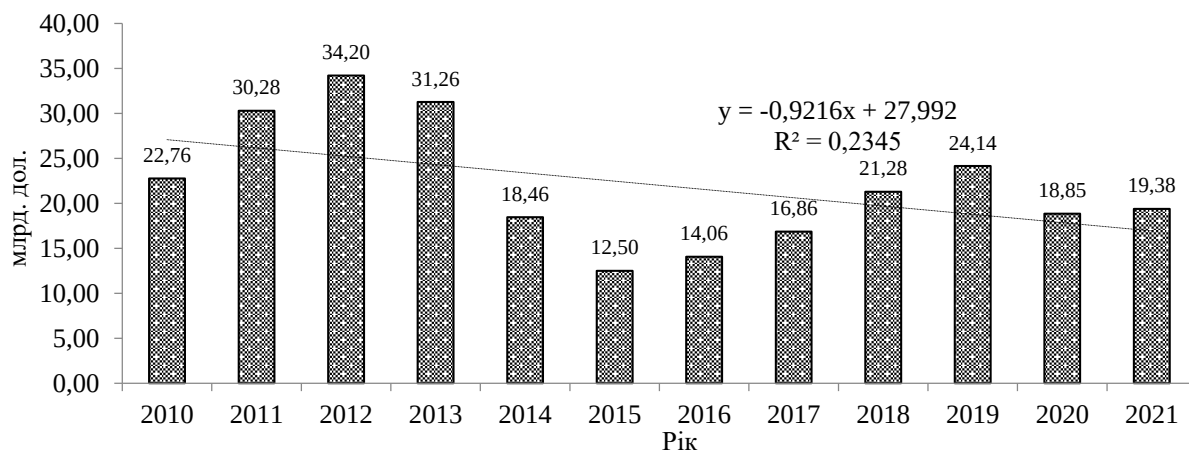

Рис. 2. Капітальні інвестиції в економіці України, млрд. дол.*

*Примітка: побудовано автором за даними [18–20]

Ключовою причиною такої тенденції є несприятливе інвестиційне середовище, що продукує чисельні інвестиційні ризики. До останніх у 2014 р. додалася російська військова агресія.

Впродовж останніх 10 років у галузевій структурі капітальних інвестицій відбувалися і продовжують відбуватися зміни (табл. 1). Серед видів економічної діяльності, в яких фіксується зростання надходження капітальних інвестицій: 1) сільське господарство; 2) промисловість; 3) державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування; 4) охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. Лідером зростання стало державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування. Різке зростання інвестиційних видатків на даний вид діяльності відбулося в 2015р. – у 2,4 рази, і продовжувало зростати далі.

Табл. 1. Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності України*

Вид економічної діяльності	2010 р.	В середньому за період		2021р.	2021 р. до 2010 р., ± п.п.
		2011–2015	2016–2020		
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	6,0	8,0	11,7	9,1	3,1
Промисловість	30,7	35,3	35,1	36,2	5,5
Будівництво	16,5	15,4	10,3	9,8	-6,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	10,3	9,0	8,0	8,2	-2,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	10,7	8,7	7,6	7,1	-3,6
Тимчасове розміщення й організація харчування	0,6	0,7	0,4	0,4	-0,2
Інформація та телекомунікації	4,8	4,8	4,3	3,8	-1,0
Фінансова та страхова діяльність	3,2	2,6	2,0	1,5	-1,7
Операції з нерухомим майном	5,5	5,1	4,7	4,1	-1,4
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,8	2,4	1,9	2,7	-0,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,6	1,8	2,3	1,6	0,0
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,3	4,0	8,4	12,0	7,7
Освіта	1,0	0,6	0,7	0,5	-0,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,1	0,8	1,7	2,1	1,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,5	0,6	0,5	0,6	0,0
Надання інших видів послуг	0,4	0,2	0,1	0,1	-0,2
Інше	0,1	0,0	0,0	0,2	-

* Примітка: розраховано автором за даними [18]

За період з 2014 по 2021 р. включно капітальні інвестиції у державне управління й оборону зросли у 10,9 рази. Це пояснюється реакцією українського суспільства на російську військову агресію – відбувається збільшення фінансування Збройних сил України та вітчизняного військово-промислового комплексу.

На другому і третьому місцях – промисловість та сільське господарство відповідно. Традиційно, галузь будівництва вважається одним із «локомотивів» економічного зростання. Адже один працюючий будівельник забезпечує роботою не менше 7 робітників у суміжних галузях. Тому скорочення

інвестиційних надходжень у даний вид економічної діяльності свідчить про серйозні проблеми в українській економіці.

Поряд із позитивною тенденцією зростання інвестиційного забезпечення охорони здоров'я, відмічається негативна тенденція скорочення інвестицій у національну освіту. Така проблема має довгостроковий характер і проявлятиметься у подальшій деградації національної освіти, що негативно позначатиметься на можливостях інноваційних перетворень в українській економіці. Адже інвестиції в охорону здоров'я та освіту – це інвестиції у формування людського капіталу. Як відмічають Татарінов В. В. і Татарінов В. С.: «Економічні успіхи розвинутих країн... досягаються за рахунок розвитку освіти і наукових досліджень, які швидко освоюються. Освіту людей можна розглядати як ефективний фактор економічного зростання. У той же час вона є найважливішою складовою людського капіталу, який накопичується в суспільстві і стає головним економічним ресурсом... Людський капітал у розвинутих країнах став головним продуктивним фактором... При цьому більшу частину інвестицій ці країни здійснюють саме в людський капітал» [21].

Аналіз структури капітальних інвестицій в економіці України за джерелами фінансування вказує на наявність серйозних проблем (табл. 2).

Табл. 2. Структура капітальних інвестицій в економіці України за джерелами фінансування, %*

Джерело	2010 р.	В середньому за період		2021 р.	2021 р. до 2010 р., ± п.п.
		2011–2015	2016–2020		
Усього	100	100	100	100	–
у т.ч. за рахунок	–				
коштів державного бюджету	5,7	3,9	4,7	9,2	+3,5
коштів місцевих бюджетів	3,2	3,4	9,0	8,4	+5,2
власних коштів підприємств та організацій	61,7	65,6	68,2	68,6	+6,9
кредитів банків та інших позик	12,7	12,2	7,9	5,0	-7,6
коштів інвесторів-нерезидентів	2,1	2,2	1,1	0,1	-1,9
коштів населення на будівництво житла	10,5	9,4	6,3	5,4	-5,1
інших джерел фінансування	4,3	3,2	2,8	3,3	-1,0

* Примітка: розраховано автором за даними [19]

Насамперед, необхідно відмітити надзвичайно низьку частку кредитів комерційних банків у фінансуванні інвестиційних потреб суб'єктів реального сектору економіки. З цього приводу Черевик Н. В. та Компанієць І. О. слушно зауважують, що причинами низької ефективності банківської системи України та її інвестиційної складової є такі дві групи чинників:

1) внутрішньобанківські, до яких належать недостатність ресурсів для проведення інвестиційних операцій, бажання банків максимізувати віддачу підвищенням процентної ставки за кредитами, високі вимоги банків до забезпеченості інвестиційних кредитів;

2) зовнішні, такі як високий рівень інфляції в економіці, система внутрішніх взаємних платежів, непрозорість ринку капіталу, недовіра до банківської системи з боку клієнтів, недосконалість законодавства, недостатня кількість платоспроможних позичальників [22].

Головною причиною недостатності ресурсів для здійснення кредитної діяльності комерційних банків є недовіра українських домогосподарств до національної банківської системи. Наслідком такої недовіри є те, що свої заощадження населення країни зберігає у формі бездоходних активів – готівки. За даними НБУ в 2021 р. обсяг готівкової гривні на руках у населення України становив майже 600 млрд. гривень [23]. Або 22 млрд. дол. США за офіційним курсом в 2021 р. [20]. Це майже 28,9 % грошової маси в 2021 р. З одного боку – це гігантський незадіяний ресурс, вилучений із потоку «доходи-витрати». Який зумовлює суттєве відставання фактичного ВВП від потенційного ВВП. Адже заощадження не перетворюються на інвестиції. З іншого боку, це особливий чинник з потужним інфляційним потенціалом – в умовах прогнозу несприятливого стану економіки, наприклад, очікування високих темпів інфляції, значна частина цих грошей одномоментно викидається на споживчий ринок, тим самим прискорюючи та багатократно збільшуючи розкручування інфляційної спіралі.

Скорочення частки кредитів комерційних банків у структурі джерел фінансування інвестиційних ресурсів – з 12,7 % у 2010р. до 5,0 % у 2021 р. – у числі інших факторів зумовлено несприятливим макросередовищем. Передусім це стосується високих темпів інфляції (рис. 3).

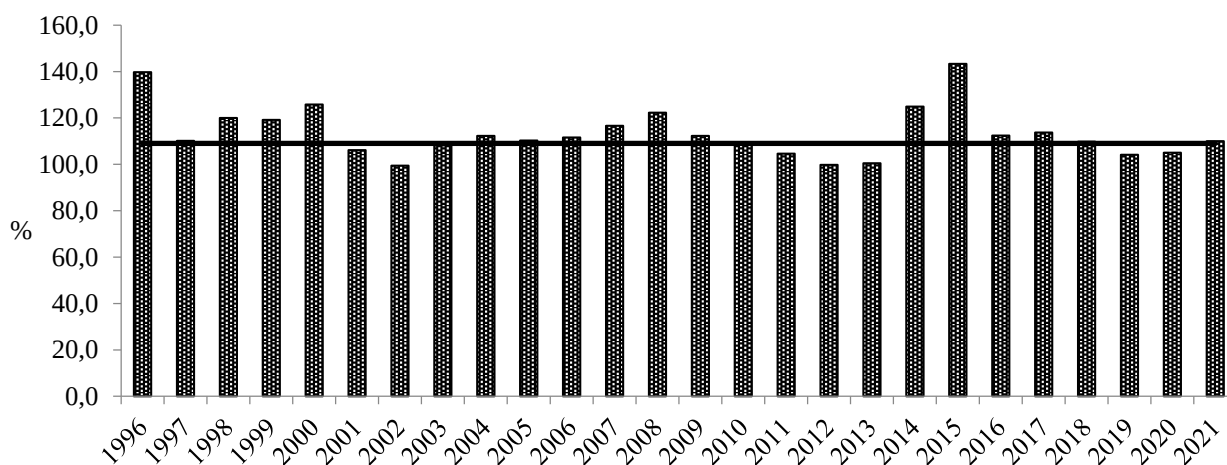

Рис. 3. Індеси споживчих цін у 1996-2021 роках, % до попереднього місяця*

**Примітка: побудовано автором за даними [24]*

З 26 років функціонування гривні (1996–2021 рр.), як офіційної валюти України, у 16 роках зафіксовано галопуючий темп річного приросту цін. А

починаючи з моменту російської військової агресії проти України (2014 р.), індекс споживчих цін зріс у 3 рази. Тобто, середньорічний темп приросту цін у 2014–2021 рр. склав +14,8 %. За таких обставин, ставки по комерційним кредитам будуть надто високими для фінансування інвестиційних проектів із тривалим (більше 1 року) періодом окупності.

Ще однією гострою проблемою надходження інвестицій в українську економіку є небажання інвесторів-нерезидентів вкладатися в українські активи. Ключова причина цього – надто високі інвестиційні ризики. І проблема – не лише у російській військовій агресії. Наприклад, в мирному 2012 р., коли в Україні відбувався чемпіонат Європи по футболу, частка інвесторів-нерезидентів у структурі джерел фінансування капітальних інвестицій склала лише 1,8 %. Ключовими причинами несприятливого інвестиційного середовища України є:

- низький рівень капіталізації української фондової біржі;
- недосконале законодавче забезпечення з питань захисту прав власності;
- непрозорість функціонування суддівської гілки влади;
- корупція на рівні місцевих органів влади;
- наявність суттєвих ризиків на валютному ринку;
- галопуючий темп інфляції;
- непрозорість механізму виділення земельних ділянок;
- ведення військових дій на території країни.

Висновки: 1) динаміка інвестицій в українську економіку – нестабільна. Ключовою причиною такої тенденції є несприятливе інвестиційне середовище, що продукує чисельні інвестиційні ризики. До останніх у 2014 р. додалася російська військова агресія;

2) впродовж останніх 10 років у галузевій структурі капітальних інвестицій відбувалися і продовжують відбуватися зміни. Серед видів економічної діяльності, в яких фіксується зростання надходження капітальних інвестицій: сільське господарство, промисловість, державне управління й оборона, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. Лідером зростання стало державне управління й оборона. Це пояснюється реакцією українського суспільства на російську військову агресію – відбувається збільшення фінансування Збройних сил України та вітчизняного військово-промислового комплексу;

3) поряд із позитивною тенденцією зростання інвестиційного забезпечення охорони здоров'я, відмічається негативна тенденція скорочення інвестицій у національну освіту. Така проблема має довгостроковий характер і проявлятиметься у подальшій деградації національної освіти, що негативно позначатиметься на можливостях інноваційних перетворень в українській економіці. Адже інвестиції в охорону здоров'я та освіту – це інвестиції у формування людського капіталу;

4) аналіз структури капітальних інвестицій в економіку України за джерелами фінансування вказує на наявність серйозних проблем:

- надзвичайно низька частка кредитів комерційних банків у фінансуванні інвестиційних потреб суб'єктів реального сектору економіки;
- небажання інвесторів-нерезидентів вкладатися в українські активи;

5) до головних причин дефіциту інвестиційних ресурсів слід віднести:

- недовіра українських домогосподарств до національної банківської системи;
- галопуючий темп інфляції;
- низький рівень капіталізації української фондової біржі;
- недосконале законодавче забезпечення з питань захисту прав власності;
- непрозорість функціонування суддівської гілки влади;
- корупція на рівні місцевих органів влади;
- наявність суттєвих ризиків на валютному ринку;
- непрозорість механізму виділення земельних ділянок;
- ведення військових дій на території країни.

Література:

1. Nurkse R. *Trade and Development* / Ed. by Kattel R., Kregel J., Reinert E. Cambridge: Anthem Press, 2009.
2. Пустовойт О. В. Нематеріальні ресурси економічного зростання. *Економіка України*. 2019. № 9–10. С. 44–67.
3. Непочатенко О. О., Мельник К. М., Гузар Б. С. Сучасні проблеми і перспективи розвитку банківського кредитування малого бізнесу в Україні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Вип./ 94. Ч/ 2. С. 5–16.
4. Новак І. М., Новак Ю. В. Інноваційний підхід до моделювання прогнозних сценаріїв залучення інвестиційного капіталу як метод вирішення проблем фінансування та реалізації державних програм. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Вип. 95. Ч. 2. С. 42–58.
5. Бублик Є. О. Зміна монетарних політик центробанків провідних країн та їх наслідки для країн з ринками, що розвиваються. *Економіка України*. 2020. № 5. С. 72–84
6. Уланчук В. С., Жарун О. В., Длугоборська Л. В., Бленда Н. О. Розвиток іноземного інвестування в Україні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Вип. 96. Ч. 2. С. 21–34.
7. Борзенко О. О. Зміни на світових фінансових ринках під впливом геоекономічних імперативів сучасності. *Економіка України*. 2020. №7. С. 27–34.
8. Нестерчук Ю. О., Мудрак Р. П., Бечко В. П., Непочатенко О. А. Вплив кооперації на розвиток ринку кредитних ресурсів для суб'єктів господарювання аграрної галузі. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Вип. 97. Ч. 2. С. 263–275.
9. Бобух І. М., Герасімова О. А. Розвиток інфраструктури як структурна реформа в Україні: інвестиційні аспекти, міжнародний досвід та аудит. *Економіка України*. 2020. №8. С. 24–39.
10. Панфілова Т. О. Динаміка і структура інвестицій в Україні – «пастка дивергентності» технологічного майбутнього. 2021. *Економіка України*. 2021. №8. С. 56–67.
11. Кістерський Л. Л., Мармазов В. Є., Піляєв І. С. Модернізація Південної Кореї: походження, здобутки та досвід для України. *Економіка України*. 2021. №9. С. 41–60.

12. Непочатенко О. О., Бечко П. К., Пташник С. А., Нагорний В. І. Розвиток системи банківського кредитування аграрного бізнесу. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2021. Вип. 99. Ч. 2. С. 7–17.

13. Мінасян Г., Йоцов В. Приплив іноземного капіталу до країн Центральної та Східної Європи. *Економіка України*. 2021. №11. С. 55–74.

14. Дульська І. В. Шляхи подолання цифрових інфраструктурних і навичкових розривів в Україні. *Економіка України*. 2022. №7. С. 43–66.

15. Власюк С. А. Краудфандинг як альтернативне джерело фінансування діяльності господарюючих суб'єктів. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2. С. 187–196.

16. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 3-тє вид., випр. К.: Знання, 2006. 623 с.

17. Видобора В. В. Концепція промислового розвитку у економічній доктрині Дж. Кейнса. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 59. Ч. 1. С. 7–12.

18. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. Режим доступу:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_e_bez.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/iki_ed/kied_2021.xls

19. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування [Електронний ресурс]. Режим доступу:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kindj/arh_kindj_2021_u.html

20. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період) [Електронний розклад]. Режим доступу: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls

21. Татарінов В. В., Татарінов В. С. Реформи вищої освіти та проблеми їх реалізації в Україні. *Академічний огляд*. 2020. №1(52). С. 60–71.

22. Черевик Н. В., Компанієць І. О. Діяльність інвестиційних банків в Україні: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. *Ефективна економіка*. 2010. №2. Режим доступу:

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=133>

23. У Нацбанку оцінили обсяг готівки на руках у населення [Електронний ресурс]. *Слово і діло*. 4 вересня 2021, 04:58. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/04/novyna/finansy/naczbanku-oczinyly-obsyah-hotivky-rukax-naselennya>.

24. Індеси споживчих цін у 1991-2021 роках (до попереднього місяця) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ct/isc_rik/isc1991-2020pm.xls

References:

1. Nurkse, R. (2009). *Trade and Development*. Kattel, R., Kregel, J., Reinert, E. (Ed.). Cambridge, Anthem Press, 2009.

2. Pustovoit, O. (2019). Intangible resources of economic growth. *Economy of Ukraine*, 2019, no. 9–10, pp. 44–67. (in Ukrainian).

3. Nepochatenko, O. O., Melnyk, K. M., Huzar, B. S. (2019). Current problems and prospects of the development of bank crediting of small business in Ukraine. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, 2019, no. 94(2), pp. 5–16. (in Ukrainian).

4. Novak, I. M., Novak, Yu. V. (2019). Innovative approach to the modeling of forecast scenarios of investment capital attraction as a method of solving problems of financing and realization of state programs. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, 2019, no. 95(2), pp. 42–58. (in Ukrainian).
5. Bublyk, Y. (2020). Changing monetary policies of central banks of leading countries and their implications for emerging market countries. *Economy of Ukraine*, 2020, no. 5, pp. 72–84. (in Ukrainian).
6. Ulanchuk, V., Zharun, O., Blenda, N., Dluhoborska, L. (2020). Foreign investment development in Ukraine. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, 2020, no. 96(2), pp. 21–34. (in Ukrainian).
7. Borzenko, O. (2020). Changes in the world financial markets under the influence of current geoeconomic imperatives. *Economy of Ukraine*, 2020, no. 7, pp. 27–34. (in Ukrainian).
8. Nesterchuk, Iu. O., Mudrak, R. P., Bechko, V. P., Nepochatenko O. A. (2020). The influence of cooperation on the development of the credit resources market for agricultural business entities. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, 2020, no. 97(2), pp. 263–275. (in Ukrainian).
9. Bobukh, I., Herasimova, O. (2020). Infrastructure development as a structural reform in Ukraine: investment aspects, international experience and audit. *Economy of Ukraine*, 2020, no. 8, pp. 24–39. (in Ukrainian).
10. Panfilova, T. (2021). Dynamics and structure of investments in Ukraine: a «divergence trap» of the technological future. *Economy of Ukraine*, 2021, no. 8, pp. 56–67. (in Ukrainian).
11. Kistersky, L., Marmazov, V., Piliaiev, I. (2021). Modernization of South Korea: origins, achievements, and the experience for Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2021, no. 9, pp. 41–60.
12. Nepochatenko, O. O., Bechko, P. K., Ptashnyk, S. O., Nagorny V. I. (2021). Development of the bank lending system of agricultural business. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, 2021, no. 99(2), pp. 7–17. (in Ukrainian).
13. Minassian, G., Yotzov, V. (2021). Foreign capital inflows in Central and East European countries. *Economy of Ukraine*, 2021, no. 11, pp. 55–74.
14. Dul'ska, I. (2022). Ways to bridge digital infrastructure and skills gaps in Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2022, no. 7, pp. 43–66. (in Ukrainian).
15. Vlasiuk, S. A. (2022). Crowdfunding as an alternative source of financing the operation of business entities. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, 2022, no. 100(2), pp. 187–196. (in Ukrainian).
16. Bazilevich, V. D., Bazilevich, K. S., Balastryk, L. O. (2006). *Macroeconomics*. Kyiv, Znannia, 2006. (in Ukrainian).
17. Vydobora, V. (2020). The concept of industrial development in the economic doctrine J. Keynes. *Black sea economic studies*, 2020, no. 59(1), pp. 7–12. (in Ukrainian).
18. State Statistics Service of Ukraine (2022). *Capital investments by types of economic activity*. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_e_bez.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/iki_ed/kied_2021.xls (in Ukrainian).
19. State Statistics Service of Ukraine (2022). *Capital investments by sources of financing*. Available at

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kindj/arh_kindj_2021_u.html (in Ukrainian).

20. State Statistics Service of Ukraine (2022). Official currencies exchange rate (average for the period). Available at https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (in Ukrainian).

21. Tatarinov, V. V., Tatarinov, V. S. (2020). Higher education reform and problems of its implementation in Ukraine. *Academy review*, 2020, no. 1, pp. 60–71. (in Ukrainian).

22. Cherevyk, N. V., Kompaniets, I. O. (2010). Activity of investment banks in Ukraine: problems and development prospects. *Journal «Efektyvna ekonomika»*, 2010, no. 2. Available at <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=133> (in Ukrainian).

23. Slovo i dilo (2021). *The National Bank estimated the amount of cash in the hands of the population*, September 4. Available at <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/04/novyna/finansy/naczbanku-oczinyly-obsyah-hotivky-rukax-naselelnnya> (in Ukrainian).

24. State Statistics Service of Ukraine (2022). *Consumer price indices in 1991-2021 (up to the previous month)*. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ct/isc_rik/isc1991-2020pm.xls (in Ukrainian).

Annotation

Kutova O. O.

Investment supply of the economy of Ukraine: modern state and prospects

The dynamics of investments in the Ukrainian economy is unstable. The key reason for this trend is the unfavorable investment environment, which produces a large number of investment risks. In 2014, russian military aggression was added to them. Over the past 10 years, changes have occurred and continue to occur in the sectorial structure of capital investments.

Among the types of economic activity in which the growth of capital investment is recorded: agriculture, industry, public administration and defense, health care and provision of social assistance. State administration and defense became the leader of growth. This is explained by the reaction of Ukrainian society to russian military aggression - there is an increase in funding for the Armed Forces of Ukraine and the domestic military-industrial complex.

Along with the positive trend of growth in investment provision of health care, there is a negative trend of decreasing investments in national education. Such a problem has a long-term nature and will manifest itself in the further degradation of national education. This will have a negative impact on the possibilities of innovative transformations in the Ukrainian economy. After all, investments in health care and education are investments in the formation of human capital.

Analysis of the structure of capital investments in the economy of Ukraine by sources of financing indicates the presence of serious problems:

- an extremely low share of loans from commercial banks in financing the investment needs of subjects of the real sector of the economy;

- reluctance of non-resident investors to invest in Ukrainian assets.

The main reasons for the shortage of investment resources include:

- mistrust of Ukrainian households in the national banking system;

- galloping rate of inflation;

- low level of capitalization of the Ukrainian stock exchange;
- imperfect legislative support for the protection of property rights;
- lack of transparency in the functioning of the judicial branch of government;
- corruption at the level of municipal government;
- presence of significant risks in the foreign exchange market;
- the lack of transparency of the mechanism for allocating land plots;
- conducting military operations on the territory of the country.

Key words: capital investments, industry structure, sources of income, commercial banks, non-resident investors, non-performing assets, inflation, property rights, corruption, war

УДК: 368: 339

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-120-130

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У СТРАХОВОМУ БІЗНЕСІ

О. Т. ПРОКОПЧУК, доктор економічних наук

О. Г. ПЕНЬКОВА, доктор економічних наук

А. О. ХАРЕНКО, кандидат економічних наук

Уманський національний університет садівництва

Стаття присвячена розгляду питань маркетингу в системі управління страховою діяльністю, з акцентуванням уваги на теоретичних засадах управління маркетинговою діяльністю в страховому бізнесі. Детально досліджено задачі, функції та особливості організації маркетингової діяльності у страхових організаціях. З'ясовано сутність страхового продукту загалом та з позиції ключового елементу страхового маркетингу, зокрема. Окреслено коло завдань та визначено сукупність функцій служби маркетингу страхової організації.

Ключові слова: маркетинг, страхова діяльність, страхова організація, страховий продукт, служба маркетингу страхової організації.

Постановка проблеми. Аналіз функціонування страхової організації в умовах ринкової економіки доводить, що цільова функціональна спрямованість маркетингу є загальною для діяльності різних страховиків, до якої належить: орієнтація страхової компанії на кон'юнктуру ринку, застосування традиційних стандартних підходів щодо характерної видової сукупності страхових послуг, взаємовідносини між посередниками страхових послуг, страхова реклама в засобах масової інформації тощо. Актуальність маркетингової діяльності у страховій організації пояснюється тим, що в умовах ринкової конкуренції вона повинна мати достатню інформацію для аналізу ринкової ситуації, для виявлення слабких та сильних сторін конкретного страхового продукту, визначення необхідності впровадження нового продукту, тобто володіти теорією і практикою маркетингу з урахуванням особливостей страхової галузі.

Стратегія й тактика маркетингу полягають в тому, щоб забезпечити сталий контроль в частині попиту на страхові послуги й своєчасно здійснювати формування й перебудову стратегічних програм і тактику конкурентної боротьби. Новочасні маркетингові технології суттєво розширюють частку ринку страховика, сприятливо впливають на забезпечення стійкості страхового бізнесу, на результати діяльності національних страхових організацій, і в кінцевому підсумку, на стан ринку як такого.

Все це зумовлює необхідність дослідження теоретичних та практичних засад управління маркетинговою діяльністю в страховому бізнесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження маркетингу в системі управління страховою діяльністю займалися такі провідні науковці, як Балук Н. Р. [2], Бондаренко А. Ф., Моїсеєнко М. А. та Таранченко А. Д. [3], Котлер Ф. [4], Кудлай В. Г. [5], Мальований М. І. та Улянич Ю. В. [6], Мних М. [7], Приказюк Н. В. [8] та інші.

Водночас, існує необхідність комплексного дослідження проблем управління маркетинговою діяльністю в страховому бізнесі, задач, функції та особливості організації маркетингової діяльності у страхових організаціях, що й зумовило вибір теми статті.

Методика досліджень. Для наукового вирішення поставленої у статті мети використано загальнонаукові методи наукового пізнання та дослідження економічних явищ. Теоретико-методологічним базисом дослідження є, в основному, праці вітчизняних науковців і практиків, а також зарубіжних вчених, що займаються дослідженням теоретичних та практичних засад управління маркетинговою діяльністю в страховому бізнесі.

У статті використано такі методи дослідження: абстрактно-логічний, порівняння, монографічний, графічний та наукового узагальнення.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних засад управління маркетинговою діяльністю в страховому бізнесі.

Результати досліджень. Управління маркетингом страхових компаній – це можливість організувати оптимальне використання його потенціалу та отримання максимального прибутку з одночасним усебічним задоволенням потреб споживачів. Для більш точного розуміння суті управління маркетинговою діяльністю страхових організацій необхідно чітко сформулювати принципи, цілі та функції маркетингу як системи управління організацією.

Страховий маркетинг являє собою комплекс заходів, що спрямовані на безперервне вдосконалення функціонування страхових організацій, зокрема в частині: розробки конкурентоспроможних страхових послуг та продуктових пропозицій у їх межах для конкретних категорій споживачів (страхувальників); запровадження раціональних форм реалізації страхових послуг за належного сервісу та реклами; збору та аналізу інформації щодо ефективності діяльності страховика.

Таким чином, предметом дослідження страхового маркетингу є попит та пропозиція страхового ринку.

Завдання страхового маркетингу – досягнення найбільш повного використання інституту страхування для задоволення потреб споживачів у страховому захисті та інвестиційних ресурсах. Страховий маркетинг має ряд відмінностей, які відрізняють його від інших видів маркетингу. Це пов'язано з особливостями фінансово-економічних відносин у страхуванні [1].

Страховий ринок є особливою сферою економічних відносин, в рамках якої відбувається купівля-продаж специфічного товару – страхової послуги, яка одночасно є і споживчою, і фінансовою. Тому метою маркетингу у страхуванні є задоволення потреби клієнта у страховому захисті. Метою маркетингу страхування як фінансової послуги є оптимізація руху фінансових ресурсів страховиків та страхувальників.

У даному контексті важливим поняттям виступає маркетинговий комплекс страхової організації, представляючи собою сукупність інструментів, за умови застосування яких можливим є отримання бажаної реакції цільового ринку страхувальників. Специфіку структури маркетингового комплексу страхової організації відображено на рис. 1.

Маркетинговий комплекс			
Страхова послуга	Ціна	Просування	Розповсюдження
умови	страховий тариф	реклама	канали розподілу
обслуговування	страхова премія	особисте просування	охоплення ринку
	страхова вартість	стимулювання збуту	місце розташування точок продажу
гарантії	страхова сума	зв'язки з громадськістю	

Рис. 1. Структура маркетингового комплексу страхової організації

Джерело: авторське узагальнення на основі джерел: [2, 4–5].

Таким чином слід зауважити, що маркетинговий комплекс містить в собі набір тактичних прийомів страхової організації для забезпечення прийнятого керівництвом рішення щодо позиціонування продукту на страховому ринку.

Поряд із маркетинговим комплексом страховика, не менш важливим поняттям є поняття маркетингового середовища. Маркетингове середовище – це сукупність функціонуючих як за межами, так і всередині страхової організації суб'єктів і сил, що впливають на розвиток і підтримку службами маркетингу вигідних взаємовідносин з цільовими страхувальниками. Слід зауважити, що маркетингове середовище містить як загрози, так і можливості. Структуру останнього представлено на рис. 2.

Загалом розрізняють стратегічний, оперативний та організаційний маркетинг страхової організації. Маркетинг страхової організації у видовому розрізі згруповано та відображено на рис. 3.

Рис. 2. Структура маркетингового середовища страхової організації

Джерело: авторське узагальнення на основі джерел: [3, 6].

Рис. 3. Маркетинг страхової організації у видовому розрізі

Джерело: авторське узагальнення на основі джерел: [5, 7].

Провадження маркетингової діяльності страховика пов'язане із ретельним плануванням, за якого маркетинговий план інтерпретується як один із ключових документів означеної діяльності. Відтак, розробка, розгляд та, відповідно, прийняття останнього передують формуванню решті планів страховика.

Виходячи з основних положень концепції маркетингу, процес планування діяльності страховика доцільно звести до трійки ключових функцій:

1. Вивчення та формування попиту на страхові послуги.
2. Забезпечення ефективної реалізації страхових послуг.
3. Задоволення страхових інтересів [2–3].

Перша функція, що пов'язана із вивченням та формуванням попиту на страхові послуги є найбільш складною, що зумовлено насамперед специфікою страхової послуги, зокрема її кардинальною відмінністю від інших товарів та послуг.

В даному контексті вирішальне значення належить біхевіористичних підходам до ведення страхової справи, за яких психологічні аспекти відіграють ключову роль у формуванні взаємовідносин на страховому ринку. Відтак, клієноторієнтованість та культура ведення страхового бізнесу стають ключовими факторами успіху страховиків.

З огляду на важливість ролі маркетингу у становленні, розвитку та подальшому ефективному функціонуванні окремого страховика на страховому ринку, реалізація діяльності в означеній галузі проводиться окремим структурною планкою – службою маркетингу. Зазвичай на таку службу покладено розробку маркетингового комплексу, ключовою місією якого є виведення послуг страховика на страховий ринок й гарантування останньому суттєвих конкурентних переваг завдяки ефективному ринковому позиціонуванню.

Розробка маркетингового комплексу передбачає проведення службою маркетингу страховика маркетингових досліджень, розробку нових страхових послуг, формування маркетингових планів в розрізі галузей страхування. Забезпечення реалізації розроблених страховиком страхових послуг є ключовим продуктом його служби маркетингу.

Видова класифікація маркетингової політики представлена на рис. 4.

За будь-яких умов маркетингова політика передбачає проведення маркетингових досліджень. Об'єктом таких досліджень виступає страхове поле. Означена дефініція на практиці розглядається як:

- сукупність клієнтів як фактичних чи потенційних споживачів страхових послуг;
- об'єкти страхування [10].

Проведення маркетингових досліджень, зокрема у страховому бізнесі, ґрунтуються на певній сукупності принципів, зокрема таких як лаконічність і своєчасність, об'єктивність і повнота.

Види маркетингової політики	
<i>орієнтована на:</i>	
»	вибір потенційного страхувальника (пошук окремих категорій громадян, умовно відібраних за певними ознаками – видом трудової діяльності; відношенням до майна; регіоном проживання) <i>Наприклад, орендарі, власники автотранспортних засобів, вантажоперевізники, працівники ризикових професій, тощо</i>
»	окремі види страхування чи групи страхових продуктів (зокрема, медичне, від нещасних випадків, пакет страхових послуг виїжджаючим за кордон, або за порівняльною вартістю страхових продуктів сервісним обслуговуванням при їх реалізації, розслідуванні страхової події та виплаті страхових відшкодувань, забезпеченні «асистентом», супроводженням ризику (при страхуванні вантажоперевезень залізницею))
»	конкретні канали реалізації <i>Наприклад, поширення страхових полісів на підприємствах, відібраних за певними груповими ознаками(транспортно-експедиційні, туристичні)</i>

Рис. 4. Видова класифікація маркетингової політики

Джерело: авторське узагальнення на основі джерел: [7-9].

Процес маркетингових досліджень страхової компанії практично реалізується маркетинговим відділом останньої в розрізі певної сукупності сформованих напрямів (рис. 5).

Напрями маркетингових досліджень
➤ окреслення кола потреб потенційних страхувальників;
➤ аналіз ситуації на страховому ринку загалом, а також оцінка дій конкурентів;
➤ дослідження поведінки потенційних страхувальників;
➤ оцінка потенціалу конкурентів за тим чи іншим напрямком страхової діяльності;
➤ проведення оцінки і встановлення можливостей роботи страхової компанії в даному регіоні, сегменті ринку, за видом страхування тощо;
➤ проведення соціально-демографічних оцінок і прогнозів та екстраполяція результатів в частині потенційних можливостей страхової компанії.

Рис. 5. Ключові напрями маркетингових досліджень страхової компанії

Джерело: авторське узагальнення на основі джерел: [1-2].

Маркетингові дослідження є базисом проведення аналізу та прогнозування кон'юнктури ринку страхових послуг – сукупності факторів, вимог, передумов, які окреслюють поточний стан останнього і відображають перспективні вектори розвитку на майбутнє.

Превалюючим завданням страхового маркетингу є, відповідно, розробка та подальше просування новочасних видів страхових послуг на страховому ринку.

У цьому контексті варто зауважити, що новочасні страхові послуги, просування яких здійснюється на страховому ринку можуть бути двох видів:

- перший – послуги, що реалізуються конкретним страховиком вперше, водночас не є новинками на ринку страхових послуг та реалізувалися іншими страховиками (найбільш поширений сценарій);

- другий – послуги, що пропонуються до реалізації на ринку страхових послуг конкретними страховиками вперше, не маючи відповідних аналогів (досить рідкісний варіант).

Перший випадок передбачає те, що менеджмент страховика направлений на з'ясування можливості просування на страховий ринок того чи іншого виду страхових послуг шляхом, що базується, в першу чергу, на проведенні маркетингових досліджень.

У такому разі вивчаються та досліджуються:

- страховики-конкуренти – зокрема, їх фінансове забезпечення, наявний потенціал (фінансовий, кадровий і т.д.);
- кількісний склад споживачів страхових послуг (кількість потенційних страхувальників на пряму пов'язана із рішеннями страховиків щодо виходу чи невиходу на ринок із певною страховою послугою);
- обсяг інвестицій, що є необхідним для розробки і просування нової страхової послуги [11].

Політика компанії щодо виведення на ринок нових страхових послуг має базуватися як на дослідженні окремих сегментів ринку, так і на ретельному дослідженні і прогнозуванні ситуації в країні.

Достатньо ефективним інструментом збільшення клієнтської бази може бути впровадження додаткових умов або додаткового сервісу до вже існуючих страхових послуг, в тому числі і в обов'язкових видах страхування.

Система продажу страхових послуг має формуватися з врахуванням специфіки того чи іншого виду страхування. Так, окремі послуги не можуть бути реалізовані без страхових посередників (наприклад, звичайний поліс обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті не може бути реалізований без участі посередника – каси автотранспортного підприємства).

В процесі формування каналів реалізації страхових послуг компанія обов'язково має враховувати чинник витрат. Витрати на формування каналу реалізації страхових послуг поділяються на початкові та постійні. Перші з них – це витрати пов'язані із організацією каналу продажів, другі – з утриманням останнього. Відповідно до зазначеного, початкові витрати є значно суттєвішими порівняно із витрати на утримання. Як наслідок, виокремлюють дві кардинально різні стратегії пов'язані із формуванням каналів реалізації страхових послуг страховиками:

- перша – інтерпретує формування ефективного каналу просування страхових послуг пов'язаного із збитковою діяльністю страховика впродовж певного періоду часу;

- друга - передбачає врахування усіх витрат страхової компанії, в тому числі і початкових витрат на формування каналу реалізації при визначенні страхового тарифу.

Практичне використання першої стратегії пов'язане із висококонкурентними страховими ринками. Адже функціонування страховика впродовж певного часу в збитковому режимі вимагає значних фінансових резервів.

Друга стратегія характерна для страхового ринку, що розвивається, оскільки його суб'єктний склад невзможі належним чином конкурувати, що пов'язано із відсутністю коштів для покриття запланованих збитків. Остання стратегія також доцільна для застосування якщо страхова послуга є достатньо новою на страховому ринку і у страховика відсутні явні конкуренти (у такому випадку цінова конкуренція просто відсутня).

Наразі компанії активно використовують сучасні інформаційні технології для реклами, інформування клієнтів і продажу страхових послуг. Зокрема, через мережу Інтернет можна ознайомитися з пропозиціями послуг, які надаються страховиками, часто можна визначити вартість страхової послуги (на сайтах багатьох компаній є так звані «Страхові калькулятори»), вершиною використання інформаційних технологій є придбання страхової послуги через мережу. Даний канал реалізації страхових послуг з часом буде використовуватися усе частіше, оскільки за критерієм витрат, пов'язаних з реалізацією страхових послуг, цей канал, безумовно, є найбільш економічним.

Висновки. Отже, у статті досліджено теоретичні засади управління маркетинговою діяльністю в страховому бізнесі.

На даному етапі розвитку вітчизняної страхової діяльності використання маркетингового інструментарію є досить важливим. За результатами дослідження визначено, що саме інструменти маркетингу є ланками, що дозволяють створити відлагоджений механізм роботи страхової організації, сформувавши високу її конкурентоспроможність. Як наслідок, використання маркетингового інструментарію є необхідним елементом процесу формування механізму управління страховими організаціями.

Наявна ситуація на страховому ринку спонукає страхові організації постійно удосконалювати свою діяльність, застосовуючи при цьому довготермінові стратегії розвитку. Використання маркетингових послуг є одним із найперспективніших напрямків розвитку страхового ринку в Україні, оскільки страховий маркетинг має можливість прямо впливати на діяльність не лише окремої організації, а й страхового ринку в цілому. Особливості маркетингу в страховій діяльності пов'язані зі специфікою самого продукту цієї діяльності, державної регламентації і макроекономічного становища.

Література:

1. Аликаева М. В., Налчаджи Т. А. К вопросу о применении страхового маркетинга на рынке страховых услуг. *Научные известия*. 2016. № 1 (2). С. 11–15.

2. Балук Н. Р. Модель поведінки споживачів страхових послуг за концепцією маркетингу. *Вісник Львівської комерційної академії*. 2009. Вип. 30. С. 45–48.
3. Бондаренко А. Ф., Моїсеєнко М. А., Таранченко А. Д. Стан та перспективи розвитку страхового маркетингу в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 12. С. 423–427.
4. Котлер Ф., Армстронг Г., Вонг В., Сондерс Дж. Основы маркетинга. М.: Издательский дом «Вильямс», 2012. 1024 с.
5. Кудлай В. Г. Особливості маркетингу в страхових компаніях. *Економіка. Фінанси. Право*. 2007. № 1. С. 18–23.
6. Мальований М. І., Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В. Інформаційні технології в інноваційній діяльності страхового ринку України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Вип. 96. Частина друга: Економічні науки. С. 103–115.
7. Мних М. Маркетингові дослідження та маркетингова політика у страхуванні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2004. № 2. С. 12–14.
8. Приказюк Н. В. Страхова система України: теорія, методологія, практика: монографія. Логос, 2017. 611 с.
9. Прокопчук О. Т. Розвиток українського ринку страхових послуг в контексті забезпечення економічної безпеки країни. *Збірник праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Вип. 94. Ч. 2: Економічні науки. С. 69–85.
10. Прокопчук О. Т. Комунікації у страховому менеджменті. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2021. Вип. 99. Частина 2. С. 211–222.
11. Русакова О. И. Роль маркетинговых инструментов в продвижении страховых продуктов на российском рынке. *Страховое дело*. 2012. № 1. С. 38–42.

References:

1. Alikaeva, M. V., Nalchadzhi, T. A. (2016). To the question of the application of insurance marketing on the market of insurance services. *Nauchnye izvestiya*, 2015, Vol. 1 (2), pp. 11–15. (in Russian).
2. Baluk, N. R. (2009). Model of behavior of consumers of insurance services according to the concept of marketing. *Bulletin of the Lviv Commercial Academy*, 2009, vol. 30, pp. 45–48. (in Ukrainian).
3. Bondarenko, A. F., Moiseenko, M. A., Taranchenko, A. D. (2016). Status and prospects of insurance marketing in Ukraine. *Global and national economic problems*, 2016, vol. 12, pp. 423–427. (in Ukrainian).
4. Kotler F., Armstrong G., Wong W., Saunders J. (2012). Fundamentals of Marketing. M.: Williams Publishing House, 2012. 1024 p. (in Russian).
5. Kudlay, V. G. (2007). Features of marketing in insurance companies. *Economy. Finances. Right*, 2007, vol. 1, pp. 18–23. (in Ukrainian).
6. Mal'ovanyj, M. I. Prokopchuk, O. T., Ulianych, Yu. V. (2020). Information technologies in the innovative activity of the insurance market of Ukraine. *Collection of scientific works of Uman National University of Horticulture*, 2020, vol. 96, pp. 103–115. (in Ukrainian).
7. Mnykh, M. (2004). Marketing research and marketing policy in insurance. *Economy. Finances. Right*, 2004, vol. 2, pp. 12–14. (in Ukrainian).

8. Prykaziuk, N. V. (2017). *Insurance system of Ukraine: theory, methodology, practice*. Kyiv: Lohos, 2017. (in Ukrainian).
9. Prokopchuk, O. T. (2019). Development of the Ukrainian market of insurance services in the context of ensuring the economic security of the country. *Collection of works of Uman National University of Horticulture*. 2019, vol. 94, pp. 69–85. (in Ukrainian).
10. Prokopchuk, O. T. (2021). Communications in insurance management. *Collection of scientific works of Uman National University of Horticulture*, 2021, vol. 99, pp. 211–222. (in Ukrainian).
11. Rusakova O. I. (2012). The role of marketing tools in the promotion of insurance products on the Russian market. *Insurance Business*, 2012, vol. 1, pp. 38–42. (in Russian).

Annotation

Prokopchuk O. T., Penkova O. G., Kharenko A O.
Theoretical Principles of Management of Marketing Activities in Insurance Business

At the present stage of development of the insurance market of Ukraine, especially in times of crisis, insurers face the need to ensure efficient operation and remain competitive. The key to these processes is the use of all possible market mechanisms, among which a special place belongs to marketing. In conditions of growing competition and passive demand for insurance services, insurers should focus on the sale of insurance products, maintaining a competitive position, strengthening consumer loyalty and more. Thus, the principles of marketing become the main in the management of the insurance company.

It is determined that the marketing management of insurance companies is an opportunity to organize the optimal use of its potential and maximize profits while satisfying the needs of consumers. The marketing complex of the insurance organization is a set of tools, the use of which together allows to obtain the desired response of the target market of policyholders. Thus, it should be noted that the marketing complex includes a set of tactics of the insurance organization to ensure the decision made by management to position the product in the insurance market.

It is investigated that along with the marketing complex of the insurer, no less important is the concept of marketing environment. Marketing environment is a set of entities and forces operating outside and within the insurance organization, influencing the development and maintenance of marketing services profitable relationships with target policyholders. It should be noted that the marketing environment contains both threats and opportunities.

It is proved that one of the most important tasks of insurance marketing is the development and promotion of new types of insurance services. There are two types of new insurance services:

- the first type – (the most common option) service that was not sold by the company, but has already been sold on the market by other insurance companies;*
- the second type – a service that is sold on the market for the first time, has no analogues and, accordingly, no competitors for its implementation by other insurers.*

At this stage of development of domestic insurance activities, the use of marketing tools is very important. According to the results of the study, it is determined that marketing tools are the links that allow to create a well-functioning mechanism of the

insurance organization, forming its high competitiveness. As a result, the use of marketing tools is a necessary element of the process of forming a mechanism for managing insurance companies.

Key words: marketing, insurance activity, insurance organization, insurance product, insurance organization marketing service.

УДК: 332.14

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-130-141

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНКИ КЛАСТЕРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ

О. О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

С. А. ПТАШНИК, кандидат економічних наук

О. А. ГАВРИЛЕНКО, аспірант

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджується питання щодо методичних підходів оцінки кластерного потенціалу суб'єктів аграрної галузі, необхідності застосування методичних підходів кластеризації на регіональному рівні. Розвиток кластерів в аграрному секторі економіки за сучасних умов сприймається як оптимальна форма організації аграрного виробництва, яка позитивно впливає на інноваційну діяльність. За цих умов найважливішим завданням є визначення кластерного потенціалу регіону. У статті наведена сутність кластера, алгоритм оцінки кластерного потенціалу аграрного сектору регіону.

Ключові слова: аграрна галузь, кластер, кластеризація, методичні підходи, кластерна політика, аграрне виробництво

Постановка проблеми. З розвитком ринкових відносин кластерна політика є важливим інструментом, здатним реалізувати всі конкурентні переваги аграрного сектору економіки регіону, який в даний час є складною системою, сукупністю підприємницьких структур всіх організаційно – правових форм господарювання. Кластери, вступають у вигляді мережевих структур, орієнтованих на створення нових цінностей безпосередньо всередині мережі і зниження трансакційних та економічних витрат господарської діяльності, доповнюючи один одного у виробничо-збутових ланцюгах чи при реалізації проектів інноваційного характеру. З огляду на це, успішне функціонування кластеру, як правило, забезпечується за умов належної координації діяльності всіх його учасників.

Пріоритетним завданням координаційного центру є як посилення існуючих, так і проектування нових ланцюгів цінностей через використання гібридних форм взаємодії, здатних «долати кордони» й одночасно елімінувати просторово-територіальні чинники. В країнах ЄС з розвиненими ринковими

відносинами часто це інституції, які створені за участю органів регіональної влади. Варто відзначити, що стійкість кластерів забезпечується наявними активними інтегруючими компаніями, які виступають лідерами кластеру з наявним досвідом знань та відповідних навичок внутрішньо-кластерної взаємодії. З огляду на це, пріоритетними для постанови є проблема методичного і практичного мотивування подальших методичних підходів оцінки кластерного потенціалу суб'єктів аграрної галузі регіону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі методичних підходів оцінки кластерного потенціалу суб'єктів аграрної галузі регіону присвячені дослідження багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, зокрема Портер М. Э., Енрайта, М. Дж. Ван ден Берга, П. Т. Саблука, Р. С. Білик, О. М. Тищенко, С. І. Соколенка, М. Ф. Кропивка та ін. Проте, сьогодні особливої актуальності набуває проблема методичних підходів оцінки кластерного потенціалу суб'єктів аграрної галузі регіону, що є дієвим інструментом формування високорівневих конкурентних переваг аграрної сфери, за допомогою якого з'являється можливість досягти високого рівня конкурентоспроможності аграрних формувань.

Методика досліджень. Наукове вирішення висвітленої у роботі мети застосовані загальнонаукові методи наукового пізнання та дослідження економічних явищ. Теоретико-методичною основою дослідження слугують положення та основні принципи економічної теорії з питань методичних підходів оцінки кластерного потенціалу суб'єктів аграрної галузі. З метою реалізації поставлених завдань використовувалися наступні методи дослідження: монографічний, структурно-функціональний, абстрактно-логічний.

Мета дослідження визначається в обґрунтуванні методичних підходів щодо організаційно-економічних засад щодо методичних підходів оцінки кластерного потенціалу суб'єктів аграрної галузі.

Результати дослідження. Класичне визначення сутності «кластер» було сформульоване М. Портером «...як сформована за географічною ознакою група взаємозалежних компаній, організацій і асоційованих інституцій, які пов'язані спільними цілями і доповнюють одна одну [1]. Суттєвий внесок у кластерну теорію, спрямовану на економічне зростання вніс М. Енрайт, який зазначає, що «...конкурентні переваги створюються не на наднаціональному або національному рівні, а на регіональному. Розвиток таких кластерів сприяє зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва за рахунок спрощення доступу до постачальників, кваліфікованого персоналу, інформації, обслуговуючими та освітніми центрами. Водночас наявність кластерів стимулює застосування інновацій, створюються пільгові умови для створення нових типів підприємств і товарів [2, с. 24–25] Науково обґрунтовану характеристику кластеру як локалізованої мережі спеціалізованих організацій дає Ван ден Берг який відмічає, що «це процеси виробництва які тісно пов'язані через обмін товарами, послугами і/або знаннями [3, с. 186].

Теоретичне обґрунтування кластерів розроблене і доповнене вітчизняними науковцями. Зокрема, групою дослідників проблем національної програми кластерного розвитку дане визначення цієї категорії як «...кластер – це галузеве, територіальне та добровільне об'єднання організацій, які тісно співпрацюють між собою, а також з іншими суб'єктами в ланцюжку створення цінностей з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції, її експорту й сприяння економічному розвитку регіону [4].

Результати дослідження П. Т. Саблука щодо сутності кластерів свідчать, що на даному етапі розвитку економіки України кластери можуть виступити ефективним інструментом інтенсифікації розвитку вітчизняного підприємництва і посилення ринкових позицій окремих економічних суб'єктів, оскільки кластерні системи є втіленням комбінації наукових, виробничих і комерційних структур, і на основі використання переваг коопераційної взаємодії сприяють формуванню і ефективному використанню реальних конкурентних переваг окремих підприємств, галузей, регіонів, національних економік в умовах посилення світового конкурентного протистояння». [5, с. 186].

Разом з тим, як відмічає О. М. Тищенко для створення нового кластера необхідні певні умови, зокрема наявність головного засобу виробництва - землі та підприємства-лідера, що визначає довгострокову спільну стратегію регіональної економічної системи; територіальної локалізації основної маси суб'єктів господарювання – учасників кластерної системи; спільних корпоративних систем управління, бізнес-процесів, централізованого контролю та аналізу; стійкість стратегічних міжнародних господарських зв'язків у рамках кластерної системи, включаючи її міжрегіональні та міжнародні зв'язки [6, с. 74–75]. Формування кластерних зв'язків є пріоритетним завданням розвитку аграрної сфери регіонів в умовах глобалізації, адже кластери є основою для побудови ділових взаємин, сприяють налагодженню співпраці між різними організаційними структурами, підвищуючи ефективність їх діяльності. Про це свідчить досвід таких економічно розвинутих країн світу, як Італія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Ісландія, Нідерланди, США, Японія, Польща, Туреччина, Болгарія, Словенія, Швейцарія, Франція, Велика Британія [7].

З огляду на проведені дослідження сутності «кластер» в аграрній сфері національної економіки характеризує спосіб організації аграрного виробництва, заснований на поєднанні кооперації, інтеграції та мережевій взаємодії юридично незалежних сільськогосподарських товаровиробників всіх організаційно – правових форм господарювання, переробних підприємств, постачальників засобів виробництва та предметів праці, фінансово-кредитних інституцій, об'єктів інфраструктури, науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів тощо. Перераховані суб'єкти взаємодіють між собою в межах, одного операційного циклу або єдиного ланцюжка створення вартості, взаємно доповнюючи один одного, сприяючи при цьому економічному зростанню регіону в цілому та досягненню особистих інтересів. Кластер за своєю сутністю є формою організації аграрного виробництва, який максимально повно сприяє інноваційній діяльності. З огляду на це, пріоритетним завданням кластера є

виявлення потенціалу кластеризації, проведення аналізу конкурентної стійкості групи господарюючих суб'єктів аграрної сфери, які виробляють технологічно однорідну продукцію. За джерелами інформації методи кластеризації економіки можна виокремити на такі групи, які засновані на аналізі: офіційної державної статистики; непрямой інформації та експертних оцінок.

При використанні різних методів ідентифікації кластерів необхідно виявити або конструювати змінні, які би адекватно співвідносилися з основними ознаками кластера. Для попередньої оцінки потенціалу кластеризації суб'єктів господарювання аграрної галузі регіону слід: провести аналіз соціально-економічних показників; визначити пріоритети регіональної політики у галузі; провести статистичний аналіз інноваційної активності; провести SWOT-аналіз та оцінити їх конкурентоспроможність. Для обґрунтування передумов формування та розвитку кластера суб'єктів господарювання аграрної галузі регіону необхідно використовувати такі показники, як: частку вартості продукції та послуг кластера в загальному обсязі продукції, що виробляється в регіоні; позитивну динаміку розвитку та економічної ефективності діяльності кластера та його учасників (за обсягом продукції, прибутку, інвестицій); потенційну конкурентоспроможність продукції, що випускається кластером.

З метою розвитку кластерів використовують різного роду методи кластерного аналізу суб'єктів регіональної економіки, які дають змогу застосовувати науково обґрунтовану класифікацію, виявляти внутрішні взаємозв'язки між одиницями спостережуваної сукупності. Оцінка потенціалу кластеризації регіону є першим з етапів, що дає змогу визначити існування в економіці території «точок зростання» – основи кластеризації регіону, оцінити ймовірність їх трансформації у конкурентоспроможні структури, виявити сильні та слабкі сторони, визначити рівень керуючого впливу регіональної влади.

При реалізації кластерної політики необхідно визначити потенціал кластеризації, який охоплює виробничо – ресурсний, кадровий інвестиційний, фінансовий та інноваційний потенціали (рис. 1). Інформаційною базою для апробування методики є форми звітності про фінансово-економічний стан сільськогосподарських товаровиробників за кілька років. Перший блок або виробничо-ресурсний потенціал кластера аграрної галузі регіону доцільно оцінювати за дев'ятьма показниками: активи господарюючих суб'єктів, виручка, кошти, частка основних засобів в активах, динаміка основних засобів, капіталовіддача, капіталомісткість, капіталоозброєність, рентабельність.

Другий блок дає змогу оцінити кадровий потенціал сформованого кластера, тобто персонал та ефективність його діяльності: трудові ресурси, чистий прибуток на одного працівника, продуктивність праці на місяць, трудомісткість, коефіцієнт прийому працівників, коефіцієнт вибуття працівників. Інвестиційний потенціал аграрного кластера або третій блок є оцінкою показників довгострокового вкладення капіталу в економіку аграрного бізнесу регіону: виручка, собівартість, власний капітал, коефіцієнт інвестиційної активності, валовий прибуток, чистий прибуток, коефіцієнт забезпеченості

довгострокових інвестицій, рівень забезпеченості сільськогосподарських підприємств нематеріальними активами, показники рентабельності.

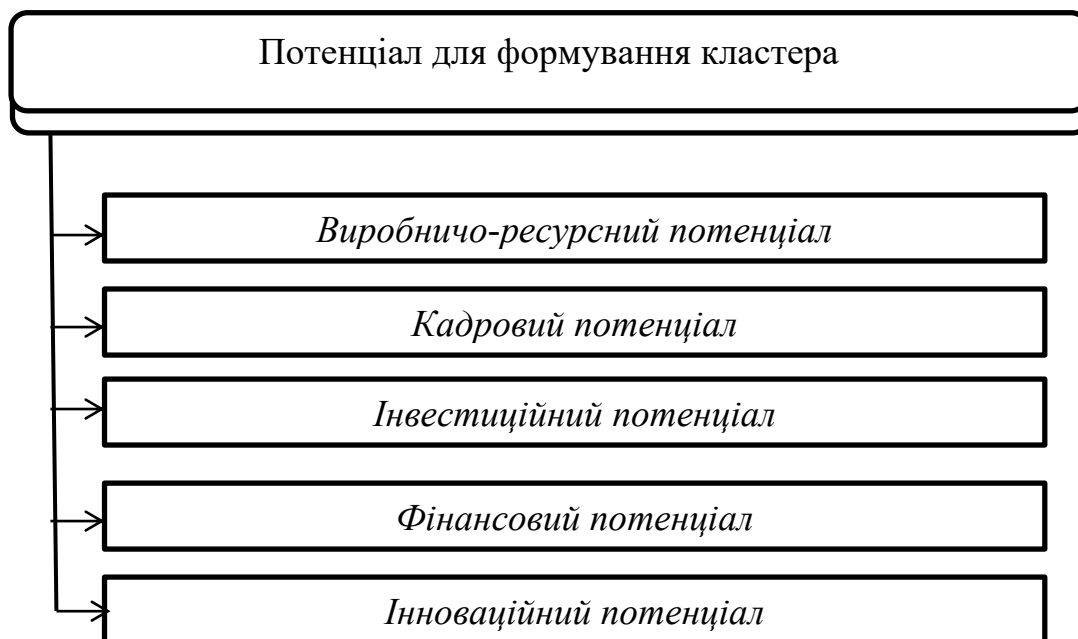

Рис. 1. Потенціал кластеризації

Серед наведених показників особливо слід зазначити коефіцієнт інвестиційної активності, що характеризує частку коштів сільськогосподарських підприємств, спрямованих на модифікацію та вдосконалення власності, а також коефіцієнт забезпеченості довгострокових інвестицій та рівень їх забезпеченості нематеріальними активами. Завдяки четвертому блоку показників (фінансовий потенціал), що включає оцінку показників платоспроможності, коефіцієнтів ліквідності, показників ділової активності та фінансової стійкості, можна оцінити фінансову сторону діяльності сільськогосподарських підприємств. Найважливішою відмінністю кластерного освіти є його інноваційна орієнтованість. Інноваційний потенціал аграрного кластера, а це останній блок дає змогу з використанням певних показників оцінити інноваційну складову діяльності аграріїв, потенційних учасників кластера. Зазначимо, що під інноваційним потенціалом слід розуміти економічні можливості господарюючих суб'єктів залучення нових технологій у виробничо-господарську діяльність та здатність найбільш ефективно реалізовувати те чи інше функціональне завдання при максимально ефективному використанні наявних економічних ресурсів.

В цілому, представлена методика визначення потенціалу кластера в аграрній сфері Уманського району враховує найбільш значущі показники і є простою при зборі інформації та розрахунку всіх показників. Крім того, необхідно зазначити, що формування та розвиток агрокластерів у регіоні неможливе без переходу на рівень дослідження конкретних господарюючих суб'єктів та взаємодії всіх учасників виробничого ланцюжка, оскільки кластер, що ефективно функціонує, може реалізувати свій потенціал тільки в спільній дії всіх учасників кластерної освіти. Таким чином, виявлення кластерних

можливостей в аграрній сфері та необхідність їх формування не викликає сумніву, оскільки реалізація кластерної політики дасть змогу забезпечити підвищення саморозвитку регіону за рахунок зростання обсягів виробництва аграрної продукції, підвищення продуктивності праці в учасників кластерної освіти, а також сприятиме збільшенню обсягів інвестицій в аграрний сектор економіки. Оцінка умов та можливостей створення кластера передбачає дослідження економічних, ресурсних та організаційних передумов [9].

До економічних передумов належать концентрація, кооперація, конкуренція та конкурентоспроможність. Ресурсні чинники включають: природні ресурси; науково-технологічну інфраструктуру; людські ресурси, зокрема достатність освітнього потенціалу; фінансові ресурси; інформаційну інфраструктуру; адміністративну інфраструктуру; базову матеріально-технічну та виробничу інфраструктуру. Організаційні передумови полягають у готовності підприємницьких структур, представників органів влади та громадськості до формування кластерів за умов достатнього інвестиційного забезпечення, фінансових ресурсів за рахунок як власних, так і запозичених джерел та інноваційний потенціал, який формує здатність аграрних підприємств конкурувати на внутрішньому та зовнішньому ринках дає змогу уникнути економічної кризи. Безпосередньо методика оцінки ефективності формування та розвитку кластера, її можливого потенціалу ґрунтується на узагальнених критеріях, які включають сукупність показників, які повно розкривають сутність обраних критеріїв. В основу розробленого методичного підходу закладено визначення потенціалу кластеризації що характеризує наявність конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств, готових увійти до складу одного з наявних кластерів.

Необхідно відзначити, що аналіз потенціалу кластеризації дає змогу виявити пріоритетні види економічної діяльності, здатних для формування та розвитку кластерів, ефективна діяльність яких сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіону при використанні можливостей як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Сама ж методика оцінки ефективності формування та розвитку кластера, його можливого потенціалу ґрунтується на узагальнених критеріях, які включають сукупність показників, які повно розкривають сутність обраних критеріїв. Реально функціонуючий кластер передбачає обов'язкову наявність приватної власності, конкуренції без монополії, принцип вільного ціноутворення, економічну самостійність суб'єктів господарювання аграрної галузі та їх відповідальність. Головним чинником необхідності формування та розвитку кластера є зростання якісних та кількісних економічних показників, підвищення конкурентоспроможності кожного учасника кластера після його входження до створюваної структури. Кластерний підхід до кооперації та інтеграції бізнесу, влади, освіти та науки, є базою для виникнення нових форм об'єднання знань, стимулює розвиток нових науково-технічних напрямів та їх комерційних додатків, тим самим об'єднуючи всі ресурси в єдине ціле для комплексного вирішення різних проблем суб'єктів аграрного виробництва регіону.

Таким чином, для виокремлення сільськогосподарських підприємств, здатних сформувати ядро кластера, а також визначення ключового господарюючого суб'єкта кластера Уманського району Черкаської області пропонується використовувати аналіз потенціалу кластеризації за методикою, яка включає блоки, представлені на (рис. 2).

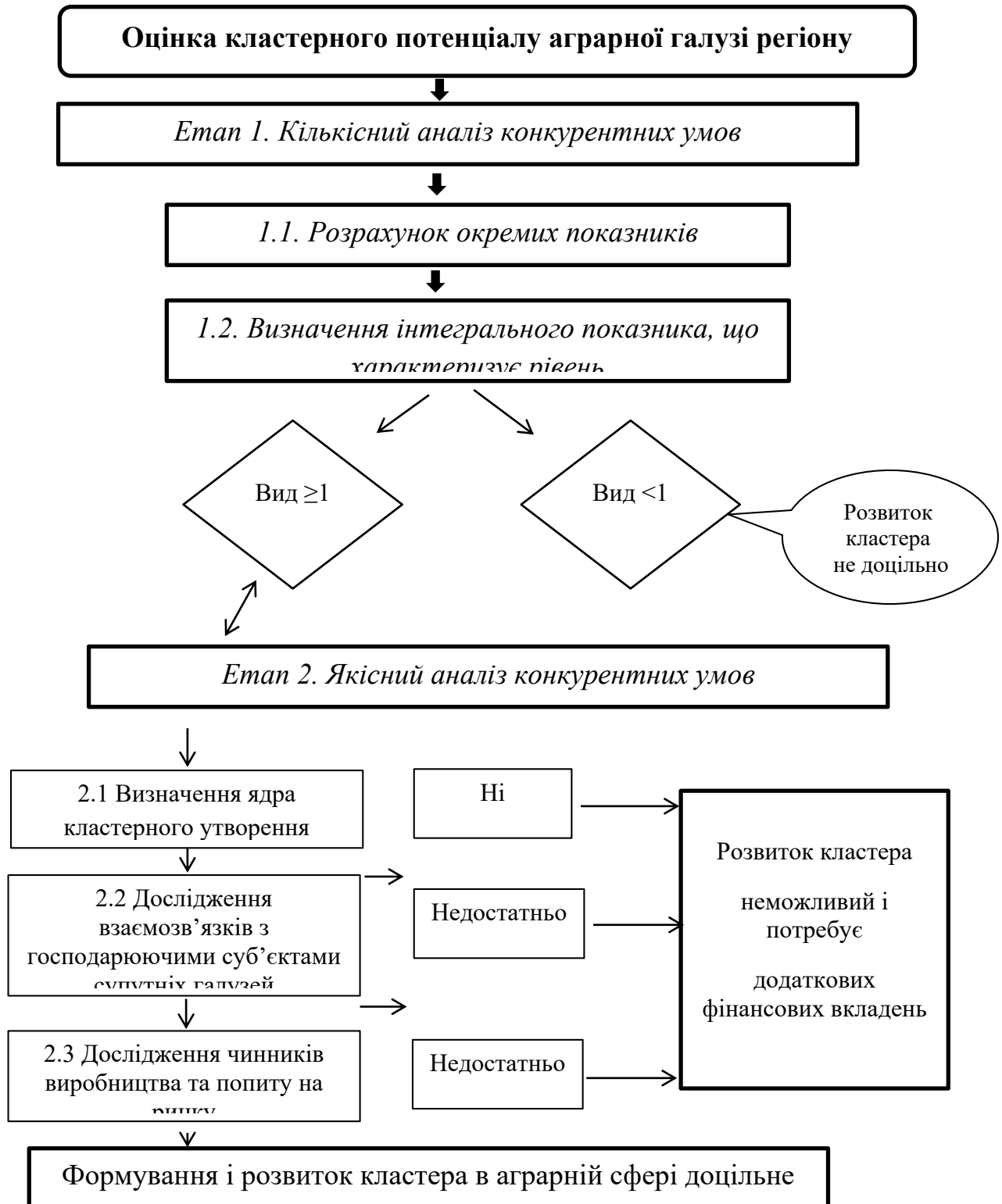

Рис. 2. Алгоритм оцінки кластерного потенціалу аграрної галузі регіону

З огляду на це, алгоритм виявлення кластерів передбачає реалізацію наступних етапів:

- виявлення потенціалу кластеризації з точки зору економічних передумов;
- виявлення та аналіз просторових аспектів кластеризації економіки регіону;
- оцінка параметрів внутрішньої та зовнішньої ефективності потенційних та реальних кластерних структур в економіці регіону

Варто відзначити, що аналіз потенціалу кластеризації дає змогу виявити пріоритетні види економічної діяльності, здатних формувати розвиток кластерів, ефективна діяльність яких сприяє зростанню конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств з використанням можливостей як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Застосовуючи наведену методику кластеризації проведений кластерний аналіз рівня деталізації впливу кредиту на розширене відтворення сільськогосподарських підприємств Уманського району метою якого є вибірка об'єкта з подальшим його упорядкуванням в порівняно однорідні групи. Кластерний аналіз сільськогосподарських підприємств району за часткою окремих елементів впливу кредиту на розширене відтворення дає змогу виокремити кілька типів підприємств з різною структурою частки кредиту в покритті витрат операційної діяльності (табл. 1).

Табл. 1. Результати регресивного аналізу кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств Уманського району з різним рівнем ефективності їх використання, в середньому за 2015-2021рр.

Показники	1 кластер	2 кластер	3 кластер	4 кластер
Площа земельних угідь, га	До 1200	1201–2000	2001–3000	Більше 3000
Частка короткострокових кредитних ресурсів у матеріальних витратах, %	14,4	21,1	39,9	44,8
Коефіцієнт оборотності кредиту	11,26	9,51	4,22	3,31
Тривалість обороту кредиту, днів	243,4	155,3	89,7	84,3
Коефіцієнт рентабельності кредиту	0,214	0,194	0,212	0,311
Коефіцієнт своєчасності повернення кредиту	2,12	0,96	0,89	0,87
Строк окупності кредиту, дні (Co)	246	151	52	46
Фактично сплачена відсоткова ставка за короткостроковими кредитами, %	24,0	21,7	20,9	20,1

Джерело: дані Головного управління статистики у Черкаській області

Результати дослідження свідчать, що різним типам сільськогосподарських підприємств відповідають різні частки кредиту в покритті витрат операційної діяльності. З огляду на результати кластерного аналізу слід відмітити той факт, що підприємства третього і четвертого кластера в яких частка короткострокових кредитних ресурсів у матеріальних витратах складає відповідно 39,9 і 44,8 %, що на 25,5 і 30,4 відсоткових пункти більше відповідно першого кластеру. З огляду на це, по цих групах кластеру в порівнянні з першим кластером тривалість обороту кредиту менше відповідно на 154 і 159,1 днів. За своєю сутністю тривалість обороту кредиту, обумовлена кількістю днів, за яке кредитні кошти банку здійснюють повний оборот. Обчислюється цей показник як відношення середніх за аналізований період позик в оборотні активи до одноденного кредитового обороту по позичкових рахунках банку. По третьому і четвертому кластеру спостерігається чітка тенденція щодо розміру відсоткової ставки за короткостроковими кредитами розмір якої на 3,1 і 3,9 відсоткових пункти менше в порівнянні з першою групою кластеру.

В зв'язку з потенційними ризиками неповернення банківських запозичень нами проведений моніторинг групи сільськогосподарських підприємств в користуванні і в оренді яких розмір земельної площі перебуває в діапазоні від 1000,1 до 2000,0 га. Кількість таких сільськогосподарських підприємств в Черкаській області в середньому за досліджуваний період складає 166 або 29,1 % від загальної їх кількості. Об'єктивний і всебічний моніторинг цих сільськогосподарських підприємств проводився на основі аналізу конкретних кількісних і якісних значень індикаторів, які включають в себе оцінку кредитоспроможності, здатну забезпечити економічну безпеку за сучасних умов їх кредитування, як основного джерела фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств, спрямованих на забезпечення безперебійного колообігу виробництва, відтворення основних засобів, розширення виробничих потужностей, що уможливорює регулювання сталого розвитку економіки, істотне підвищення її ефективності. Приведені дані свідчать, що показники ліквідності представляють інтерес не лише для керівництва сільськогосподарських підприємств, а й для зовнішніх суб'єктів аналізу: коефіцієнт абсолютної ліквідності представляє інтерес для постачальників сировини і матеріалів; швидкої ліквідності – для банків; поточної ліквідності – для інвесторів.

В цілому, застосування методики визначення потенціалу кластера аграріїв району враховує найбільш значущі показники та є простою за умов наявної інформації та розрахунку всіх показників. Крім того, необхідно враховувати, що формування та розвиток кластерів у окремо взятому районі неможливе без переходу на рівень дослідження конкретних сільськогосподарських підприємств та взаємодії всіх учасників виробничого ланцюжка, тому що кластер, що ефективно функціонує, може реалізувати свій потенціал тільки в спільній дії всіх учасників кластерної освіти. Таким чином, виявлення кластерних можливостей в аграрній сфері сільськогосподарських підприємств району та необхідність формування кластерів не викликає сумніву, оскільки реалізація кластерної

політики дає змогу забезпечити підвищення саморозвитку району за рахунок зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення продуктивності праці в учасників кластерної освіти, а також сприятиме збільшення обсягів інвестицій в аграрний сектор економіки.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, варто відзначити, що кластерний підхід є ефективним механізмом регіонального розвитку, оскільки з'являється можливість нарощувати економічний розвиток аграрної сфери регіонів, здатний забезпечити продовольчу безпеку держави, виробництво аграрної продукції для її реалізації на зовнішніх ринках, зростання тісної співпраці та здорової конкуренції, продуктивності праці та ефективності виробництва. Для наукового поглиблення даної проблеми в статті обґрунтовано методичні підходи оцінки кластерного потенціалу суб'єктів аграрної галузі регіону. Кластерний підхід дає змогу сформувати систему напрямів розвитку регіону на основі наявного потенціалу регіональних економічних суб'єктів і об'єднати регіональну та промислову, інноваційну, науково-технічну, освітню політику, залучити зовнішні та внутрішні інвестиції.

Література:

1. Портер М. Э. Конкуренция. М.: «Вильямс», 2005. 608 с.
2. Enright M. J. Why Clusters are the Way to Win the Game? *World Link*. 1992. №5. Р. 24–25.
3. Van den Berg L. Growth Clusters in European Cities: An Integral Approach. 2001. № 38. Р. 186–206.
4. Проект національної програми кластерного розвитку до 2027. <https://www.industry4ukraine.net/publications/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasterного-rozvytku-do-2027/>
5. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 3–12.
6. Тищенко О. М. Кластери як вектор розвитку економіки: організація, сутність і концепції. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2010. № 21. С. 74–80.
7. Соколенко С. І. Інформаційні кластери як механізм підвищення конкурентоспроможності регіону. *Ефективна економіка*. 2019. № 12,
8. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. №11. С. 3–13.
9. Білик Р. С. Кластеризація як інструмент забезпечення конкурентних переваг національної економіки у європейському інноваційному просторі. *Регіональна економіка*. 2019. № 1. С. 65–75.

References:

1. Porter, M. E. (2005). *Competition*. М.: "Williams", 2005. 608 p. (in Ukrainian).
2. Enright, M. J. (1992). Why Clusters are the Way to Win the Game? *World Link*, 1992, no. 5, pp. 24–25. (in Ukrainian).
3. Van den Berg, L. (2001). Growth Clusters in European Cities: An Integral Approach. *Urban Studies*, 2001, no. 38 (1), pp. 186–206. (in Ukrainian).

4. Project of the national cluster development program until 2027. (2020) <https://www.industry4ukraine.net/publications/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasterного-rozvytku-do-2027/> (in Ukrainian).
5. Sabluk, P. T. (2010). Clustering as a mechanism for increasing the competitiveness and social orientation of the agrarian economy. *Economy of agro-industrial complex*, 2010, no. 1. pp. 3–12. (in Ukrainian).
6. Tyshchenko, O. M. (2010). Clusters as a vector of economic development: organization, essence and concepts. *Theoretical and applied issues of economics*, 2010, no. 21, pp. 74–80. (in Ukrainian).
7. Sokolenko, S. I. (2019). Information clusters as a mechanism for increasing the competitiveness of the region. *Efficient economy*, 2019, no. 12, pp. 214. (in Ukrainian).
8. Kropyvko, M. F. (2010). Conceptual approach to cluster organization and management of the development of agro-industrial production. *Economy of agro-industrial complex*, 2010, no. 11, pp. 3–13. (in Ukrainian).
9. Bilyk, R. S. (2019). Clustering as a tool for ensuring the competitive advantages of the national economy in the European innovation space. *Regional economy*, 2019, no. 1, pp. 65–75. (in Ukrainian).

Annotation

Nepochatenko O., Bechko P., Ptashnyk S., Havrylenko O.

Methodological approaches to assessing the cluster potential of subjects of the agrarian industry of the region

The article examines the issue of methodical approaches to assessing the cluster potential of agricultural entities, the need to apply methodical approaches to clustering at the regional level. The development of clusters in the agricultural sector of the economy under modern conditions is perceived as the optimal form of agricultural production organization, which has a positive effect on innovative activity. Under these conditions, the most important task is to determine the cluster potential of the region. The article presents the essence of the cluster, the algorithm for assessing the cluster potential of the region's agrarian sector.

With the development of market relations, cluster policy is an important tool capable of realizing all the competitive advantages of the agrarian sector of the region's economy, which is currently a complex system, a set of entrepreneurial structures of all organizational and legal forms of business. Clusters come in the form of network structures aimed at creating new values directly within the network and reducing transactional and economic costs of economic activity, complementing each other in production and sales chains or when implementing projects of an innovative nature.

In view of this, the successful functioning of the cluster, as a rule, is ensured under the conditions of proper coordination of the activities of all its participants. The priority task of the coordination center is both the strengthening of existing and the design of new value chains through the use of hybrid forms of interaction capable of "crossing borders" and at the same time eliminating spatial and territorial factors. In EU countries with developed market relations, these institutions are often created with the participation of regional authorities. It is worth noting that the sustainability of clusters is ensured by existing active integrating companies that act as cluster leaders with existing knowledge and relevant skills of intra-cluster interaction. In view of this,

the priority for the resolution is the problem of methodical and practical motivation of further methodical approaches to the assessment of the cluster potential of subjects of the agrarian industry of the region.

Summarizing the above, it is worth noting that the cluster approach is an effective mechanism of regional development, as there is an opportunity to increase the economic development of the agrarian sphere of the regions, capable of ensuring the food security of the state, the production of agricultural products for their sale on foreign markets, the growth of close cooperation and healthy competition, labor productivity and production efficiency. For the scientific deepening of this problem, the article substantiates the methodical approaches of assessing the cluster potential of subjects of the agrarian industry of the region. The cluster approach makes it possible to form a system of regional development directions based on the existing potential of regional economic entities and to combine regional and industrial, innovative, scientific and technical, educational policies, to attract external and internal investments.

Key words: agricultural industry, cluster, clusterization, methodical approaches, cluster policy, agricultural production

УДК: 338.436-021.387(477)

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-141-152

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Р. П. МУДРАК, доктор економічних наук

Уманський національний університет садівництва

В. В. ЛАГОДІЄНКО, доктор економічних наук

О. В. ДЕМЧЕНКО, кандидат економічних наук

Одеський національний університет технологій

В статті досліджуються динаміка фактичних показників економічної сталості розвитку сільського господарства України. Відмічається суттєве відставання фактичних рівнів продуктивності праці від цільових, що обумовлено переважанням екстенсивних технологій виробництва в секторі господарств населення. Стверджується, що порушення правил відтворення ґрунтів, яке проявляється у зростанні дефіциту гумусу та основних поживних елементів, в майбутньому загрожує спадом економіки сільського господарства.

Ключові слова: сталий розвиток, економічна складова, продуктивність праці, випуск продукції, господарства населення, гумус, поживні елементи, дефіцит, органічні добрива, скотарство

Постановка проблеми. Розвиток сільського господарства є стратегічним для національної економіки. Це обумовлено багатьма причинами найважливішими серед яких є його роль у забезпеченні продовольчої безпеки, надходженні валютної виручки від експорту агропродовольчої продукції,

пом'якшенні впливу факторів макроекономічної нестабільності тощо. У сфері сільського, лісового та рибного господарства станом на початок 2022 р. працювало 17,3 % усіх зайнятих [1]. А у сільській місцевості, жителі якої переважно зайняті у сільському господарстві, станом на початок 2022 р. проживало 30,3 % населення країни [2]. З огляду на це, надзвичайно важливо забезпечити стійку зростаючу динаміку випуску аграрної продукції. Попри численні дискусії з приводу стратегічного бачення розвитку вітчизняного сільського господарства, усе більш очевидними є визнання необхідності його переходу на принципи сталого розвитку.

Такий перехід гальмується багатьма факторами найкритичнішим серед яких наразі є злочинна військова агресія росії проти України. Війна спричинила катастрофічні гуманітарні та економічні втрати. Однією із найбільш постраждалих сфер виробництва стало вітчизняне сільське господарство. За оцінкою Київської школи економіки і Міністерства аграрної політики та продовольства України загальна сума втрат, нанесених сільськогосподарській галузі України внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію країни, станом на початок літа 2022 р., склала 4,29 млрд. дол. США. У структурі пошкоджень найбільші втрати фіксуються внаслідок знищення або часткового пошкодження сільськогосподарських угідь та незбору врожаю – 2,135 млн. дол. США. Загальна сума збитків внаслідок пошкодження або знищення зерносховищ оцінюється у 272 млн. дол. США. Оціночна вартість загинилих тварин складає понад 136 млн. дол. США. і т.д. [3].

Однак, не зважаючи на чисельні перешкоди, безальтернативною умовою довгострокового стабільного зростання випуску продукції є перехід сільського господарства на принципи сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сталий розвиток національної економіки в цілому та сільського господарства зокрема є популярним напрямом досліджень вітчизняних науковців. Серед останніх публікацій на дану тематику слід виділити роботи Черкаски В. В. [4], Нестерчук Ю. О. і Соколюка С. Ю. [5], Лагодієнко Н. В., Турленко Н. В. і Алексєйчук О. О. [6], Ярмоленко Ю. [7], Непочатенко О. О. і Мальованого М. І. [8] та ін.

Не зважаючи на значне наукове опрацювання досліджуваної тематики, окремі аспекти сталого розвитку сільського господарства потребують подальшої розробки. Сюди відносяться питання технологічної модернізації, ресурсоощадної експлуатації земельних та водних ресурсів, гармонізації складових сталого розвитку і т.д.

Методика досліджень. Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки вітчизняних та закордонних вчених із проблем сталого розвитку тощо. У процесі дослідження використовувалися такі методи: абстрактно-логічний, емпіричний, порівняння, рядів динаміки, середніх величин, індексний та ін.

Результати досліджень. Під економічною сталістю розвитку сільського господарства слід розуміти процес стабільного зростання випуску сільськогосподарської продукції. Такий підхід відповідає пропозиціям,

наведеним у Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна». Даний документ підготовлений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та схвалений Міжвідомчою робочою групою високого рівня для організації процесу імплементації Цілей Сталого Розвитку для України. Він надає бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році [9].

Індикатори економічної сталості розвитку сільського господарства представлені в Цілі 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства (табл. 1).

Табл. 1. Завдання, індикатори та цільові значення індикаторів, що характеризують економічну сталість розвитку сільського господарства у Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна»*

Завдання	Індикатор	Цільове значення індикатора			
		2015 р.	2020 р.	2025 р.	2030 р.
Підвищити вдвічі продуктивність сільського господарства, в першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій	Продуктивність праці в сільському господарстві, тис. дол. США на 1 зайнятого	8,7	10,0	12,5	15,0
	Індекс сільськогосподарської продукції, %	95,2	102,0	102,0	102,0

*Примітка: побудовано авторами за даними [9]

Для визначення фактичного рівня продуктивності праці в 2015 і 2020 роках було використано наступні дані Державної служби статистики України:

– виробництво продукції сільського господарства у поточних цінах, як частки у ВВП, розрахованого за виробничим методом: 2015 р. – 239806 млн. грн.; 2020 р. – 393077 млн. грн. [10];

– офіційний курс валют: 2015 р. – 21,845 грн. за 1 дол. США; 2020р. – 26,958 грн. за 1 дол. США [11];

– кількість зайнятого населення у сільському, лісовому та рибному господарстві: 2015 р. – 2870,6 тис. осіб; 2020 р. – 2692,7 тис. осіб [12].

Фактичні значення аналізованого індикатора економічної сталості розвитку сільського господарства майже на половину відстають від цільових (рис. 1). Динаміка фактичних значень другого індикатора економічної сталості розвитку сільського господарства виглядає оптимістичніше – за період 2001–2020 рр. темп зростання виробництва сільськогосподарської продукції перевищував цільове значення (табл. 2).

Рис. 1. Цільове та фактичне значення індикатора економічної сталості розвитку сільського господарства «продуктивність праці в сільському господарстві», тис. дол. США на 1 зайнятого*

*Примітка: побудовано авторами за даними [10–12]

Табл. 2. Цільове та фактичне значення індикатора економічної сталості розвитку сільського господарства «індекс сільськогосподарської продукції», у % до попереднього року*

Показник	Фактичне значення					Цільове значення
	В середньому за період, %				2001–2020 рр., %	
	2001–2005 рр.	2006–2010 рр.	2011–2015 рр.	2016–2020 рр.		
Індекс сільськогосподарської продукції	103,5	101,7	105,0	100,5	102,7	102,0
Базисний індекс, разів	х	х	х	х	1,69	х

*Примітка: розраховано авторами за даними [12]

Однак, проблемою є вповільнення фактичного показника зростання в останньому п'ятирічному періоді (2016–2020 рр.) до мінімального значення +0,5 % в середньому за рік. На нашу думку причиною цього стала російська агресія, що розпочалася в 2014 р.

На нашу думку, якщо брати до уваги лише ендегенні чинники, то головними причинами, що перешкоджають економічній сталості розвитку сільського господарства є:

- 1) застосування екстенсивних технологій виробництва, насамперед в секторі господарств населення;
- 2) порушення екологобезпечних норм експлуатації природних ресурсів. Деіндустріалізація – це всеохоплюючий процес, що характеризує сучасний стан розвитку вітчизняного сільського господарства.

Насамперед необхідно відмітити скорочення парку самохідних сільськогосподарських машин в підприємствах (табл. 3).

Табл. 3. Сільськогосподарська техніка в підприємствах, тис. шт.*

Техніка	Рік							
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Трактори	318,9	216,9	151,3	127,9	132,7	129,3	128,7	130,5
Комбайни зернозбиральні	65,2	47,2	32,8	26,7	27,4	26,8	26,3	26,5
Комбайни кукурудзозбиральні	7,9	4,8	2,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5

*Примітка: побудовано авторами за даними [12]

Масштаб такого скорочення особливо виразно видно при порівнянні кількості енергетичних потужностей, що припадає на одиницю площі з якої зібрано врожай у сільськогосподарських підприємствах: в 2000 р. – це 4,86, а в 2016р. – лише 2,08 кВт-год. на 1 га.

Разом з тим в секторі сільськогосподарських підприємств – це не критична проблема, оскільки середні та великі організаційні формування здійснюють поступову модернізацію парку самохідної техніки та стаціонарного обладнання.

Найгостріше проблема низькоінтенсивного ресурсозатраного виробництва проявляється в середовищі малих організаційних форм, насамперед, в господарствах населення [13, 14]. Було б несправедливо стверджувати, що в секторі домашніх господарств не відбувається позитивних змін у частині механізації виробничих процесів (табл. 4).

Табл. 4. Здійснення окремих заходів з ефективного ведення господарства сільськими домогосподарствами, % домогосподарств, що використовують відповідний захід*

Захід	2009 р.	2013 р.	2017 р.
Використання для обробітку землі трактора	72,1	75,7	80,8
Обробіток землі тільки трактором	4,3	4,9	7,5
Використання:			
- мінеральних добрив	56,4	56,0	59,6
- органічних добрив	84,8	83,3	84,1
- засобів захисту рослин	86,0	85,2	86,0
- безплужного обробітку землі	5,7	5,4	7,8
- районуваних сортів сільськогосподарських рослин	27,1	26,1	27,6
- вапнування ґрунтів	2,4	2,1	3,2
- сівоzmіни	58,4	56,4	61,6
- іригації земель	6,6	4,0	3,9
- племінних плідників	15,3	11,7	8,7
- штучного запліднення тварин	16,9	16,4	14,4
- ветеринарних перевірок	49,9	50,9	44,7
- санітарних обробок тваринницьких приміщень	57,6	59,3	54,6
- санітарного контролю якості молока	23,4	21,9	17,7

*Примітка: побудовано авторами за даними [15]

Проте їх кількісні значення настільки незначні, що не спроможні поки що забезпечити якісних перетворення. На це вказує порівняння фактичних показники продуктивності праці (табл. 5).

Табл. 5. Порівняння показників продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення України в 2021 р.*

Показник	Підприємства	Господарства населення
Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га:	—	
- зернові та зернобобові	59,3	38,8
- буряк цукровий	486,6	363,3
- соняшник	25,6	19,7
- картопля	251,3	165,1
- овочі	420,5	199,4
- плоди та ягоди	108,7	119,8
Продуктивність сільськогосподарських тварин:	—	
- середній річний удій молока від 1 корови, кг	6863	4604

*Примітка: побудовано автором за даними [12]

Спільною проблемою, що однаково актуальна і для підприємств, і для господарств населення, є порушення екологобезпечних норм експлуатації природних ресурсів. Її негативний вплив на економічну сталість розвитку сільського господарства полягає у тому що надмірна експлуатація природних ресурсів в поточному періоді зумовить їх дефіцит в майбутньому. Що спричинить скорочення обсягів виробництва, збільшення витрат та зменшення доходності.

В даному контексті ключовою проблемою є втрата родючості земель сільськогосподарського призначення внаслідок винесення поживних речовин урожаєм сільськогосподарських культур, що не компенсується внесенням мінеральних та органічних добрив.

Недоліком діючої землеробської практики є те, що не забезпечується 100% охоплення усіх сільськогосподарських угідь для внесення мінеральних й органічних добрив (рис. 2). Крім того, на тих ділянках сільськогосподарських угідь, що обробляється добривами, їхні дози не забезпечують компенсації, винесених з урожаєм поживних речовин [17, с. 103–104]. Особливо критично виглядає ситуація із внесенням органічних добрив. В 1990 р. частка площ оброблених органічними добривами становила 14,2 %, а на 1 га вносилося 6,7 тонни речовини. Натомість, в 2021 р. ці показники становили 4,9 % та 0,6 тонни відповідно. Проблема полягає в тому, що найважливішим ресурсом для забезпечення відтворення гумусу ґрунтів залишаються органічні добрива.

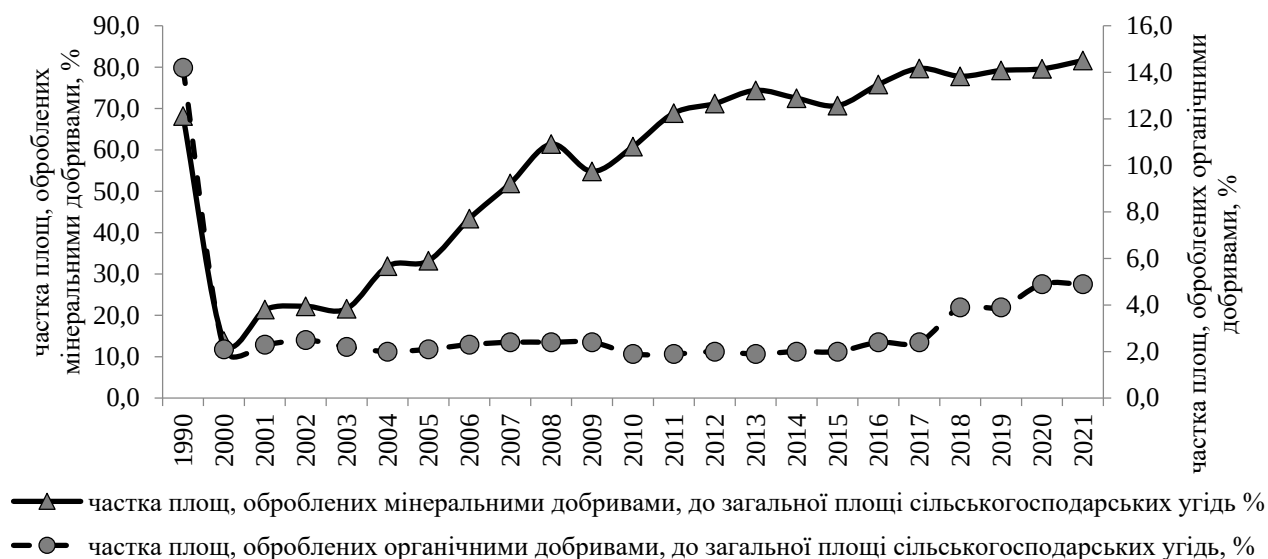

Рис. 2. Частка площ, оброблених мінеральними та органічними добривами, до загальної площі сільськогосподарських угідь, %*

* Примітка: побудовано автором за даними [16]

За розрахунками ДУ «Держґрунтохорона» баланс гумусу в ґрунтах України протягом 2011–2015 років був дефіцитним і коливався в межах 0,13–0,37 т/га [17, с. 98]. При збереженні існуючої тенденції, дефіцит гумусу буде збільшуватися.

Причиною гострого дефіциту органічних добрив є катастрофічне скорочення поголів'я великої рогатої худоби – їх головного постачальника (рис. 3).

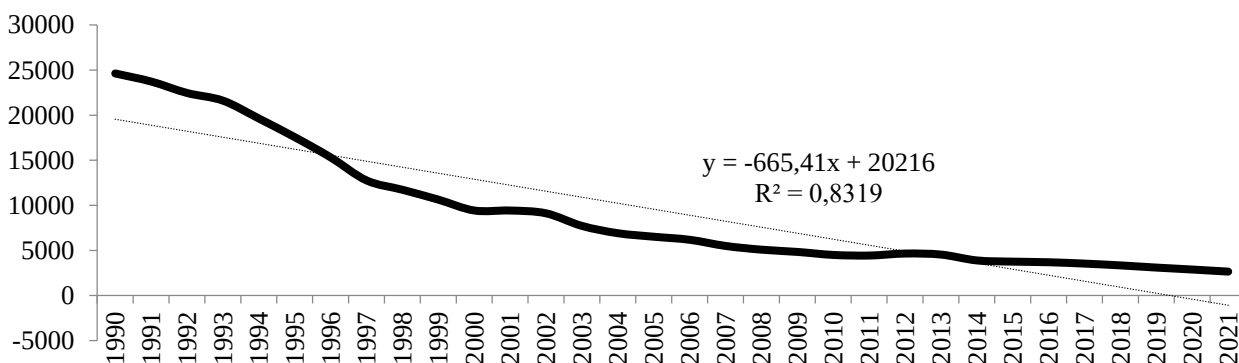

Рис. 3. Поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств України, тис. гол.*

* Примітка: побудовано автором за даними [12]

За період з 1990 по 2021 рр. поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств України скоротилося у 9,3 рази – з 24623,4 до 2644 тис. гол. І продовжує скорочуватися із стійкою динамікою. Отже, припинення кризи скотарської галузі та її поступове відновлення є важливою умовою забезпечення економічної сталості розвитку сільського господарства.

Висновки: 1) економічна сталість розвитку сільського господарства - це процес стабільного зростання випуску сільськогосподарської продукції;

2) індикаторами, за допомогою яких оцінюють рівень економічної сталості розвитку сільського господарства, є продуктивність праці та індекс сільськогосподарської продукції;

3) фактичні значення індикатора «продуктивність праці в сільському господарстві» в 2015 і 2020 рр. становили 3,8 та 5,4 тис. дол. відповідно, або 43,6 та 54 % від цільових значень;

4) фактичне середнє значення індикатора «індекс сільськогосподарської продукції» за період 2001–2020 рр. становить 102,7 %. Це на 0,7 % більше від цільового значення. Однак, в останньому п'ятирічному періоді (2016–2020 рр.) мало місце його вповільнення до мінімального значення +0,5 % в середньому за рік. Головною причиною цього стала російська військова агресія;

5) ключовими ендегенними чинниками, що перешкоджають економічній сталості розвитку сільського господарства є:

- застосування екстенсивних технологій виробництва, насамперед в секторі господарств населення;

- порушення екологобезпечних норм експлуатації природних ресурсів;

6) причиною застосування екстенсивних технологій виробництва є деіндустріалізація – в 2000 р. обсяг енергетичних потужностей на 1га зібраної площі становив 4,86, а в 2016 р. – лише 2,08 кВт-год.;

7) найгостріше проблема низькоінтенсивного ресурсозатраного виробництва проявляється в середовищі малих організаційних форм, насамперед – господарств населення;

8) порушення екологобезпечних норм експлуатації природних ресурсів проявляється, насамперед, у втраті родючості ґрунтів внаслідок винесення поживних речовин урожаєм сільськогосподарських культур, що не компенсується внесенням мінеральних та органічних добрив;

9) має місце критична ситуація із внесенням органічних добрив – в 1990 р. частка площ оброблених органічними добривами становила 14,2 %, а на 1 га вносилося 6,7 тонни речовини, натомість, в 2021 р. ці показники становили 4,9 % та 0,6 тонни відповідно. Відтворення гумусу відбувається лише завдяки внесенню органічних добрив;

10) причиною гострого дефіциту органічних добрив є катастрофічне скорочення поголів'я великої рогатої худоби – за період з 1990 по 2021 рр. поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств України скоротилося у 9,3 рази – з 24623,4 до 2644 тис. гол. і продовжує скорочуватися;

11) припинення кризи скотарської галузі та її поступове відновлення є важливою умовою забезпечення економічної сталості розвитку сільського господарства.

Література

1. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2021 роках [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2020_ue.xls

2. Населення (1990-2021) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrstat.gov.ua/english/x.bmp>

3. Загальні збитки від війни в сільському господарстві України сягнули 4,3 млрд. дол. США – KSE Агроцентр [Електронний ресурс]. *KSE Агроцентр*. 2022. 14 червня. Режим доступу: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalni-zbitki-vid-viyni-v-silskomu-gospodarstvi-ukrayini-syagnuli-4-3-mlrd-dol-ssha-kse-agrotsentr/>
4. Черкаська В. В. Критерії сталого розвитку аграрного сектору. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №6. С. 44-48.
5. Нестерчук Ю. О., Соколюк С. Ю. Стратегічна роль аграрного сектору у формуванні конкурентоспроможної національної економіки. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Вип. 94. Ч. 2. С. 85–94. DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-85-94
6. Лагодієнко Н. В., Турленко Н. В., Алексеїчук О. О. Необхідність і роль державного протекціонізму в інвестиційному забезпеченні сталого розвитку галузей АПК: національний та регіональний аспекти. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Вип. 95. Ч. 2. С. 128–137. DOI 10.31395/2415-8240-2019-95-2-128-137
7. Ярмоленко Ю. О. Сталий розвиток аграрного виробництва в умовах цифровізації: теорія, організація : автореф. дис. ... док. екон. наук: 22.10.19. Київ, 2019. 36 с.
8. Непочатенко О. О., Мальований М. І., Власюк С. А., Колотуха С. М., Бондаренко Н. В. Особливості фінансово-кредитного забезпечення товаровиробників аграрної сфери України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2. С. 197–208. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-197-208
9. Національна доповідь 2017 «Цілі Сталого Розвитку: Україна» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000080/80861.pdf
10. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2020) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/arh_vtr_u.htm
11. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період) [Електронний розклад]. Режим доступу: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls
12. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2021 рік. К.: Державна служба статистики України, 2022. 222 с.
13. Мудрак Р. П. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників і розвиток кооперації. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Вип. 97. Ч.2. С. 184–196. DOI: 10.31395/2415-8240-2020-97-2-187-198
14. Лагодієнко В. В., Демченко О. В., Демченко А. М. Соціально-економічний розвиток сільських територій Одеської області. *Colloquium-journal*. 2022. № 10(133). С. 39–52. DOI: 10.24412/2520-6990-2022-10133-39-52
15. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_dsx_bl.htm
16. Внесення мінеральних та органічних добрив (1990-2021) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/vmod90_20ue.xls

17. Періодична доповідь «Про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення України» / за ред. Яцука І. П. К.: «Вік принт», 2020. 208 с.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2022). *Employed population by types of economic activity in 2012-2021*. Available at https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2020_ue.xls (in Ukrainian).
2. State Statistics Service of Ukraine (2022). *Population (1990-2021)*. Available at <https://ukrstat.gov.ua/english/x.bmp> (in Ukrainian).
3. KSE Ahrotsentr (2022). *The total losses from the war in the agriculture of Ukraine reached 4.3 billion dollars. USA - KSE Ahrotsentr*, June 14. Available at <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalni-zbitki-vid-viyni-v-silskomu-gospodarstvi-ukrayini-syagnuli-4-3-mlrd-dol-ssha-kse-agrotsentr/> (in Ukrainian).
4. Cherkaska, V. (2018). Criteria for the sustainable development of the agrarian sector. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 2018, no. 6, pp. 44–48. (in Ukrainian).
5. Nesterchuk, Yu. O., Sokolyuk, S. Yu (2019). Strategic role of agrarian sector in formation of competitiveness of national economy. *Journal of Uman National University of Horticulture*, 2019, no. 94(2), pp. 85–94. DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-85-94 (in Ukrainian).
6. Lagodiienko, N., Turlenko, N., Alekseychuk, O. (2019). The need and role of state protectionism in the investment support for the sustainable development of the agro-industrial sectors: national and regional aspects. *Journal of Uman National University of Horticulture*, 2019, no. 95(2), pp. 128–137. DOI 10.31395/2415-8240-2019-95-2-128-137 (in Ukrainian).
7. Yarmolenko, Yu. O. (2019). Sustainable development of agrarian production under conditions of digitalization: theory, organization. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: NSC «Institute of Agrarian Economics» (in Ukrainian).
8. Nepochatenko, O. O., Malovanyi, M. I., Vlasiuk, S. A., Kolotukha, S. M., Bondarenko, N. V. (2022). Special features of financial and lending provision for agrarian manufacturers in Ukraine. *Journal of Uman National University of Horticulture*, 2022, no. 100(2), pp. 197–208. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-197-208 (in Ukrainian).
9. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017). *National Report 2017 «Sustainable Development Goals: Ukraine»*. Available at https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000080/80861.pdf (in Ukrainian).
10. State Statistics Service of Ukraine (2022). *GDP production and distribution, by types of economic activity (2010-2020)*. Available at https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/arh_vtr_u.htm (in Ukrainian).
11. State Statistics Service of Ukraine (2022). Official currencies exchange rate (average for the period). Available at https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (in Ukrainian).
12. State Statistics Service of Ukraine (2022). *Statistical Yearbook «Agriculture of Ukraine» for 2021*. Kyiv. (in Ukrainian).
13. Mudrak, R. (2020). Increasing the competitiveness of agricultural producers and developing of the cooperation. *Journal of Uman National University of*

Horticulture, 2020, no. 97(2), pp. 184–196. DOI: 10.31395/2415-8240-2020-97-2-187-198 (in Ukrainian).

14. Lagodiienko, V., Demchenko, O., Demchenko, A. (2022). Socio-economic development of rural territories of Odessa region. *Colloquium-journal*, 2022, no. 10(133), pp. 39–52. DOI: 10.24412/2520-6990-2022-10133-39-52 (in Ukrainian).

15. State Statistics Service of Ukraine (2022). *Statistical Bulletin «Main agricultural characteristics of households in rural area»*. Available at https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_dsx_bl.htm (in Ukrainian).

16. State Statistics Service of Ukraine (2022). *Statistical Bulletin «Use of inorganic and organic fertilizers»*. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/vmod90_20ue.xls (in Ukrainian).

17. Yatsuk, I. P. (Eds.). (2020). *Periodic report «On the condition of soils on agricultural lands of Ukraine»*. Kyiv: «Vic Print», 2020. (in Ukrainian).

Annotation

Mudrak R., Lagodiienko V., Demchenko O.

The economic component of the sustainable development of the agriculture of Ukraine

Economic sustainability of agricultural development is a process of stable growth of agricultural output. Labor productivity and the index of agricultural products are indicators used to assess the level of economic sustainability of agricultural development. Actual values of the «labor productivity in agriculture» indicator in 2015 and 2020 were 3.8 and 5.4 thousand dollars respectively, or 43.6 and 54% of the target values.

For the period 2001–2020 the actual average value of the indicator «index of agricultural products» is 102.7 %. This is 0.7 % more than the target value. However, in the last five-year period (2016–2020), it slowed down to a minimum value of + 0.5 % on average per year. The main reason for this was russian military aggression. The key endogenous factors hindering the economic sustainability of agricultural development are:

– application of extensive production technologies. First of all, in the household sector;

– violation of ecologically safe norms of exploitation of natural resources.

The reason for the use of extensive production technologies is deindustrialization – in 2000, the amount of energy capacity per 1 ha of harvested area was 4.86, and in 2016 – only 2.08 kWh.

The problem of low-intensity, resource-intensive production is most evident in the environment of small organizational forms, primarily households. Violation of environmentally friendly standards for the exploitation of natural resources is manifested primarily in the loss of soil fertility due to the removal of nutrients by crops, which is not compensated by the application of mineral and organic fertilizers.

There is a critical situation with the application of organic fertilizers – in 1990, the share of areas treated with organic fertilizers was 14.2 %, and 6.7 tons of the substance was applied per 1 ha, in contrast, in 2021, these indicators were 4.9% and 0.6 tons, respectively. Reproduction of humus occurs only thanks to the introduction of organic fertilizers.

The reason for the acute shortage of organic fertilizers is the catastrophic reduction of the cattle population - for the period from 1990 to 2021 the number of cattle in all categories of farms in Ukraine decreased by 9.3 times – from 24,623.4 to 2,644 thousand head. And it continues to shrink. Ending the crisis in the livestock sector and its gradual recovery is an important condition for ensuring the economic sustainability of agricultural development.

Key words: *sustainable development, economic component, labor productivity, output, human economy, humus, nutrients, deficit, organic fertilizers, cattle breeding*

УДК: 368: 339

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-152-164

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

О. Т. ПРОКОПЧУК, доктор економічних наук

Ю. В. УЛЯНИЧ, кандидат економічних наук

М. М. МИРОШНИЧЕНКО, здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

Стаття присвячена розгляду особливостей цифрової трансформації страхового ринку України. Представлене дослідження дозволило розкрити зміст цифровізації та дослідити особливості її впливу на функціонування страхового ринку України. Визначено та окреслено тренди залучення ІТ-технологій до системи страхового захисту. Узагальнено етапи цифрової трансформації страхового ринку до яких, за результатами дослідження віднесено: автоматизацію, цифровізації та цифрову трансформацію.

Визначено, що цифровізація є фундаментом, на якому будується цифрова трансформація страхового ринку, що наразі відбувається в трьох напрямках: інтернетизація, індивідуалізація й діджиталізація. Доведено, що науково-технічний прогрес зумовлює використання інформаційно-комунікаційних технологій у страховій справі як ключового атрибуту функціонування новочасних страхових організацій. Обґрунтовано доцільність і необхідність широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в організації страхового захисту, що є не тільки загальносвітовим трендом, а й реаліями сьогодення.

Ключові слова: *страховий ринок, автоматизація, цифровізація, цифрова трансформація, технології, комунікації, страхова організація.*

Постановка проблеми. Новочасні умови господарювання вимагають використання нових технологій, зокрема цифрових їх видів, а розвиток останніх набуває все більшого значення й призводить до суттєвих метаморфоз у світовій економіці. Потужний та швидкий розвиток цифрових технологій зумовлює кардинальні перетворення не тільки в економіці, а й в суспільстві в цілому.

Не виникає сумнівів твердження про те, що цифровий світ є не лише новітнім логічним етапом щодо розвитку суспільної технологічної галузі, а й усієї існуючої реальності в частині правової, соціально-політичної й економічної спрямованості. Цифровізація набуває домінуючого значення щодо економічного зростання будь-якої держави і взагалі є новочасним трендом розвитку. Останнім часом практично всі страхові організації, що ефективно функціонують на страховому ринку стикаються із необхідністю трансформацій, адже новочасні технології, комунікації, інновації й моделі споживчої поведінки страхувальників докорінно змінюють попередні усталені бізнес-моделі. Відтак, процес цифровізації економіки здійснює суттєвий вплив і на діяльність страховиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих аспектів щодо розвитку Інтернет-страхування займалися ряд вчених, зокрема: Гуренко А., Гашутіна О. [3]; Дем'янчук М., Гуржий К. [5]; Моташко Т. [9]; Мальований М., Прокопчук О., Улянич Ю. [8–12]; Шубенко І. [14] та інші. Водночас, попри багатогранність наукових напрацювань в частині цифровізації страхового ринку, досі існує цілий ряд питань, що потребують подальших досліджень. Сутність економічних категорій «діджиталізація» та «цифровізація» розглядалася в роботах багатьох українських науковців. Серед них доцільно виділити: Абакуменко О., Деркач А., Корнєєву М. [1]; Гудзь О., Федюніна С., Щербину В. [2]; Гусєву О., Легомінову С. [4] та ін. У страховому бізнесі більшість науковців, а саме Шубенко І. [14], Дем'янчук М., Гуржий К. [5]; Лігоненко Л., Хріпко А., Доманський А. [6] інтерпретують діджиталізацію як загальний процес. Натомість інші вчені, а саме Устенко М., Руських А. [13],... називають діджитал-страхуванням використання новочасних технологій у страховій справі.

Попри багатогранність наукових напрацювань стосовно особливостей цифрової трансформації українського страхового ринку, існує безліч невирішених питань, що потребують подальших досліджень. Враховуючи науковий доробок вищезазначених науковців, варто зауважити, що досі малодослідженими залишаються питання функціонування українського ринку страхових послуг в новочасних умовах цифрових ринкових метаморфоз, що вносять суттєві корективи до означеного процесу. Отже, слідуючи заданим векторам, існуючому широкому спектру викликів й загроз сьогочасності, що постають перед страховим ринком, зумовлюється об'єктивна потреба щодо розвитку та провадження подальших досліджень. Актуальність зазначених проблем спонукала до вибору теми, окреслення мети та структурної побудови представленого дослідження.

Методика досліджень. Для наукового вирішення поставленої у статті мети використано загальнонаукові методи наукового пізнання та дослідження економічних явищ. Теоретико-методологічним базисом статті є, в основному, напрацювання вітчизняних науковців і практиків, а також зарубіжних вчених, що займаються дослідженням особливостей використання цифрових та інтернет-технологій у страховому бізнесі. У статті використовувалися наступні методи дослідження: абстрактно-логічний, порівняння, монографічний, графічний та наукового узагальнення.

Мета – дослідження особливостей цифрової трансформації страхового ринку України.

Результати досліджень. Існування новочасного ринку страхових послуг забезпечує сучасні виклики ризикованості, підтримує економічне зростання, заохочує інновації та підвищує фінансову стійкість суспільства. Тому кожній страховій компанії, яка є орієнтованою на розвиток і зміцнення своїх позицій на ринку страхових послуг, необхідно досліджувати сферу цифровізації, а саме: інтернетизацію, індивідуалізацію та діджиталізацію страхової діяльності. Саме вивчення та застосування на практиці елементів цифрової трансформації дозволить страховим організаціям стати більш гнучкими в частині задоволення означених потреб. Особливості трансформації страхового ринку в умовах цифровізації відображено на рис. 1.

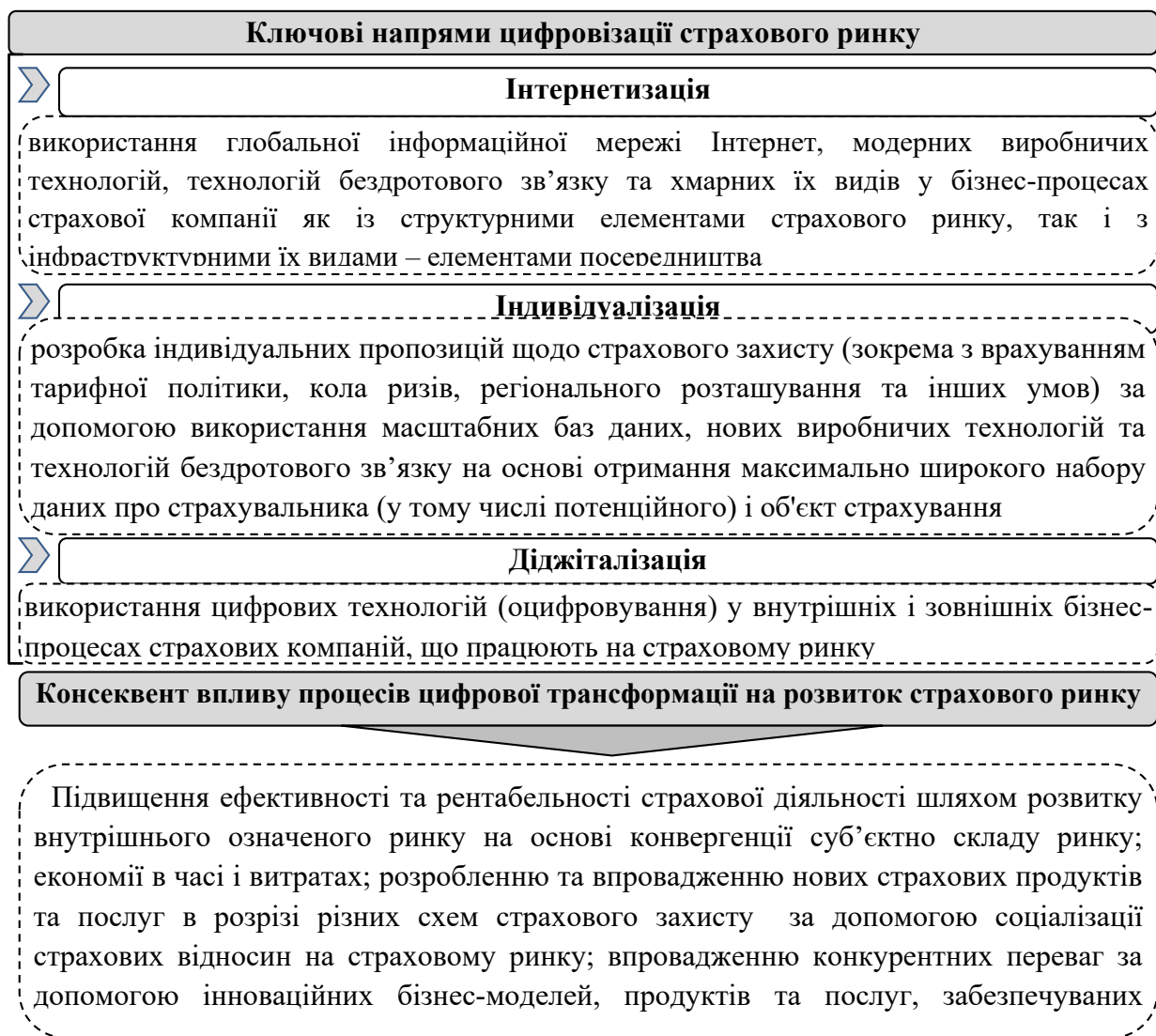

Рис. 1. Особливості трансформації страхового ринку в умовах цифровізації
Джерело: авторське узагальнення на основі джерел [2; 4-5].

Взагалі, цифрова трансформація ринку страхових послуг – масштабна реорганізація страхових бізнес-процесів із широким застосуванням цифрових

інструментів для їх виконання, яка в результаті поліпшить характеристики страховиків і наділить їх принципово новими якостями і властивостями (рис. 2).

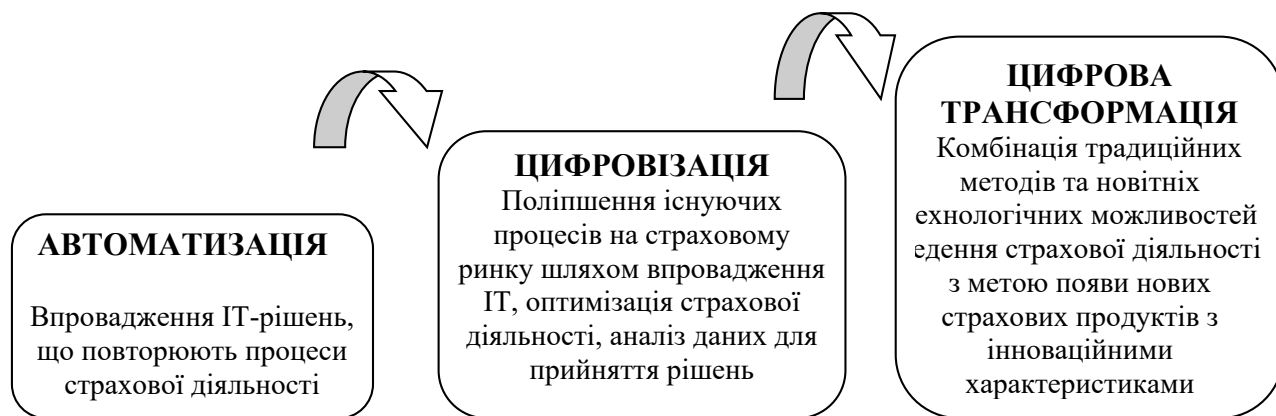

Рис. 2. Етапи цифровізації страхового ринку

Джерело: авторське узагальнення на основі джерел [7-9].

Цифрова трансформація – це не питання вибору, а питання часу, адже за останні роки традиційна страхова бізнес-модель уже почала змінюватись і має позитивні результати на вітчизняному страховому ринку. Основні наслідки впливу цифрових та комунікаційних технологій на функціонування ринку страхових послуг є наступними:

- зміна орієнтирів страховиків на клієнтоорієнтованість;
- від непрозорого страхового ринку до відкритого та зрозумілого;
- усунення посередників, тобто пряма взаємодія страховик – страхувальник.

Новочасним етапом у розвитку страхового ринку стала діджиталізація, яку можна визначити як ключовий інноваційний фактор розвитку страхового бізнесу. В новочасних умовах перехід страхового бізнесу на цифрові технології є ключовою необхідною вимогою сучасності. Світовий страховий ринок потужно розвивається, займаючи лідируючі позиції на передовій технологічного прогресу.

На сьогодні простежується повноцінне проникнення цифрових технологій у бізнес-процеси міжнародних страхових організацій. Хвиля діджиталізації спонукає страховиків до відмови від застарілих продуктових лінійок та спектру страхових продуктів у їх межах, пошуку нових способів комунікації зі страхувальниками, розробки нових підходів в частині ведення страхового бізнесу. До реалізації останніх прагнуть найбільш потужні та активні учасники ринку банківських й фінансово-кредитних послуг. Для них це є як питанням підвищення свого іміджу, так і впровадженням інноваційних високоефективних інструментів у практику своєї діяльності. Як наслідок, діджитал-страхування – однин із перспективних напрямів розвитку страхового ринку, що виступає його потужною рушійною силою. Водночас, у світовій страховій індустрії присутніми є ринки, де здійснюються лише перші кроки в даному напрямі.

Крім того, прискорені темпи розвитку цифрових технологій загострюють ситуацію на ринку й вимагають постійного вдосконалення страхової діяльності шляхом впровадження новацій [1].

Розвиток міжнародного страхового ринку наразі відбувається в умовах діджиталізації. Новочасні цифрові технології проникли в страхову справу та здійснюють всебічний та кардинальний вплив на її розвиток. Означене спричинило необхідність перегляду стандартних підходів до ведення страхового бізнесу та пошуку нових інноваційних можливостей на страховому ринку. Як наслідок, суттєвого розвитку набирає діджитал-страхування (рис. 3).

Рис. 3. Сутність та фактори впливу на поширення та розвиток діджитал-страхування

Джерело: авторське узагальнення на основі джерел [1, 3, 6].

Слід зазначити, що діджиталізація у страховій справі – це впровадження нових технологій та даних у бізнес-процеси страхової організації з метою посилення ефективності діяльності останньої.

Діджиталізація у страховій справі має ряд переваг, дозволяючи відкрити нові можливості для учасників ринку страхових послуг (рис. 4). Діджитал-страхування допомагає страховим організаціям суттєво знизити витрати, що реалізується через впровадження сервісу онлайн-страхування. Як наслідок, для страхових організацій виникає можливість суттєвого скорочення витрат за рахунок прямого продажу страхових продуктів без залучення посередників, а також на оренду приміщень тощо.

Переваги для суб'єктів страхового ринку в умовах діджиталізації	
➤	розвиток нових каналів просування страхових послуг на страховому ринку
➤	скорочення частки ручної праці та автоматизація управління бізнес-процесами
➤	підвищення швидкості виконання операцій, у тому числі і врегулювання претензій
➤	можливість обробки суттєвих масивів даних
➤	зниження витрат
➤	підвищення якості обслуговування клієнтів
➤	удосконалення та підвищення якості страхових послуг
➤	спроба завоювати лояльність споживачів
➤	підвищення безпеки страхових операцій на страховому ринку

Рис. 4. Сукупність переваг в умовах діджиталізації для суб'єктів страхового ринку

Джерело: авторське узагальнення на основі джерел [2, 4, 5].

До ключових переваг діджитал-страхування також слід віднести мінімізацію ймовірності шахрайства та посилення безпеки страхових операцій. Придбання поліса за допомогою послуг страхових посередників уможливорює виникнення ризику не внесення останніми страхових премій, що призводить до втрати чинності страхових угод. Виразною особливістю діджиталізації у страхуванні також є зручність, що характерна останній поряд із економічною ефективністю й безпекою. У цьому контексті слід зауважити, що зручністю характеризується формування баз даних, де акумулюються й зберігається інформація щодо електронних страхових полісів.

Сучасна страхова практика деяких країнах (наприклад, Індія) передбачає створення страхових сховищ, у яких доцільно зберігати (переводити) страхові поліси на електронному страховому рахунку (*e-insurance accounts*). Крім того, дозволяється мати лише один рахунок в одному із сховищ, що функціонують в країні, навіть за умови наявності у страхувальника полісів різних страхових організацій. Наявність електронного страхового рахунку дозволяє вирішити кілька проблем: по-перше, уникнути ризику втрати поліса у разі його фізичного пошкодження, по-друге, спрощує процедуру наступного придбання полісу [6].

Коло послідуєчих питань вирішується безпосередньо через страхове сховище, що має зв'язок із страховою організацією. Процес переведення полісу в електронну форму передбачає кілька етапів, головними з яких є підготовка заяви та подання наявного страхового полісу до страхової організації, де обслуговується страхувальник. У цьому контексті слід зауважити, що для страхувальника відкриття електронного страхового рахунку є безкоштовним, натомість витрати за послуги, що надаються страховим сховищем, повністю

покладаються на страховика й компенсуються відповідно за рахунок економії витрат в частині видачі паперового полісу та доставці останнього. Практичне застосування можливостей діджитал-страхування дозволяє страховикам суттєво підвищити якість й ефективність обслуговування споживачів страхових послуг. Страхувальники мають змогу бути постійно поінформованими щодо змін у страховій політиці компанії шляхом отримання своєчасних оновлень.

Таким чином, діджиталізація сприяє стандартизації страхових послуг, покращує якість комунікаційних взаємозв'язків між страховиком та страхувальником. Адаптація до цифрового формату страхових взаємовідносин має позитивне значення для усіх учасників ринку, зокрема як для страховика, так і для страхувальника. Адже усі етапи страхового процесу, починаючи поданням заяви і закінчуючи врегулюванням претензій, відбуваються значно швидше. Для учасників страхового ринку, використання можливостей, що відкриваються перед ними в результаті впровадження цифрових технологій у страховий бізнес є важливим та перспективним. А для страховиків-лідерів ринку діджитал-страхування інформаційно-комунікаційні технології стали невід'ємною складовою бізнес-процесів останніх та ключовою умовою підтримки їх конкурентоспроможних позицій на страховому ринку в цілому.

Діджиталтрансформація страхового бізнесу стала невід'ємною складовою в частині стратегічних пріоритетів розвитку страхових організацій, що на постійній основі функціонують на страховому ринку. Наразі сформувався певний осередок страхових організацій, що ефективно та стабільно провадять діяльність на вітчизняному страховому ринку. Доцільно наголосити, що зміни, передбачені в рамках діджиталізації страхового ринку, у кожній країні відбуваються індивідуально та за специфічним сценарієм, із врахуванням ринкової специфіки і, відповідно, їх діджиталпотреб.

Коло діджитал-рішень страховиків-лідерів на вітчизняному страховому ринку, що на сьогодні впроваджуються, є наступним:

- клієнтоорієнтованість (чітко сформований клієнтоорієнтований підхід);
- сервіси різного характеру для страховиків-продавців страхових послуг (наприклад, додатки на iPad для спрощення роботи страхових посередників (зокрема, агентів), а також спеціальний розділ на вебсайті для агентів, який дає базові діджиталзнання).

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок про проникнення цифрових технологій буквально у всі процеси страхового бізнесу. Тому виникає нагальна потреба у переформатуванні правил ведення страхового бізнесу, спроможних забезпечити конкурентоспроможні позиції страхових організацій на страховому ринку в умовах швидкозмінних можливостей, технологій та новацій. Окрім того, перехід страхового бізнесу на цифровий формат має цілу низку переваг для суб'єктів останнього.

Наразі ефективне функціонування страхових організацій передбачає необхідність розробки діджиталстратегії останніх. Як наслідок, діджиталізація у

страховій справі відіграє суттєву роль, слугуючи своєрідним каталізатором в частині розвитку страхового ринку, стимулюючи діяльність страхових організацій щодо впровадження новачій. Розвиток новочасних технологій і впровадження новачій на світовому ринку страхових послуг, зумовлених саме діджиталізацією, призвели до суттєвого підвищення якісних та кількісних характеристик надання страхових послуг, а також зростання вимог і зміни методів ведення страхового бізнесу в цілому.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що для страховиків-лідерів на страховому ринку діджиталстрахування стала невід'ємною складовою їх бізнес-процесів та необхідною умовою підтримки конкурентоспроможних позицій останніх на означеному ринку.

Зростаюча роль хмарних платформ зумовлена переходом страхової індустрії на цифрові технології. Їх зростання суттєво знижує ймовірність допущення помилок і неточностей, а сам безпосередньо процес страхування набуває відкритості, формуючи можливість відстеження стану врегулювання претензій. Крім того, впровадження хмарних платформ забезпечують страховим компаніям більшу швидкість, гнучкість і масштабність, покращують реагування і дозволяють оптимізувати процеси. Таким чином, тенденції, притаманні світовому страховому ринку, свідчать про суттєве поширення цифрових технологій. Нині стандартні страхові продукти не задовольняють потреби страхувальників, адже головне питання сьогодні стоїть у вчасній і швидкій відповіді на потреби клієнта зручним для нього способом, у зручний час.

Сучасні цифрові технології, дані та аналіз, який завдяки їм стає можливим, надають страховикам можливість більше дізнаватись про своїх клієнтів, і на основі цього розробляти їм індивідуальні продукти, які можна активувати зручним для клієнта способом. Також страховики можуть використати нові потоки даних із пристроїв, що підтримують Інтернет, для динамічного ціноутворення на страхові послуги відповідно до спостережуваних моделей поведінки споживача, а також краще ідентифікувати шахрайські схеми. Загалом, нові підходи до страхування шляхом використання технологічних інновацій, призначених для підвищення ефективності поточної моделі страхової індустрії, отримали назву Insurtech. Insurtech є складовою FinTech (нові технологічні розробки) – технології для надання послуг фінансовими інститутами. В Україні застосування інструментів FinTech відбувається менш активно. Проте, ще у 2017 р. Національний банк України започаткував проект «Розвиток ринку FinTech». Поширення фінансових технологій в Україні пов'язане із збільшенням користувачів Інтернету. Національний банк України заявив, що пріоритетними сферами застосування інструментів FinTech на вітчизняному фінансовому ринку є онлайн-банкінг, електронні платежі, онлайн-кредитування та InsurTech.

На вітчизняному ринку функціонує понад 80 компаній, що розробляють інноваційні рішення для фінансової сфери, 58 % з яких було створено протягом останніх трьох років.

В Україні популярність FinTech-компаній нині зростає на тлі незадоволеності якості страхових послуг та сьогоднішньої доступності

смартфонів та мобільного інтернету. На рис. 5 зазначено основні сфери, в яких працюють вітчизняні FinTech-продукти.

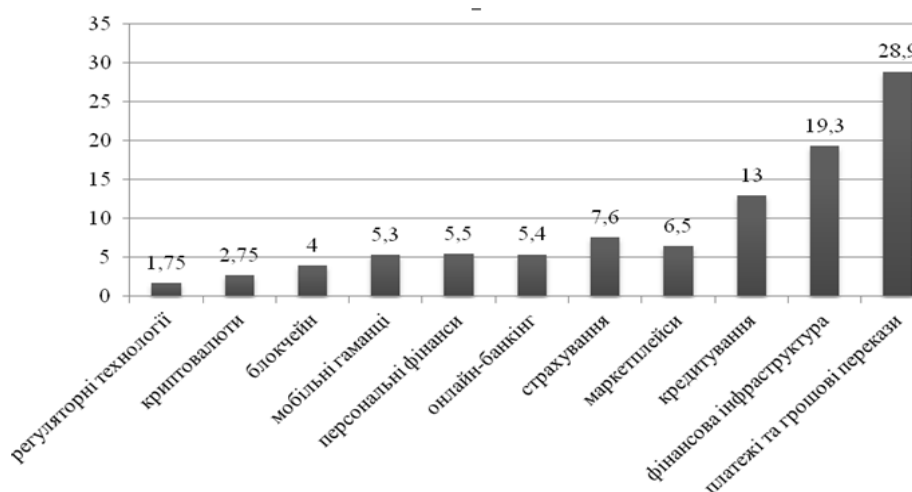

Рис. 5. Структура сфер функціонування FinTech-продуктів в Україні, 2021 р., %

Джерело: побудовано на основі джерел [12, 14].

Отже, технологічні інновації вподальшому матимуть вплив на розвиток ринку страхових послуг України. Притримуємось думки, що саме InsurTech продовжить бути однією із самих динамічних складових FinTech. Сучасні технології створили комплекс переваг для всіх учасників страхового ринку. Страховики скоротили свої витрати на адміністрування, зменшили ймовірність шахрайських дій з боку клієнтів. Для страхувальників полегшився доступ до страхових продуктів, скоротився час на придбання страхових полісів та отримання виплат за претензіями, з'явилася можливість персоніфікації страхових продуктів. За рахунок цифрової трансформації страхового ринку підвищується якість існуючих страхових послуг та виникають нові страхові продукти, які покривають нові ризики, що пов'язані із технологічним прогресом. Водночас цифровізація та поширення технологічних інновацій несе ряд загроз, які стосуються скорочення персоналу страхових компаній та неналежного державного регулювання нових відносин між страховиком та страхувальником.

Висновки. Цифрову трансформацію страхового ринку України у дослідженні розглянуто в умовах розвитку цифрових технологій, якими визначено інтренетизацію, індивідуалізацію і діджиталізацію, що обґрунтовують доцільність функціонування означеного ринку та відображають інноваційність останнього. Визначено, що процеси цифрової трансформації на страховому ринку сприятимуть підвищенню ефективності та рентабельності страхової діяльності шляхом розвитку внутрішнього означеного ринку на основі конвергенції суб'єктного складу ринку; економії в часі і витратах; розробленню та впровадженню нових страхових продуктів та послуг в розрізі різних схем

страхового захисту за допомогою соціалізації страхових відносин на страховому ринку; впровадженню конкурентних переваг за допомогою інноваційних бізнес-моделей, продуктів та послуг, забезпечуваних технологіями.

Література:

1. Абакуменко О., Деркач А., Корнєєва М. Діджиталізація банківського сектору України. *Фінансові дослідження*. 2016. № 1 (1), С. 69–75.
2. Гудзь О., Федюнін С., Щербина В. Диджиталізація, як конкурентна перевага підприємств. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 3 (29), С. 18–24.
3. Гуренко А., Гашутіна О. Напрями розвитку систем управління в умовах діджиталізації бізнесу в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19. С. 739–745.
4. Гусєва О.Ю., Легомінова С.В. Діджиталізація – як інструмент удосконалення бізнеспроцесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 1(28). С. 33–39.
5. Дем'янчук М. А., Гуржий К. С. Трансформація страхового ринку в умовах розвитку цифрових технологій. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 25. С. 272–278.
6. Лігоненко Л., Хріпко А., Доманський А. Зміст та механізм формування стратегії діджиталізації в бізнес-організаціях. *Інтернаука*. 2018. № 22 (62), Ч. 2. С. 21–24.
7. Мальований М. І., Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В. Діджитал-технології у соціальному забезпеченні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2 : Економічні науки. С. 293–300. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-291-29.
8. Мальований М. І., Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В. Інформаційні технології в інноваційній діяльності страхового ринку України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Вип. 96. Ч. 2: Економічні науки. С. 103–115. DOI 10.31395/2415-8240-2020-96-2-103-115.
9. Моташко Т. М. Розвиток світового ринку страхування в умовах діджиталізації. *Економіка*. 2019. № 5 (182). URL: <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2016/182-5/3>.
10. Прокопчук О. Т. Розвиток українського ринку страхових послуг в контексті забезпечення економічної безпеки країни. *Збірник праць Уманського національного університету садівництва*. 2019, Вип. 94. Ч. 2: Економічні науки. С. 69–85. DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-69-85.
11. Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В., Пташник С. А., Бутко Н. В. Ключові аспекти Інтернет-страхування. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Ч. 2. Вип. 97. Економічні науки. С. 64–74. DOI 10.31395/2415-8240-2020-97-2-64-74.
12. Прокопчук О. Т. Комунікації у страховому менеджменті. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2021. Вип. 99. Ч. 2, С. 211–222. DOI 10.31395/2415-8240-2021-99-2-211-222.

13. Устенко М., Руських А. Діджиталізація: основа конкурентоспроможності підприємства в реаліях цифрової економіки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 68. С. 181–192.

14. Шубенко І. А. Тенденції діджиталізації на страховому ринку України. *Бізнес Інформ*. 2020. № 2. С. 273–279. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-273-279>.

References:

1. Abakumenko, O., Derkach, A., Korneeva, M. (2016). Digitalization of the banking sector of Ukraine. *Financial studies*, 2016, no. 1 (1), pp. 69–75. (in Ukrainian).

2. Gudz, O., Fedyunin, S., Shcherbyna, V. (2019). Digitalization as a competitive advantage of enterprises. *Economy. Management. Business*, 2019, no. 3 (29), pp. 18–24. (in Ukrainian).

3. Gurenko, A., Gashutina, O. (2018). Development directions of management systems in the conditions of digitalization of business in Ukraine. *Economy and society*, 2018, no. 19, pp. 739–745. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-113>. (in Ukrainian).

4. Guseva, O. Yu., Legominova, S. V. (2018). Digitization is a tool for improving business processes and optimizing them. *Economy. Management. Business*, 2018, no. 1(28), pp. 33–39. (in Ukrainian).

5. Demyanchuk, M. A., Gurzhy, K. S. (2018). Transformation of the insurance market in the conditions of the development of digital technologies. *Market infrastructure*, 2018, no. 25, pp. 272–278. (in Ukrainian).

6. Ligonenko, L., Khripko, A., Domanskyi, A. (2018). The content and mechanism of digitalization strategy formation in business organizations. *Interscience*, 2018, no. 22 (62), pp. 21–24. (in Ukrainian).

7. Malyovany, M. I., Prokopchuk, O. T., Ulyanich, Yu. V. (2022). Digital technologies in social security. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*. 2022, no. 100, Part 2: Economic sciences, pp. 293–300. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-291-29. (in Ukrainian).

8. Malyovany, M. I., Prokopchuk, O. T., Ulyanich, Yu. V. (2020). Information technologies in the innovative activity of the insurance market of Ukraine. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, 2020, no. 96. Part Two: Economic Sciences, pp. 103–115. DOI 10.31395/2415-8240-2020-96-2-103-115. (in Ukrainian).

9. Motashko, T. M. (2019). Development of the world insurance market in conditions of digitization. *Economy*, 2019, no. 5 (182). URL: <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2016/182-5/3>. (in Ukrainian).

10. Prokopchuk, O. T. (2019). The development of the Ukrainian market of insurance services in the context of ensuring the economic security of the country. *Proceedings of the Uman National University of Horticulture*. 2019, no. 94. Part 2: Economic sciences, pp. 69–85. DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-69-85. (in Ukrainian).

11. Prokopchuk, O. T., Ulyanich, Yu. V., Ptashnyk, S. A., Butko, N. V. (2020). Key aspects of Internet shaking. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, 2020, no. 97, pp. 64–74. DOI 10.31395/2415-8240-2020-97-2-64-74. (in Ukrainian).

12. Prokopchuk, O. T. (2021). Communications in insurance management. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, 2021,

Issue 99, Part 2, pp. 211–222. DOI 10.31395/2415-8240-2021-99-2-211-222. (in Ukrainian).

13. Ustenko, M., Ruskikh, A. (2019). Digitization: the basis of enterprise competitiveness in the realities of the digital economy. *Herald of the economy of transport and industry*, 2019, no. 68, pp. 181–192. (in Ukrainian).

14. Shubenko, I. A. (2020). Digitization trends in the insurance market of Ukraine. *Business Inform*, 2020, no. 2, pp. 273–279. (in Ukrainian).

Annotation

Prokopchuk O. T., Ulyanych Yu. V., Myroshnychenko M. M.

Digital Transformation of the Insurance Market of Ukraine

Modern business conditions require the use of new technologies, in particular digital technologies, and the development of the latter is gaining more and more importance and leads to significant metamorphoses in the world economy. There is no doubt about the statement that the digital world is not only the latest logical stage in the development of the social technological industry, but also the entire existing reality in terms of legal, socio-political and economic orientation. Digitization is becoming dominant in the economic growth of any state and is generally a modern development trend. Recently, almost all insurance organizations operating effectively on the insurance market are faced with the need for transformations, because new technologies, innovations and models of consumer behavior of policyholders radically change former, stable business models. Therefore, the process of digitalization of the economy has a significant impact on the activities of insurers.

It has been established that technological innovations will have an impact on the development of the market of insurance services in Ukraine in the future. It was determined that InsurTech will continue to be one of the most dynamic components of FinTech. Modern technologies have created a complex of benefits for all students of the CTP. Clients reduced their administrative costs and reduced the risk of fraudulent actions on the part of clients. For policyholders, access to ctpax products has become easier, the time to purchase ctpax policies and receive payments for claims has become easier, the possibility of customizing ctpax products has appeared. Due to the digital transformation of the insurance market, the quality of insurance services is increasing and new insurance products are emerging that cover new risks associated with technological progress. At the same time, digitalization and the spread of technological innovations have created a number of threats, such as the reduction of five-channel communication companies and the improper monitoring of the new relationship between communication and telecommunication companies.

The digital transformation of the insurance market of Ukraine in the study was considered in terms of the development of digital technologies, which define Internetization, individualization and digitalization, which substantiate the feasibility of the functioning of the specified market and reflect the innovativeness of the latter.

It was determined that the processes of digital transformation in the insurance market will contribute to increasing the efficiency and profitability of insurance activities through the development of an internal defined market based on the convergence of the subject composition of the market; savings in time and costs; development and implementation of new insurance products and services in the context of various schemes of insurance protection with the help of socialization of insurance

relations on the insurance market; implementation of competitive advantages with the help of innovative business models, products and services provided by technologies.

Key words: *insurance market, automation, digitalization, digital transformation, technologies, communications, insurance organization*

УДК: 336.22

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-164-172

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

С. А. ПТАШНИК, кандидат економічних наук

Н. В. ЛИСА, кандидат економічних наук

Ю. І. НАГОРНА, здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті наведені методичні підходи щодо податкового стимулювання суб'єктів аграрного бізнесу, здатних забезпечити довгострокове економічне зростання виробництва аграрної продукції та продовольчу безпеку країни. Застосування методичних підходів податкового стимулювання аграрної галузі сприятиме прискоренню ефективності діяльності суб'єктів господарювання галузі, суттєво впливати на інші галузі національної економіки, які тісно взаємопов'язані з аграрним сектором.

Ключові слова: *податкове стимулювання, податкова система, функції податків, податкові пільги, економічне зростання, податок, принципи оподаткування.*

Постановка проблеми. Податкова політика держави за сучасних умов, головним чином, спрямована на довгострокове економічне зростання виробництва продукції суб'єктами господарювання аграрної галузі. Основними важелями і стимулами нарощування обсягів виробництва аграрної продукції є податкові стимули у вигляді пільг, субсидій тощо. Аграрна галузь національної економіки незважаючи на чисельні податкові пільги поки що не досягнула належної конкурентоздатності, має місце суттєвий дисбаланс внутрішньої спеціалізації, що унеможливорює економічне зростання переважної більшості суб'єктів господарювання. З огляду на це, актуальною проблемою залишається поглиблене дослідження методичних підходів щодо податкового стимулювання аграріїв, які повинні базуватися на чіткій системі фінансових і податкових важелів та стимулів.

Нині чинне податкове законодавство передбачає низку податкового стимулювання аграріїв. В той же час, їх застосування в практичній діяльності не повною мірою здатне реалізувати поставлені перед державою завдання щодо

всеохоплюючого стимулювання аграрної галузі. Здебільшого відповідно до нині чинного податкового законодавства податкове стимулювання характеризується низькою ефективністю, а використання податкових пільг незважаючи на їх чисельність великою мірою є безсистемними. У зв'язку з цим виникає потреба у виявленні пріоритетних напрямів реформування податкової системи щодо вдосконалення методичних підходів податкового стимулювання, які сприяли би досягненню економічного зростання у всіх секторах національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній практиці більшість теоретичних та методичних положень щодо податкового стимулювання суб'єктів господарювання аграрної галузі залишаються дискусійними та недостатньо розробленими. Теоретичні та методичні підходи щодо дослідження процесів податкового стимулювання суб'єктів господарювання аграрної галузі широко представлені у зарубіжній та вітчизняній літературі. Істотний внесок у дослідженні методичних підходів щодо податкового стимулювання суб'єктів аграрного виробництва зробили І. М. Камінська [1], В. М. Орел [2], Л. Г. Олейнікова [3], І. А. Крисоватий [4], Д. М. Рева [5], Ю. Б. Заставний [6] та інші.

Метою статті є обґрунтування теоретичних аспектів податкового стимулювання суб'єктів господарювання аграрної галузі на основі вдосконалення теоретичних положень та розробки пропозицій щодо вдосконалення їх податкового стимулювання.

Методика досліджень. З метою вирішення завдань, які поставлені у процесі дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, системного підходу, методів аналізу та синтезу, діалектичної єдності якісної та кількісної оцінки.

Результати дослідження. Важливим напрямом сучасної податкової політики України є збереження стабільності та стійкості податкової системи і натомість використання податкових механізмів, здатних стимулювати ефективність функціонування суб'єктів господарювання національної економіки в цілому і аграрного бізнесу, зокрема. Податкове стимулювання за сучасних умов має відповідати інтересам держави, сприяючи при цьому економічному зростанню та ефективності функціонування суб'єктів господарювання. Варто відзначити, що відповідно до чинного податкового законодавства податкові пільги, як складова податкового стимулювання, дедалі частіше збільшуються за обсягами, в той же час, не приносять бажаного результату [1].

В даний час, розвиток аграрної галузі є пріоритетним напрямом України. Податкове стимулювання на сучасному етапі є важливою складовою економічної політики, оскільки використовується для нівелювання кризових явищ на ринку та заохочення інвестицій, що створюють позитивні ринкові екстерналії. За допомогою податкових стимулів можна регулювати рівень інвестиційної та інноваційної діяльності аграріїв, а також заохочувати їх до збільшення зайнятості населення. За таких умов державі варто враховувати свою домінуючу роль у вдосконаленні податкового стимулювання аграріїв з метою

регулювання величини податкових витрат, та приділяти особливу увагу механізмам податкового стимулювання та оцінці їх ефективності.

Податкова система є невід'ємною частиною фінансової системи держави сприяє вирішенню соціальних, політичних, економічних та інших завдань [2]. Податковий механізм стимулювання суб'єктів господарювання аграрного бізнесу, заснований на наданні пільг, повинен бути більш гнучким і мати здатність до динамічних змін залежно від умов внутрішнього та зовнішнього середовища.

В процесі дослідження податкових механізмів стимулювання аграріїв доцільно проаналізувати лише ті податкові пільги, які безпосередньо спрямовані на економічне зростання, заохочення та активізацію підприємницької діяльності аграріїв. Цей підхід найбільш дієвий для інституційного аналізу ефективності та результативності діяльності суб'єктів господарювання, завдяки якому є можливість узагальнити та систематизувати методичні підходи щодо їх податкового стимулювання, передбачених чинним податковим законодавством.

Чинне податкове законодавство щодо стимулювання суб'єктів господарювання аграрного виробництва за сучасних умов не повною мірою базується на теоретичному положенні щодо сутності та ролі стимулюючої функції податків, дієвості податкових пільг залежно від рівня податкового навантаження. В той же час, обмеження податкових стимулів, некомпетентність податкових органів щодо оцінки кінцевих результатів від надання податкових пільг перешкоджають економічному зростанню діяльності аграріїв. За сучасних умов більшість теоретиків і практиків при дослідженні методичних підходів щодо податкового стимулювання дійшли до висновку, що податкові стимули мають домінуючу роль у ринковій економіці, оскільки надають податковій системі м'якість та гнучкість [3]. Методичні підходи щодо податкового стимулювання аграріїв повинні бути піддані детальному аналізу, з метою сприяння ефективному стимулюванню економічного зростання за умови використання нормативно-обґрунтованих фінансових, матеріальних і трудових ресурсів і оптимального їх розміщенні.

Результати проведеного дослідження свідчать, що державний податковий механізм стимулювання аграрного виробництва в межах структури національної економіки спрямований на підтримку окремих, пріоритетних на даному етапі розвитку національної економіки секторів. В той же час, широкий перелік податкових стимулів для аграріїв що діють в даний час, базуються на безсистемності і диференційованості. З огляду на це, запропонована класифікація податкового стимулювання, за якої можливе ефективне використовувати податкових пільг, субсидій, спрямованих на нарощування обсягів виробництва та реалізації продукції, ефективне використання ресурсного потенціалу.

Важливе практичне та теоретичне значення в межах дослідження методичних підходів податкового стимулювання суб'єктів господарювання аграрної галузі має визначення ефективності та результативності податкових стимулів [4]. Виходячи з цього, пріоритетним завданням є визначення критеріїв

ефективності податкового стимулювання, які мають відображатися через якісні та кількісні параметри. Незважаючи на те, що податкове стимулювання в секторах економіки є суперечливим та неоднозначним механізмом державного регулювання, застосування податкових стимулів у секторах економіки широко застосовується у більшості країн (табл.1).

Табл. 1. Класифікація механізмів податкового стимулювання

Податковий механізм стимулювання, спрямований на підтримку суб'єктів національної економіки	В межах цього напрямку податковий механізм стимулювання, застосовують суб'єкти господарювання національної економіки у вигляді відстрочення (розстрочення) щодо сплати податків, зборів, страхових внесків, які не звільняють від сплати та не зменшують величину податку бенефіціарам на платній основі.
Податковий механізм стимулювання, спрямований на підтримку суб'єктів господарювання аграрного бізнесу	Передбачає заходи підтримки для суб'єктів господарювання аграрної галузі. У податковому кодексі України визначено перелік елементів податкового стимулювання, які можуть застосовуватися лише підприємствами, зайнятими у сільському господарстві. Сукупність механізмів стимулювання сільськогосподарської галузі має специфічний характер і розглядається як цілісний "Спеціальний режим оподаткування".
Податковий механізм стимулювання, спрямований на підтримку окремих видів діяльності аграріїв зокрема рослинництво, тваринництво, птахівництво тощо	Передбачає пільги, преференції, спрямовані на стимулювання окремих видів діяльності суб'єктів господарювання аграрної галузі

Джерело: Розроблено авторами

Досліджуючи методичні підходи щодо стимулювання аграрної галузі слід відмітити, що такі механізми повинні базуватися на наступних принципах:

– співставність податкових пільг і податкового навантаження. (за сучасних умов податкові стимули, що надаються аграріям відповідно до чинного Податкового кодексу України не повною мірою враховують податкове навантаження, оскільки рівень віддачі від конкретних податкових стимулів безпосередньо впливає на результати їх функціонування в короткостроковому і довгостроковому періодах.).

– обмеження обсягів податкового стимулювання в залежності від розміру бюджетних втрат та розміру ненадходження в бюджети всіх рівнів податкових доходів. Податкові витрати, що виникають внаслідок застосування податкового стимулювання, суттєво впливають на фінансовий ефект податкової політики.

– вертикальна (галузева) орієнтованість податкових пільг (вертикальні податкові механізми, орієнтовані на пріоритетні сектори аграрної галузі, на протипагу горизонтальним, здатні дискримінувати інші (не пріоритетні) сектори

та види діяльності. У межах вертикального спрямування податкового стимулювання фіскальні послаблення для низькорентабельних галузей аграрного виробництва можуть призвести до деформації податкового стимулювання та до зростання державної фінансової підтримки, яка не приносить позитивний ефект [5].

– компетентність фінансових та податкових органів при оцінці кінцевих результатів від наданих податкових пільг, субсидій за умови розроблення алгоритмів податкового контролю, за допомогою якого можливо проводити моніторинг податкового стимулювання з метою виявлення випадків нецільового використання пільг, субсидій.

Узагальнюючи проведений аналіз, свідчить, що специфіка методичних підходів податкового стимулювання аграріїв полягає у взаємозв'язку та взаємодії економічних, соціальних та бюджетних відносин.

Основні індикатори економічної ефективності податкового стимулювання аграріїв слід розглядати при аналізі таких показників, як:

- зростання кількості прибуткових підприємств;
- нарощування обсягів виробництва органічної продукції;
- збільшення темпів зростання обсягів виробництва та реалізації продукції та рівня рентабельності [6].

До основних індикаторів оцінки соціальної ефективності податкового стимулювання аграріїв слід віднести такі:

- зростання продуктивності праці та чисельності зайнятих у аграрному секторі;
- збільшення доходів працюючих у вигляді підвищення реальних грошових доходів, а також зменшення рівня безробіття.

Бюджетну ефективність податкового стимулювання аграрної галузі слід розглядати, використовуючи такі показники як збільшення приросту податкових доходів бюджетів національної бюджетної системи та зниження рівня заборгованості з податків та зборів.

Податкове стимулювання аграрної галузі відповідно до чинного Податкового кодексу України відрізняються різноманіттям, тому доцільно проводити оцінку ефективності у межах окремих галузей сільськогосподарського виробництва, оскільки перелік наданих платникам податків пільг не однорідний. З огляду на це, слушною при цьому є методика, у межах якої оцінка ефективності податкового стимулювання окремих галузей проводиться шляхом оцінки бюджетної, економічної та соціальної ефективності, з використанням системи показників, необхідних для застосування у процесі проведення моніторингу (табл. 2).

Модель оцінки ефективності механізмів податкового стимулювання аграрного сектору економіки складається із набору індикаторів. Дані показники відображають стан господарської діяльності підприємств, зайнятих у сільському господарстві, здатних продемонструвати ефективність використання податкових стимулів.

Табл. 2. Модель оцінки ефективності податкового стимулювання суб'єктів господарювання аграрного бізнесу

Види	Результати
Бюджетна ефективність відображає ефективність наданих податкових стимулів бюджетами всіх рівнів	-приріст надходжень податків та зборів до бюджетів всіх рівнів аграрного сектора : -приріст надходжень до державного бюджету з податку на додану вартість, акцизного податку, податку на доходи фізичних осіб. - приріст надходжень до місцевого бюджету з єдиного податку(четверта.) група, земельного податку, податку на майно відмінного від земельного податку.
Економічна ефективність від надання податкових стимулів для суб'єктів господарської аграрного бізнесу	-рівень сукупної рентабельності; - коефіцієнт поточної ліквідності ; -індекси фізичного обсягу необоротних активів; -валова додана вартість; -інвестиції в основний капітал; - фінансовий результат.
Соціальна ефективність відображає надання податкових стимулів для працюючих в аграрній галузі	-приріст середньорічної чисельності працівників; -середньомісячна номінальна нарахована заробітна плата працівників ; -кількість робочих місць в еквіваленті повної зайнятості

Джерело: Розроблено авторами

Відбір цільових орієнтирів податкового стимулювання аграріїв відповідно до чинного податкового законодавства здійснюється при використанні методу багатовимірної статистичного аналізу, а саме кластерного аналізу за рівнем результативності податкового стимулювання. Науково-обґрунтований вибір напрямів податкового стимулювання сприяє визначенню рівня його результативності в аграрному секторі економіки. Слід зазначити, що індикатори економічної ефективності можна розширити за рахунок показників галузевої спеціалізації господарюючих суб'єктів з використанням наступних етапів:

1 Етап. Відбір індикаторів, за допомогою яких можна оцінити бюджетну, соціальну та економічну ефективність. Визначення прямого впливу індикаторів (стимулюючий або дестимулюючий вплив) на ефективність податкового стимулювання.

2 Етап. Збір та розрахунок даних для формування вихідних даних та перевірка залежності між індикаторами з використанням методу кореляційного аналізу.

3 Етап. Розрахунок бальної оцінки та проведення ранжування регіонів за рівнем ефективності податкового стимулювання.

4 Етап. Перевірка об'єктивності та достовірності комплексної балально - рейтингової оцінки.

Використання рейтингової методики з використанням балів дає можливість визначити вплив податкового стимулювання на діяльність суб'єктів

господарювання аграрної галузі, в результаті проведення якої кожному регіону є можливість визначити певну кількість балів. На основі рейтингу є можливість виявити регіони з низькими та високими значеннями рівня ефективності податкового стимулювання, що уможливорює впровадження більш продуктивну податкову політику.

Висновки. Відповідно до поставленої мети дослідження розширені теоретичні положення та пропозиції з вдосконалення методичних підходів щодо податкового стимулювання суб'єктів господарювання аграрної галузі. Система податкового стимулювання аграріїв містить компоненти та елементи, спрямовані на їх ефективне функціонування. Сформульовано критерії відбору податкових стимулів та виявлення рівня сприйнятливості аграрного сектора до використання податкових стимулів, відповідно до методики, заснованій на виявленні ступеня сприйнятливості аграрного сектору економіки до окремих пільг. Методичний механізм податкового стимулювання аграріїв базується на використанні методів багатовимірної статистики, методів кореляційно-регресійного аналізу, що дає змогу забезпечити економічне зростання суб'єктів господарювання аграрної галузі.

Література:

1. Камінська І. М. Методичні підходи до визначення фінансової спроможності регіону. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2008. Вип. 4. С. 26–32.
2. Орел В. М. Фінансова система як невід'ємна складова економічного процесу країни. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. № 1. С. 141–152.
3. Олейнікова Л. Г. *Формування конкурентоспроможної системи оподаткування в Україні*. К.: Акад. фін. управління, 2015. 396 с.
4. Крисоватий І. А. Теоретичні обґрунтування механізму податкового регулювання інноваційної діяльності. *Ефективна економіка*. 2013. № 12.
5. Рева Д. М. Актуальні питання податкового стимулювання. *Право та інновації*. 2015. № 3 (11). С. 118–129
6. Заставний Ю. Б. Фінансово-економічне стимулювання розвитку органічного сільськогосподарського виробництва на рівні об'єднаних територіальних громад. К.: Економічна наука, 2020. 358 с.

References:

1. Kaminska, I. M. (2008). Methodical approaches to determining the financial capacity of the region. *Actual problems of the development of the economy of the region*, 2008, Issue 4, pp. 26–32. (in Ukrainian).
2. Orel, V. M. (2016). The financial system as an integral component of the country's economic process. *Ukrainian Journal of Applied Economics*, 2016, no. 1, pp. 141–152. (in Ukrainian).
3. Oleynikova, L. G. (2015). Formation of a competitive taxation system in Ukraine". K.: Acad. Finn. management, 2015. 396 p. (in Ukrainian).
4. Krysovaty, I. A. (2013). Theoretical justifications of the mechanism of tax regulation of innovative activity. *Efficient economy*, 2013, no. 12, pp. 451. (in Ukrainian).

5. Reva, D. M. (2015). Current issues of tax incentives. *Law and Innovation*, 2015, no. 3 (11), pp. 118–129. (in Ukrainian).
6. Consignment, Y. B. (2021). Financial and economic stimulation of the development of organic agricultural production at the level of united territorial communities. K.: Economics, 2020. 358 p. (in Ukrainian).

Annotation

Bechko P., Ptashnyk S., Lysa N., Nagorna Y.

Methodological approaches to tax incentives of agricultural business entities

The article presents methodical approaches to tax incentives for agrarian business entities capable of ensuring long-term economic growth of agricultural production and food security of the country. The application of methodical approaches to tax stimulation of the agrarian sector will contribute to the acceleration of the efficiency of the business entities of the sector, significantly influence other branches of the national economy, which are closely interconnected with the agrarian sector.

The tax policy of the state under modern conditions is mainly aimed at the long-term economic growth of the production of products by economic entities of the agrarian industry. Tax incentives in the form of benefits, subsidies, etc. are the main levers and incentives for increasing agricultural production volumes. The agrarian branch of the national economy, despite numerous tax benefits, has not yet achieved adequate competitiveness, there is a significant imbalance of internal specialization, which makes the economic growth of the vast majority of business entities impossible. In view of this, an in-depth study of methodical approaches to tax incentives for farmers, which should be based on a clear system of financial and tax levers and incentives, remains an urgent problem. The current tax legislation provides for a number of tax incentives for farmers. At the same time, their application in practical activity is not fully capable of realizing the tasks set before the state regarding comprehensive stimulation of the agricultural sector. For the most part, according to the current tax legislation, tax incentives are characterized by low efficiency, and the use of tax benefits, despite their number, is largely unsystematic. In this regard, there is a need to identify priority directions for reforming the tax system in order to improve methodical approaches to tax incentives that would contribute to achieving economic growth in all sectors of the national economy.

In accordance with the set goal of the study, theoretical provisions and proposals for improving methodological approaches regarding tax incentives for agricultural business entities were expanded. The system of tax incentives for farmers contains components and elements aimed at their effective functioning. The criteria for the selection of tax incentives and the identification of the level of susceptibility of the agricultural sector to the use of tax incentives were formulated, according to the methodology based on the identification of the degree of susceptibility of the agricultural sector of the economy to certain benefits. The methodical mechanism of tax incentives for farmers is based on the use of multidimensional statistical methods, methods of correlation and regression analysis, which makes it possible to ensure the economic growth of economic entities in the agricultural sector.

Key words: tax incentives, tax system, functions of taxes, tax benefits, economic growth, tax, principles of taxation.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ АПК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ ЗАГРОЗ І ПІДЙОМІВ

О. А. ШУСТ, доктор економічних наук
О. М. ВАРЧЕНКО, доктор економічних наук
Д. Ф. КРИСАНОВ., доктор економічних наук
О. О. ВАРЧЕНКО, доктор філософії,
Білоцерківський національний аграрний університет,
Н. О. ВЕРНЮК, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва

У статті розкрито особливості експортної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу в умовах спорадичного виникнення кризових явищ і підйомів, виявлено специфіку її проведення в міжкризові й міжпікові періоди та стагнаційний рік. Систематизовано проблеми, які гальмували зовнішньоекономічну діяльність в аграрному секторі економіки. Обґрунтовані практичні заходи, спрямовані на зниження негативного впливу кризових явищ на експортну діяльність суб'єктів АПК.

Ключові слова: експортна діяльність, аграрні кризи, суб'єкти АПК, стійкий розвиток, міжпікові періоди, аграрна сировина, оброблені і готові продукти

Постановка проблеми. Розвиток аграрного сектора економіки впродовж останніх п'ятнадцяти років проходить в дуже складних умовах. З одного боку, дві світові фінансово-економічні кризи 2008–2010 і 2014–2016 рр. та породжена епідемією COVID-19 третя, яка характеризувалася занепадом 2020–2021 рр., а з другого, аналогічні національні та спровоковані ними з певним лагом (відставанням) аграрні кризи здійснювали свій суперечливий вплив на розвиток АПК України. До того ж під впливом кризових явищ аграрна сфера розвивалась без достатнього прогресу. Зокрема, вихід із трансформаційної кризи 1990-их років і досягнення докризових обсягів виробництва валової продукції сільського господарства відбулося лише у 2019 р., але випуск і реалізація продукції харчової індустрії значно раніше – у 2005 р.

Водночас якщо раніше глобальні та національні фінансово-економічні й аграрні кризи були породжені більшою мірою циклічним характером розвитку економічних систем, то в останній період часу відбулося розширення спектру і масштабування чинників, які сприяли знівелюванню ролі їх циклічності та фазності, а також по-різному провокували нові проблеми. Це природні чинники (коронавірусна інфекція, «мавп'яча віспа»), кліматичні зрушення (просування природно-кліматичних зон на північ), сезонні та добові температурні аномалії, випадання граду в літній сезон, «торгові війни», зокрема, зернова блокада

чорноморських портів України. Окрім цього, для нашої країни посилилися кризові явища внаслідок повномасштабної неоголошеної війни росії проти нашої країни, яка вже втягнула в свою орбіту багато держав світу.

Реальні загрози щодо погіршення здоров'я населення практично усього світу, зниження урожайності сільськогосподарських культур під впливом посилення природно-кліматичних аномалій, пряме та побічне перенесення військових дій на торговельно-економічні відносини й інші перманентно виникаючі виклики та гострі економічні, соціальні, екологічні проблеми свідчать про те, що на сьогодні світ перебуває у надзвичайно складних умовах. Зокрема, посиляючись на дані Всесвітньої продовольчої програми, Ентоні Блінкен (державний секретар США) зазначив, що на початку року через глобальну пандемію, конфлікти та зміну клімату понад 190 млн людей перебували у стані гострої нестачі продовольчої безпеки [1].

За таких умов Україна може внести свій суттєвий вклад у подолання дефіциту харчових продуктів і, перш за все, відновленням експорту зернових, соняшникової олії та іншої продовольчої продукції. Зокрема, «за даними Європейської Комісії, на Україну припадає 10 відсотків світового ринку пшениці, 15 відсотків ринку кукурудзи та 13 відсотків ринку ячменю. Вона також є найважливішим гравцем на ринку соняшникової олії (понад 50 відсотків світової торгівлі). Так, у 2021–2022 роках Україна посідала сьоме місце у світі за виробництвом пшениці – 33 млн т, кукурудзи – шосте, ячменю – четвертому місці у світі [2]. Зокрема, у 2021 р. обсяги експорту продукції АПК становили: соняшникової олії 5090,0 тис. т (у 2020 р. – 6795,4 тис. т), пшениці 20071,3 тис. т (18059,8 тис. т), кукурудзи 24675,9 тис. т (27915,9 тис. т), ячменю 5656,3 тис. т (5045,8 тис. т) [3, с. 31–32], або зернових всього 50403,5 тис. т (у 2020 р. – 51021,5 тис. т). Надходження валюти від експорту продукції АПК становило: соняшникової олії – 6334,4 млн дол. США (у 2020 р. – 5371,3 млн дол. США), зернових – 12242,9 млн дол. США (9350,1 млн дол. США). Ці чотири позиції в сумі забезпечили у 2021 р. 66,8 % (у 2020 р. – 66,4 %) експортної виручки від продукції АПК.

Отже, у нинішньому році зовнішні загрози експортній діяльності суб'єктів аграрної сфери України надзвичайно ускладнилися, однак в останні півтора десятиліття у цьому секторі не один раз виникали гострі проблеми. Вони негативно впливали на масштаби експорту продукції АПК, але кожен раз після проходження «дна спаду» відбувався вихід із рецесії та підйом. Якраз виникнення внутрішніх проблем і зовнішніх загроз, під безпосереднім і віддаленим впливом яких знаходилась зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів аграрного бізнесу, і виступає предметом наших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та реалізації експортного потенціалу АПК у постреформаційний період були присвячені роботи багатьох українських вчених. Серед них Гадзало Я., Лузан Ю., Лупенко Ю., Пугачов М., Саблук П., Осташко Т., Варченко О. [4–8] та ін. Їхні роботи присвячені дослідженню різних аспектів зовнішньоекономічної діяльності з ЄС та КНР, розробці прогнозів та визначенню перспективних ринків

збуту вітчизняних товарів і, перш за все, продукції АПК з використанням інструментів економіко-математичного моделювання. Зокрема, розвиток сільськогосподарського експорту України в Китай базується на просуванні кукурудзи та соєвих бобів, а також вивозу продукції переробної промисловості. Стосовно ЄС розширення експорту вбачається, перш за все, зернових і олійних культур та продуктів їх перероблення, а також готової харчової продукції. Відбувається пошук і відкриття нових ринків для реалізації сільськогосподарських і харчових продуктів в країнах Азії, Африки і навіть Латинської Америки. Розширення торгових відносин стало можливим за умови прискореного переходу вітчизняної системи технічного регулювання на європейські регуляторні методи та інструменти у сфері безпеки та якості харчової продукції, які і відкрили шлях її безперерйному проходженню у близько ста країн світу.

Водночас аналізу внутрішніх проблем і зовнішніх загроз, від яких значною мірою залежить і навіть потерпає експортна діяльність суб'єктів АПК, приділено недостатньо уваги. Одна з основних причин – в досліджуваному періоді дуже змінювалися зовнішні складові торгової діяльності. Зокрема, Україна завершила перехід на європейську систему харчової безпеки і тому ширше відкрилися внутрішні ринки ЄС та суттєво розширилася географія експорту і, як експортер світового значення, в рамках різних програм ООН вона стала важливим постачальником зернових для країн, що перебувають у зоні голоду. У цьому зв'язку і зовнішні загрози набули масштабу світових, оскільки вони значною мірою впливали на географію поширення голоду: дефіцит або припинення поставок зернових та інших харчових продуктів з України прямо корелювали з ростом соціальної напруженості в країнах, а особливо африканських, які від цього дуже тісно залежали. Різкі зміни в природно-кліматичних умовах накладалися на аграрні кризи і зумовлювали зменшення виробництва аграрної і харчової продукції.

Метою статті є дослідження динаміки експорту продукції АПК України з урахуванням гостроти внутрішніх проблем та посилення зовнішніх загроз і викликів, узагальнити сучасні загрозові явища і процеси, які гальмують диверсифікацію та нарощування обсягів зовнішньої торгівлі, та запропонувати їх мінімізації їх негативного впливу.

Результати досліджень. Дослідження зрушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів агробізнесу логічно розпочати із загальної картини експорту продукції АПК, починаючи з 2008 р. (табл. 1). З одного боку, це рік початку світової і національної фінансово-економічної та аграрної криз, а з другого, рік локального підйому експорту товарів, у т.ч. продукції АПК: відповідно 66954,4 млн дол. США і 10824,7 млн дол. США (у 2007 р. показники значно нижчі: відповідно 49248,1 млн дол. США і 6132,7 млн дол. США [9, с. 39]).

Табл. 1. Динаміка експорту продукції АПК України за 2008-2021 рр.*, у млн. дол. США

Показники	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Динаміка криз і підйомів, %, в. п.	
	локальний пік	«дно кризи»	локальний пік	«дно кризи»	вихід із рецесії	тренд підйому	тренд підйому	локальний пік	стагнація	глобальний пік	2015 до 2009	2021 до 2008
Експорт товарів, усього	66954,4	39702,9	68809,4	38127,1	36361,7	43264,7	47335,0	50060,3	49191,8	68089,3	96,0	101,7
Експорт продукції АПК**	10824,7	9515,2	17880,9	14563,4	15282,2	17757,2	18612,5	22295,1	22179,4	27794,7	153,0	256,8
- частка продукції АПК, %	16,2	24,0	26,0	38,2	42,0	41,0	39,3	44,5	45,1	40,7	14,2	24,5
Експорт продукції АПК до ЄС	3507,8	2250,7	5040,2	4155,7	4121,6	5648,8	6126,1	7478,7	6639,5	7824,6	184,6	223,0
- частка експорту до ЄС, %	32,4	23,6	28,2	28,5	27,0	31,8	32,9	33,5	29,9	28,1	4,9	-4,3
Експорт продукції АПК до рф	1916,0	1375,7	2006,8	276,5	94,5	102,3	92,2	64,0	69,0	49,0	20,1	2,6
- частка експорту до рф, %	17,7	14,5	11,2	1,9	0,6	0,6	0,5	0,4	0,3	0,2	-12,6	-17,5
Експорт продукції АПК (рф : ЄС), %	54,6	61,1	39,8	6,6	2,2	1,8	1,5	0,9	1,0	0,6	-54,5	-54,0
Довідково: динаміка виробництва валової продукції сільського господарства і динаміка реалізації продукції харчової індустрії												
Валова продукція сільського господарства - ціни 2010 р.	201,6	197,9	216,6	239,5	254,6	249,2	269,4	—	—	—	121,0	—
- в цінах 2016 р., млрд грн.	—	—	539,5	596,8	634,4	620,5	671,3	681,0	612,1	700,1	—	139,4
- в % (1990 р.= 100%)	71,3	70,0	79,0	88,2	93,8	91,7	99,2	100,6	90,4	103,4	8,2	32,1
- до попереднього року, %	97,5	92,5	96,1	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	89,9	114,4	2,7	16,9
Реалізовано продукції харчової індустрії, млрд грн.	110,3	123,2	245,9	398,0	462,4	548,4	589,9	616,2	668,1	875,7	323,0	794,0
- в % (1990 р. = 100%)	115,0	108,1	112,7	95,2	101,3	108,6	107,0	107,2	105,0	99,3	-12,9	-15,7
- до попереднього року, %	97,9	94,0	101,0	89,1	107,4	106,3	98,7	103,3	99,2	94,6	-4,9	-3,3

*Складено і розраховано за: Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2001-2021 рр. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.htm; Яценко О.М., Карасьова Н.А. Євро-підприємництво: перспективи та загрози реалізації потенціалу зони вільної торгівлі України з ЄС в аграрному секторі. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. Випуск 15.2017. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. С. 39; Нів'євський Олег. Рік під Російськими Контрсанкціями: Досвід ЄС та Уроки для України. URL: <https://voxukraine.org/rik-pid-rosiyskymy-kontrsanctsiyamy-ua/>.

**До продукції АПК включено: І. Живі тварини; продукти тваринного походження. ІІ. Продукти рослинного походження. ІІІ. Жири та олії тваринного або рослинного походження. ІV. Готові харчові продукти.

Така неузгодженість (рік початку кризи і локальний пік експорту продукції АПК), на нашу думку, пояснюється тим, що основна частина сільськогосподарської продукції, яка була вирощена у 2007 р. та перероблена у харчові продукти у 2007–2008 рр., але спрямована на експорт переважно у 2008 р. Тобто, аграрна криза на зовнішньоекономічну діяльність впливає з певним лагом тому, що нерідко основний потік експорту продукції АПК припадає на наступний за збиранням нового врожаю рік. У досліджуваному періоді (з 2008 р. по поточний час) можна виділити три локальні піки (2008, 2012 і 2019 рр.) та загальний (глобальний) пік (вершина – 2021 р.) 30-літнього висхідного тренду експорту продукції АПК на зовнішні ринки. Зазначимо, що у 1992 р. вивіз за кордон агрохарчової продукції становив 1250 млн. дол. США [10, с. 238]. За цей період (1992-2021 рр.) експорт агрохарчової продукції збільшився у 22 рази, причому третина цього приросту відбулася в останні три роки. Тобто фактично мали місце виняткові темпи зростання експорту продукції АПК.

Зазначимо, що термін «глобальний пік», на нашу думку, має право на існування, оскільки після війни, яка була розв'язана РФ у нинішньому році і не виключено, що закінчиться тільки у наступному році, буде потрібен певний період на відновлення первинного господарства і харчової індустрії, а також нарощування експорту товарів, включаючи продукцію АПК, після обвального спаду зовнішньої торгівлі України, який відбувається у 2022 р. Зокрема, темпи скорочення експорту товарів за підсумками першого півріччя 2022 р. перевищують темпи скорочення їх імпорту (на 18,6 %), наслідком чого стало збільшення негативного показника сальдо більш ніж удвічі (з 1,2 до 2,6 млрд дол. США). Одним із наслідків воєнних дій в Україні стало зростання загрози глобальної продовольчої кризи та підвищення світових цін (на 23,3 %) на зернові, порівняно з першим півріччям 2021 р. Більше половини (52,2 %) товарообігу України припадає на країни ЄС, що суттєво посилює їх значення для зовнішньої торгівлі нашої держави [11].

Отже, три локальні піки експорту продукції АПК перетинаються двома аграрними кризами, а перехід від третього локального піку до загального (або глобального) піку відбувся всього лише протягом одного року, який умовно назовемо періодом стагнації (стан економіки, який характеризується депресією розвитку) або, точніше, застою. Умовно тому, що спад експорту продукції АПК у 2020 р., порівняно з попереднім 2019 р., був дуже мінімальним, зокрема: по вивозу усіх товарів становив -1,74 %, а продовольчих продуктів – лише -0,52 % (табл. 1); хоча за пізнішими статистичними даними – приріст становить 0,149 %). Ось чому назвати цей рік для зовнішньоекономічної діяльності України кризовим, по аналогії з аграрною кризою, коли спад становив -10,1 %, було б помилкою.

Водночас, термін «дно кризи» вживається не стосовно аграрної кризи, а щодо кризи, яка утворилася в сфері експорту продукції АПК (тобто, падіння обсягів торгівлі), які до того ж співпадають у часі (аграрна криза з рецесією експорту), хоча це інколи може бути просто збігом обставин. Останнє підтверджується статистичними даними, що пов'язані з третьою аграрною кризою 2020 р. Зокрема, падіння виробництва валової продукції сільського господарства на 10,1 %,

порівняно з попереднім 2019 р., майже не вплинуло на експорт продукції АПК у 2020 р., але у 2021 р., більше того, маємо приріст на 24,7 % (до 2019 р.).

Повертаючись до першої у ХХІ столітті аграрної кризи та її впливу на зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів аграрного бізнесу необхідно акцентувати увагу на тому, що для об'єктивної картини тодішньої ситуації обов'язково необхідно знати стан просування агропродовольчого комплексу по шляху переходу на європейську модель харчової безпеки. Це обов'язкова умова, лише при виконанні якої стане можливою інтеграція національної економіки з внутрішнім ринком ЄС. Але найскладнішою та чи не найважливішою частиною адаптації законодавства України до нормативно-правової бази Співтовариства виступало зближення національної системи технічного регулювання з базовою моделлю, що запроваджена в країнах ЄС. Індикатором зближення національної системи технічного регулювання з європейською стане визнання їх еквівалентними. Це включало наступне: гармонізацію законодавчо-нормативної бази України з європейською; запровадження методик по оцінюванню відповідності технологічних процесів, продукції, систем менеджменту, персоналу вимогам європейських чи гармонізованих національних стандартів відповідного спрямування; запровадження державного ринкового нагляду за дотриманням обов'язкових вимог відповідно з європейською моделлю безпечності харчових продуктів та кормів для тварин [12, с. 192–193].

Вихід аграрного сектора на нові продовольчі ринки був обтяжений ключовою умовою: продукція повинна відповідати нормативним вимогам до харчових продуктів, що були чинні в країнах-імпортерах, перш за все ЄС [13, статті: 25, 53, 59, 403, 407]. Ці положення зводилися до таких комплексних проблем:

1) розширення торговельних операцій між Україною та ЄС можливе за умови виробництва вітчизняними підприємствами продукції, яка за своїми параметрами буде повністю відповідати товарам, що продукуються з дотриманням нормативних вимог країн-членів Співтовариства;

2) Україна має забезпечити відповідність європейським вимогам власних санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ) у сфері сільського господарства та заходів щодо безпеки харчових продуктів і кормів. При їх дотриманні сертифікована акредитованими українськими органами сертифікації агрохарчова продукція вважатиметься такою, що відповідає вимогам ЄС;

3) Україна повинна була забезпечити відповідність своїх технічних регламентів та процедур директивам, регламентам і процедурам ЄС. Процедури проводяться акредитованими ООВ (органами оцінки відповідності). Кінцевим результатом їх проведення є гарантування того, що вироблена продукція (процеси, системи, персонал та ін.) відповідає встановленим ЄС вимогам і не потребує додаткових перевірок.

Підготовча робота по зближення національної системи технічного регулювання з базовою моделлю, що була запроваджена в країнах-членах ЄС, розпочалася ще в 2008 р. Про темпи роботи свідчить той факт, що у 2012 р. лише три птахофабрики, але на початок 2016 р. – вже 111 українських компаній (із 250 експортерів) вийшли на європейські та інші зарубіжні продовольчі ринки із

продукцією тваринного походження [12, с. 192–193], яка вимагає чіткого дотримання заходів безпеки в місцях її виробництва. Станом 06.01.22 до країн ЄС мають право експорту 380 виробників з України. Серед них 162 підприємств-виробників продукції для споживання людиною та 218 – підприємств-виробників нехарчової продукції [14].

Отже, перед законодавчими та регуляторними органами України наприкінці 2000-их рр. постала дуже складна задача щодо гармонізації власної системи технічного регулювання з європейською базовою моделлю. Практично повністю цю роботу завершили наприкінці 2010-их рр. і це свідчить про те, що у період, коли відбувалися перша і навіть друга аграрні кризи, агрохарчова система України ще використовувала пострадянську систему технічного регулювання. У результаті це створювало значні перешкоди для розширення експорту продукції АПК. Зокрема, продовольчі товари виготовлені на технічній базі, яка була сформована на умовах відповідності пострадянській системі регламентів і стандартів, при їх реалізації за кордон повинні проходити повторну перевірку на відповідність нормативним параметрам європейської системи технічного регулювання. Отже, пострадянська регуляторна система, яка базувалася на технічних засобах та інструментах акредитації планової економіки, була гальмом у торговельно-економічних відносинах України із ЄС. Її гальмівна роль поступово скорочувалася і звужувалася, однак лише в другій половині 2010-их рр. відбулося відчутне зменшення реального впливу на виробництво унаслідок відмови від радянського стандарту. Але аграрні кризи накладалися на незавершеність реформування національної регуляторної системи і лише підсилювали спади експорту.

Водночас формувалася сучасна система акредитації спеціалізованих лабораторій (випробувальних, калібрувальних, медичних), органів з сертифікації продукції, органів з сертифікації систем менеджменту, органів з сертифікації персоналу та органів з інспектування. Зазначимо, що з 2009 р. Національне агентство з акредитації України (НААУ) є асоційованим членом Європейської кооперації з акредитації (ЕА) та підписантом Двосторонньої Угоди про визнання (ЕА ВІА) за напрямками: продукція, процеси, системи, персонал. ЕА визнала, що всі напрямки діяльності НААУ відповідають встановленим в Європі нормативним вимогам в сфері акредитації.

Отже, НААУ провадить діяльність, визнану на рівні ЄС, а отже 27 країн визнають результати акредитації в Україні, як і свої власні. У результаті це забезпечило перехід на європейську модель регуляторної системи, яка гарантує безпечність та якість сільськогосподарської і харчової продукції. Отже, сертифікація продукції, процесів, персоналу, систем сертифікації національними органами з акредитації (НААУ) є еквівалентною акредитації у вищевказаних сферах, що надається національними органами з акредитації –підписантами Багатосторонньої Угоди про взаємне визнання (ІІАС МРА та ІАІ МІА) у більш ніж 80 країнах світу [15]. Оскільки вже понад 100 країн визнають результати акредитації в Україні як і свої власні, то імпорт ними вітчизняної продукції АПК не вимагає її повторної сертифікації.

Для проведення глибокого аналізу зрушень у зовнішньоекономічній діяльності проведемо агрегування експорту продукції АПК на три складові: сировина, оброблена, готова (які товарні групи відносяться до кожної з них, наведено у табл. 2) та за піковими роками, а також здійснимо необхідні порівняння. Водночас прогнозуючи експортну діяльність суб'єктів агробізнесу на перспективу обов'язково треба мати на увазі існуючі у цій сфері індикативні показники.

Зокрема, Експортною Стратегією аграрної продукції до 2026 року [16] передбачено забезпечити зміну співвідношення між сировиною, продуктами первинної переробки (обробленою) та готовою продукцією (С/О/Г) в загальному обсязі вивезеної продукції сільського господарства, харчової та переробної продукції з 55/11/34 (2018 р. – на його статистичній базі розроблялася Стратегія) на більш прогресивну – 39/21/40 на кінець 2026 р., тобто, домінування сировинної змінити на обробно-готову.

Але вже в 2019 р. структура експорту мала пропорцію 55,9/8,2/35,9, або погіршилася унаслідок скорочення часток обробленої та готової (О/Г) продукції: з 51,2 % до 44,1 % (зменшення на 7,1 в.п.). Збільшення експорту продукції АПК у 2021 р., порівняно з 2019 р., на чверть сприяло певному посиленню різноспрямованих трендів: зменшенню частки обробленої продукції на 1,2 в.п. (з 8,2 % до 7 %) та зростанню – готової на 3,2 в.п. (з 35,9 % до 39,1 %), що, у кінцевому рахунку, спричинило їх загальне (О/Г) збільшення на 2 в.п. (до 46,1 %) і, відповідно, зниження частки продукції первинного виробництва (С) до 53,9 %.

Наведені зміни у пропорціях свідчать, що унаслідок дії низки внутрішніх факторів, склад і комбінації та вплив яких постійно змінюються, у продуктових сегментах формуються не лише різношвидкісні, але й різноспрямовані тренди. Водночас, існують такі чинники зовнішнього середовища, роль і вплив яких взагалі не піддаються прогнозуванню, тобто має місце підвищена екзотурбулентність.

Розглянемо детальніше індикативні намітки Експортної Стратегії та порівняємо із практичними досягненнями, а саме: експорт аграрної продукції за 2026 р. має становити біля 21,8 млрд дол. США, а приріст експорту – 3,2 млрд дол. (у 2018 р. – 18,6 млрд дол.). За 2019 р. експорт продукції АПК становив 22,1 млрд дол., за 2020 р. – 22,2 млрд дол., за 2021 р. – 27,7 млрд дол., тобто в останні три роки перевищили запланований на кінець періоду реалізації Стратегії рубіж на 0,3 млрд дол., 0,4 млрд дол. та 5,9 млрд дол. США; співвідношення між сировиною, обробленою і готовою продукцією за 2026 р. (39/21/40) повинне становити відповідно 8,5/4,6/8,7 млрд дол. США; у 2018 р. співвідношення між вказаними складовими становило 55/11/34, а у вартісному обчисленні відповідно 10,2/2,1/6,3 млрд дол. У 2019 р. структура експорту ускладнилася і становила таку пропорцію 55,9/8,2/35,9, а за вартісними показниками відповідно 12,3/1,8/8,0 млрд дол. У 2021 р. дещо покращилася – 53,9/7,0/39,1, а по вартості – 14,9/2,0/10,8 млрд дол. США.

Отже, до кінця 2026 р. для зміни співвідношення теоретично необхідно забезпечити зменшення за складовими сировини і готової продукції та приріст обробленої (різницю між показниками за 2021 р. і 2026 р.), що становитиме відповідно -6,4/2,6/-2,1 млрд дол.

Табл. 2. Динаміка і структура експорту продукції АПК України у кризові роки та роки підйому*,

	2007, довідка	2008 - пік		2009 - криза		2019 - пік		2021 - пік		Тренди по етапах:		
	тис. дол. США	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	2019 до 2008= %	2021 до 2019 =%	2021 - 2008= вп
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Динаміка експорту продукції АПК (від обсягу експорту товарів за товарними групами 01-97)												
Експорт товарів, усього	49248063,6	66954429,8	х	39702883,3	х	50060335,5	х	68072328,8	х	74,8	136,0	х
З нього продукції АПК	6247718,1	10724694,0	100	9514936,9	100	22146005,8	100	27708932,3	100	206,5	125,1	0,0
%	12,7	16,0	-	24,0	-	44,2	-	40,7	-	-	-	-
2. Структура експорту продукції АПК за товарними групами (товарні групи 01-24)												
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	747156,0	783404,3	7,3	595966,8	6,3	1277230,7	5,8	1345194,8	4,9	163,0	105,3	-2,4
01 живі тварини	3688,4	6540,0	0,06	9571,3	0,1	62547,7	0,28	40878,5	0,1	95,6	65,3	0,04
02 м'ясо та їстівні субпродукти	105170,8	74824,6	0,7	79142,0	0,83	711918,9	3,2	845553,4	3,1	951,4	118,8	2,4
03 риба і ракоподібні	5677,7	3673,4	0,04	25175,6	0,26	33637,5	0,15	57194,7	0,2	915,5	170,0	0,16
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	622660,0	690274,7	6,4	476446,3	5,0	454068,2	2,1	378473,9	1,4	65,8	83,3	-5,0
05 інші продукти тваринного походження	9958,9	8091,6	0,1	5631,6	0,06	15058,3	0,07	23094,4	0,1	186,1	153,4	0,0
II. Продукти рослинного походження	1726382,5	5577382,0	52,0	5034894,2	52,9	12914913,2	58,3	15538028,4	56,0	231,5	120,3	4,0
06 живі дерева та інші рослини	2179,4	2134,8	0,02	1599,1	0,02	6479,7	0,03	8142,6	0,03	303,5	125,7	0,01
07 овочі	70691,8	81936,2	0,8	159399,8	1,7	184515,0	0,8	196607,0	0,7	225,2	106,5	-0,1
08 їстівні плоди та горіхи	141484,1	171973,0	1,6	176532,2	1,9	260145,9	1,2	368197,5	1,3	151,3	141,5	-0,3
09 кава, чай	4849,6	7137,3	0,07	7352,0	0,08	11709,0	0,05	15900,9	0,07	164,0	135,8	0,0
10 зернові культури	763729,4	3703795,9	34,5	3556197,7	37,4	9633593,1	43,5	12343845,1	44,5	260,1	128,1	10,0
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	73735,3	180264,5	1,7	89701,5	0,9	202129,7	0,9	148284,1	0,5	112,1	73,4	-1,2
12 насіння і плоди олійних рослин	666821,7	1426243,6	13,3	1040363,6	10,9	2563286,6	11,6	2435156,5	8,8	179,7	95,0	-4,5
13 шелак природний	343,8	404,8	0,0	745,0	0,01	818,5	0,00	3606,9	0,02	202,2	440,7	0,02
14 рослинні матеріали для виготовлення	2547,3	3492,1	0,03	3003,1	0,03	52235,6	0,24	18286,7	0,08	1495,8	35,0	0,05

1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
III.15 Жири та олії тварин. або рослинного походження	1717955,8	1945745,6	18,2	1796023,8	18,9	4732755,6	21,4	7037234,2	25,4	243,1	148,7	7,2
IV. Готові харчові продукти	2056223,8	2518162,1	23,5	2088052,1	21,9	3221106,5	14,5	3788474,9	13,7	127,9	117,5	-9,8
16 продукти з м'яса, риби	34848,2	40013,6	0,5	37984,8	0,4	22842,6	0,1	28873,7	0,1	57,1	126,4	-0,4
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	155669,2	164352,9	1,5	165184,6	1,7	254389,3	1,1	246532,8	0,9	154,8	96,9	-0,6
18 какао та продукти з нього	351647,6	503124,0	4,7	448559,9	4,7	204586,3	0,9	224012,2	0,8	40,7	109,5	-3,9
19 готові продукти із зерна	166639,2	245828,9	2,3	204966,5	2,2	269375,2	1,2	414598,7	1,5	109,6	153,9	-0,8
20 продукти переробки овочів	250480,6	194481,1	1,8	148253,1	1,6	191900,4	0,9	200567,8	0,7	98,7	104,5	-1,1
21 різні харчові продукти	75912,4	102760,5	1,0	88410,8	0,9	142716,3	0,6	177288,9	0,6	138,9	124,2	-0,4
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	518757,8	560014,6	5,2	458628,6	4,8	210840,1	1,0	310449,2	1,1	37,6	147,2	-4,1
23 залишки і відходи харчової промисловості	338613,7	484955,0	4,5	322097,5	3,4	1486850,1	6,7	1733138,6	6,3	306,6	116,6	1,8
24 тютюн і промислові заміни тютюну	163654,9	222631,6	2,0	213966,3	2,2	437606,2	2,0	453013,0	1,7	196,6	103,5	-0,3
3. Структура експорту продукції АПК за рівнем обробки (продукція первинна, оброблена, готова)												
обсяги експорту продукції АПК, усього. З неї:	6247718,1	10724694,0	100	9514936,9	100	22146005,8	100	27708932,3	100	206,5	125,1	0,0
I. Продукція первинного виробництва (товарні групи 01+03+05+06+10+12+13+14)	2071959,2	5054376,0	47,1	4642287,2	48,8	12367657,0	55,9	14930206,4	53,9	244,7	120,7	6,8
Продукція оброблена та готова (II+III), усього, у т.ч.:	4175758,9	5670318,0	52,9	4872649,7	51,2	9778348,8	44,1	12778725,9	46,1	171,9	130,7	-6,8
- II. Оброблена продукція (т/г 02+04+07+08+09+11)	401609,3	1206410,3	11,3	988573,8	10,4	1824486,7	8,2	1953016,8	7,0	151,2	107,0	-4,3
- III. Готова продукція (товарні групи 15-24)	3774149,6	4463907,7	41,6	3884075,9	40,8	7953862,1	35,9	10825709,1	39,1	178,2	136,1	-2,5

*Складено і розраховано за: Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2001-2021 рр. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.htm.

За 2019 р. експорт продукції АПК за рівнем обробки підраховано наступним чином (аналогічно зроблено і по інших роках):

I. Продукція ПЕРВИННА (первинного виробництва сировина) (товарні групи 01+03+05+06+10+12+13+14) = 62547,7+33637,5+15058,3+6479,7+9633593,1+2563286,6+818,5+52235,6 = 12367657,0 тис. дол. США;

II. ОБРОБЛЕНА продукція (товарні групи 02+04+07+08+09+11) = 711918,9+454068,2+184515,0+260145,9+11709,0+202129,7 = 1824486,7 тис. дол. США.

III. ГОТОВА продукція (товарні групи 15+16+17+18+19+20+21+22+23+24 = 15-24) = 4732755,6+3221106,5 = 7953862,1 тис. дол. США;

Співвідношення I:II:III (Первинна: Оброблена: Готова) = 12367657 : 1824487 : 7953862 = 6,778 : 1,0 : 4,359 = 6,78 : 1,0 : 4,36; або 100 = 55,85 : 8,24

Знак «мінус» біля сировини і готової продукції (С/Г) означає, що експорт сільськогосподарської та харчової продукції може бути зменшений, хоча це і не обов'язково, за рахунок того, що значна її частина буде спрямована на первинну обробку, глибоку переробку або ж спочатку для виробництва необхідної сировини (молока, худоби різних видів та птиці свійської усіх видів, яєць, риби й інших водних біоресурсів), а потім з них забезпечити збільшення частки і вартості обробленої продукції тваринного і рослинного походження з метою підвищення доданої вартості та її подальшого просування на зовнішні ринки. Однак більш прийнятним вбачається компенсаційний варіант, який передбачає нарощування обробленої продукції, за рахунок готової (2,6/-2,1 млрд дол. США), тобто їх збалансування, що сприятиме зменшенню обсягів сировини, яка становитиме -5,9/0/0 млрд дол. США. Але це теоретично.

Отже, можна стверджувати, що досягненню глобального піку в експорті продукції АПК України передували три локальні піки, дві кризи та однорічна стагнація. Для подальшого дослідження важливо оцінити, по яких товарних групах відбувалося реальне зменшення/збільшення експорту продукції АПК у ті періоди часу, коли відбувалася зміна/злам трендів, тобто пік/криза та криза/пік. У цьому відношенні найбільш показовими є початковий і кінцевий роки періоду, в якому проводилися дослідження. Аналіз показав, що у кожній складовій (С/О/Г) присутні свої лідери, які відчутно дистанціюються від решти товарних груп, зокрема: С) первинна продукція: 10 зернові культури та 12 насіння і плоди олійних рослин; О) оброблена продукція: 02 м'ясо та їстівні субпродукти; Г) готова продукція: III.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження і IV (з 16 по 24) Готові харчові продукти. Оскільки продукція під кодом III та IV (товарні групи з 15 по 24) відносяться до готових продуктів, то немає сенсу серед них виявляти лідерів – вони разом повинні сприяти підвищенню рівня технологічності співвідношення базових складових С/О/Г. Але унаслідок випереджального тренда сировини з 2008 р. вказані складові (О+Г) становили 52,9 % експорту продукції АПК, у 2021 р. – лише 46,1 % (табл. 2).

За початок нашого дослідження прийнято перший локальний пік експорту продукції АПК 2008 р., коли було перетнуто психологічну межу – 10 млрд дол. США (10,7 млрд дол.), а приріст порівняно з попереднім роком становив 1,7 рази (171,6 %). Ключову роль тут відіграло нарощування експорту аграрної сировини – майже вп'ятеро більше (по вартості) зернових культур та понад удвічі насіння і плодів олійних рослин. Вказані товарні групи, що входять до складової первинної продукції, забезпечили біля 48 % експорту продукції АПК, хоча у попередньому році їх частка була удвічі меншою (23 %) і це при тому, що було реалізовано продуктів на суму лише 6,2 млрд дол. США. Суттєвий приріст експорту агропродукції, серед іншого, був обумовлений такими обставинами: в травні 2008 р. Україна набула повноправного членства в СОТ і це відкрило широкі можливості для розвитку українського бізнесу на основі поліпшення регуляторного середовища, спрощення зовнішньоекономічних торговельних процедур, доступу до іноземних ринків товарів та послуг, вирівнювання правил гри для малого та великого бізнесу, спрощення процедур сертифікації та

стандартизації [17] та ін.; суттєвий в 1,8 рази приріст виробництва зернових культур (до 52,3 млн т), порівняно з попереднім роком, та у півтора рази соняшнику (до 6,5 млн т) [18, с. 157], що і дозволило зробити відчутне нарощування їх експорту, а також збільшити поставки на зовнішній ринок олій і жирів, готових продуктів із зерна, тютюну, какао та продуктів з нього, залишків і відходів харчової промисловості та ін.; лише окремі товарні групи з незначними обсягами експорту не змогли подолати власний низхідний тренд: сировина тваринного походження (02 м'ясо та їстівні субпродукти, 03 риба і ракоподібні, 05 інші продукти тваринного походження) та сировина рослинного походження (06 живі дерева та інші рослини, 20 продукти переробки овочів). Обсяг їх експорту у 2007 р. становив 373,5 млн дол. США (6 %), у 2008 р. – лише 283,2 млн дол. США (2,6 %). Отже, зазначена група продуктів не справила помітного впливу на гальмування динаміки приросту експорту агропродукції.

Що стосується зниження обсягів продажу агропродукції за кордон у 2009 р. – році першої експортної кризи (88,7 %, порівняно з 2008 р.), то вона була зумовлена, головним чином, першою в Україні у посттрансформаційний період аграрною кризою. Унаслідок цього виробництво валової продукції сільського господарства в 2009 р. зменшилося на 7,5 %, порівняно з попереднім роком, а продукції харчової індустрії було реалізовано на 6% менше (табл. 1). Скорочення експорту агропродукції відбулося по 18 товарних позиціях із 24, по яких проводяться підрахунки.

Другий локальний пік експорту агропродукції відбувся через три роки після першого – у 2012 р.: приріст обсягів зовнішньої торгівлі, порівняно з попереднім роком, становив 1,4 рази, а стосовно попереднього пікового 2008 р. – 1,67 рази. У зв'язку з високим урожаєм 2012 р. (зернових – 46,2 млн т, соняшнику – 8,4 млн т) та значними перехідними залишками 2011 р. (урожай зернових становив 56,7 млн т, соняшнику – 8,7 млн т) [19, с. 312], обсяги реалізації були рекордними з початку 2000-их років – 27,1 млн. т зерна на суму 7,0 млрд. дол. США (у 1,9 раза більше минулорічного експорту). Також відбулося збільшення експорту насіння і плодів олійних рослин на 22,2% (до 1,75 млрд. дол. США). У результаті частка експорту агропродукції у загальному обсязі експорту товарів зросла до 26 %, порівняно з 18,4 % у 2011 р. Із загального обсягу аграрного експорту на країни-члени ЄС прийшлося 28,2 % (5 млрд. дол. США) і на російську федерацію – 11,2 % (2 млрд. дол. США). Це був перший і останній рік їх обопільної максимальної участі в якості імпортерів товарів з України. Після цього РФ почала свідомо створювати різні бар'єри і перешкоди та гальмувати імпорт товарів, а особливо аграрної продукції, з України.

Друга криза в експорті агропродукції настигла 2015 р. – тобто через п'ять років після першої. Зниження експорту, порівняно з попереднім роком, становило 12,6 %, але щодо першої кризи – мало місце зростання обсягів реалізації на зовнішніх ринках у півтора рази (153 %). Під негативним впливом другої аграрної кризи виробництво валової продукції сільського господарства в цей період зменшилося на 4,8 %, порівняно з попереднім роком, а продукції харчової індустрії реалізовано було на 10,9% менше (табл. 1). Зміна з кінця

2012 р. зовнішньоекономічної та торговельної політики РФ стосовно України супроводжувалась наростанням тренду згортання експорту вітчизняної продукції АПК. Скорочення аграрного експорту відбулося по основним товарним групам, але оскільки експорт товарів скоротився до 55,4 %, порівняно з попереднім роком, то частка експорту продукції АПК у загальному обсязі реалізації товарів на зовнішніх ринках зросла до 38,2 %. Приріст експорту спостерігався лише по шести товарних групах, зокрема: 01 живі тварини, 05 інші продукти тваринного походження, 06 живі дерева та інші рослини, 08 їстівні плоди та горіхи, 17 цукор і кондитерські вироби з цукру, 24 тютюн і промислові заміники тютюну. Але ці товарні групи в сукупності охоплювали лише 5 % (723 млн дол. США) експорту продукції АПК і тому не могли подолати спадну тенденцію по результатах року.

Динаміка зовнішньоторговельного балансу підтверджує відсутність стійких тенденцій у сфері зовнішньоторговельної діяльності України. З 2005 по 2012 рр. товарообіг агропродукції зріс у 3,5 раза, то у 2015 р. він скоротився у 1,4 раза до 2012 р., у 2018 р. зріс у 1,3 раза до 2015 р. [20, с. 8].

Третій локальний пік в експорті агропродукції відбувся через шість років після другого, у 2019 р.: порівняно з попереднім роком, приріст зовнішньої торгівлі продуктами АПК становив 119 %, стосовно другого локального піку – 123,8 %, а відносно першого – 206,5 %. У 2019 р. майже 59% валютної виручки від експорту агропродовольчих товарів забезпечили кукурудза (23,4 %), олія соняшникова (19,1 %) та пшениця (16,4 %). Частка ж більшості товарів не перевищила 5 %, за винятком лише насіння ріпаку (5,7 %) та соєвих бобів (5,2 %) [20, с. 9].

Імпорт аграрної продукції становив 6,2 млрд дол. США, що на 13,2 % більше попереднього року. У 2019 р. сальдо торгівлі було позитивне і становило плюс 9,47 млрд дол. США, що на 2,3 млрд дол. США більше, ніж у 2018 р. (7,12 млрд дол. США). Це свідчить про поступове розширення не тільки географії експорту, але й обсягів зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. До того ж роль РФ постійно звужувалася і на неї прийшлося менше 0,4% аграрного експорту (64 млн дол. США), а ЄС, навпаки, постійно розширювалася і становила третину (майже 7,5 млрд. дол. США). Вагомий приріст аграрного експорту, порівняно з попереднім роком, здійснили дві товарні групи: 10 зернові культури – 133% та 12 насіння і плоди олійних рослин – 131,2 %. Решта ключових товарних груп забезпечили приріст експорту продукції АПК лише на 5–10 %.

Зазначимо, що серед продукції рослинного походження найбільший попит у світі мають зернові. У 2019 р. обсяги експорту зернових культур порівняно з 2018 р. (42,0 млн т) збільшилися на 35,0 % до 56,7 млн т. Сума виручки становить більше 9,6 млрд дол. США проти 7,2 млрд дол. США у 2018 р. Частка вартісного обсягу експортованих зернових культур у структурі вітчизняної агропродовольчої продукції у 2019 р. зросла до 43,2 % проти 38,5 % у 2018 р. [20, с. 14].

Перехід від третього локального піку в експорті агропродукції до глобального відбувся всього лише за один 2020 р., на який прийшлася стагнація. Із п'яти ключових товарних груп у трьох (продукція первинна та оброблена), які становили більше 53 % експорту продукції АПК, відбулося зменшення обсягів зовнішньої торгівлі продуктами аграрного сектора, зокрема: за товарною групою 02 – 91,6 %, за т/г 10 – 97,7 %, за т/г 12 – 71,9 %, порівняно з попереднім роком. Загалом же приріст експорту агропродукції за рік становив лише 0,15 % (до 22,18 млрд дол. США) і це вказує на те, що лише окремі товарні групи відзначилися висхідним трендом, а саме: III.15 – 121,4 % (з 4,73 млрд до 5,75 млрд дол. США), IV (з 16 по 24) – 104,3 % (3,36 млрд дол. США). Вартість експорту насіння та плодів олійних культур склала лише 1,8 млрд дол. США і це на 29 % менше, ніж у попередньому році. На 11,2 % зменшився експорт агропродукції до ЄС (до 6,64 млрд дол. США).

У фізичному вимірі кукурудзи за 2020 р. було реалізовано за кордон понад 27,9 млн т, пшениці – 18,1 млн т. Експорт соняшникової олії з України вдруге поспіль сягнув рекордного показника – 6,9 млн т, тим самим на 12 % перевершивши рекорд року попереднього – 6,1 млн т. Виручка від продажу соняшникової олії становила 5,3 млрд дол. США, що на 24 % більше, ніж у 2019 р. Обсяги поставок насіння та плодів олійних культур на зовнішні ринки знизилися на 36 % – до 4,4 млн т. Реалізація на зовнішніх ринках ріпаку після рекордної для України позначки у 3,2 млн т у 2019 р. скоротилася торік до 2,4 млн т. Більш як наполовину знизився і продаж за кордон соєвих бобів – до 1,8 млн т [21]. За таких обставин відбулася певна перестановка товарних груп щодо лідерства за темпами приросту експорту агропродукції.

Минулий 2021 р. визначився як глобальний пік експорту агропродукції та був найбільш ефективним як щодо приросту загалом, так і за окремими товарними групами. Зокрема, зважаючи на те, що загальні показники за 2019 і 2020 рр. практично однозначні, то у ряді випадків доцільно порівняння проводити з даними локальних піків. У цьому відношенні приріст експорту агропродукції до третього локального піку 2019 р. становив 125,1 %, до другого 2012 р. – 155 %, до першого 2008 р. – у 2,6 рази більше. Отже, за 12 років такий потужний приріст обсягів реалізації агропродукції на зовнішніх ринках, на нашу думку, був забезпечений за такими напрямками: по-перше, більш як 4-кратним перевищенням темпів приросту обсягів зовнішньої торгівлі по т/г 02 м'ясо та їстівні субпродукти над темпами збільшення експорту всієї агропродукції; по-друге, в 1,29–1,4 рази більшим зростанням темпів експорту по т/г 10 зернові культури і коду III.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження, порівняно з експортом продукції АПК; по-третє, значним перевищенням частки експорту агропродукції по т/г 10 і 15 над рештою 22 товарними групами – вони разом акумулювали 70 % (44,6 % і 25,4 %) обсягів зовнішньої торгівлі продукцією АПК (у 2008 р. більше 52 % – 34,5 % та 18,1 %); по-четверте, відчутний прорив було зафіксовано і по т/г 02 м'ясо та їстівні субпродукти – частка експорту зросла з 0,7 % до 3 % за 2008–2021 рр.; по-п'яте, відчутним

підвищенням цін на більшість т/г агропродукції. Проаналізуємо складові такого вагомого і успішного просування по основних експортних позиціях.

У 2021 р. був оновлений абсолютний рекорд за обсягами експорту м'яса птиці – 459 тис. т, вартість його реалізації зросла на 29 %, досягнувши 716 млн дол. США, але ціна продажу піднялася на 21,2 %. Загалом Україні вдалося збільшити виторг від експорту м'яса та субпродуктів на 30 % – до 846 млн дол. Крім цього фіксувалося і нарощування в сегменті замороженої яловичини. Минулого року тривала диверсифікація збуту м'яса та субпродуктів власного виробництва. Нині вона експортується до країн Близького Сходу, інших частин Азії, Євросоюзу, до країн СНД та Африки. При цьому частка країн ЄС у вартісному виразі склала 24 %.

Рейтинг імпортерів вітчизняної м'ясопродукції у 2020–2021 рр. очолювала Саудівська Аравія, яка закуповує в Україні виключно м'ясо птиці. Перші закупівлі вона зробила у 2015 р., а вже у 2020 р. експорт сягнув 83 тис. т на суму 136 млн дол. США. Минулого року Саудівська Аравія закупила 101 тис. т м'ясопродукції на суму 190 млн дол., збільшивши свою частку в нашому експорті до 22,5 %.

Друге місце утримують Нідерланди із обсягами закупівель українського м'яса близько 58 тис. т на суму 136 млн дол. Значними є також частки: Китаю – 7,2 %, ОАЕ – 4,7 %, Словаччини – 4,7 %, Азербайджану – 3,9 %, Білорусі – 3,6 % та Казахстану – 3,5 %. Загалом ці країни принесли 2/3 доходів від продажів Україною м'яса на глобальному ринку.

Основним постачальником курятини на зовнішні ринки є Миронівський хлібокомбінат. Агрохолдинг МХП у 4 кв. 2021 р. збільшив обсяги виробництва м'яса птиці на 7 % – до 202,66 тис. т (4 кв. 2020 р. – 189,69 тис. т) за рахунок зниження частки виробництва дрібної птиці з 3 кв. 2021 р. [22].

У групі жирів та олій визначальним товаром для експортних ринків залишається соняшникова олія власного виробництва. У 2021 р. її експорт з України становив 5,1 млн т, що на 26 % менше за рекордний обсяг 2020 р. у 6,9 млн т. Доходи від її продажу склали 6,4 млрд дол. США і це на 21 % більше, ніж у попередній рік. Це пояснюється значним підвищенням цін на соняшкову олію – в середньому на 60 %. Крім того, зменшення обсягів експортних поставок фіксувалось по соєвій олії – 241 тис. т, але по ріпаковій олії відбулось зростання до 166 тис. т.

Найбільший попит на українську олію традиційно спостерігався з боку Індії – 27,4 %. Значні частки зарубіжних поставок цього виду агропродукції до Китаю з часткою 14 % та Нідерландів – 10,8 %. Решта важливих країн-імпортерів вітчизняної олії помітно їм поступилися: Іспанія – 6,7 %, Польща – 5,6 %, Італія – 4,7 %, Ірак – 4,5 %. Сукупно ці країни акумулюють близько 74 % вартісних поставок української олії на зовнішні ринки [23].

За підсумками 2021 р. експорт зерна з України склав 51,2 млн т на суму 12,5 млрд дол. США, що практично збігається з відвантаженнями у 2020 р. в натуральному вираженні, але на 31 % перевищує в грошовому. Збільшенню виручки від експорту зерна сприяв підвищувальний тренд в динаміці цін на

основні зернові культури в Україні. Так, середні експортні ціни пропозиції на пшеницю 12,5 % на майданчику FOB (порт відвантаження) на кінець грудня 2021 р. в порівнянні з початком січня 2021 р. зросли на 25 %, на ячмінь – на 34 % і кукурудзу – на 17 %.

Щодо обсягів поставок, то експорт пшениці в 2021 р. склав 20,1 млн т, перевищивши показник роком раніше на 11 %. Так, найбільший приріст в імпорті української зернової характерний для Туреччини (1,8 млн т, +76 % до підсумку 2020 р.), а найбільше скорочення – для Бангладеш (849,4 тис. т, -44 % до 2020 р.).

Експорт ячменю за підсумками 2021 р. склав 5,7 млн т, що на 12% перевершує відвантаження роком раніше. Найбільший приріст поставок зернової, так само як і пшениці, припадає на Туреччину, яка збільшила закупівлі культури в порівнянні з 2020 р. в 11,4 рази – з 81 тис. до 926,4 тис. т. А найбільше скорочення відвантажень характерно в напрямку Саудівської Аравії, яка закупила 372,8 тис. т проти 774,9 роком раніше (-52 %).

Поставки кукурудзи з України на зовнішній ринок за звітний період у порівнянні з 2020 р. скоротилися на 12 % – з 28 млн до 24,7 млн т. При цьому найбільше зниження закупівель цієї культури спостерігалось з боку Республіки Корея (437,4 тис.т, -67 % до 2020 р.), а збільшення – з боку Ірану, (1,7 млн т, +37 % до 2020 р.) [24].

Вартість експорту насіння та плодів олійних культур з України за 2021 р. склала 2,4 млрд дол. США. Це на 33 % більше, ніж 2020 р. Обсяги поставок продукції цієї групи на зовнішні ринки знизилися на 11 % – до 3,9 млн т. Експорт ріпаку у кількісному виразі збільшився із 2,4 млн т у 2020 р. до 2,7 млн т у 2021 р. А закордонні продажі соєвих бобів знову знизилися на 0,7 млн т – до показника в 1,1 млн т. Основними покупцями олійних культур та олії у 2021 р., як і раніше, є країни Азії та Європи.

Характерною рисою 2021 р. стало закріплення позицій Європейського Союзу серед ринків збуту плодів і насіння вітчизняних олійних культур. Торік країни цього регіону закупили понад 2/3 від вартісних обсягів поставок всіх олійних культур з України. Лідируючу позицію серед імпортерів українських олійних культур четвертий рік поспіль утримує Німеччина, яка закупила майже чверть (23,9 %) експорту цього виду агропродукції. Друге місце із часткою у 9,5 % виборола Бельгія, витіснивши з нього Туреччину, яка опустилася на п'яте місце – 7,7 %. На одну сходинку піднялись Нідерланди з часткою 8,1 %, які розділили третє місце з Пакистаном – 8,1 %, який рік тому не входив до цього рейтингу. За ними йдуть Франція з часткою 6,9 %, Велика Британія – 6,7 %, Білорусь – 6,2 %. Сумарно ці вісім країн забезпечили Україні понад 77 % експортних доходів від закордонних поставок олійних.

Нагадаємо, що за індикативними намітками до 2030 р. Україна наростить урожай і виробництво основних видів сільськогосподарської сировини, що дозволить країні закріпити статус виробника та експортера зернових, олійних культур та соняшникової олії, але при цьому скорочення очікується у виробництві цукру, молока та яловичини [23].

У найбільш суперечливій ситуації, враховуючи загалом висхідний тренд за 2008–2021 рр. та чітку орієнтацію на зростання продукції глибокої переробки, опинився експорт готових харчових продуктів. Вкажемо на реперні роки їх експорту: 2008 р. – 2,52 млрд дол., 2012 р. – 3,49 млрд дол., 2015 р. – 2,47 млрд дол., 2021 р. – 3,79 млрд дол. США. Отже, показник експорту готових продуктів першого локального піку практично відповідає значенню другої експортної кризи, а досягнення другого локального піку були вперше перевершені лише в рік глобального піку. Порівняно з 2020 р. приріст експорту готових продуктів становив 12,7 %, але при порівнянні років крайніх, першого локального з глобальним, піків – у півтора рази. Водночас, оскільки названі темпи приросту становили менше 0,6 порівняно із зростанням обсягів зовнішньої торгівлі усією продукцією АПК (прийнято за 1), то в експорті продукції АПК частка готових харчових продуктів зменшилася в 1,7 рази – з 23,5 % до 13,7 %. У зв'язку вищевикладеним доцільно провести аналіз за період 2008–2021 рр. у розрізі товарних груп.

Аналіз показав, що практично на дуже низькому старті перебуває т/г 20 продукти переробки овочів. Але чітко демонструють спадний тренд такі т/г: 16 продукти з м'яса, риби, 18 какао та продукти з нього, 22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет. За результатами експорту за 2008 р. ці чотири т/г серед готових продуктів мали частку 51% (1297 млн дол. США), у 2021 р. – лише 20% (764 млн дол. США) і тому поступово їх вплив на обмеження та гальмування обігу готової продукції загалом звужувався. Водночас активно розвивався експорт харчової продукції за такими товарними групами: 17 цукор та кондитерські вироби з цукру (приріст склав 150 %), 19 готові продукти із зерна (169 %), 21 різні харчові продукти (172 %), 23 залишки і відходи харчової промисловості (357 %), 24 тютюн і промислові замінники тютюну (203%). Відчутну роль у прирості експорту готових харчових продуктів відіграло підвищення цін, порівняно з попереднім роком, наприклад: цукор білий – 135,9 %, кондитерські вироби з цукру – 118,7 %, гранули із зерна зернових культур – 122,8 %, борошняні кондитерські вироби – 122,9 % [3, с. 31–32] та ін.

Зазначимо, що підвищення цін на продукцію АПК було відчутним і якраз цей чинник відіграв важливу роль у досягненні високої результативності експортної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. Для здійснення об'єктивної оцінки ролі цінового чинника у результатах зовнішньоекономічної діяльності відберемо найбільш значущі товарні групи і визначимо їх усереднений (сукупний) індекс цін експорту продукції АПК. До них відносяться наступні товарні групи: 02 м'ясо та їстівні субпродукти – індекс середніх цін експорту у 2021 р. до попереднього року становив 125,1 %, а частка експорту цієї т/г в усьому обсязі експорту продукції АПК склала 3,1 %; 08 їстівні плоди та горіхи – 133,9 % і 1,3 %; 10 зернові культури – 132,1 % і 44,5 %; 12 насіння і плоди олійних рослин – 149,8 % і 8,8 %; 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження – 161,4 % і 25,4 %; 19 готові продукти із зерна 121,5 % і 1,5 %; 23 залишки і відходи харчової промисловості – 140,3 і 6,3 % [3, с. 58–59; табл. 2].

Після проведення відповідних розрахунків* отримали наступний результат: майже 91 % експорту продукції АПК мали середній індекс цін до попереднього 2020 р. на рівні 142,3 %. За 2020 р. середній індекс цін по вказаних т/г становив 108,7 % (86,8 %). Отже, фізичні обсяги експорту продукції АПК у 2021 р. були дещо нижчими, ніж у 2020 р., і в цінах попереднього року становили орієнтовно 19,5 млрд дол. США. Водночас при середньому індексі цін на рівні 108,7 % (тобто, якщо б зростання цін відбулося на рівні попереднього року) обсяги експорту продукції АПК становили б орієнтовно 21,2 млрд дол., тобто менше на 1 млрд дол., ніж у рік стагнації. Щодо експорту 2019 р., то середній індекс цін 96,9 %, фізичні обсяги продукції становили б 23,0 млрд дол., тобто на 0,7 млрд дол. більше, але це теоретично. Отже, ціновий чинник відіграв ключову роль у забезпеченні відчутного «ривку» зовнішньої торгівлі продукцією АПК.

Разом з тим, оскільки частка експорту первинної продукції не тільки перевищувала готову продукцію у 2008 р. (відповідно 47,1 % та 41,6 %), але й помітно перевищувала в 2008–2021 рр. темпи збільшення (відповідно утричі і в 2,4 рази), хоча середній індекс цін у 2021 р. був значно нижчим (відповідно 134,9 % та 148,7 %), однак під впливом цих змін частка експорту сировини помітно відірвалася від експорту готових продуктів (відповідно 53,9 % та 39,1 %). При цьому частка обробленої продукції зменшилася з 11,3 % до 7 %.

Отже, експортна діяльність суб'єктів АПК у 2021 р. характеризувалася відчутним нарощуванням обсягів торгівлі аграрною продукцією. Але події нинішнього року і, перш за все, російсько-українська війна, яка продовжується дев'ятий місяць, внесли і продовжують вносити глибокі та довгострокові зміни у зовнішньоекономічні відносини, а особливо в створення додаткових перешкод для вирощування та збирання врожаю і торгівлі продукцією АПК. Їх можна звести до таких основних положень:

більше 30 % сільськогосподарських полів не будуть використовуватися для посіву пшениці, ячменю, соняшнику та кукурудзи. Безперервні військові дії можуть викликати глобальну продовольчу катастрофу, оскільки 36 з 55 країн із продовольчою кризою залежали від України і російського експорту [25];

площі посівів станом на 14.06.22 р. склали 13,3 млн га, що на 3,6 млн га менше, ніж минулого року (16,9 млн га) – це 78 % посівних площ від мирного часу. Зокрема, площі цукрового буряка зменшились з 225 тис. га до 181 тис. га, сої – з 1,28 млн га до 1,215 млн га, ярого ячменю – з 1,3 млн га до 951 тис. га, кукурудзи – з 5,4 млн га до 3,2 млн га, соняшника – з 6,5 млн га до 3,2 млн га. Це найважча посівна за тридцять років незалежності – аграрії зіткнулись з нестачею палива, обстрілами, мінуванням території, проблемами з логістикою та ін. [26];

станом на 27.10.22 зернові та зернобобові культури обмолочені на 7,7 млн га (70% запланованих площ), зібрано 30,9 млн т зерна (врожайність 39,9 ц/га). Кукурудза на зерно обмолочена на 832 тис. га (20 %), намолочено 4,5 млн т (врожайність 53,7 ц/га). Соняшнику зібрано на 3,7 млн га (80%), намолочено 8,2 млн т насіння (врожайність 21,9 ц/га). Сої зібрано на площі 1,1 млн га (72 %), намолочено 2,6 млн т (врожайність 23,6 ц/га) [27];

обсяги експорту агропродукції зерновим коридором разом становили 9,0 млн т, з них: кукурудза 3,9 млн т, пшениця 2,67 млн т, соняшнику 0,17 млн т, олії 0,6 млн т й ін. З українських портів за цей час вийшло 399 суден, які направились у 38 країн світу, переважно африканські, азійські та європейські (моніторинг з 01.08.22 по 27.10.22) [28]. Це дозволило відвернути продовольчу кризу від порядку 100 млн жителів планети.

За експертними оцінками, загальний збір зернових і олійних культур у 2022 р. становитиме орієнтовно 65–67 млн т, з них біля 50 млн т зерна. Валовий збір зернових і зернобобових культур у 2021 р. склав 86 млн т, що було на 32,5 % більше, ніж у попередньому році. Водночас виробництво олійних культур скоротиться на чверть – до 17 млн т, з них соняшнику на 34 % – до 10,9 млн т. Це відчутно вплине на скорочення експорту зернових та олійних культур і олії у поточному маркетинговому році (01.07.22 – 30.06.23).

Харчова індустрія, яка ще у травні-червні демонструвала песимістичний тренд, то із липня вже почала відновлювати оптимізм. Станом на вересень своє фінансово-економічне становище 9 % харчових підприємств оцінювали як погане, тоді як 16 % – позитивно, а 75 % – задовільно. Із липня, після просадки в перші місяці війни, спостерігається позитивна динаміка відновлення виробництва: у вересні 38 % опитаних підприємств збільшували обсяги виробництва і лише 12 % – зменшували. У вересні сумарно 62 % харчових підприємств працювали майже на повній (75–99 %) або повній і вище потужності, порівняно з довоєнним періодом. І лише менш 5 % опитаних узагалі не працювали або працювали на менш як 25 % потужності. Станом на вересень кожне друге підприємство галузі (53 %) не припиняло займатись експортною діяльністю і лише 15 % експортерів не змогли її відновити [29]. Із урахуванням змін, що відбулися в основних секторах АПК, проаналізуємо експортну діяльність суб'єктів агробізнесу в поточному році.

Експорт продукції АПК у січні-серпні 2022 р. склав 13557 млн дол. США, що на 1579 млн дол., тобто на 10 % менше відповідного показника за 2021 р. Її частка в загальному експорті складає близько 47 %. У товарній структурі аграрного експорту значущими залишаються зернові та олійні культури, олії та жири, залишки і відходи переробної промисловості, а також м'ясо і субпродукти. Їх сукупна частка становить близько 88 %. При цьому відбулось зростання вартості олійних культур і м'яса, хоча в натуральному виразі збільшилися лише обсяги зовнішніх продажів олійних. Основними ринками збуту залишаються чотири регіони: країни ЄС закупили продовольства (у млн дол. США) на 7029 (52 % експорту продукції АПК), Азії – 4409 (33 %), Африки – 1117 (8%), СНД – 534 (4 %). Серед головних імпортерів агропродовольчої продукції Польща – придбала її на суму (у млн. дол. США) 1574, Румунія – 1309, Туреччина – 1252, Китай – 1109, Нідерланди – 844, Іспанія – 558, Болгарія – 527, Єгипет – 466, Індія – 448, а також Угорщина – 441 млн дол. США. Ці топ-10 країн-імпортерів вітчизняної агропродукції у січні-серпні 2022 р. забезпечили близько 63 % доходів від експорту продукції АПК [30].

Отже, російсько-українська війна та її руйнівні наслідки на деокупованих територіях, продовження окупації частини південних і східних областей, переміщення потужних потоків населення по усій Україні та за кордон нанесли відчутні втрати національній економіці, спричинили реальне зменшення експортного потенціалу аграрного сектора та скорочення обсягів зовнішньої торгівлі продукцією АПК. Їх відновлення тісно залежить від темпів і строків повного звільнення території України від російського агресора, відродження економічного потенціалу та критичної і соціальної інфраструктури, збереження і розбудови агропродовольчої сфери та ін.

Висновки. В останні 15 років динаміка експорту продукції АПК розвивалась по висхідній, але з періодичними спадами та стагнацією, виникнення яких було зумовлено аграрними кризами. Водночас на цьому шляху затяжне гальмування нарощування обсягів зовнішньої торгівлі аграрною продукцією пов'язане із роботами по створенню еквівалентної європейській системі безпечності харчової продукції і кормів для тварин національної системи технічного регулювання, яка була закінчена наприкінці 10-их років. Лише з її завершенням, через десять років після першої (2008 р. – 10 млрд дол. США), було перетнуто другу психологічну межу (2019 р. – 22 млрд дол. США) експорту продукції АПК, яка повторена була в 2020 р. та піднята до 27,8 млрд дол. США в 2021 р. Однак, воєнні дії на території України запровадили низхідний тренд експортної діяльності суб'єктів АПК у поточному році.

Експортною Стратегією до 2026 року передбачено співвідношення між сировиною, обробленою та готовою продукцією (С/О/Г) в загальному експорті продукції АПК змінити з 55/11/34 (2018 р.) на більш прогресивну – 39/21/40, а по вартості – 8,5/4,6/8,7 млрд дол. США (2026 р.). За 2021 р. отримали такий результат – 53,9/7,0/39,1, а по вартості – 14,9/2,0/10,8 млрд дол. США, тобто, сировина помітно викривляє все співвідношення. Це ставить перед необхідністю нарощування обробленої і готової продукції. Але за результатами нинішнього року пропорції суттєво зміняться і тому лише з їх урахуванням необхідно буде проводити відповідні корегування.

Встановлено, що у кожній складовій (С/О/Г) експорту продукції АПК можна виділити лідери-торгові групи, які впливають на загальну ситуацію, зокрема: С) 10 зернові культури та 12 насіння і плоди олійних рослин; О) 02 м'ясо та їстівні субпродукти; Г) III.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження і IV (з 16 по 24) Готові харчові продукти. По відношенню до масштабів приросту загального експорту продукції АПК за 2008–2021 рр. (прийнято за 1) по т/г 02 становило 4,39 рази, по т/г III.15 – 1,40 рази, по т/г 10 – 1,29 рази, по т/г 12 – 0,66 рази, по т/г IV (з 16 по 24) – 0,58 рази. Сумарно в 2008 р. їхня частка в експорті продукції АПК становила 89,5 %, а у 2021 р. – 90,9 %. Крім того, значна різниця в масштабах приросту аграрного експорту спричинила суттєве підвищення частки сировини.

Підвищення цін на аграрну продукцію відіграло ключову роль у забезпеченні високої результативності експортної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. Сукупний індекс цін експорту продукції АПК по шести товарних групах для 2019 р. становив 96,9 % та 91,8 % (частка експорту цих т/г), для 2020 р. –

108,7 % та 86,8 %, для 2021 р. – 142,3 % та 90,9 %. Фактичні обсяги експорту продукції АПК по роках (у млрд дол. США): 22,3; 22,2; 27,8; при приведенні до 100% сукупного індексу цін: 23,0; 21,2; 19,5. Такою б була реальність при постійних цінах. Отже, ціновий чинник спричинив такі зрушення (у млрд дол. США) по роках: -0,7; 1,0; 8,3.

Локалізація і подолання негативного впливу кризових явищ на експортну діяльність суб'єктів АПК можлива за умови швидкого звільнення усіх територій України від російської окупації, розмінування забруднених та включення в господарський обіг невикористовуваних сільськогосподарських земель, відродження аграрного ресурсного потенціалу і зруйнованих потужностей на сучасній інноваційно-технологічній базі. Значні приватні й державні інвестиції необхідно спрямувати на модернізацію матеріально-технічної бази підприємств, які значно відстають від прогресивного розвитку харчової індустрії, усунення вузьких місць і заміну ручних та напіваавтоматизованих технологій в агропродовольчих і ланцюгах тощо.

Література:

1. Термін зернової угоди між Україною та РФ спливає. URL: <https://agropravda.com/news/agrobiznes-life/18853-termin-zernovoi-ugodi-mizh-ukrainoju-ta-rf-splivaye>
2. Айзеле Інес. Війна Росії проти України та зернові: п'ять фактів. URL: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-protu-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>
3. Зовнішня торгівля України. 2021. Статистичний збірник. Київ: Держстат України, 2022. 133 с.
4. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Зовнішньоекономічна діяльність та результативність функціонування аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2021. №4. С. 6–17.
5. Лупенко Ю. О., Пугачов М. І., Духницький Б. В. Формування глобального і регіональних ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія: за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
6. Пугачов М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2019. №3. С. 6–13.
7. Осташко Т. О. Особливості торговельної політики Китаю і перспективи експорту України до КНР. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2018. С. 31–43. DOI: <https://doi.org/10.32750/2018-0104>
8. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів агробізнесу в контексті інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС. Національна економічна діяльність і міжнародні економічні відносини: сучасний стан та тенденції розвитку: кол. монографія.. Полтава: ПП «Астрія», 2020. С. 108–118, 242–243.
9. Яценко О. М., Карасьова Н. А. Євро-підприємництво: перспективи та загрози реалізації потенціалу зони вільної торгівлі України з ЄС в аграрному секторі. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2017. Вип. 15. С. 36–47.
10. Крисанов Д. Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України. Київ: Ін-т економіки НАН України, 2002. 248 с.

11. Ус І., Гавриленко Н. Вплив війни на зовнішню торгівлю України (за підсумками першого півріччя 2022 р.). Центр зовнішньоекономічних досліджень НІСД. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/_us-gavrilenko-tablici_merged_0.pdf
12. Крисанов Д. Ф. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу: монографія; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. 368 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>
13. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Офіційний вісник України. 2014. №75. Ст. 2125.
14. Кушнерик Тетяна. Стало відомо, скільки українських підприємств мають право експорту до ЄС. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/derzhprodspozhivsluzhba-povidomila-skilki-ukrajinskih-pidprijemstv-mayut-pravo-eksportu-do-jes-812308.html>
15. Чинний статус НААУ на міжнародному рівні. URL: <https://www.naau.org.ua/17-mizhnarodna-diialnist>
16. Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 588-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-eksportnu-strategiyu-shchodo-agrarnoyi-produktsiyi-do-2026-roku>
17. Україна відзначає 10 років членства в СОТ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-vidznachaye-10-rokiv-chlenstva-v-sot>
18. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Київ: ТОВ «Август Трейд», 2011. 560 с.
19. Статистичний щорічник України за 2015 рік. Київ: Держстат України, 2016. 575 с.
20. Демчак І. М., Митченко О. О., Трофімова Г. В. та ін. Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК. Київ: НДІ «Укراгропромпродуктивність», 2020. 50 с.
21. Україна торік експортувала рекордний обсяг соняшникової олії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3196114-ukraina-torik-eksportovala-rekordnij-obsag-sonasnikovoi-olii.html>
22. Україна оновила рекорд експорту м'яса птиці у 2021 році. URL: <https://latifundist.com/novosti/58256-ukrayina-onovila-rekord-eksportu-myasa-ptitsi-u-2021-rotsi#:~:text>
23. Результати олійного ринку за 2021 рік: названо найбільших імпортерів українських олій та олійних культур. URL: <https://agrigator.com.ua/2022/02/11/rezultaty-olijnoho-rynku-za-2021-rik-nazvano-najbilshykh-importeriv-ukrainskykh-olij-ta-olijnykh-kultur-latifundist/>
24. У 2021 році виручка від експорту зернових з України збільшилася на 31%. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1525190>
25. Понад 30% українських полів будуть не придатні для посіву зернових - ООН. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ponad-30-ukrainskiy-poliv-budut-ne-pridatni-dla-posivu-zernovih-oon>
26. Посівна воєнного часу. URL: https://lb.ua/economics/2022/06/14/519990_posivna_voiennoho_chasu.html

27. Валовий збір зерна в Україні перевищив 30 млн тонн. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/valovij-zbir-zerna-v-ukraini-perevisiv-30-mln-tonn>

28. Результати роботи «Зернового коридору». URL: <https://dengi.ua/ua/agro/6910786-rabota-zernovogo-koridora-eksport-ukrainskoj-agroproduksii-sokratilsya-vdvoe>

29. Харчова промисловість: апетит хороший, але є над чим працювати. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kharchova-promislovist-apetit-khoroshij-ale-je-nad-chim-pratsjuvati.html>

30. У 2022 році зростає експорт української агропродовольчої продукції лише до країн Євросоюзу – Микола Пугачов. URL: http://naas.gov.ua/newsall/newsukraine/?ELEMENT_ID=7751

References:

1. The term of the grain agreement between Ukraine and the Russian Federation is expiring. URL: <https://agropravda.com/news/agrobiznes-life/18853-termin-zernovoi-ugodi-mizh-ukrainoju-ta-rf-splivaye>. (in Ukrainian).

2. Aisele Ines. Russia's war against Ukraine and grain: five facts. URL: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-proty-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>

3. Foreign trade of Ukraine. 2021. Statistical collection. Kyiv: Derzhstat of Ukraine, 2022. 133 p. (in Ukrainian).

4. Gadzalo, Y. M., Luzan, Yu. Ya. (2021). Foreign economic activity and effectiveness of functioning of the agrarian sector of the economy of Ukraine. *Economy of agro-industrial complex*, 2021, no. 4, pp. 6–17. (in Ukrainian).

5. Lupenko, Y. O., Pugachev, M. I., Dukhnytskyi, B. V. (2015). Formation of global and regional markets of agricultural raw materials and food: monograph: edited by. Yu. O. Lupenko, M. I. Pugacheva. Kyiv: NNC "IAE", 2015. 320 p. (in Ukrainian).

6. Pugachev, M. I. (2019). Development of foreign trade in agro-food products. *Economy of agro-industrial complex*, 2019, no. 3, pp. 6–13. (in Ukrainian).

7. Ostashko, T. O. (2018). Peculiarities of China's trade policy and the prospects of Ukraine's exports to the People's Republic of China. *European scientific journal of economic and financial innovation*, 2018. Pp. 31–43. DOI: <https://doi.org/10.32750/2018-0104>. (in Ukrainian).

8. Varchenko, O. M., Krysanov, D. F. (2020). Foreign economic activity of agribusiness subjects in the context of Ukraine's integration into the EU internal market. National economic activity and international economic relations: current state and development trends: col. monograph.. Poltava: PP "Astraya", 2020. P. 108–118, 242–243. (in Ukrainian).

9. Yatsenko, O. M., Karasyova, N. A. (2017). Euro-entrepreneurship: prospects and threats of realizing the potential of the free trade zone of Ukraine with the EU in the agricultural sector. *World economy and international economic relations*, 2017, Issue 15, pp. 36–47. (in Ukrainian).

10. Krysanov, D. F. (2002). Economic and ecological problems of the food industry of Ukraine. Kyiv: Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002. 248 p. (in Ukrainian).

11. Us, I., Havrylenko, N. (2022). The impact of the war on foreign trade of Ukraine (based on the results of the first half of 2022). Center for Foreign Economic Research of NISD. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/_us-gavrilenko-tablici_merged_0.pdf. (in Ukrainian).

12. Krysanov, D. F. (2016). Integration of the agro-food sector of Ukraine into the unified regulatory space of the European Union: monograph; National Academy of Sciences of Ukraine, State University of Economics and predicted National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv, 2016. 368 p. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>. (in Ukrainian).
13. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand // Official Gazette of Ukraine. 2014. No. 75. Art. 2125. (in Ukrainian).
14. Tatyana Kushnerik. It became known how many Ukrainian enterprises have the right to export to the EU. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/derzhprodspozhivsluzhba-povidomila-skilki-ukrajinskih-pidprijemstv-mayut-pravo-eksportu-do-jes-812308.html>. (in Ukrainian).
15. Current status of NAAU at the international level. URL: <https://www.naa.u.org.ua/17-mizhnarodna-diialnist>. (in Ukrainian).
16. Strategy for the development of exports of agricultural products, food and processing industry of Ukraine for the period until 2026. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 10, 2019 No. 588. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-eksportnu-strategiyu-shchodo-agrarnovi-produkciyi-do-2026-roku>. (in Ukrainian).
17. Ukraine celebrates 10 years of WTO membership. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-vidznachaye-10-rokiv-chlenstva-v-sot>. (in Ukrainian).
18. Statistical Yearbook of Ukraine for 2010. Kyiv: August Trade LLC, 2011. 560 p. (in Ukrainian).
19. Statistical yearbook of Ukraine for 2015. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2016. 575 p. (in Ukrainian).
20. Demchak, I. M., Mytchenok, O. O., Trofimova, G. V. Et al. (2020). Foreign trade circulation of agricultural products. Kyiv: Research Institute "Ukragropromproductivnist", 2020. 50 p. (in Ukrainian).
21. Ukraine exported a record amount of sunflower oil last year. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3196114-ukraina-torik-eksportuvala-rekordnij-obsag-sonasnikovoi-olii.html>. (in Ukrainian).
22. Ukraine broke the poultry meat export record in 2021. URL: <https://latifundist.com/novosti/58256-ukrayina-onovila-rekord-eksportu-myasa-ptitsi-u-2021-rotsi#:~:text=> (in Ukrainian).
23. Results of the oil market for 2021: the largest importers of Ukrainian oils and oil crops are named. URL: <https://agri-gator.com.ua/2022/02/11/rezultaty-olijnoho-rynku-za-2021-rik-nazvano-najbilshykh-importeriv-ukrainskykh-olij-ta-olijnykh-kultur-latifundist/>. (in Ukrainian).
24. In 2021, revenue from grain exports from Ukraine increased by 31%. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1525190>. (in Ukrainian).
25. More than 30% of Ukrainian fields will not be suitable for sowing cereals - UN. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ponad-30-ukrainski-h-poliv-budut-ne-pridatni-dla-posivu-zernovih-oon>. (in Ukrainian).
26. Wartime sowing. URL: https://lb.ua/economics/2022/06/14/519990_posivna_voiennogo_chasu.html. (in Ukrainian).

27. Gross harvest of grain in Ukraine exceeded 30 million tons. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/valovij-zbir-zerna-v-ukraini-perevisiv-30-mln-tonn>. (in Ukrainian).

28. Results of the "Grain Corridor" work. URL: <https://dengi.ua/ua/agro/6910786-rabota-zernovogo-koridora-eksport-ukrainskoj-agroproduksii-sokratilsya-vdvoe>. (in Ukrainian).

29. Food industry: appetite is good, but there is work to be done. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kharchova-promislovist-apetit-khoroshij-ale-je-nad-chim-pratsjuvati.html>. (in Ukrainian).

30. In 2022, the export of Ukrainian agro-food products will grow only to the countries of the European Union - Mykola Pugachev. URL: http://naas.gov.ua/newsall/newsukraine/?ELEMENT_ID=7751. (in Ukrainian).

Annotation

Shust O. A., Varchenko O. M., Krysanov D. F., Varchenko O. O., Verniuk N. O.
Foreign economic activities of ukraine's agriculture subjects under the conditions of growing threats and upgrades

The subject of the research is a set of theoretical, methodological and applied aspects of foreign economic activity of the subjects of agrarian entrepreneurship of Ukraine in the conditions of increasing external threats and upsurges. **Goal.** Summarize the specifics and results of export activities in conditions of periodic crises and local peaks in foreign trade in agricultural products, develop theoretical principles and practical recommendations aimed at strengthening the resistance of agro-food structures to crisis phenomena and processes.

Methods. The basis of the conducted studies were general scientific and special methods of cognition: abstract logic, retrospective analysis and inter-peak and inter-crisis comparisons - for the formation of a conceptual and categorical apparatus, the study of the impact of agrarian crises on the scale and geography of the export activity of agro-industrial complex entities; system analysis, structuring and identification - for the development of methodical approaches and periodization of export activities of agribusiness entities, which took place under the influence of the transition of enterprises and farms of the agrarian sphere to the European model of food security and its comprehensive development; formalization, analysis and synthesis - to assess sharp changes (crisis periods and booms) in the foreign economic activity of business entities in the agri-food sector of the economy under the influence of agrarian crises; systematization of approaches to the assessment of changes in the export activity of agro-industrial complex entities, etc.

The results. The peculiarities of the export activity of agrarian business entities in the conditions of the sporadic occurrence of crisis phenomena and upswings have been revealed, the specifics of its conduct in inter-crisis and inter-peak periods and stagnation years have been revealed. The problems that inhibited foreign economic activity in the agrarian sector of the economy were systematized. Reasoned practical measures aimed at reducing the negative impact of crisis phenomena on the export activity of agribusiness entities.

Scope of application of research results. The results of the research include the theoretical and methodological foundations of the development of foreign economic activity in the conditions of the emergence of crisis phenomena and the transition to upswings and the achievement of peak peaks, which expand knowledge about the

problems and prospects for the implementation of the strategy for the development of the export of agricultural products until 2026. The obtained results can be used to deepen the theoretical studies on the improvement of the export structure of agricultural products in terms of increasing the share of processed goods, as well as in practical terms regarding directions and measures to revive the export potential of the agricultural sector in the process of eliminating the consequences of Russian aggression. This will make it possible to strengthen the resilience of the agricultural sector against crisis phenomena and prevent the export of agricultural products from falling below the indicative level.

Key words: export activity, agrarian crises, agro-industrial complex entities, sustainable development, peak periods, agricultural raw materials, processed and finished products.

УДК: 316.4

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-197-207

ПРОФЕСІЙНА ТА СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ВЕТЕРАНІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ

М. І. МАЛЬОВАНИЙ, доктор економічних наук

Ю. В. УЛЯНИЧ, кандидат економічних наук

О. Д. ПІДЛУБНА, викладач

Уманський національний університет садівництва

У статті розглядається вагомість професійної та соціальної адаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в Україні. Вивчено поняття професійної та соціальної адаптації та виокремлено власне їх трактування. Досліджено зміни в підходах до розуміння професійної діяльності та розкрито зміст соціальних навичок сучасного працівника.

Розглянуто модель соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей за методологією проєкту «Норвегія – Україна». Вивчено та проаналізовано позитивний досвід проєкту «Перепідготовка та соціальна адаптація військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в Україні. Інтеграція моделі проєкту «Норвегія – Україна» в державну систему» в Уманському національному університеті садівництва за програмою «Організація власного бізнесу в садівництві та овочівництві».

Ключові слова: військовослужбовці, ветерани, соціальна адаптація, професійна адаптація, проєкт, допомога.

Постановка проблеми. Проблема соціальної адаптації військовослужбовців та ветеранів війни в Україні є актуальною, з кожним роком рівень цієї проблеми ще більше висвітлюється в ЗМІ, зустрічається в повсякденному житті та все більше людей відносяться до зазначеної категорії осіб в умовах повномасштабного вторгнення рф на територію України.

Теперішній стан українського суспільства доводить важливість психологічного стану бійця, адже травматичний стрес, що часто виникає під час військових дій, є одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху адаптації до мирного життя. Перебування на війні – це екстремальна ситуація, під час якої людина, постійно відчуваючи надсильний психоемоційний стрес, змушена долати його вольовими зусиллями. Платити за це, як правило, доводиться надзвичайно високу ціну: практично в усіх учасників бойових дій неминуче відбуваються зміни у фізичному та психологічному стані.

Експерти, які допомагають ветеранам інтегруватись до цивільного життя, виділяють у них низку військових навичок, необхідних для виживання в бойовій обстановці. Деякі навички виробляються на підсвідомому, психофізіологічному, рівні як механізм самозахисту, інші формуються свідомо під впливом навчання, військових інструкцій, наказів. Але коли військовослужбовець опиняється у цивільному житті військові навички повинні поступово поступитись соціальним, адаптативним, комунікабельним та професійним.

В цьому військовослужбовцям допомагає психологічна робота, участь у тренінгах, семінарах, воркшопах, проектах міжнародної підтримки, що спрямовані саме на організацію супроводу професійної самореалізації учасників.

Так, позитивний досвід психологічної роботи з військовослужбовцями, ветеранами АТО/ООС, членами їхніх сімей у межах проєкту «Норвегія – Україна» на базі УНУС свідчить, що вони мають труднощі в налаштуванні міжособистісних контактів, при обміні інформацією, виконанні окремих завдань під час психологічних занять. Багато з них складно переживають перший етап реінтеграції в умови цивільного життя. Цей процес може тривати роками. Типовим є прояв нав'язливих спогадів-тригерів, які виникають при виконанні певних вправ. Тож, такі заходи та програми дають можливість сформувати ефективну професійну та соціальну підтримку військовослужбовцям та членам їх сімей.

Питання підтримки професійної та соціальної адаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в Україні є надзвичайно актуальним та болючим, враховуючи агресивний військовий режим РФ. Тож, логічно оговорювати дану проблематику, розвивати та розробляти програми підтримки військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей на всіх рівнях і у всіх сферах нашої життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню професійної та соціальної адаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в Україні присвячено велика кількість напрацювань, зокрема: А. Л. Красильщикова, Є. В. Абрамова, О. О. Буряка і М. І. Гіневського, Т. Вдовиченко та ін. Автори присвятили свої праці різним аспектам працевлаштування, оцінці рівня конкурентоспроможності на ринку праці, фінансового забезпечення соціальної адаптації військовослужбовців та ветеранів.

Особливу нішу в дослідженнях адаптації військовослужбовців та ветеранів відведено саме психологічному аспекту та їх соціальній адаптації. Окремі

питання соціального захисту військовослужбовців знайшли висвітлення у працях В. І. Алещенко, В. В. Балабіна, О. С. Верби, М. І. Карпенка, І. І. Марка, В. І. Пашинського, О. М. Щербініна та ін.

Теоретичні основи та проблематика механізмів реалізації соціального захисту представлена в працях: В. Скуратівського, В. Вакуленко, Н. Болотіної, Л. Баранник, О. Лаврухінта та ін. Окреме коло дослідників розкривають особливості нормативно-правових засад соціального захисту учасників бойових дій в своїх напрацюваннях: І. Дацюк, О. Кондратенко, М. Кравченко, А. Кириченко, Д. Чижов та ін.

Детальний аналіз реального стану реалізації програм з соціальної адаптації військовослужбовців в Україні містять публікації організацій громадянського суспільства, включно з об'єднаннями ветеранів.

Крім вітчизняних напрацювань з даної проблематики важливе значення для розуміння природи процесу соціальної адаптації, його складових, цілей, основних викликів та соціальних наслідків мають роботи зарубіжних дослідників. Серед яких болгарські дослідники Венелін Терзієв та Севдаліна Дімітрова, роботи американських вчених Крістін Ель-нітські (Christine Elnitsky), Мікаель Фішер (Michael Fisher) та Кара Блевінс (Cara Blevins), Лінди Купер (Linda Cooper), Ніка Каддіка (Nick Caddick), Лорен Годьер (Lauren Godier), Алекса Купера (Alex Cooper), Метта Фоссея (Matt Fossey), Річа Моріна (Rich Morin), Ронди Корнум (Rhonda Cornum), Майкла Меттюза (Michael D. Matthews) та Мартіна Селігмана (Martin E. P. Seligman).

Методика досліджень. Теоретико-методологічною основою проведеного дослідження були праці вітчизняних і зарубіжних науковців, провідних вчених та практиків у сфері професійної та соціальної адаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, публікації організацій громадянського суспільства, включно з об'єднаннями ветеранів, напрацювання УНУС, як учасника проєкту «Норвегія-Україна».

В процесі дослідження використовувались загальнотеоретичні методи. При дослідженні теоретичних аспектів професійної адаптації військовослужбовців та ветеранів використано системний метод. При дослідженні новочасності поняття соціальної адаптації використано метод аналізу. За допомогою абстрактно-логічного методу – обґрунтовано і викладено висновки та пропозиції стосовно професійної та соціальної адаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей.

Результати дослідження. Аналізуючи різні підходи до визначення поняття «соціальна адаптація» та особливості надання соціального супроводу в Україні розуміємо це поняття як процес пристосування до соціальних змін та допомога у проведенні аналізу життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання; надання інформації з питань соціального захисту населення; навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, організації денної зайнятості та дозвілля. Тобто соціальна адаптація не є підсумком, не є завершальним процесом це постійно існуючий, еволюціонуючий процес.

Під професійною адаптацією розуміємо заходи, спрямовані на відновлення та вдосконалення професійних навичок і умінь шляхом професійного навчання, надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг із зазначених питань, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Ці два види адаптації мають відбуватись в комплексі та спрямовувати військовослужбовців, ветеранів чи членів їх сімей на один кінцевий результат.

У процесі соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їхніх сімей у напрямі професійної самореалізації важливо ознайомити їх із сучасними тенденціями на ринку праці, забезпечити оволодіння навичками правильної постановки мети в пошуку роботи, застосування техніки SMART-цілей, складання кар'єрної карти та розуміння того, які навички знадобляться, щоб отримати бажану посаду, як і де шукати роботу, яким має бути ефективне резюме, [1, 2].

Під тиском сьогоденних реалій змінюються умови та моделі управління підприємствами, і відповідно ступінь залученості та відповідальності кожного працівника. Тобто нині кожен працівник працює на майбутнє підприємства і є безпосереднім учасником всіх поточних процесів. Відповідно відбулися зміни в підходах до розуміння професійної діяльності і на піку затребуваності є соціальні навички працівника (soft skills), про які мають знати військовослужбовці, ветерани та члени їх сімей для власної соціальної та професійної адаптації.

До soft skills зараховують ділові якості, які знадобляться представнику певної спеціальності: ділове спілкування, тайм-менеджмент, управління проектами, комунікація, лідерство та ін. Професійними цінностями називають особистісні переконання, якими людина керується в професійній практиці, наприклад, сумлінність і чесність.

До hard skills належать професійні навички і знання, необхідні для виконання прямих професійних обов'язків, наприклад, знання мови програмування для розроблення мобільних додатків тощо, [3].

Отже, на рис. 1 представлено порівняння ознак професійної діяльності в умовах сьогодення (військового вторгнення рф) та в умовах нормального життя. Тобто сучасному працівникові вже мало знати та вміти, для нього найважливішим стає момент самоствердження, момент приналежності до певного кола соціуму, можливість проявляти соціальну активність і, насамперед власні ціннісні орієнтації, тому що цінності та мотиви соціальної активності є основою вільної людини, її вільного вибору в житті, її активної діяльності. Щоб досягти такої цілісності і переключитись від військового досвіду на нормальне соціальне життя військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей потрібен час та соціальний супровід.

Прикладом успішної підтримки та супроводу є виконання проекту «Перепідготовка та соціальна адаптація військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в Україні. Інтеграція моделі проекту «Норвегія – Україна» в державну систему» в Уманському національному університеті садівництва за програмою «Організація власного бізнесу в садівництві та овочівництві».

**Ознаки професійної діяльності в нормальному ритмі життя
(до 24.02.22 р.)**

Робота за планом (планування, управління за планом);
Оптимізація виробництва;
Стандартизація, визначення мінімального обсягу замовлення (партії);
Запорука успіху-продуктивність;
Інформаційно-комунікаційні технології мають важливу, але допоміжну функцію

**Ознаки професійної діяльності під час військового стану
(після 24.02.2022 р.)**

Непередбачуваність (неможливість працювати по плану)
Постійні зміни, плаваючі цілі
Стресостійкість, адаптованість, соціальність
Безперервні інновації
Зв'язок із зовнішнім середовищем
Навчання, мотивація, довіра
Гнучкість, швидкість реакції (швидкість-час-гроші)
Запорука успіху-корпоративний інтелект
Надважливість інформаційно-комунікаційних технологій

Рис. 1. Ознаки професійної діяльності в різних умовах

На рис. 2 представлено модель соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їхніх сімей, складену за методологією проєкту «Норвегія – Україна», [4, 5]. Професійна перепідготовка військовослужбовців та членів їх сімей здійснювалася на базі Уманського національного університету садівництва за підтримки ГО «Спілка учасників АТО Жашківщини» згідно договору № 40/21 від 06.09.2021. Основні завдання ГО полягають у: виконанні заходів по комплектуванню навчальних груп і контролю за відвідуванням занять, підборі Слухачів, проведенні співбесіди з метою виявлення рівня початкової підготовки Слухачів, проведення заходів щодо психологічної реабілітації та сприяння в працевлаштуванні.

Для оцінки якості викладання окремих дисциплін та якості сприйняття інформації слухачами проводилося анкетування відділом моніторингу якості освіти за спеціальністю «Організація власного бізнесу в садівництві та овочівництві», 2021 рік.

Програма перепідготовки осіннього семестру 2021 року передбачала практичне і теоретичне навчання, семінари з інноваційних технологій вирощування в садівництві та овочівництві, бізнес-планування, інформаційні технології, консультації з організації власного бізнесу, тренінги з психологічної підтримки та активну комунікацію з підприємцями.

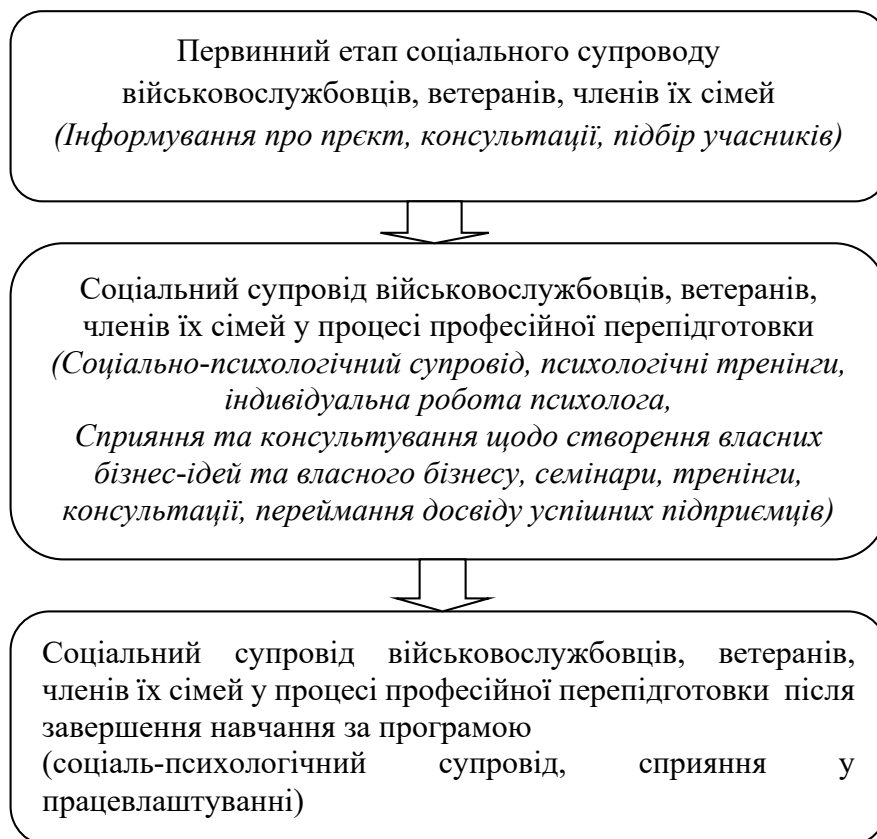

Рис. 2. Модель соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів, членів їх сімей

Оцінювання здійснювалося за результатами добровільного on-line опитування вищевказаних учасників освітнього процесу в межах внутрішнього моніторингу якості освіти.

Отже, на запитання «Як Ви оцінюєте рівень освітніх послуг, які надає Уманський НУС за цією освітньою програмою?» 96 % респондентів зазначили, що задоволені рівнем здобутих знань, 4 % – частково задоволені, не задоволених немає (рис. 3).

Рис. 3. Оцінка рівня якості надання освітніх послуг (у відсотках)

У відповіді на питання про подальше використання набутих знань, вмінь і практичних навичок за час навчання 88 % учасників опитування зазначили впевненість, що зможуть їх застосувати у подальшому працевлаштуванні, або

для розвитку власної справи, і лише 12 % здобувачі вказали на можливе часткове їх застосування.

Детальний аналіз результатів опитування дозволяє згрупувати відповіді респондентів за основними темами або проблематикою, і виявити недоліки, на які доцільно звернути увагу науково-педагогічним працівникам для удосконалення навчальних курсів за освітньою програмою в перспективі.

Основною такою темою є доступність курсу (логічність та системність викладу матеріалу, відповідність дисциплін їх фактичному змісту, навчальним цілям, програмним результатам, зрозумілість суті навчальних завдань, зокрема письмових робіт, наявність посібників та методичних вказівок).

Аналіз результатів анкетування щодо якості та доступності викладання навчальних дисциплін освітньої програми дозволив встановити, що більшість здобувачів освіти задоволені її якістю, доступністю, навчально-методичним забезпеченням (рис. 4).

Рис. 4. Доступність матеріалу, який подається науково-педагогічними працівниками в рамках освітньої програми (у відсотках)

За результатами узагальнення відповідей респондентів можна стверджувати, що чітка організація і належне навчально-методичне забезпечення курсу підвищують загальну оцінку задоволеності учасників проєкту навчанням за даною освітньою програмою.

Серед інших важливих тем, які потребують уваги за результатами анкетування, слід виокремити відношення викладачів, задіяних у реалізації освітньої програми, до здобувачів освіти. Адже їх високий фаховий рівень, доброзичливість, тактовність позитивно впливають на соціальну адаптацію ветеранів війни, військовослужбовців і членів їхніх сімей та сприяють засвоєнню знань, вмінь і набуттю компетентностей, які дозволять себе успішно реалізувати.

Опитані загалом позитивно оцінили досвід взаємозв'язку і співпраці з викладачами, особливо відмітили високий рівень зацікавленості науково-педагогічних працівників в успіхах студентів, їх терплячість і коректність під час відповідей на запитання (рис. 5).

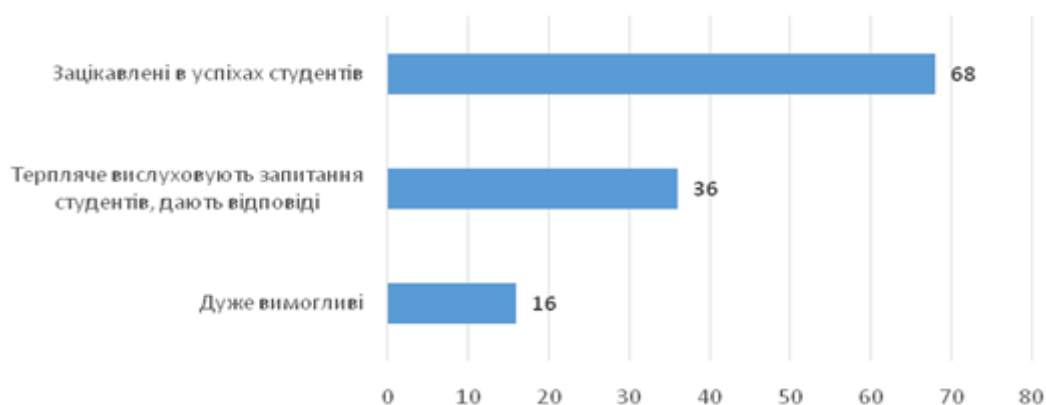

Рис. 5. Відношення викладачів, задіяних у реалізації освітньої програми, до здобувачів освіти, (%)

Відповіді на питання стосовно активності й відкритості групи опитаних респондентів і викладачів до конструктивного спілкування під час проведення занять вказує на їх активність, бажання подискутувати і обговорити незрозумілі теми чи завдання, уточнити матеріал і краще його засвоїти (рис. 6).

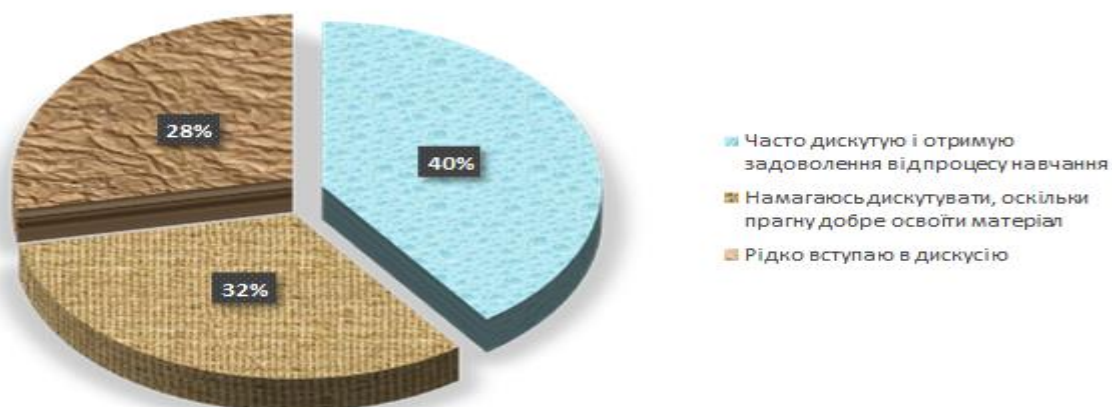

Рис. 6. Активність здобувачів освіти під час занять

На запитання анкети «Які труднощі виникали у Вас під час навчання за освітньою програмою?» здобувачам пропонувалось обрати відповідь із наступного переліку:

- важкі завдання, зокрема обґрунтування бізнес-ідеї;
- недостатній обсяг годин для вивчення дисциплін;
- недостатня кількість практичних занять;
- труднощів не виникало;
- або запропонувати власний варіант.

При цьому кількість варіантів вибору не обмежувалася. Узагальнені результати систематизовані у таблиці 1. Позитивним моментом є те, що у 86 % респондентів не виникало труднощів під час навчання.

Під час опитування здобувачам освіти було запропоновано оцінити за 5-ти бальною шкалою (1 –незадовільно, 5–відмінно) достатність рівня знань, отриманих під час професійної перепідготовки в університеті (рис. 7).

Табл. 1. Які труднощі виникали під час навчання за освітньою програмою, на думку опитаних здобувачів

Перелік проблем	Кількість здобувачів	Відсоток
Труднощів не виникало	24	86,0
Важкі завдання, зокрема обґрунтування бізнес-ідеї	4	16,0
Недостатній обсяг годин для вивчення дисциплін	0	0
Недостатня кількість практичних занять	0	0
Інше	0	0

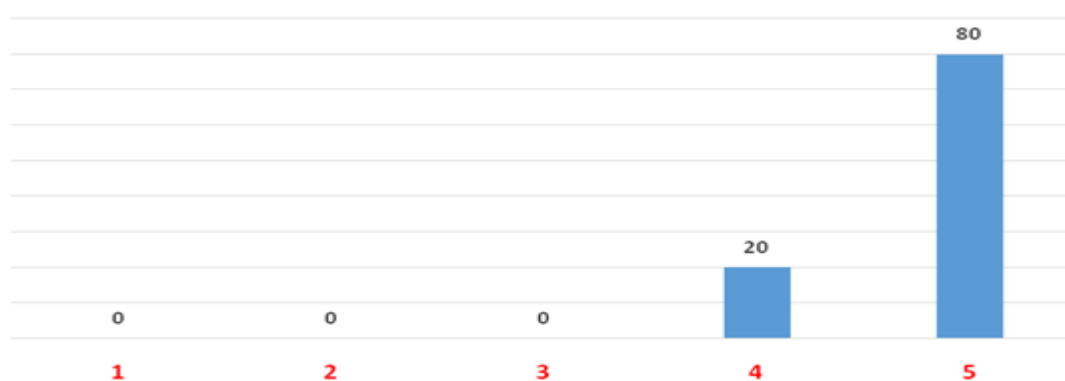

Рис. 7. Оцінка рівня знань, набутих під час навчання за освітньою програмою (1 – незадовільно, 5 – відмінно), (у відсотках)

Таким чином, варто відзначити достатньо високий рівень задоволеності здобувачів освіти компетентностями, які вони здобули та/або розвинули, адже більшість респондентів відмінно оцінили результат свого навчання.

Висновки. Підсумовуючи переваги навчання за спеціальністю «Організація власного бізнесу в садівництві та овочівництві» в університеті за проєктом «Норвегія-Україна», кожен із опитаних з впевненістю сказав, що рекомендуватиме іншим навчатись, або пройти програму перепідготовки в Уманському НУС. Тому варто відзначити високу зацікавленість здобувачів освіти у навчанні за цією освітньою програмою. На відкрите питання щодо побажань для покращення навчання і організації освітнього процесу 27 опитуваних відповіли, що їх все влаштовує. Позитивним є також наступні відповіді: «*Так тримати*», «*Хочу ще*», серед побажань виділялось «*Більше поїздок на виробництво*».

Отже, проведений аналіз результатів анкетування дозволив встановити, що учасники проєкту за спеціальністю «Організація власного бізнесу в садівництві та овочівництві» задоволені рівнем викладання навчальних дисциплін у осінньому семестрі 2021 року (96 %). А проєкт в цілому потрібно підтримувати, розвивати, вдосконалювати та підвищувати загальний престиж військової служби серед громадян держави; впроваджувати ефективний механізм реалізації усіх видів соціальних гарантій, передбачених для них чинним законодавством України.

Література:

1. Ломакін Г.І. Соціально-психологічні складові соціальної роботи з учасниками бойових дій: методичний посібник. Харків: Оберіг, 2014. 168 с.
2. Поліщук В., Горішна Н., Слосанська Г. та ін. Соціальна робота з різними категоріями населення у територіальній громаді: українські реалії та міжнародний досвід: колективна монографія Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. 221 с.
- 3 Басараб С. Обличчям до військових. *Військо України*. 2015. URL: <http://viysko.com.ua/journal-online/obly-chchyam-dovijs-kovy-h/> (дата звернення: 11.10.2022р.)
4. Міністерство у справах ветеранів: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2540516-ministerstvo-u-spravah-veteraniv-rekomendaciiperedbacaut-pat-reform.html>. (дата звернення : 30.10.2022)
5. Проєкт «Норвегія – Україна. Професійна адаптація. Інтеграція в державну систему» (NUPASS) : інформаційний буклет / МФСА.
6. Інформація щодо реалізації заходів з психологічної реабілітації учасників АТО та постраждалих учасників Революції Гідності. URL: <https://www.kadrovik.ua/novyny/informaciya-shchodo-realizaciyi-zahodiv-z-psyhologichnoyireabilitaciyi-uchasnykiv-ato> (дата звернення: 01.11.2022)
7. Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям: колективна монографія / за заг. ред. М. І. Мушкевич. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 260 с.

References:

1. Lomakin, G. I. (2014). Socio-psychological components of social work with combatants: methodical guide.. Kharkiv: Oberig, 2014. 168 p. (in Ukrainian).
2. Polishchuk, V., Horishna, N., Slozanska, G. Et al (2018). Social work with different categories of the population in the territorial community: Ukrainian realities and international experience. Ternopil: Yu.V. Osadtsa, 2018. 221 p. (in Ukrainian).
- 3 Basarab, S. (2015). Facing the military. Army of Ukraine. Available at: <http://viysko.com.ua/journal-online/obly-chchyam-dovijs-kovy-h/> (access October 11, 2022)
4. Ministry of Veteran Affairs: Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2540516-ministerstvo-u-spravah-veteraniv-rekomendaciiperedbacaut-pat-reform.html>. (access October 30, 2022)
5. Project "Norway - Ukraine. Professional adaptation. Integration into the state system" (NUPASS): information booklet / IFSA.
6. Information on the implementation of measures for the psychological rehabilitation of ATO participants and injured participants of the Revolution of Dignity. Available at: <https://www.kadrovik.ua/novyny/informaciya-shchodo-realizaciyi-zahodiv-z-psyhologichnoyireabilitaciyi-uchasnykiv-ato> (access: November 01, 2022)
7. Mushkevich, M. I. (2016). Psychological assistance to ATO participants and their families: collective monograph. Lutsk: Vezha-Druk, 2016. 260 p.

Annotation

Malyovanyi M., Ulyanych Y., Pidlubna O.

Professional and social adaptation of military officers, veterans and their family members in Ukraine

The article examines the importance of professional and social adaptation of servicemen, veterans and their family members in Ukraine. The concept of professional and social adaptation is studied and their interpretation is distinguished. Social adaptation refers to the process of adaptation to social changes and assistance in analyzing the life situation, identifying the main problems, and ways to solve them; provision of information on issues of social protection of the population; training, formation and development of social skills, abilities; assistance in strengthening/restoring family and socially beneficial ties, organization of daytime employment and leisure time. That is, social adaptation is not a conclusion, it is not a final process, it is a constantly existing, evolving process.

Under professional adaptation we understand measures aimed at restoring and improving professional skills and abilities through professional training, providing information, consulting and career guidance services on the specified issues, increasing their competitiveness on the labor market.

These two types of adaptation must occur in a complex and direct service members, veterans or their family members to the same end result. Changes in approaches to understanding professional activity were studied and the content of social skills of a modern worker (soft skills) that military personnel, veterans and their family members should know about for their own social and professional adaptation was revealed. Soft skills include business qualities that a representative of a certain specialty will need: business communication, time management, project management, communication, leadership, etc. Professional values are personal beliefs that guide a person in professional practice, for example, conscientiousness and honesty.

The model of social support of servicemen, veterans of the ATO/OOS and their family members according to the methodology of the "Norway-Ukraine" project was considered. The positive experience of the project "Retraining and social adaptation of servicemen, veterans and their family members in Ukraine" was studied and analyzed. Integration of the "Norway-Ukraine" project model into the state system" at the Uman National University of Horticulture under the program "Organization of own business in horticulture and vegetable growing".

Key words: *military personnel, veterans, social adaptation, professional adaptation, project, assistance.*

ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

О. В. ПОНОМАРЕНКО, здобувач третього освітньо-наукового рівня
вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

Стаття присвячена розгляду особливостей економічних умов функціонування страхового ринку України. З'ясовано сутність страхового ринку у категоріальному розрізі та узагальнено наукові підходи щодо формування дефініції означеної категорії. Досліджено специфіку функціонування аналізованого ринку в цілому. Здійснено аналіз факторів впливу на успішне функціонування страхових компаній у кризовий період в Україні в розрізі політичних, економічних, соціальних та технологічних факторів. Розкритий перелік проблем, що потребують вирішення задля конкурентоспроможного функціонування вітчизняного страхового ринку та, на цій основі, сформовано коло заходів для покращення його діяльності.

Ключові слова. страхування, страховий ринок, структура страхового ринку, страхова компанія, страхові премії, страхові виплати.

Постановка проблеми. Ринок страхових послуг являє собою один з головних структурних елементів ринкової інфраструктури та системи фінансів будь-якої країни. Для того, щоб уникати ризиків або їх мінімізувати, у світовій практиці розповсюджене застосування страхування як способу відшкодування економічних збитків, завданих промисловими аваріями, стихійними лихами, катастрофами, захист інтересів юридичних та фізичних осіб за настання непередбачених подій, тощо.

Сьогодні страхування є провідним сектором економіки, адже воно допомагає акумулювати заощадження у вигляді страхових премій та перетворювати їх на інвестиції. З огляду на надскладні політичні та економічні умови в нашій країні важливим є питання забезпечення захисту всіх учасників господарської діяльності від можливих загроз та негативних факторів. Під час такого кризового періоду, ринок фінансових послуг зазнає деяких змін. Суб'єкти повинні пристосуватись до сучасної ситуації та приймати рішення, які сприятимуть їх розвитку не лише під час кризи, але й у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження страхового ринку внесли такі вчені як: Ю. В. Алескерова, А. Л. Баранов [1], В. Д. Базилевич [2], О. О. Гаманкова [3], О. В. Козьменко [4], В. О. Пасічний [5], Н. В. Приказюк, О. Т. Прокопчук, Н. С. Танклевська, Н. В. Фесенко [6], С. С. Осадець [7] та інші. Між тим, вивчення сучасних тенденцій та напрямів перспективного розвитку вітчизняного ринку страхових послуг є актуальним будь-коли, що зумовлює

актуальність цього дослідження та має відповідну практичну та теоретичну значимість.

Методика досліджень. Для наукового вирішення поставленої у статті мети використано загальнонаукові методи наукового пізнання та дослідження економічних явищ. Теоретико-методологічною основою дослідження є, переважно, праці вітчизняних теоретиків і практиків, а також зарубіжних вчених, що займаються дослідженням теоретичних та практичних засад функціонування діяльністю страхового ринку. У статті використано такі методи дослідження: абстрактно-логічний, порівняння, графічний та наукового узагальнення.

Мета статті. Метою дослідження є узагальнення головних змін функціонування страхових компаній на ринку України в сучасних мінливих економічних умовах. Задля досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- виявити існуючі загрози і можливості для страхового ринку України;
- проаналізувати динаміку кількості страхових компаній у розрізі їх видів та основні показники діяльності страхового ринку;
- проаналізувати функціонування інтернет-страхування;
- проаналізувати фактори впливу на функціонування страхового ринку.

Результати досліджень. Страхування – це один із ключових фінансових сегментів економіки України, де утворюється, перерозподіляються, нагромаджуються та використовуються фінансові та інвестиційні ресурси, а також здійснюється взаємодія виробників та споживачів страхових продуктів. Аналізуючи досвід країн, які мають більш розвинену економіку, можна припустити, що страхування забезпечує суб'єктам господарської діяльності страховий захист їх інтересів від фінансових ризиків, а фізичним особам – захист майнових інтересів. В нинішній науковій літературі є безліч визначень поняття «страхового ринку», які залежать від підходу вчених до його дослідження (табл. 1).

Таким чином, врахувавши специфіку, властиву страхуванню щодо інституціональної теорії та узагальнюючі погляди вчених, можемо охарактеризувати страховий ринок, як сукупність різноманітних механізмів та інститутів, які спрямовані на зниження ризиків і втрат учасників страхового ринку. Ними можуть бути страховики, страхувальники, застраховані, посередники, а також страхові асоціації.

Будь яка кризова ситуація чи подія впливає на діяльність страхових компаній та повинна бути врахована ними з метою формування позитивного фінансового результату та захисту населення країни. Аналізуючи сучасний стан ринку страхових послуг та спираючись на статистичні дані, можна підкреслити, що він залишається одним з найбільш капіталізованих серед інших небанківських фінансових ринків.

Табл. 1. Підходи до визначення поняття «страховий ринок»*

Автор	Сутність трактування
С. Осадець [7]	Сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги та відбувається процес їх купівлі-продажу.
Я. Шумелда [8]	Економічні відносини в кордонах певної території, в процесі яких формуються попит, пропозиція та ціна на страхові продукти, укладаються договори страхування та, відповідно до них, виконуються зобов'язання..
В. Базилевич [2]	Частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист, формуються попит і пропозиція на нього.
О. Гаманкова [3]	Є елементом як фінансового ринку (ринку грошей і ринку капіталів, так як на цих ринках страхові компанії розміщують свої капітали, використовуючи певні фінансові інструменти), так і ринку фінансових послуг, оскільки страхові компанії як фінансові посередники залучають кошти страхувальників, продаючи страхові послуги.
О. Залетов [9]	Сукупність фінансово-економічних відносин, за допомогою яких перерозподіляється частина національного доходу та сукупного суспільного продукту методом утворення страхового фонду грошових ресурсів.
В. Плиса [10]	Форма організації грошових відносин з формування та розподілу страхового фонду для забезпечення страхового захисту суспільства.
О. Козьменко [4]	Сукупність механізмів та інститутів із утворення, купівлі-продажу та експлуатації страхових послуг.

*Примітка: авторське узагальнення на основі джерел [2–4,7–10].

Детальна динаміка кількості страхових компаній у розрізі їх видів за 2018–2022 роки наведена в табл. 2.

Табл. 2. Динаміка кількості страхованих компаній України за 2017-2021 рр.

Кількість страхових компаній	2017	2018	2019	2020	2021
Загальна кількість	294	281	233	210	155
зокрема, СК “non-life”	271	251	210	190	136
зокрема, СК “Life”	30	23	20	20	19

*Примітка: складено автором на основі даних джерел [17-18].

Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення. Так, станом на кінець 2021 року порівняно з кінцем 2020 року кількість компаній зменшилась на 55. З іншого боку, тенденція до зменшення кількості страховиків на ринку України має позитивне значення відповідно до факту, що велика частина страхових організацій не володіє достатніми розмірами активів та страхового фонду грошових коштів, що призводить до ризику невідшкодування збитків страхувальнику. Звуження чисельності страхових компаній призводить до витіснення підприємств, що нездатні виконувати фінансові зобов'язання [11].

Частка лайкового сегменту на страховому ринку України відображена на рис. 1. З даних рис. 1 видно, що домінуюча частка на страховому ринку України належить ризиковому сегменту (“non-life”) – 89,8 % в середньому за 2017–2021 рр., натомість лайфвий сегмент знаходився в межах 10 % (середнє значення за досліджуваний період).

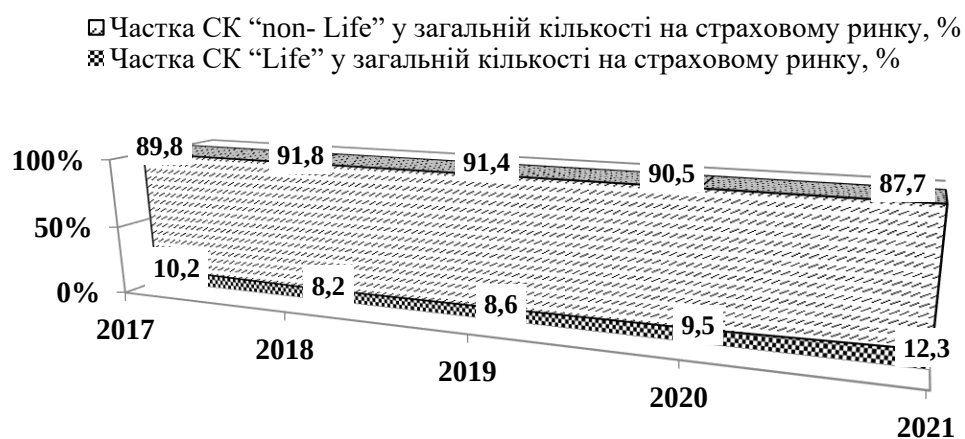

Рис. 1. Частка лайфового та ризикового сегменту на страховому ринку України, %

*Джерело: складено та розраховано автором за даними звітності страхових компаній [https://forinsurer.com/].

Становище страхового ринку, його рівень інтеграції та затребуваність визначається обсягами страхових премій та страхових виплат. Дуже велике значення у визначенні стабільності ринку набуває рівень капіталізації страховиків, а саме, обсяг особистих коштів та страхових резервів. Базові показники діяльності страхового ринку та його динаміка представлені в табл. 3.

Табл. 3. Основні показники діяльності страхового ринку України за 2018-2021 рр.*

Показники	2017	2019	2021	Темп приросту, %	
				2017/2019	2019/2021
Кількість договорів страхування, укладених протягом звітного періоду, тис. од.	70 658,2	80 271,1	99 940,0	13,6	24,5
Страхова діяльність, млн грн					
Валові страхові премії	43 431,8	53 001,2	56 765,3	22	7,1
Валові страхові виплати	10 536,8	14 338,3	14 879,6	36	3,8
Рівень валових виплат, %	24,3	27,1	36,4	-	-
Чисті страхові премії	28 494,4	39 586,0	44 564	38	12,6
Чисті страхові виплати	10 256,8	14 040,5	17 487	36,9	24,5
Рівень чистих виплат, %	36,0	35,5	37,5	-	-
Страхові резерви, млн грн					
Обсяг сформованих страхових резервів	22 864,4	29 558,8	35 098,3	29,2	18,7
Активи та статутний капітал, млн грн					
Загальні активи страховиків	57 381,0	63 866,8	65 635,3	11,3	2,8
Активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових резервів	36 084,6	44 609,9	46 898,7	23,6	5,1
Обсяг сплачених статутних капіталів	12 831,3	11 066,1	9 765,4	-13,7	-11,8

*Примітка: складено та розраховано автором на основі даних джерел [7; 12].

Протягом досліджуваного періоду відбулося збільшення кількості укладених договорів страхування на 24,5 %. Обсяг валових страхових премій станом на кінець 2021 року у порівнянні з аналогічним періодом 2019 року збільшився на 7,1 %, обсяг чистих страхових премій зріс на 12,6 %, валові та чисті страхові виплати також продемонстрували зростання в аналізованому періоді. Тільки обсяг сплачених статутних капіталів продемонстрував тенденцію до зниження. Важливим є аналіз основних компаній, їхнього місця в рейтингу, динаміки обсягу валових премій.

Найбільш значні компанії на страховому ринку та динаміка їхніх показників зображена на рис. 2.

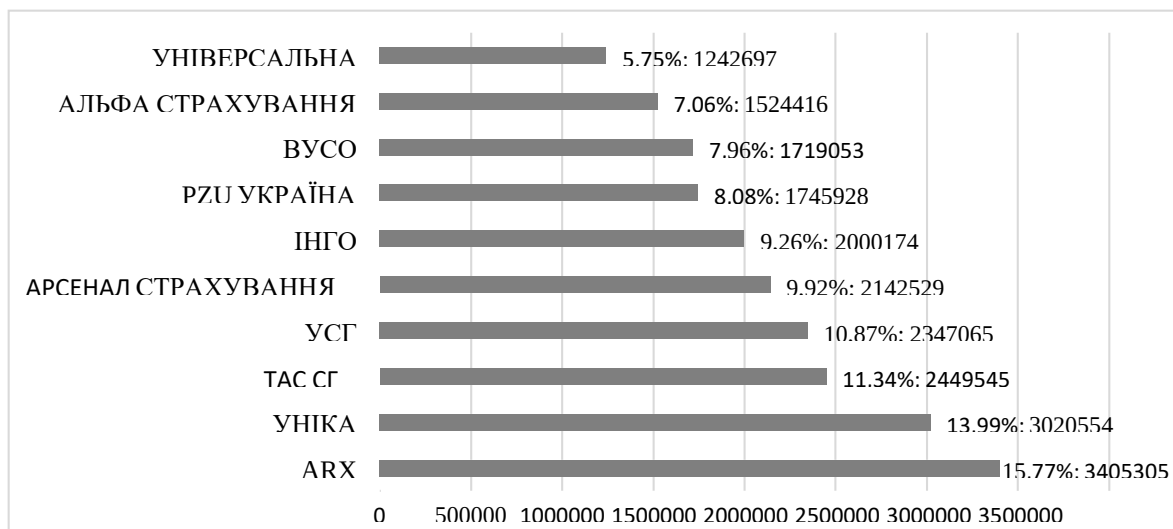

Рис. 2. Динаміка найбільших страхових компаній за сумою страхових премій у 2021 р., тис. грн

Джерело: складено автором на основі даних [12].

Як можна простежити на рисунку, найбільшу частку на страховому ринку України за сумою страхових премій займає СК «ARX» – 3 405 305 тис. грн. з часткою 15,77 % серед топ-10 страхових компаній. Також досить високі страхові премії отримує страхова компанія «УНІКА», їхній обсяг становить 3 020 554 тис. грн. або 13,99 % з-поміж представлених компаній. З ціллю полегшування процесів вони активно користуються такими технологіями, як автоматизація, хмарна обробка даних, чат-боти, технології із частинами штучного інтелекту. Докорінна зміна технологій, в першу чергу в області Інтернету, мобільних, цифрових та соціальних платформ, призводить до суттєвих змін в перевагах клієнтів, їх моделлю поведінки та прийняттям рішень. Внаслідок стрімкого розвитку цифрових технологій в останні роки споживач опинився в більш вигідному становищі, бо навчився користуватись великим обсягом інформації та самостійно знаходити необхідні дані. Тому значно більше потенційних клієнтів одержали змогу набути страхові поліси на сайті страхової компанії.

Існує повсякденне уявлення про інтернет-страхування як про продаж страхових полісів через Інтернет. Але, на мій погляд, інтернет-страхування є

системою економічних відносин, що включають сукупність форм і методів взаємодії страхувальника, страховика та інших професійних учасників страхового ринку, спрямованих на задоволення потреб страхувальника в страховому захисті за допомогою мережі Інтернет. Перенесення частини організаційних моментів страхового бізнесу в Інтернет-простір надає потенційним і реальним клієнтам страхової компанії нові можливості, а саме:

- залишаючись вдома скласти загальне уявлення про страховий ринок, страховика та його послуги;
- використовуючи страховий калькулятор самостійно розрахувати тарифи;
- отримати онлайн консультації з різних питань страхування;
- оцінити ризик стосовно потенційного об'єкта страхування;
- надати заявку на укладання страхового договору, укласти договір та сплатити страховий внесок;
- оповістити страхову компанію про настання страхового випадку та ін.

Від розвитку ринку інтернет-страхування виграють як страхувальники, так і страховики. Як показує світова практика, в результаті введення продажів полісів через Інтернет страховики можуть знизити свої витрати приблизно на 9-12 % [16, с. 46].

За останні роки український страховий ринок та, зокрема, інтернет-страхування набрав певних обертів. На це вплинуло прийняття Законів «Про електронну комерцію» та «Про електронні довірчі послуги», що спрямо зручному укладанню страхових полісів [17]. Найбільш поширеною платформою для реалізації прямого страхування є офіційні сайти страхових компаній, які використовують всі страхові організації. Для здійснення онлайн-продажів розробляються мобільні додатки. Саме використання сучасних технологій – це питання успіху та перемоги в найгострішій конкурентній боротьбі. Вже сьогодні перевагу отримує та компанія, яка пропонує різним категоріям споживачів таке:

- орієнтований на клієнтів набір послуг;
- оптимальний час реалізації цих послуг;
- максимально зручна форма укладання полісу та найбільш доступна його ціна.

Такий ефект досягається за рахунок зниження трансакційних витрат внаслідок спрощення процедури страхування, економії від винагороди агента, брокера або посередника, що призведе до зниження ціни продукту, підвищення прибутку та збільшенню конкурентоспроможності страховика.

Головним чинником, що вплинув в 2020 році на життя всіх країн, в т.ч. України, стала пандемія COVID-19. Наприкінці 2019 року відбувся початок в Китаї, а далі коронавірус поширився далеко за межі країни. 11 березня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила пандемію коронавірусу COVID-19, як відомо, вірус, станом на 27 вересня 2020 року вразив понад 32,9 млн осіб по всьому світу [13].

У квітні 2020 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів

України «Про затвердження Порядку використання коштів фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками» від 22 квітня 2020 року №302 [14]. В цій Постанові передбачено виділення коштів не лише на заходи, які спрямовуються на запобігання виникненню та поширенню, ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, але й на надання фінансової допомоги Фонду соціального страхування і Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на поворотній або безповоротній основі та інша грошова допомога деяким громадянам [15].

Так як пандемія мала вплив на кожен куточок нашої країни, страховикам необхідно звертатися до держави з пропозицією про створення спільних програм. Можливо було б створити пул для страхування ризиків пандемії. Наприклад, страхові компанії і держава мали б змогу розподіляти відповідальність порівну – 50/50. У пул надходили б страхові премії та відкладалися в якості резервів, потім в разі спалаху епідемії страховики виплачували б компенсації, які в 2–3 рази перевищують обсяг зібраних премій, а виплати понад частку страховиків держава б покривала.

На сьогодні, схожі проєкти вже реалізовує французька страхова компанія АХА, з подібною ідеєю також виступили Асоціація британських страховиків і Товариство з питань управління ризиком і страхування в США. Для поглиблення дослідження, проведемо PEST-аналіз факторів, що впливають на функціонування страхових компаній у кризовий період в Україні (табл. 4).

Табл. 4. PEST-аналіз факторів впливу на успішне функціонування страхових компаній у кризовий період в Україні*

Р (Політичні фактори)	Е (Економічні фактори)
- партнерство з органами державної влади; - підтримка проєктів на рівні держави та їх реалізація; - мінімальний тиск влади на діяльність страхових компаній та надання пільг; - соціальне партнерство з органами державної влади.	- додаткове залучення клієнтів на основі інноваційної діяльності; - вчасне реагування на економічні зміни за рахунок мобільного командного управління; - покращення показників діяльності страхових компаній та заощадження коштів; - покращення іміджевих позицій страхових компаній серед населення.
С (Соціальні фактори)	Т (Технологічні фактори)
- надання фінансових послуг високої якості; - збільшення рівня довіри населення до страхових компаній; - зацікавленість працівників у своєму результаті діяльності; - збільшення відповідальності працівників.	- використання інноваційних фінансових технологій, які заощаджують фінансові ресурси; - економія часу при виконанні традиційних операцій; - створення нових можливостей щодо відкриття страхових програм; - зміна організаційного стилю в управлінні компанією; - налагодження комунікаційних зв'язків зовнішнього та внутрішнього середовища страхової компанії за рахунок мобільності, інформаційності, вчасного реагування на зміни.

*Примітка: побудовано автором.

Перераховуючи потенційні та існуючі загрози, можна сказати, що пандемія— це ще й можливість зміцнити свої позиції на страховому ринку. У нинішніх реаліях, коли збори премій зі страхування життя можуть серйозно скоротитися, технологічні розробки особливо важливі для розвитку нових методик надання послуг. Зараз страховикам потрібно впроваджувати технології у бізнес, онлайн- і офлайн-канали. Протягом деякого періоду страховики вже інтегрують у свою діяльність технології блокчейну, штучного інтелекту, Інтернету речей, великих даних, доповненої реальності, хмарних технологій та ін.

В той же час розвиток страхового ринку стримує низка таких проблем, які необхідно подолати для конкурентоспроможного успішного функціонування:

- несприятлива економічна та політична ситуація в країні;
- недосконала нормативно-правова база;
- брак фінансового забезпечення населення;
- недостатня довіра населення до страхових компаній та невисокий рівень володіння інформацією про стан та можливості страхового ринку;
- недостатній рівень забезпеченості страхових вкладень;
- відсутність потрібної кількості кваліфікованих фахівців у цій галузі;
- падіння національної валюти;
- невідповідність ролі та місця страхування завданням, які стоять перед Україною в сучасних умовах формування ринкової економіки;
- невідповідність стану страхового ринку сучасним тенденціям розвитку світового страхового ринку.

Отже, для вирішення наведених проблем та більш ефективного функціонування страхового ринку Україні необхідно вжити таких заходів:

- застосування нових технологій та інтегрування інновацій у страхову діяльність;
- вдосконалення законодавчо - нормативної бази;
- імплементація міжнародних стандартів щодо ведення страхової діяльності;
- визначення та застосування надійної та ефективної стратегії розвитку ринку страхування в Україні;
- вжиття просвітницьких заходів населення щоб популяризувати страхові послуги.

Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що страховий ринок України перебуває на етапі розвитку та інтеграції у світовий простір. Незважаючи на деякі здобутки, він характеризується недоліками, наявність яких показує перспективи розвитку, а отже, потенціал для України.

Висновки. Проведені дослідження особливостей економічних умов функціонування страхового ринку України свідчать про те, що страховий ринок України перебуває на етапі формування, поступово адаптуючись до вимог європейського та світового ринків. Задля покращення ситуації вітчизняним страховикам необхідно переймати зарубіжний страховий досвід та змінювати власні моделі функціонування, зокрема вдосконалювати механізм державного

регулювання діяльності страхових компаній, адаптувати до світових стандартів страхове законодавство, впроваджувати новітні технології зі страхування та новітні стандарти якості обслуговування в цій сфері.

Література:

1. Баранов А. Л. Особливості застосування вартісно-орієнтованого підходу в управлінні страховою компанією. *Фінанси, облік і аудит*. 2018. Вип. 2 (32). С. 20–36. Режим доступу: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/34002/faa32_2.pdf?sequence=1
2. Базилевич В. Д. *Страхова справа* К.: Знання, 2011. 203 с.
3. Гаманкова О. О. *Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика*: монографія. Київ : КНЕУ. 2009. 283 с.
4. Козьменко О. В. Поведінка страхових компаній на інвестиційному ринку: досвід України та Німеччини. *Вісник Національного банку України*. 2013. № 11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2013_11_4
5. Пасічний В. О. *Страховання*. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Харків: Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, 2009. 218 с.
6. Фесенко Н. В., Яремченко Л. М. Стан та перспективи функціонування страхового ринку України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2019. №8/2019. С. 28–34. - Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2019/7.pdf
7. Осадець С., Арюх Т., Гаманкова О. *Страхові послуги* : Київ : КНЕУ, 2007. 464 с.
8. Шумелда Я. *Страховання* : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Міжнародна агенція «Бізон», 2007. 384 с.
9. Залетов О. *Страховання*: навчальний посібник. Київ: Міжн. Агенція “BeeZone”, 2003. 304 с
10. Плиса В. *Страховання*: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Каравела, 2005. 391 с.
11. Слободянюк О. В. Тенденції розвитку страхування майна в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 41. С. 170–175.
12. Журнал про страхування в Україні та країн СНД «Форіншурер». Режим доступу: <https://forinsurer.com>
13. Спалах коронавірусної інфекції COVID-19: веб-сайт ВОЗ. Режим доступу: https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus2019?gclid=CjwKCAjw8MD7BRArEiwAGZsrBR3H8ynOIveXjA_Jyt2oBt0LSQqATn4qt6HAi_lptCg1nbML3QIPEyx_oCcr4QAvD_BwE
14. Cybersecurity Almanac: 100 Facts, Figures, Predictions and Statistics (2019): web-site Cybersecurity Ventures. Режим доступу: <https://cybersecurityventures.com/cybersecurity-almanac-2019/>
15. Прокопчук О. Т. Розвиток українського ринку страхових послуг в контексті забезпечення економічної безпеки країни. *Збірник праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Вип. 94. Ч. 2: Економічні науки. С. 69–85. DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-69-85.
16. Прокопчук О. Т. Управління рекламною діяльністю страхової організації. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2 : Економічні науки. С. 121–131. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-121-131.
17. Приказюк Н. Роль інтернету в реалізації страхових послуг. *Вісник*

Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 2014. № 3 (156). С. 45–51.

18. Підсумки діяльності страхових компаній України. Режим доступу: <http://www.forinsurer.com.ua>.

References:

1. Baranov, A. L. (2018). Peculiarities of applying the value-oriented approach in the management of an insurance company. *Finance, accounting and auditing*, 2018, Issue 2 (32), pp. 20–36. (in Ukrainian)
2. Bazilevich, V. D. (2011). *Strahova srava*. Kyiv: Znannia, 2011. 203 p. (in Ukrainian).
3. Hamankova, O. O. (2009). *Market of insurance services of Ukraine: theory, methodology, practice*. Kyiv: KNEU, 2009. 283 p. (in Ukrainian).
4. Kozmenko, O. V. (2013). Behavior of insurance companies on the investment market: experience of Ukraine and Germany. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 2013, no. 11. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2013_11_4 (in Ukrainian).
5. Pasichnyi, V. O. (2009). *Insurance. A guide for students of higher educational institutions*. Kharkiv National University of Urban Economy, 2009, 218 p. (in Ukrainian).
6. Fesenko, N. V., Yaremchenko, L. M. (2019). Status and prospects of the functioning of the insurance market of Ukraine in conditions of globalization. *Economy and the state*, 2019, no. 8 pp. 28–34. (in Ukrainian).
7. Osadets, S., Ariukh, T., Hamankova, O. (2007). *Insurance services*: Kyiv. KNEU, 2007. 464 p. (in Ukrainian).
8. Shumelda, Y. (2007). *Insurance: a guide for students of higher educational institutions*. Kyiv: International agency "Bison", 2007. 384 p. (in Ukrainian).
9. Zaletov, O. (2003). *Insurance: study guide*. Kyiv: International Agency "BeeZone", 2003. 304 p. (in Ukrainian).
10. Plysa, V. (2005). *Insurance: a study guide for students of higher educational institutions*. Kyiv: Caravela, 2005. 391 p. (in Ukrainian).
11. Slobodyaniuk, O. V. (2019). Development trends of property insurance in Ukraine. *Black Sea Economic Studies*, 2019, no. 41, pp. 170–175. (in Ukrainian).
12. Magazine about insurance in Ukraine and the CIS countries "Forinsurer". Retrieved from: <https://forinsurer.com> (in Ukrainian).
13. Outbreak of coronavirus infection COVID-19: WHO website. Retrieved from: <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (access date 17/10/2022).
14. *Cybersecurity Almanac: 100 Facts, Figures, Predictions and Statistics* (2019): web-site Cybersecurity Ventures. Retrieved from: <https://cybersecurityventures.com/cybersecurity-almanac-2019/>.
15. Prokopchuk, O. T. (2019). The development of the Ukrainian market of insurance services in the context of ensuring the country's economic security. *Collection of scientific works of Uman National University of Horticulture*, 2019, no. 94. (2), pp. 69–85. DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-69-85. (in Ukrainian).
16. Prokopchuk, O. T. (2022). Management of advertising activities of an insurance organization. *Collection of scientific works of Uman National University of Horticulture*, 2022, no. 100 (2), pp. 121–131. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-121-131. (in Ukrainian).

17. Prykaziuk, N. (2014). The role of the Internet in the implementation of insurance services. *Bulletin of Kyiv National University named after Taras Shevchenko*, 2014, no. 3 (156), pp. 45–51. (in Ukrainian).

18. Results of the activity of insurance companies of Ukraine. Retrieved from: <http://www.forinsurer.com.ua>. (in Ukrainian).

Annotation

Ponomarenko O. V.

Economic conditions for the functioning of the insurance industry of Ukraine.

Insurance is one of the major financial sectors of the national economy, in which financial and investment resources are accumulated, formed, distributed and applied. One of the key issues that threaten insurers is a significant narrowing of the life insurance segment, a small increase in the amount of insurance capital, a slowdown in the rate of growth of insurance reserves, and a slow increase in financial stability. In such circumstances, the coordinated development of the insurance sector and the increase in the trust of economic subjects in insurance institutions depends on the insurance policy and methods of the state's regulatory levers.

The article considers theoretical aspects of definition of the insurance market, its structure, economic conditions of functioning, impact of economic changes, result of pandemic, economic digitalization and Internet insurance. The dynamics of the amount of insurance companies as part of their types and the principal indicators of the insurance market are provided. In order to analyze the current state of the insurance market, both the volume of insurance premiums and insurance payments, the number of insurance contracts that were concluded, the volume of income, assets of insurers, and insurance reserves were considered.

Factors affecting the insurance market of Ukraine are considered. Leaders among insurance companies of Ukraine are listed in the rating by insurance premiums (net). The list of issues that must be solved for the competitive operation of the insurance market is revealed. In order to overcome the problems of the insurance market of Ukraine, the methods of improving its activity are provided.

In conclusion it can be stated that the insurance market of Ukraine is at the stage of development and integration into the world space. Despite some achievements, it is characterized by shortcomings, the presence of which shows prospects for development, and therefore, the potential for Ukraine.

In order to improve the situation, native insurers are to adopt foreign insurance experience and change their own operating models, in particular, improve the mechanism of state regulation of insurance companies, adapt insurance legislation to global standards, introduce the latest insurance technologies and the latest service quality standards in this area.

Key words: *insurance, insurance industry, insurance industry structure, insurance company, insurance premiums, insurance payments.*

ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ РИНКУ КРЕДИТНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

Н. В. БОНДАРЕНКО, кандидат економічних наук

С. А. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук

О. В. РОЛІНСЬКИЙ, кандидат економічних наук

В. І. НАГОРНИЙ, здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджується питання щодо необхідності формування та прогнозування ринку кредитних ресурсів. Сформовано цілісну систему сільськогосподарського кредиту, створену за участю держави, яка слугує найважливішим механізмом державного регулювання, розвитку та вдосконаленню елементів національної аграрної політики. Елементи ринкового механізму саморегулювання неспроможні забезпечити як розширеного, так і простого відтворення у галузі. Крім того, потреба у державній підтримці сільського господарства за сучасних умов значно вища, ніж у країнах з розвинутими ринковими відносинами. У зв'язку з цим галузь найменш приваблива для кредиторів та інвесторів. З огляду на це актуальним питанням є прогнозування розвитку ринку кредитних ресурсів, здатним забезпечити доступ аграріїв до кредитних ресурсів на ринку кредитних послуг.

Ключові слова: економічне прогнозування, прогнозування, кредитний ринок, кредитоспроможність, кредитомісткість.

Постановка проблеми. Формування та дійова діяльність кредитного ринку обумовлює потребу у створенні досконалого механізму кредитування аграріїв, здатного розширити їх доступ до кредитних ресурсів. Пріоритетним завданням щодо взаємовідносин аграріїв з позичальниками кредитів є розроблення методичних підходів щодо прогнозування розвитку ринку кредитних ресурсів для суб'єктів аграрного виробництва, визначати ефективність кредитування зокрема і пільгового та дослідження середовища, здатного убезпечити оптимальний розподіл кредитних ризиків. З огляду на це, пріоритетними є прогнозування розвитку ринку кредитних ресурсів для суб'єктів аграрного виробництва подальшої структурної модернізації методичних підходів до прогнозування кредитування аграріїв.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поміж вітчизняних науковців немає цільного підходу щодо вирішення проблеми методичних підходів прогнозування розвитку ринку кредитних ресурсів для суб'єктів аграрного виробництва, багато розбіжностей у трактуванні, за сутністю, призначенням

прогнозування розвитку ринку кредитних ресурсів. Критичний аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, що досліджують методичні підходи прогнозування розвитку ринку кредитних ресурсів для суб'єктів аграрного виробництва серед яких: А. І. Косташ [1], О. Є. Гудзь [2], О. В. Дзюблюк., Л. М. Прийдун [3], З. С. Варналій [4], Р. В. Руська [5], М. Л. Яшина [6], Л. В. Соколова [7]. Даний аналіз дає змогу зробити висновок, що проблемі прогнозування розвитку ринку кредитних ресурсів для суб'єктів аграрного виробництва поки що не надається належна увага та потребує подальшого дослідження.

Методика досліджень. Результати дослідження базувалися з використанням загальнонаукових методів, зокрема таких як наукове пізнання, дослідження економічних явищ. Методологічним та теоретичним базисом дослідження слугували як праці вітчизняних науковців і практиків, так і зарубіжних вчених які досліджували методичні підходи з прогнозування ринку кредитних ресурсів та його подальший розвиток для суб'єктів аграрного виробництва. У статті використано такі методи дослідження: групування, монографічний, порівняння, абстрактно-логічний, наукового узагальнення.

Мета дослідження. Метою статті є розгляд методичних підходів прогнозування розвитку ринку кредитних ресурсів для суб'єктів аграрного виробництва.

Результати досліджень. Важливий етапом розвитку аграрної галузі за умов цифрових технологій, глобалізації економіки, лібералізації ринку, посилення державного регулювання соціально-економічних процесів та тенденцій, які намітилися в макроекономічній стабілізації країни, набувають наукові дослідження, пов'язані з пошуком нових підходів щодо рішення питань, пов'язаних з ринком кредитів з урахуванням галузевої специфіки позичальників їх фінансового стану та комплексного аналізу ринку кредитних ресурсів. Саме вирішення даного питання сприяє забезпеченню спрямованого і сталого розвитку сільськогосподарських підприємств із використанням методологічних і методичних підходів економічного прогнозування на основі підвищення ефективності їх функціонування та збалансованого використання джерел фінансування, здатних забезпечити соціально-економічну стабільність та продовольчу безпеку.

Фінансові відносини суб'єктів аграрного бізнесу ґрунтуються на можливій соціальній і економічній вигоді авансованого капіталу, що супроводжується ризикованістю внаслідок втрати ними рівня кредитоспроможності, загострення платіжної кризи та кризи банківської системи і фондового ринку [1 с. 79–81].

Ефективне функціонування суб'єктів аграрного бізнесу значною мірою залежить від наявних фінансових ресурсів. Дефіцит як власних, так і запозичених джерел фінансування як операційної, так і інвестиційної діяльності є стримуючим чинником в їх адаптації до динамічних змін зовнішнього середовища. Досвід функціонування суб'єктів аграрного бізнесу свідчить про недоцільність надання переваги одному із джерел фінансування операційної та інвестиційної діяльності: ні власним, ні залученим джерелам внаслідок

особливостей відтворювального процесу аграрного виробництва, високого рівня витрат, тривалого виробничого циклу, розриву між часом реалізації продукції та надходженням виручки [2. с. 102].

Оптимальне співвідношення власних фінансових ресурсів і банківських кредитів є потенційним вирішенням проблеми фінансового забезпечення суб'єктів аграрного бізнесу. Проте розвитку кредитних відносин суб'єктів аграрного бізнесу перешкоджає високий ступінь кредитних ризиків. Сучасна кредитна політика банків орієнтована на високорентабельних позичальників і обмежена для низькорентабельних підприємств особливо фермерських господарств з незначними обсягами земельних угідь. За таких умов виникає потреба в розробленні і розвитку методичних підходів, спрямованих на активізацію кредитних відносин в сільському господарстві шляхом розширення доступу суб'єктів аграрного бізнесу до кредитних ресурсів на ринку кредитних послуг [3 с. 156].

Разом із зняттям мораторію на продаж угідь аграрного спрямування сільськогосподарські підприємства набули права внесення земель до статутних капіталів, їх продаж або інших видів відчуження земельних ділянок та паїв, що перебувають у приватній власності. В зв'язку з цим земельні ресурси можуть бути заставою при одержанні банківського та інших видів кредитів, що дає підставу до доступу аграріїв до позичок, що найбільше важливо не лише для великотоварних підприємств, але і дрібних, зокрема фермерів.

Аграрне підприємництво є галуззю яка потребує великої кількості кредитів і її робота без перебоїв без позик майже неможлива. Це викликано специфікою сільськогосподарського виробництва; нестачею вільних коштів; високою капіталомісткістю і відносно низькою капіталовіддачею; сезонністю та значним терміном виробничого циклу; залежністю від природно-кліматичних умов; порівняно невеликими розмірами господарств, що негативно позначається на їх конкурентоспроможності на ринку отримання як коротких так довгих кредитних ресурсів. За таких умов пріоритетним для економічної системи є зростання взаємопов'язаних показників таких як динаміка індикаторів кредитної політики та показників корпоративних фінансів [4 с. 29–33].

Глобалізаційні процеси, які відбуваються в аграрному бізнесі певною мірою ускладнює процес взаємовідносини як між світовим господарством в цілому, так і національною економікою, зокрема і певною мірою впливає на кредитну політику, основним регулюючим органом якої є Національний банк України, який чітко моніторить стан кредитування з показниками конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів аграрної галузі. Варто відзначити, що політика щодо кредитування слугує передумовою зростання ефективності економіки, з одночасним зміцненням її позицій на світову економіку.

Макроекономічна політика забезпечує цілі, завдання, вибір методів та механізмів реалізації кредитної політики., оскільки вона ґрунтується не на суб'єктивній оцінці її розробників, а на закономірностях формування економічного середовища. Важливого значення за ринкових умов

господарювання аграріїв набувають наукові дослідження, пов'язані з пошуком нових підходів при визначенні кредитоспроможності потенційного банківського клієнта з урахуванням ситуації вітчизняної і зарубіжної практики, а також галузевої специфіки позичальника. В основі комплексного аналізу кредитоспроможності закладений аналіз фінансового стану суб'єктів аграрного бізнесу на певну дату в поєднанні з можливістю пропозиції широкого спектру консалтингових послуг. В сучасній банківській практиці застосовуються методи оцінки кредитоспроможності, які ґрунтуються на ретроспективному аналізі фінансових показників, що характеризують діяльність позичальника за певний період.

Найбільш перспективним напрямом банківського аналізу при виборі потенційного позичальника є економіко-математичне моделювання виробничої діяльності підприємства [5]. Модель, що характеризує виробничу структуру суб'єкта аграрного бізнесу варто виокремити як висхідну передумову для конструювання оцінки кредитоспроможності. Разом з тим, при реалізації економіко-математичних моделей слід враховувати зростаючі вимоги як до якості, так і ефективності програмних засобів. Це зумовлено наявністю великої кількості суб'єктів господарювання аграрної галузі різних організаційно – правових форм господарювання, що функціонують в різних агрокліматичних, організаційно-економічних і соціальних умовах, масовим запровадженням ПЕОМ в аграрній галузі і рядом інших причин. З огляду на це, створення та аналіз економіко-математичної моделі оцінки кредитоспроможності суб'єктів аграрного бізнесу і розроблення відповідних програмних інструментальних засобів сприяють проектуванню економіко-математичних моделей цього типу.

Створення ефективного механізму функціонування суб'єктів аграрного бізнесу потребує застосування економіко-математичного та комп'ютерного моделювання, що є одним із основних інструментів при дослідженні складних економічних, технічних та інших систем і процесів [6]. Моделювання задач управління економікою, зокрема забезпечення кредитними ресурсами, здійснюється у двох взаємозалежних площинах, кожна з яких має свій інструментарій та методику, які перебувають у постійному зв'язку та взаємозалежності: в економічній та математичній площині.

Перша площина виражає економічні об'єкти, сутність яких відповідає аналізу природи економічних процесів та явищ у вигляді абстрактної моделі залежностей. Друга – виражає множини значень суттєвих змінних величин (екзогенних та ендегенних), отриманих на основі аналізу моделі і моделюванні економічних процесів. Адекватність побудови моделі визначається специфікою функціонування суб'єктів аграрного бізнесу та особливістю моделювання фінансових потоків. Для діагностики кредитоспроможності суб'єктів аграрного бізнесу у вітчизняній практиці використовуються регресійні і дискримінантні моделі, а також методи наукового прогнозування [7].

Кредитні установи при кредитуванні аграріїв аналізують їх фінансову стійкість згідно з чинними методичними оцінками банків на основі переліку критеріїв їх фінансового стану, основним з яких є кредитоспроможність

позичальника. І це виправдано саме в даному питанні, адже змога аграрного підприємства дотримуватися принципів банківського кредитування, особливо в частині терміновості та строковості є основною із передумов їх кредитоспроможності, яка характеризується низкою показників, представлених в таблиці 1.

Табл. 1. Показники кредитоспроможності суб'єктів аграрного бізнесу Уманського району Черкаської області [8]

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Середнє значення за 2017–2020 рр.	2021 р.	Відхилення показника за 2021 р від середнього значення (2017–2020 рр.)		Нормативне значення
							+/-	%	
Коефіцієнт платоспроможності (автономії)	0,74	0,76	0,71	0,69	0,72	0,67	-0,05	-6,94	> 0,5
Коефіцієнт покриття	1,13	0,93	0,78	0,82	0,91	0,87	-0,04	-4,39	> 1
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,21	0,18	0,03	0,24	0,17	0,25	0,08	47,05	0,6–0,8
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,0009	0,0009	0,0008	0,0078	0,0029	0,0210	0,0181	6,2	> 0
Коефіцієнт рентабельності продажу	0,62	0,51	0,52	0,49	0,51	0,54	0,03	105,8	> 0,05
Коефіцієнт фінансування (фінансової стійкості)	0,16	0,22	0,21	0,37	0,24	0,36	0,12	150,00	< 1
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними активами	0,12	0,03	-0,32	-0,11	-0,08	-0,0085	-0,0715	-89,38	> 0,1
Коефіцієнт загальної ліквідності	1,02	0,82	0,54	0,58	0,63	0,78	015	23,8	1–2

Джерело: дані Головного управління статистики у Черкаській області

Коефіцієнт платоспроможності (автономії) є найбільш вагомим для обчислення кредитоспроможності позичальника. Він дає об'єктивну оцінку розміру, яка частка власних фінансових ресурсів в загальній сумі фінансових джерел суб'єкта господарювання. При нормативному значенні цього показника 0,5 його розмір складає в 2017 році 0,74 або на 0,02 відсоткового пункти більше середнього за 2017–2020 рр. Показник платоспроможності суб'єктів

господарювання всіх організаційно – правових форм господарювання в середньому по району в 2021 р. становив 0,67, що на 6,94 і 0,05 відсоткових пункти в порівнянні з середньорічним показником за 2017–2020 рр.

Частка оборотних активів, враховуючи суму дебіторської заборгованості до загальної суми короткострокових зобов'язань характеризує коефіцієнт покриття і при визначенні кредитоспроможності позичальника має важливе значення, оскільки характеризує можливість за рахунок наявних оборотних активів вчасно погасити банківські кредити. Цей показник практично має двояке нормативне значення і на практиці коливається в діапазоні від 1 до 3. Варто відзначити, що якщо цей показник менший за нормативне його значення це сигналізує про проблемний стан кредитоспроможності позичальника. За таких умов у позичальника виникає брак власних обігових активів щоб вчасно погасити поточні зобов'язання. Банківські установи до таких позичальників ставляться з недовірою при їх подальшому кредитуванні, що знаходить своє відображення в кредитній історії. До таких суб'єктів господарювання з недовірою ставляться і інвестори та партнери по бізнесу, оскільки проблема з кредитоспроможністю позичальника є результатом як нарощування суми банківських запозичень, так і прямих збитків операційної діяльності.

Результати проведеного дослідження по суб'єктах господарювання аграрного бізнесу Уманського району свідчать, що в 2017 р. цей показник практично варіював в межах нормативного значення. В той же час, в 2021 р. його розмір становив 0,7, що на 4,39 відсоткових пункти менше в порівнянні з середньорічним за 2017–2020 рр. Коефіцієнт швидкої ліквідності по обстежених суб'єктах аграрного бізнесу району в 2021 р. порівняно з середньорічним за 2017–2020 рр. зріс на 0,08 відсоткових пункти або 47,05 %. Слід зазначити, що нормативне значення даного коефіцієнта перебуває в межах 0,6–0,8. Результати дослідження суб'єктів аграрного бізнесу Уманського району свідчать, що цей показник становить лише третю частину від нормативного значення даного коефіцієнта, а при терміновій потребі погасити зобов'язання за допомогою грошових коштів та погашення дебіторської заборгованості позичальники здатні погасити лише 25 % від загальної потреби.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності в 2021 р. склав 0,0210 при нормативному значенні більше і порівняно із середньорічним показниками за 2017–2020 рр. зріс на 0,0181 відсоткових пункти або в 6,2 рази. Коефіцієнт рентабельності продажів суб'єктів аграрного бізнесу району демонструє рівномірне значення в діапазоні від 0,62 в 2017 р. до 0,54 в 2021 р. Сільськогосподарські підприємства району вузькоспеціалізовані, тобто виробнича діяльність їх спрямовано на виробництво рослинницької продукції. З огляду на проведені результати дослідження цей показник стабільний становить 0,54 в 2021 р., що на 5,8 відсотків більше в порівнянні зі середньорічним за 2017–2020 рр.

Важливий показник кредитоспроможності – коефіцієнт фінансування (фінансової стійкості), який свідчить про зростання розміру запозичень до валюти балансу позичальника в 2021 р. порівняно зі середньорічним за 2017–2020 рр. зріс в 1,5 рази. Теоретично і практично доведено, що за умови зростання

розміру цього показника більше за одиницю це сигналізує про брак власних коштів для покриття всіх видів запозичень, що є критичним для позичальника. Банківські установи при видачі позики здійснюють аналіз стану забезпечення власними обіговими активами і з цією метою розраховують коефіцієнт забезпечення власними обіговими активами. В середньому за 2017–2020 рр. цей показник по суб'єктах аграрного бізнесу дорівнював 0,08. Це свідчить про те, що господарюючі суб'єкти аграрного бізнесу району не забезпечені власними оборотними активами, які би відповідали нормативному значенню і слугували розширенню їх доступу до кредитних ресурсів.

Важливим показником при визначенні кредитоспроможності позичальника є коефіцієнт загальної ліквідності. В 2021 р. в порівнянні з середньорічним 2017–2020 рр. цей показник зріс на 23,8 відсотки і як наслідок суб'єкти господарювання аграрного бізнесу району здатні за необхідності розраховуватися за отриманими запозиченнями власними оборотними активами. Доведено, що нормативне значення цього показника становить від 1 до 2. В середньому за 2021 цей показник по суб'єктах господарювання аграрного бізнесу району дорівнював 0,78, що є недостатньо для забезпечення їх кредитоспроможності. Важливе значення для прогнозування кредитоспроможності суб'єктів аграрного бізнесу мають показники, що характеризують їх доступ до кредитних ресурсів і на основі яких, як правило, формується кредитна історія банком на кожного потенційного позичальника. Нами проведене групування суб'єктів аграрного бізнесу за рівнем кредитоспроможності з використанням статистичних даних за 2017–2021 рр. (табл. 2).

Отримані дані свідчать, що сільськогосподарські підприємства за рівнем рентабельності від 30,1 до 45,1 і більше відсотків мають більший доступ до кредитних ресурсів в порівнянні зі збитковими підприємствами та низькорентабельними підприємствами. Із зальних обстежених підприємств району 8 або 17,4 – збиткові рівень сукупної рентабельності яких -11,1. При частці кредиту в покритті оборотних активів 29,2 % коефіцієнт оборотності кредиту по цій групі вибірки склав 3,84, фактична сплачена відсоткова ставка за короткостроковими кредитами становила 25,7 %, коефіцієнт оборотності кредиту становив 3,84, при тривалості оборотну кредиту 325,1 днів та терміні окупності кредиту 367,1 днів і коефіцієнта рентабельності позичкового капіталу -0,021. В той же час, високорентабельне сільськогосподарське підприємство рівень рентабельності якого становив 47,2 % забезпечене власними джерелами фінансування оборотних активів на 79,2 %.

При цьому це підприємство залучало банківські кредити на більш вигідних умовах за середньою відсотковою ставкою 16,7 %, при коефіцієнті оборотності кредиту 13,84, тривалості обороту кредиту 95,1 днів та терміні окупності кредиту -109,1 днів, та коефіцієнта рентабельності кредиту 0,130.

В зв'язку з потенційними небезпеками неповернення кредитів банків нами здійснений моніторинг групи аграрних підприємств в користуванні і в оренді яких розмір земельної площі перебуває в діапазоні від 1000,1 до 2000,0 га.

Табл. 2. Групування суб'єктів аграрного бізнесу Уманського району Черкаської області за рівнем рентабельності в середньому за 2017–2021 рр.

Показники	Збиткові	До 15,0	15,1–30,0	30,1–45,0	Більше 45,1	Всього
Середній рівень рентабельності, %	-11,1	13,2	22,4	36,6	47,2	24,9
Кількість господарств в групі	8	23	12	2	1	46
У відсотках до обстежених	17,4	50,1	26,1	4,3	2,1	100,0
Частка кредиту в покритті оборотних активів, %	29,2	38,7	26,9	16,5	33,1	17,9
Фактично сплачена відсоткова ставка за короткостроковими кредитами, %	25,7	22,9	21,9	17,1	16,7	21,0
Коефіцієнт оборотності кредиту	3,84	5,08	10,05	13,64	13,84	10,05
Тривалість обороту кредиту, днів	325,1	236,3	126,8	101,9	95,1	236,3
Термін окупності кредиту, днів	367,1	330,5	256,4	115,1	109,1	301,5
Рентабельність позичкового капіталу, коефіцієнт	0,021	0,058	0,125	0,149	0,130	0,068
Частка власних оборотних засобів, %	58,3	43,2	51,3	71,5	79,2	55,3

Джерело: дані Головного управління статистики у Черкаській області [8]

Кількість таких аграрних підприємств в Черкаській області в середньому за досліджуваний період складає 166 або 29,1 % від загальної їх кількості. Об'єктивний і всебічний моніторинг цих аграрних підприємств проводився на основі аналізу конкретних кількісних і якісних значень індикаторів, які включають в себе оцінку кредитоспроможності, здатну забезпечити економічну безпеку за сучасних умов їх кредитування, як основного джерела фінансового забезпечення діяльності суб'єктів аграрного бізнесу, спрямованих на забезпечення безперебійного колообігу виробництва, відтворення основних засобів, розширення виробничих потужностей, що уможлиблює регулювання сталого розвитку економіки, істотне підвищення її ефективності (табл. 3). Приведені дані свідчать, що показники ліквідності представляють зацікавленість не лише для правління суб'єктів аграрного бізнесу, а й для зовнішніх особистостей аналізу: коефіцієнт абсолютної ліквідності представляє інтерес для постачальників сировини і матеріалів; швидкої ліквідності – для банків; поточної ліквідності – для інвесторів.

**Табл. 3. Показники кредитоспроможності суб'єктів аграрного бізнесу
Черкаської області за площею земельних угідь у користуванні
від 1000,1 до 2000,0 га**

Показник	Порогове значення	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Коефіцієнт поточної ліквідності	>1,6–2,0	1,847	1,668	1,894	2,028	1,922
Коефіцієнт швидкої ліквідності	>0,5–0,6	0,824	0,890	1,059	1,042	1,066
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	>0,2–0,3	0,138	0,117	0,119	0,124	0,118
Коефіцієнт фінансової незалежності	>0,5	0,479	0,489	0,572	0,552	0,543
Коефіцієнт фінансової залежності	<0,5	0,771	0,886	0,817	0,769	0,762
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними активами	>0,1	0,047	0,081	0,269	0,270	0,272
Коефіцієнт фінансової стійкості	>0,7	0,657	0,658	0,715	0,688	0,667
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	>0,5	0,054	0,089	0,282	0,305	0,317
Коефіцієнт фінансового важеля	≤1	1,628	1,834	1,451	1,414	1,424
рентабельність власного капіталу, коефіцієнт	>0,15	0,092	0,106	0,142	0,141	0,135
Рентабельність позичкового капіталу, коефіцієнт	>0,12	0,058	0,059	0,127	0,151	0,132

Джерело: дані Головного управління статистики у Черкаській області [8]

Так, перевищення оборотних активів над короткостроковими фінансовими зобов'язаннями забезпечує резервний запас для компенсації збитків, які можуть понести сільськогосподарські підприємства при розміщенні та ліквідації всіх оборотних активів, крім готівки. Чим більша величина цього запасу (найкращий результат 2020 р. – 2,028), тим більша впевненість кредиторів, що борги будуть погашені вчасно. Коефіцієнт швидкої ліквідності, розрахований для суб'єктів господарювання, перевищує нормативне значення і становить від 0,824 в 2017 р. до 1,066 в 2021 р. Його розмір визначений тим, що у складі грошових коштів підприємств аграрного бізнесу більшим є капітал який позичили, помітну частину якого складає дебіторська заборгованість. Коефіцієнт абсолютної ліквідності демонструє, що призводить до дефіциту власних коштів у аграріїв, лише 11–13 % короткострокових зобов'язань можуть бути погашено за рахунок наявної готівки.

Коефіцієнти фінансової незалежності, забезпеченості власними оборотними активами, фінансової залежності та фінансування свідчать про

панівну залежність виробництв від зовнішніх основ фінансового забезпечення. Таку залежність можна вважати вигідною інвестиційною стратегією за умови постійного підвищення рентабельності власного капіталу. В обстежених суб'єктів аграрного бізнесу Черкаської області показник рентабельності власного капіталу за досліджуваний період не перевищує нормативне значення. Низький рівень мобільності власного капіталу пояснюється тим, що сільськогосподарські підприємства використовують переважно позичковий капітал. Низький оборот запасів і дебіторської заборгованості не дають можливості своєчасно погашати боргові зобов'язання, призводить до сплати штрафних фінансових санкцій.

В основу показників впливу кредитів на ефективність суб'єктів аграрного бізнесу взятий показник чистого оборотного капіталу (Networkingcapital), який дорівнює різниці між оборотними активами підприємства та його короткостроковими зобов'язаннями (в грошових одиницях) (табл. 4).

Табл. 4. Вплив кредитів на ефективність суб'єктів аграрного бізнесу Уманського району в середньому за 2017-2021 рр.

Показник	Кооператив «Черповоди»	ТОВ «Виробничо- торгівельна фірма «Сяйво»	ФГ АФ «Базис»	НД «Родниківка»	ТОВ «Агровіт» ↕
Чистий робочий капітал, тис. грн.	-636,0	-1033,4	19382,0	14488,0	25478,0
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,002	0,001	0,133	0,104	0,145
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,014	0,025	0,514	0,406	0,521
Тривалість обороту кредиту, днів	354,1	384,4	152,3	212,6	148,9
Рентабельність (збитковість) виробництва всього, %	-4,8	-1,9	36,4	37,9	29,7
Чистий прибуток (збиток) на 1 га с.- г. угідь, грн.	-183,3	-112,7	578,8	539,1	301,7

Джерело: дані Головного управління статистики у Черкаській області [8]

Його наявність та величина свідчать про спроможність підприємства сплачувати свої поточні зобов'язання та розширювати подальшу діяльність необхідну для підтримки фінансової стійкості, оскільки перевищення грошових оборотних активів над короткостроковими зобов'язаннями означає, що підприємство не тільки може погасити свої короткострокові зобов'язання, але і має резерви для розширення діяльності. Проведені дослідження свідчать, що із

переліку вибраних суб'єктів господарювання району в кооперативі «Черповоди» та ТОВ «Виробничо-торгівельна фірма «Сяйво» сума робочого капіталу за досліджуваний період мала від'ємне значення відповідно 636,0 і 1033,4 тис. грн., при рівні збитковості виробництва відповідно -4,8 і -1,9 % та рівні збитку в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь 183,3 і 112,7 грн відповідно.

З метою прогнозування ринку кредитних послуг проведений регресійний аналіз (табл. 5) дані якого свідчать, що в цілому по суб'єктах аграрного бізнесу Уманського району зміна кредитоспроможності великою мірою залежить від впливу варіації тривалості обороту кредиту (x_{16}) і чистого робочого капіталу від фактично сплаченої відсоткової ставки за кредит (x_{10}), грошових коштів в касі і на поточних рахунках в банках (x_{11}) і меншою мірою від низько та середньо ліквідних оборотних активів (x_9) до загальної вартості оборотних активів, а також спеціалізації позичальника до загального обсязі виручки від реалізації (x_6).

Табл. 5. Результати регресійного аналізу кредитоспроможності суб'єктів аграрного бізнесу Уманського району, Черкаської області в середньому за 2017-2021рр.

Групи підприємств	Коефіцієнт множинної регресії	Рівняння множинної регресії
1 кластер	0,801	$y = -16,811 - 0,034x_3 + 0,001x_5 + 0,512x_6 - 0,362x_9 + 0,137x_{11} + 5,402x_{15}$
2 кластер	0,961	$y = 241,031 - 121,32x_2 - 0,028x_3 - 0,3413x_9 - 0,369x_{16}$
3 кластер	0,702	$y = 83,04102 + 0,002x_5 + 0,741x_6 + 0,619x_{10} + 5,401x_{15}$
В цілому	0,893	$y = 49,749 + 0,336x_6 - 0,382x_9 + 0,881x_{10} + 0,191x_{11} + 4,152x_{15} - 0,168x_{16}$

Джерело: дані Головного управління статистики у Черкаській області [8]

З огляду на це зв'язок між кредитоспроможністю і вищеперерахованими чинниками слід признати тісним при якому коефіцієнт множинної регресії становить 0,893. Слід відмітити, що зв'язок між кредитоспроможністю і чинниками, що відібрані в модель більш впливові для підприємств з більш високим рівнем платоспроможності, що пов'язано з впливом зовнішніх факторів на ефективність використання кредитних ресурсів підприємств, які мають суттєвий вплив від зовнішніх факторів.

Підвищення кредитоспроможності, як головного чинника в переважній більшості випадків можна досягти шляхом контролю за дотриманням принципів кредитування, ефективного використання отриманих кредитів як в операційну, так і інвестиційну діяльність. Для більш детального аналізу впливу кредитоспроможності на ефективність виробництва та використання оборотних активів по кожному із досліджуваних підприємства розрахований коефіцієнт платоспроможності (автономії), коефіцієнт покриття, коефіцієнт маневреності

власного капіталу, коефіцієнт забезпечення оборотних активів власними фінансовими ресурсами (табл. 6).

Табл. 6. Відносні показники кредитоспроможності суб'єктів аграрного бізнесу Уманського району Черкаської області

Підприємство		Коефіцієнт платоспроможності (автономії)		Коефіцієнт покриття		Коефіцієнт маневреності власного капіталу		Коефіцієнт забезпечення оборотних активів власними фінансовими ресурсами	
		2017 р.	2021 р.	2017 р.	2021 р.	2017 р.	2021 р.	2017 р.	2021 р.
1 група	25	0,64	0,89	1,95	1,98	0,54	0,69	0,69	0,72
2 група	18	0,79	0,86	3,98	6,33	0,44	0,55	0,75	0,84
	7	0,80	0,80	4,22	4,19	0,79	0,81	0,76	0,76
	5	0,95	0,90	23,02	5,61	0,53	0,45	0,96	0,82
	13	0,96	0,92	18,46	8,64	0,65	0,65	0,95	0,88
	4	0,99	0,99	47,05	47,90	0,47	0,50	0,98	0,98
	24	0,84	0,88	12,69	6,81	0,37	0,40	0,92	0,85
	23	0,74	0,70	1,93	2,48	0,37	0,50	0,48	0,60
	1	0,94	0,95	10,10	14,46	0,55	0,67	0,90	0,93
3 група	22	0,93	0,93	38,23	27,99	0,51	0,59	0,97	0,96
	2	0,81	0,84	4,08	4,43	0,74	0,65	0,75	0,77
	17	0,73	0,74	3,17	3,10	0,80	0,75	0,68	0,68
	11	0,80	0,98	4,73	47,36	0,93	0,97	0,79	0,98
	20	0,83	0,89	4,38	7,48	0,71	0,80	0,77	0,87
	10	0,97	0,97	15,46	17,72	0,49	0,55	0,94	0,94
	21	0,94	0,93	8,09	8,95	0,48	0,63	0,88	0,89
	14	0,95	0,98	10,00	23,81	0,49	0,56	0,90	0,96
	6	0,48	0,59	1,50	1,92	0,42	0,48	0,33	0,48
	19	0,81	0,80	2,59	2,63	0,19	0,32	0,61	0,62
	15	0,96	0,99	16,80	76,98	0,71	0,73	0,94	0,99
	12	0,77	0,65	7,68	3,52	0,93	0,93	0,87	0,72
	16	0,98	0,99	28,63	49,21	0,61	0,89	0,97	0,98
4 група	3	0,99	0,98	57,13	30,93	0,62	0,61	0,98	0,97
	8	0,46	0,43	2,19	1,33	1,38	0,44	0,54	0,25
	9	0,92	0,97	6,80	19,35	0,54	0,59	0,85	0,95
	26	0,58	0,40	1,14	1,17	0,10	0,19	0,12	0,14
Середнє зважене по вибірці		0,78	0,74	–	3,24	2,60	0,54	–	0,69

Умовні позначення: 1 - ТОВ «Дубова»; 2 - АФ «Ліга»; 3 - ПП «ОрієнтирАгроБ»; 4 - ТОВ «Берестівець»; 5 - ТОВ «Новий світ»; 6 - ПП «Дмитрушки»; 7 - ДП «АФ Байс Агро»; 8 - СТОВ «Дружба»; 9 - ТОВ ім. Черняхівського; 10 - ТОВ «Полянецьке»; 11 - ТОВ «Агротера-Колос»; 12 - ТОВ «Деметра»; 13 - ТОВ АФ «Текуча»; 14 - СВК «Черноводи»; 15 - ТОВ «Агрокомплекс-Вільшанка»; 16 - ТОВ «Весна»; 17 - ТОВ «АФ Добро»; 18 - ФГАФ «Базис»; 19 - НДГ «Родниківка»; 20 - ТОВ «Уманьхімагро»; 21 - СТОВ «Степ-2000»; 22 - ТОВ «Прометей»; 23 - ТОВ «Аграрій СВПП»; 24 - ТОВ «Агроплант»; 25 - ТОВ «Агровіт»; 26 - ТОВ ВТФ «Сяйво».

Проведений аналіз даної таблиці свідчить про зниження середньозважених показників по суб'єктів аграрного бізнесу Уманського району у 2021 р. в порівнянні з 2017 р., що свідчить не лише про зниження їх фінансового стану, а і неефективне використання оборотних активів, сформованих як за рахунок власних, так і залучених (банківських кредитів) джерел фінансування. Особливо зменшились коефіцієнт загальної ліквідності (на 19,75 %) і коефіцієнт забезпечення оборотних активів власними коштами (на 10,14 %). Слід відмітити

суттєве покращення показників фінансової стійкості протягом досліджуваного періоду в ТОВ «Агровіт» – лідера ринку, що пояснюється зростанням чистого робочого капіталу, зменшенням тривалості обороту кредитів.

У 2021 р. у цьому господарстві коефіцієнти автономії, забезпечення оборотних активів власними коштами та маневреності власного капіталу перевищують оптимальне (рекомендоване) значення рівня в порівнянні з 2017 р. на 0,25, 0,03, 0,15, 0,3 відсоткових пункти відповідно.

Що ж стосується решти підприємств, то коефіцієнт незалежності, що характеризує можливості підприємства виконати свої зовнішні зобов'язання за рахунок використання власних засобів та незалежність його функціонування від позикових засобів, загалом майже у всіх господарств знаходився в межах рекомендованої норми ($>0,5$), окрім господарств четвертої групи: СТОВ ВТФ «Сяйво» (0,40) і СТОВ «Дружба» (0,43). У СТОВ ВТФ «Сяйво» також спостерігався низький рівень маневреності власного капіталу (0,19 при рекомендованій нормі $>0,4$).

Висновки. Економіко-математична модель оцінки кредитоспроможності суб'єктів аграрного бізнесу на додаток до існуючих методів оцінки кредитоспроможності, побудованим на розрахунку показників за допомогою даних балансу, дає можливість не тільки визначати і оцінювати тенденції у виробничій діяльності позичальника, прогнозувати її результат на перспективу з урахуванням виданого кредиту, але сприяє зростанню ефективності аграрного виробництва та цільового, ефективного використання як власних фінансових ресурсів, так і банківських кредитів, що залучаються в операційну та інвестиційну діяльність.

Література:

1. Косташ А. І. Проблеми та перспективи розвитку ринку фінансових послуг в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 15 жовтня 2019 р. Полтава, 2019. С. 79–81.
2. Гудзь О. Є. *Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств*: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 578 с.
3. Дзюблюк О. В., Прийдун Л. М. *Кредитний ризик і ефективність діяльності банку*: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2015. 295 с.
4. Варналій З. С. Забезпечення фінансової безпеки України як чинник сталого розвитку економіки. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (14 квітня 2021 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 376.
5. Руська Р. В. Застосування математичних методів в банківській діяльності: методичні рекомендації. Тернопіль: Тайп, 2014. 140 с.
6. Яшина М. Л. Експрес-моделювання кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Financial Analytics: Science and Experience*. 2015. № 47. С.39-49.
7. Соколова Л. В., Соколов О. Є., Тімошева А. О. Аналіз науково-практичного інструментарію оцінювання кредитоспроможності підприємств. *Траєкторія науки. Електронний науковий журнал*. 2016. № 4(9). Режим доступу:

<https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-naukovopraktichnogo-instrumentariyu-otsinyuvannya-kreditospromozhnosti-pidpriemstv> (дата звернення 12.10.2022р.)

8. Сільське господарство Черкащини. Статистичний збірник. Режим доступу: http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2022/present_zb_sg_21.pdf

References:

1. Kostash, A. I. (2019). Problems and prospects of the development of the market of financial services in Ukraine. Proceedings of International Scientific and Practical Conference. Poltava, 2019. Pp. 79–81.
2. Hudz, O. E. (2007). *Financial resources of agricultural enterprises*. Kyiv. NNC IAE, 2007. 578 p.
3. Dzyublyuk, O. V, Pryidun, L. M. (2015). Credit risk and efficiency of bank activity. Ternopil, 2015. 295 p.
4. Varnalii, Z. S. (2021). Ensuring the financial security of Ukraine as a factor in the sustainable development of the economy. Proceedings from: 3rd international scientific and practical conference “*Financial instruments for the sustainable development of the economy*”. Chernivtsi national University, 2021. P. 376.
5. Ruska, R. V. (2014). Application of mathematical methods in banking: methodological recommendations. Ternopil. Taip, 140.
6. Yashyna, M. L. (2015). Express modeling of the creditworthiness of agricultural enterprises. *Financial Analytics: Science and Experience*, 2015, no. 47, pp. 39–49.
7. Sokolova, L. V., Sokolov, O. E., Timosheva, A. O. (2016). Analysis of scientific and practical tools for assessing the creditworthiness of enterprises. *The trajectory of science. Electronic scientific journal*, 2016, no. 4(9) Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-naukovopraktichnogo-instrumentariyu-otsinyuvannya-kreditospromozhnosti-pidpriemstv> (access date 10/12/2022).
8. Agriculture of Cherkasy region. Statistical digest. Retrieved from: http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2022/present_zb_sg_21.pdf (access date 11/14/2022)

Annotation

Bechko P. K., Bondarenko N. V., Vlasiuk S. A., Rolinskiy O. V., Nahorni V. I.
Anticipation of market development of credit resources for agrarian businesses

The paper focuses on the necessity of formation and anticipation of the credit resources market. A comprehensive system of agricultural lending has been set up, created with the participation of the government, which provides the most important mechanism for state regulation, development and improvement of elements of the national agrarian policy. It has been determined that the efficient operation of agricultural enterprises is largely dependent on the availability of financial resources.

It was found that the proper functioning of agrarian enterprises indicates the inappropriateness of preference given to the sole source of funding for operating and investment activities. It was stated that the optimal balance of own funds and bank loans is a potential solution to the problem of financial support for agrarian businesses. It is determined that globalization of the economy complicates the relationship between the national economy and the world economy; it has a direct impact on the implementation of credit policy. At the same time, the importance of the

mechanism of interaction of credit policy and competitiveness of agrarian businesses increases dramatically.

Indicators of creditworthiness of agrarian business entities and a group of enterprises of Uman district of the Cherkasy region by the level of profitability in the average for 2017–2021 years have been characterized. At the same time, it was decided to apply the most promising direction of banking analysis when choosing a potential borrower – economic and mathematical modeling of the enterprise's production activity. It was also revealed that the adequacy of model construction is determined by the specificity of the functioning of agricultural economic entities and the specificity of financial flow modeling. When assessing the creditworthiness of agrarian business entities in national practice, the use of regression and discriminant models, as well as scientific forecasting methods, is prescribed.

The indicators of creditworthiness of agrarian businesses of the Cherkasy region by the area of land in use from 1000.1 to 2000.0 hectares have been analyzed and the impact of credits on the efficiency of agrarian businesses of the Uman district has been determined on average for 2017–2021 years. The results of the regression analysis of creditworthiness of agrarian business entities have been determined, which indicates not only a decrease in their financial condition, but also an inefficient use of circulating assets formed by both own and attracted (bank loans) sources of financing.

It has been determined that the economic-mathematical model of assessment of creditworthiness of subjects of agrarian business allows not only to determine and evaluate trends in the borrower's production activity, to predict its result for the future, taking into account the issued credit, but also promotes the efficiency of agricultural production and the targeted and effective use of its own funds and bank loans for operating and investment activities.

Key words: *economic prognostication, credit market, creditworthiness, credit capacity.*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Т. А. ЖАДАН, кандидат економічних наук

Ю. В. ЖАДАН, кандидат економічних наук

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Є. Б. СОКОЛОВА, кандидат технічних наук

Державний біотехнологічний університет

У статті визначено сучасні тенденції та ключові проблеми розвитку підприємств готельного господарства в Україні, які базуються на аналізі експлуатаційних характеристик та основних показників їх фінансово-господарської діяльності, що дає змогу здійснювати обґрунтований вибір найбільш ефективних інструментів антикризового управління.

Ключові слова: підприємство, готельне господарство, суб'єкти господарювання, колективні засоби розміщення, готелі, аналогічні готелям засоби розміщення, інші засоби розміщення.

Вступ. Одним із найбільш динамічно зростаючих секторів світової економіки є індустрія гостинності, центральне місце в якій відводиться підприємству. Від успіху підприємств готельного господарства залежить обсяг створюваного валового національного продукту, соціально-економічний розвиток суспільства, ступінь задоволеності в матеріальних і духовних благах населення країни. Проте кризові явища і процеси доволі часто супроводжують діяльність підприємств готельного господарства України, причинами яких можуть бути як зовнішні, так і внутрішні ризики, пов'язані з загрозою життю та безпекою людини, псуванням/втратою майна, аваріями у сфері житлово-комунальних послуг, ростом інфляції, скороченням платоспроможного попиту населення, посиленням конкуренції на ринку готельних послуг, неефективною роботою менеджменту підприємства, наслідком прояву яких стає поява значної кількості збиткових підприємств. В таких умовах все більшої актуальності набуває визначення основних тенденцій та проблем розвитку підприємств готельного господарства в Україні, що дозволить своєчасно запровадити антикризові заходи з метою запобігання виникненню ризиків банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем функціонування та розвитку готельної індустрії зробили такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як: Галасюк С. С. [1], Кондратенко Н. О. [2], Крисюк Л. М. [6], Макаренко О. Я. [5], Нездоймінов С. Г. [3], Оболенцева Л. В. [2], Огінок С. В. [4], Остапенко Я. О. [5], Параниця Н. В. [5], Ховрак І. [7], Шикіна О. В. [1] та інші. У своїх працях науковці зосереджували увагу на особливостях

регіонального розвитку готельного бізнесу [2]; статистичного та економетричного аналізу закладів готельного бізнесу [5; 7]; організації готельного бізнесу на умовах франчайзингу [4]; організаційно-економічних засадах функціонування малих готелів [1]; оподаткування фізичних-осіб підприємців, які здійснюють свою діяльність у сфері готельного бізнесу [6]; аналізу господарської діяльності конкретних готельних комплексів та розробці заходів з підвищення її ефективності [3] тощо.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових публікацій та досліджень, присвячених цій тематиці, на даний час недостатньо повно розглянуті питання, які пов'язані з визначенням сучасних тенденцій та основних проблем розвитку підприємств готельного господарства в Україні. Крім того, аналіз наведених вище публікацій засвідчив, що ряд науковців ототожнюють такі поняття, як «підприємство» і «суб'єкт господарювання», в результаті чого відбувається викривлення і спотворення статистичних даних.

Методика досліджень. Метою статті є визначення сучасних тенденцій та ключових проблем розвитку підприємств готельного господарства в Україні.

Об'єктом дослідження є процес функціонування та розвитку підприємств готельного господарства України в сучасних умовах господарювання. Предметом дослідження є господарська діяльність підприємств готельного господарства України.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: порівняння, узагальнення та систематизації – для аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств готельного господарства в Україні; індукції і дедукції – для визначення сучасних тенденцій та ключових проблем розвитку підприємств готельного господарства в Україні; таблично-графічний – для наочного відображення результатів дослідження.

Інформаційною базою дослідження слугували наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених проблемам розвитку підприємств готельного господарства; офіційні нормативні документи України; статистичні матеріали Державної служби статистики України; Інтернет-ресурси тощо.

Результати досліджень. Для проведення дослідження відповідно до визначеної мети спочатку розмежуємо такі поняття, як «підприємство» і «суб'єкт господарювання», трактування яких наведено в нормативно-правових актах України. Відповідно до ч. 1 ст. 55 Господарського кодексу України суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

У ч. 2 ст. 55 Господарського кодексу України зазначено, що суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства,

створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

У ст. 62 Господарського кодексу України дано визначення підприємства, під яким розуміється самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГК України та іншими законами. Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може мати печатки.

Отже, суб'єктами господарювання є юридичні особи та фізичні особи-підприємці, а підприємство як юридична особа є одним із суб'єктів господарювання. Підприємством готельного господарства (закладом розміщення) є будь-яке підприємство, де подорожуючим на епізодичній або постійній основі надається місце для ночівлі.

Статистичне спостереження за діяльністю засобів розміщування здійснює Державна служба статистики України, якою у статистичну практику України офіційно введено термін «колективні засоби розміщування» (далі – КЗР) з 2011 року. Саме з цього періоду колективні засоби розміщування стали розглядатися як однорідна статистична сукупність. Однорідність цієї сукупності обумовлена основною загальною метою функціонування усіх КЗР – розміщування осіб. Сьогодні до генеральної сукупності одиниць державних статистичних спостережень зі статистики колективних засобів розміщування включають об'єкти з кодами КВЕД, представленими в табл. 1.

Табл. 1. Діяльність колективних засобів розміщування в Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД 2010)

Секція	Розділ	Група (підгрупа)
I Тимчасове розміщування і організація харчування	55 Тимчасове розміщування	55.1 Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування 55.2 Діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання 55.3 Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів 55.9 Діяльність інших засобів тимчасового розміщування
Q Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	86 Охорона здоров'я	86.1 Діяльність лікарських закладів

Відповідно до ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги» всі засоби розміщення поділяють на 2 види: індивідуальні та колективні. До колективних засобів розміщування відносять засоби розміщування, в яких надається місце для ночівлі в кімнаті чи іншому приміщенні, у яких число місць повинно перевищувати певний мінімум для груп осіб, більших ніж одна сім'я, а всі місця підлягають єдиному керівництву та оплаті відповідно до встановлених цін.

Колективні засоби розміщення згідно ДСТУ 4268:2003 поділяються на три типи: 1) готелі та аналогічні засоби розміщування (готелі та аналогічні готелям засоби розміщування); 2) інші колективні засоби розміщування (помешкання, призначені для відпочинку; майданчики для кемпінгу; стоянки морського та річкового транспорту; інші колективні засоби розміщування); 3) спеціалізовані засоби розміщування (оздоровчі засоби розміщування; табори праці та відпочинку; громадські транспортні засоби; конгрес-центри). В ДСТУ 4268:2003 дається визначення всім типам КЗР.

Слід зазначити, що в офіційних бюлетенях Державної служби статистики України порушено типологію колективних засобів розміщення за ДСТУ 4268:2003, внаслідок чого статистична інформація наводиться для таких двох груп КЗР, як: 1) готелі та аналогічні засоби розміщування (готелі та мотелі); 2) інші засоби розміщення (засоби розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (хостели, будинки відпочинку, пансіонати відпочинку, бази відпочинку, туристські бази, гірські притулки), кемпінги та стоянки для житлових автофургонів і причепів, інші засоби розміщування (гуртожитки для приїжджих, інші місця для тимчасового розміщування).

Аналіз динаміки розвитку колективних засобів розміщування (юридичні особи) в Україні засвідчив, що їх кількість за 2015–2020 рр. зменшилась на 1038 од. (або на 43,7 %) і на кінець 2020 р. становила 1337 од. (рис. 1, табл. 2).

Рис. 1. Динаміка чисельності колективних засобів розміщування (юридичні особи) в Україні у 2015-2020 рр.

У структурі КЗР також відбулися зміни, які відзначились щорічним зростанням питомої ваги готелів і аналогічних засобів розміщування з 43 % у 2015 р. до 54,5 % у 2020 р. та одночасним зменшенням питомої ваги інших засобів розміщення.

**Табл. 2. Експлуатаційні характеристики колективних засобів розміщення (юридичні особи) в Україні
за 2015-2020 рр.**

Показники	Роки						Відхилення	
							абсолютні	відносні, %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2015	2020/2015
1. Кількість колективних засобів розміщення, од., у т.ч.:	2375	2194	2064	1591	1626	1337	-1038	-43,7
- готелі та аналогічні засоби розміщування	1021	980	940	789	792	728	-293	-28,7
- інші засоби розміщення	1354	1214	1124	802	834	609	-745	-55,0
2. Кількість місць у КЗР, од., у т.ч.:	327227	290421	273750	181242	186840	155029	-172198	-52,6
- готелях та аналогічних засобах розміщування	93186	89843	87882	74198	75667	72447	-20739	-22,3
- інших засобів розміщення	234041	200578	185868	107044	111173	82582	-151459	-64,7
3. Середня місткість КЗР, од., у т.ч.:	137,8	132,4	132,6	114	115	116	-21,8	-15,8
- готелів та аналогічних засобів розміщування	91,3	91,7	95,3	94,0	96,0	100	8,7	9,5
- інших засобів розміщення	172,9	165,2	165,4	133	133	136	-36,9	-21,3
4. Кількість номерів у КЗР, од., у т.ч.:	48588	47098	45833	39589	39634	37497	-11091	-22,8
- готелях та аналогічних засобах розміщування	48588	47098	45833	39589	39634	37497	-11091	-22,8
5. Кількість осіб, що перебували у КЗР, у т.ч.:	4497430	4987201	5108121	4826277	4604935	2218583	-2278847	-50,7
- готелях та аналогічних засобах розміщування	3202322	3685463	3792576	3747656	3693556	1783885	-1418437	-44,3
- інших засобах розміщення	1295108	1301738	1315545	1595978	911379	434698	-860410	-66,4
6. Кількість ночівель осіб у КЗР, у т.ч.:	22747003	22881352	23130834	12768626	12446841	6227427	-16519576	-72,6
- готелях та аналогічних засобах розміщування	6940922	7522267	7708079	7103662	7040927	3499309	-3441613	-49,6
- інших засобах розміщення	15806081	15359085	15422755	7576318	5405914	2728118	-13077963	-82,7
7. Середня тривалість перебування осіб у КЗР, днів, у т.ч.:	5,1	4,6	4,5	2,6	2,7	2,7	-2,4	-47,1
- готелях та аналогічних засобах розміщування	2,2	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9	-0,3	-13,6
- інших засобах розміщення	12,2	11,8	11,7	5,3	5,9	5,9	-6,3	-51,6
8. Коефіцієнт використання місткості КЗР, у т.ч.:	-	-	-	0,31	0,3	0,2	-	-
- готелів та аналогічних засобів розміщування	0,23	0,25	0,26	0,28	0,27	0,17	-0,06	-26,1
- інших засобів розміщення	0,39	0,41	0,43	0,36	0,33	0,25	-0,14	-35,9

Джерело: складено і розраховано авторами з використанням матеріалів Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

Загальна кількість місць у КЗР за 2015–2020 рр. скоротилась на 172198 місць (або на 52,6 %), у т.ч.: готелях та аналогічних засобах розміщування – на 20739 місць (або на 22,3 %), інших засобах розміщення – на 151459 місця (або на 64,7 %) (табл. 2). Аналізуючи динаміку кількості номерів у КЗР, можна відмітити, що за період з 2015 р. по 2020 р. їх число також скоротилось на 11091 одиницю (або на 22,8%) і на кінець 2020 р. дорівнювало 37497 (табл. 2).

Відповідно до проведених розрахунків ланцюгових абсолютних відхилень та темпів росту/зниження показників динаміки розвитку колективних засобів розміщення (юридичні особи) в Україні за 2015–2020 рр. можна сказати, що кількість місць і номерів у готелях та аналогічних засобах розміщування за 2015–2020 роки має тенденцію до поступового зменшення, що пов'язано із недостатнім рівнем завантаження номерного фонду, конкуренцією з боку індивідуальних засобів розміщення, впливом пандемії COVID-19 на туристичний і готельний ринки, що негативно позначилося на розвитку готельної індустрії в цілому.

Протягом 2020 р. в КЗР було розміщено 2218583 осіб, що на 2278847 осіб (або на 50,7 %) менше, ніж у 2015 р., а у 2020 р. порівняно з 2019 р. їх чисельність скоротилась майже в 2 рази. Таке скорочення відбулось в основному за рахунок зменшення кількості осіб, що перебували у готелях та аналогічних засобах розміщування, питома вага яких у структурі КЗР становила 62,2 %. Із загальної кількості розміщених осіб більшість відвідувачів (від 71,2 % у 2015 р. до 80,4 % у 2020 р.) надавали перевагу готелям і аналогічним засобам розміщення.

Середня тривалість перебування осіб у КЗР за 2015–2020 рр. скоротилась на 2,4 дні з 5,1 дня у 2015 р. до 2,7 дні у 2020 р., у т.ч.: у готелях та аналогічних засобах розміщування – з 2,2 дня у 2015 р. до 1,9 дні у 2020 р., інших засобах розміщення – з 12,2 дня у 2015 р. до 5,9 дня у 2020 р. Отже найбільше скорочення термінів перебування відвідувачів у КЗР відбулося в інших засобах розміщення – майже в 2 рази.

Показник використання місткості КЗР в Україні знаходиться на достатньо низькому рівні порівняно з економічно розвинутими країнами світу. Найбільше значення цього показника спостерігалось у готелях та аналогічних засобах розміщення у 2018 р. (28 %), а в інших засобах розміщення – у 2017 р. (43 %). Протягом наступних років цей показник поступово знижувався і у 2020 р. в готелях та аналогічних засобах розміщення досяг значення 17 %, а в інших засобах розміщення – 25 %.

Колективні засоби розміщення (юридичні особи) розташовані нерівномірно за регіонами України (рис. 2). Найбільша кількість колективних засобів розміщення припадає на такі області, як: Одеська, Запорізька, Львівська, Дніпропетровська, Миколаївська, Київська, Херсонська, Харківська, а найменша – на Сумську, Житомирську, Тернопільську, Рівненську, Чернівецьку, Вінницьку і Луганську. Підприємства готельного господарства розташовані передусім у бізнес-регіонах (ділових дестинаціях) і курортних зонах України.

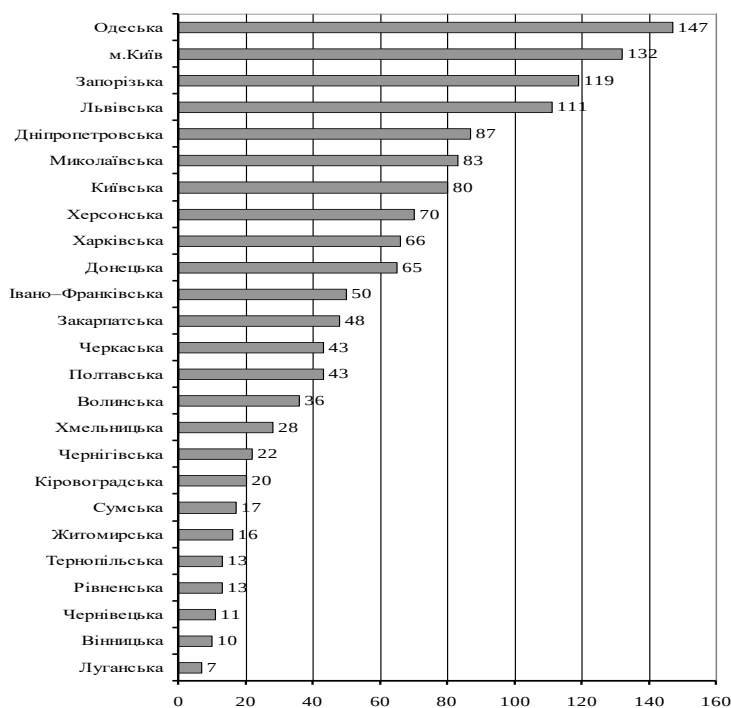

Рис. 2. Кількість колективних засобів розміщування (юридичні особи) за регіонами України у 2020 р.

Потужну конкуренцію підприємствам готельного господарства (юридичним особам) складають фізичні особи-підприємці, які працюють у готельному бізнесі. Питома вага фізичних осіб-підприємців у загальній структурі колективних засобів розміщення (суб'єкти господарювання) збільшилась з 42,5 % у 2015 р. до 70,4 % у 2020 р. Головною перевагою фізичних осіб-підприємців, які здійснюють свою діяльність у сфері готельного бізнесу, є легкість і швидкість реєстрації бізнесу, можливість вибору системи оподаткування - загальної (сплата податку з доходів підприємця) або спрощеної (сплата єдиного податку). Спрощена система має суттєві переваги порівняно із загальною системою оподаткування:

- фізичні особи-підприємці платять фіксовану суму єдиного податку (для 1 групи єдиний податок сплачується в розмірі до 10 % прожиткового мінімуму для працездатних осіб; для 2 групи – до 20 % мінімальної заробітної плати; для 3 групи – 3 % + ПДВ або 5 % від доходу). З 01.04.2022 р. до припинення військового стану / надзвичайного стану фізичні особи-підприємці 1 та 2 груп мають право не платити єдиний податок, а 3 групи платять 2 % від доходу;

- фізичні особи-підприємці сплачують єдиний соціальний внесок (ЄСВ) у розмірі 22 % від мінімальної заробітної плати;

- ведеться спрощений облік доходів і витрат;

- надається переважно лише дві форми звітності – декларація платника єдиного податку та податковий розрахунок сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку (ф. № 1ДФ). Платники єдиного податку за ставкою 3 % від доходу здають декларацію з податку на додану вартість.

Незважаючи на ряд обмежень спрощеної системи оподаткування (кількість найманих працівників, розмір річного доходу, види діяльності), вона є більш зручною в застосуванні.

В той же час, якщо готельне підприємство (юридична особа) знаходиться на загальній системі оподаткування, то окрім податку на прибуток, ПДВ та єдиного соціального внеску, воно має сплачувати військовий збір, податок на землю та туристичний збір (встановлюється органом місцевого самоврядування). Перевагами є те, що не маючи прибутку або будучи збитковим, підприємство не сплачує податок на прибуток. Головним же недоліком загальної системи оподаткування є складність введення бухгалтерського і податкового обліку, складання фінансової і податкової звітності, чисельні податкові перевірки тощо.

Далі проведемо аналіз основних показників фінансово-господарської діяльності підприємств готельного господарства України за 2015–2021 рр., основним видом економічної діяльності яких за КВЕД 2010 є 55.10 «Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування» (табл. 3).

Так, за даними Державної служби статистики України на кінець 2021 р. в країні налічувалось 1834 підприємства, які надавали послуги з тимчасового розміщення, чисельність яких порівняно з 2015 р. скоротилась на 3,5 %. На частку готелів і подібних засобів тимчасового розміщування у 2021 році припадало 63,7 % від загальної кількості підприємств готельного господарства. Починаючи з 2016 р., відзначається зростання кількості готелів і подібних засобів тимчасового розміщування. Найбільші темпи росту 111,8 % спостерігались у 2017 р. порівняно з 2016 р. (табл. 3).

Аналізуючи основні показники фінансово-господарської діяльності готелів і подібних засобів тимчасового розміщування за 2015–2021 рр. (табл. 3), можна побачити, що обсяги наданих готельних послуг збільшились в 2,13 рази і становили 9610,2 млн. грн. Найбільш складним періодом для роботи готельних підприємств був 2020 р., у якому обсяги наданих готельних послуг порівняно з 2019 р. скоротились на 4793,1 млн. грн. (темп зниження 51,5 %), що було пов'язано з закриттям або обмеженням функціонування більшості готелів у зв'язку з запровадженням карантинних заходів на всій території України з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19.

Особливо складним 2020 р. виявився для хостелів, мотелів тощо, деякі з яких змушені були припинити свою діяльність. За результатами опитування, проведеного Асоціацією готелів та курортів України (UHRA), в якому взяли участь 122 готелі з номерним фондом в середньому 72 номери, близько 66 % респондентів оптимізували свої витрати шляхом скорочення штатів, 2/3 знизили ціни на свої послуги, 63 % вдосконалили свій продукт та сервіси (ремонт, репозиціонування, оновлення стандартів роботи та умов з постачальниками, зміна комплектації тощо), 1/3 респондентів впровадили цифрові та маркетингові інструменти, 27 % запровадили альтернативні послуги (коворкінги, здача номерів під офіси тощо), 7 % перепрофілювали частину приміщень, наприклад, для оренди під гральні заклади.

Табл. 3. Основні показники фінансово-господарської діяльності підприємств готельного господарства України за 2015-2021 рр.

Показники	Роки							абсолютні	відносні, %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2015	2021/2015
1. Загальна кількість підприємств, які надають послуги з тимчасового розміщення ¹ , од.	1772	1541	1726	1793	1876	1828	1834	62,0	3,5
2. Кількість готелів і подібних засобів тимчасового розміщування ² , од.	1073	930	1040	1102	1160	1162	1169	96,0	8,9
3. Питома вага готелів і подібних засобів тимчасового розміщення, у % до загальної кількості підприємств готельного господарства	60,6	60,4	60,3	61,5	61,8	63,6	63,7	3,2	-
4. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) готелів і подібних засобів тимчасового розміщування, млн. грн.	4501,2	6352,0	7895,3	9479,4	9884,1	5091,0	9610,2	5109,0	113,5
5. Кількість зайнятих працівників в готелях і подібних засобах тимчасового розміщування, осіб	20842	21285	22242	23341	23779	19648	18418	-2424,0	-11,6
6. Витрати на оплату праці в готелях і подібних засобах тимчасового розміщування, млн. грн.	846,6	1026,0	1444,4	1743,6	2089,5	1348,3	1726,2	879,6	103,9
7. Чистий прибуток (збиток) готелів і подібних засобів тимчасового розміщування (сальдо), млн. грн.	-4959,1	-2028,6	1470,2	1846,7	3192,9	-3858,6	2760,3	7719,4	-
8. Готелі і подібні засоби тимчасового розміщування, які отримали чистий збиток, млн. грн.	-5276,5	-2832,2	-1493,1	-850,9	-851,0	-4715,9	-597,5	-4679,0	-88,7
9. Питома вага готелів і подібних засобів тимчасового розміщування, які отримали чистий збиток, у % до загальної кількості	43,3	41,0	41,0	36,2	35,6	53,3	41,8	-1,5	-
10. Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності готелів і подібних засобів тимчасового розміщування, %	-37,2	-16,1	11,3	14,6	23,6	-30,6	22,5	59,7	-

Примітки: ¹підприємства, які надають послуги з тимчасового розміщення – це сукупність підприємств готельного господарства за КВЕД 55 «Тимчасове розміщування»; ²Готелі і подібні засоби тимчасового розміщування – це сукупність підприємств готельного господарства, основним видом економічної діяльності яких за КВЕД є 55.10 «Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування»).

Джерело: складено і розраховано авторами з використанням матеріалів Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

Відповідно до вимог МОЗ України та з метою скорочення експлуатаційних витрат багато готелів були змушені закритись, скоротити персонал або відправляти його у вимушену відпустку, задля оптимізації збитків. Такий стан справ готельних підприємств можна вважати кризовим.

Кількість зайнятих працівників в готелях і подібних засобах тимчасового розміщування у 2020 р. порівняно з 2019 р. скоротилась на 4131 особу (темп зниження 82,6 %), а у 2021 р. порівняно з 2020 р. – на 1230 осіб (темп зниження 93,7 %). Відповідно у 2020 р. порівняно з 2019 р. скоротились і витрати на оплату праці в готелях і подібних засобах тимчасового розміщування на 741,2 млн. грн. (темп зниження 64,5 %), але вже у 2021 р. порівняно з попереднім роком вони збільшилися на 28 % і становили 1726,2 млн. грн.

Чистий прибуток (сальдо) готелів і подібних засобів тимчасового розміщування у 2021 р. порівняно з 2015 р. збільшився на 7719,4 млн. грн. і на кінець 2021 р. становив 2760,3 млн. грн. (рис. 3).

Рис. 3. Чистий прибуток (збиток) готелів і подібних засобів тимчасового розміщування України за 2015-2021 рр.

Питома вага готелів і подібних засобів тимчасового розміщування, які у 2020 р. отримали чистий збиток, становила 53,3 %, а у 2021р – 41,8 %. Чистий збиток (сальдо) готелів і подібних засобів тимчасового розміщування у 2020 р. становив 3858,6 млн. грн.

Одним із найважливіших показників ефективності діяльності підприємств готельного господарства є рівень рентабельності (збитковості). Рентабельність всієї діяльності готелів і подібних засобів тимчасового розміщування України у 2017–2019 рр. щорічно збільшувалась і у 2019 р. становила 23,6 %. Проте у 2020 р. рівень збитковості готелів і подібних засобів тимчасового розміщування сягнув 30,6 %, що було пов'язано з COVID-19. У 2021 р. підприємствам готельного господарства вдалось відновити рентабельність своєї діяльності до рівня 22,5 %.

Проведений аналіз експлуатаційних характеристик та основних показників фінансово-господарської діяльності підприємств готельного господарства України дозволяє визначити основні тенденції їх розвитку: збільшення питомої ваги готелів та аналогічних засобів розміщення у структурі колективних засобів

розміщення; скорочення кількості місць, номерів, відвідувачів, ночівль та тривалості перебування; низький рівень завантаженості номерного фонду; збільшення обсягів надання готельних послуг; скорочення чисельності зайнятих та витрат на оплату праці; висока питома вага збиткових готелів і подібних засобів тимчасового розміщування; високий рівень рентабельності; прискорення процесів діджиталізації та впровадження інноваційних технологій; посилення внутрішньогалузевої конкуренції з боку фізичних осіб-підприємців та готельних мереж.

Основними причинами погіршення експлуатаційних характеристик та фінансово-економічного стану підприємств готельного господарства України є наступні: загрози життю та здоров'ю людини через пандемію COVID-2019 і широкомасштабне військове вторгнення росії на територію нашої країни; неоднозначність та суперечливість чинної нормативно-правової бази, що регулює діяльність та звітність підприємств готельного господарства; громіздка система бухгалтерського обліку та звітності; несприятлива податкова політика; недосконалість системи контролю, що призводить до викривлення і приховування реальних доходів від реалізації готельних послуг; криза неплатежів; падіння платоспроможного попиту населення; брак висококваліфікованих кадрів та ін.

Висновки. Отже, підприємства готельного господарства України функціонують в надскладних умовах, які характеризуються періодом спаду ділової активності та високою ймовірністю настання кризових явищ, які є наслідком дії як внутрішніх, так і зовнішніх ризиків, зокрема, політичних, міжнародних, економічних, міграційних, фінансових, ресурсних тощо. Це потребує подальшого пошуку найбільш ефективних інструментів антикризового управління діяльністю підприємств готельного господарства України в сучасних умовах господарювання, спрямованих на відновлення їх ділової активності, підвищення прибутковості, рентабельності і фінансової стійкості.

Література:

1. Галасюк С. С., Шикіна О. В. Організаційно-економічні засади функціонування малих готелів: монографія. Одеса : Атлант, 2015. 281 с.
2. Кондратенко Н. О., Оболенцева Л. В. Аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку готельного бізнесу в регіонах України. *Проблеми економіки*. 2019. № 4 (42). С. 72–80.
3. Нездоймінов С. Г., Княжковська Г. О. Заходи забезпечення ефективності господарської діяльності готельного підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 41. С. 117–122.
4. Огінок С. В., Дика Б. М. Особливості організації готельного бізнесу на умовах франчайзингу. *Соціальна економіка*. 2021. № 61. С. 114–122.
5. Остапенко Я. О., Параниця Н. В., Макаренко О. Я. Статистичний аналіз і тенденції розвитку готельного господарства в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 1 (18). С. 311–316.
6. Проблемні аспекти оподаткування фізичних осіб-підприємців на прикладі готельного бізнесу / Л. М. Крисюк та ін. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*: зб. наук. праць. 2020. № 3 (72). С. 146–159.

7. Ховрак І. Управління сталим розвитком закладів готельного бізнесу: статистичний та економетричний аналіз. *Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*. 2020. Т. 3. № 2. С. 286–298.

References:

1. Galasyuk, S. S., Shikina, O. V. (2015). *Organizational and economic principles of the functioning of small hotels*. Odesa: Atlant, 2015. 281 p. (in Ukrainian).
2. Kondratenko, N. O., Obolentseva, L. V. (2019). Analysis of the current state and trends in the development of the hotel business in the regions of Ukraine. *Problems of the economy*, 2019, no. 4 (42), pp. 72–80. (in Ukrainian).
3. Nezdoyminov S. G., Knyazhkovska G. O. (2020). Measures to ensure the efficiency of economic activity of a hotel enterprise. *Market infrastructure*, 2020, Issue 41, pp. 117–122. (in Ukrainian).
4. Ohinok, S. V., Dyka, B. M. (2021). Peculiarities of hotel business organization under franchising conditions. *Social economy*, 2021, no. 61, pp. 114–122. (in Ukrainian).
5. Ostapenko, Ya. O., Paranytsia, N. V., Makarenko, O. Ya. (2020). Statistical analysis and trends in the development of the hotel industry in Ukraine. *Pryazovsky Economic Bulletin*, 2020, Issue 1 (18), pp. 311–316. (in Ukrainian).
6. Krysyuk, L. M. et al. (2020). Problematic aspects of taxation of individual entrepreneurs on the example of the hotel business. *Development of management and entrepreneurship methods on transport*, 2020, no. 3 (72), pp. 146–159. (in Ukrainian).
7. Hovrak, I. (2020). Management of sustainable development of hotel business establishments: statistical and econometric analysis. *Restaurant and hotel consulting. Innovations*, 2020, vol. 3, no. 2, pp. 286–298. (in Ukrainian).

Annotation

Zhadan T. A., Zhadan Yu. V., Sokolova E. B.

Current trends and main problems of the development of hospitality enterprises in Ukraine

The purpose of the article is to identify modern trends and key problems in the development of hotel enterprises in Ukraine. The object of the study is the process of functioning and development of hotel enterprises in Ukraine. The subject of the study is the economic activity of hotel enterprises in Ukraine.

The article identified modern trends and key problems in the development of hotel enterprises in Ukraine, which are based on the analysis of operational characteristics and the main indicators of their financial and economic activity, which makes it possible to make an informed choice of the most effective anti-crisis management tools. The main trends in the development of hotel enterprises in Ukraine are an increase in the share of hotels and similar means of accommodation in the structure of collective means of accommodation; reducing the number of places, rooms, overnight stays and length of stay of visitors; low occupancy level of the number pool; increasing the volume of hotel services, reducing the number of employees and labor costs; high specific weight of unprofitable hotels and similar means of temporary accommodation; acceleration of digitization processes and introduction of innovative technologies; strengthening intra-industry competition. The main reasons for the deterioration of the financial and economic condition of hotel enterprises are threats to human life and health; the ambiguity and inconsistency of the current legal framework; unfavorable

tax policy; cumbersome accounting and reporting system; imperfect control system; non-payment crisis; a drop in the solvent demand of the population; lack of highly qualified personnel, etc.

The methodological basis of the research is general scientific and special methods of cognition: comparison, generalization and systematization – for the analysis of financial and economic activity of hotel enterprises in Ukraine; induction and deduction - to determine modern trends and key problems in the development of hotel enterprises in Ukraine; tabular and graphic – for visual display of research results.

The information base of the research is monographs, scientific works of domestic and foreign scientists, devoted to the problems of the development of hotel enterprises; official normative documents of Ukraine; statistical materials of the State Statistics Service of Ukraine; Internet resources, etc.

Key words: enterprise, hotel industry, business entities, collective means of accommodation, hotels, similar means of accommodation to hotels, other means of accommodation.

УДК: 316.472.4:334.72

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-246-255

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА РОЗВИТОК БІЗНЕСУ

А. А. ОСПОВА, кандидат економічних наук

Уманський національний університет садівництва

Соціальні мережі – актуальний маркетинговий і комунікативний канал для бізнесу, організацій та установ, який необхідно розглядати у контексті прогнозування споживчої поведінки та розробки стратегії маркетингу. Водночас соціальні медіа мають і культурне значення, будучи доменом, де користувачі діляться моментами свого життя з іншими й отримують інформацію про навколишній світ, часто ігноруючи її достовірність. При цьому соціальні мережі піддаються постійним змінам і новаціям. Тому ті соціальні медіа, які представлені для користувачів сьогодні, значно відрізняються від тих, що були рік тому. Відповідно, через рік алгоритми представлення даних та інформації знову зміняться, а тому бізнесу варто завжди тримати руку на пульсі трансформацій заради просування продукції широкому колу споживачів.

Ключові слова: бізнес, соціальна мережа, соціальні медіа, Facebook, Instagram.

Постановка проблеми. В умовах цифровізації економіки представники малого та середнього бізнесу зацікавлені в максимальному донесенні інформації про товар до потенційних клієнтів. Усі маркетингові заходи проводяться з метою збільшення обсягів продажів, просування й ідентифікації бренду на ринку. Більшість представників бізнесу, незалежно від виду діяльності, мають особисті акаунти в соціальних мережах, розвивають власні інтернет-магазини, проводять

аукціони. Адже соціальні мережі є універсальним середовищем для будь-якої форми бізнесу, починаючи з доставки суші і закінчуючи товарами преміум класу.

Ведення сторінки в соціальних мережах – це вже не тренд сучасності, це частина життя суспільства. Наразі соціальні медіа – одна з найефективніших форм реклами, що робить мережеві сайти важливим каналом продажів, який компанії повинні враховувати для розвитку свого бізнесу з початком ведення справи.

Мета статті – концептуальна актуалізація ролі соціальних мереж у веденні бізнесу з позиції створення позитивного іміджу і капіталізації бренду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на поширеність запитів бізнесу до інформаційного увагою зустрічається у працях багатьох науковців. Так, зокрема, Крамаренко А. стверджує, що «...соціальні медіа створюють нові можливості для молодих підприємців у вигляді ефективного інструменту для розвитку бізнесу...» [8].

Кеннеді Ден і Кім Келш-Філліпс акцентують увагу на тому, що соціальні мережі – це не лише лайки і репости, це і перш за все – прибуток [6]. Маршалл Менсон демонструє залежність користувачів від думки блогерів, що змушує їх бути максимально чесними та відкритими. На думку Менсона, саме соціальні мережі вирівнюють бізнес, змушують звертати увагу на думку молоді й орієнтувати на їх вподобання і так звані «тренди» з метою активного просування товару чи послуги на ринок [10].

Танудж Барай і Хрушікеш Какаде висловлюють думку, що хоча такі показники, як «збільшення числа друзів у Facebook» або «збільшення кількості підписників у Twitter» прямо не впливають на ріст продажів, але присутність компанії на платформах соціальних мереж може в кінцевому підсумку призвести до фінансової вигоди [2].

Таким чином, дослідження науковців підтверджують, що соціальні медіа-мережі дають змогу бізнесу стати більш соціально залученим, використовувати інноваційні бізнес-моделі, засновані на здатності фірм монетизувати й отримувати цінність із даних і контенту, створеного користувачами. Водночас більшість досліджень ґрунтуються на висвітленні переважно особливостей розвитку електронної комерції та ефективних засобів просування підприємницької діяльності.

Разом з тим, питання впливу соціальних мереж на бізнес-діяльність висвітлюють лише одну сторону впливу, зокрема використання соціальних мереж з метою приваблення покупців.

Методика досліджень. Під час дослідження використовувалися такі методи: діалектичний – для визначення актуальності даного питання у сучасному економічному середовищі; аналітичний – під час порівняння елементів взаємодії і їх цільового спрямування; індукції – під час формування висновків.

Результати досліджень. Нині понад 60 % населення Землі вже має свої акаунти і доступ до Інтернету. У 2021 році кількість користувачів інтернету зросла з 4,1 до 4,9 мільярда порівняно з 2019, зокрема через пандемію COVID-19

[11]. Відтак у п'ятірку найпопулярніших у світі соціальних платформ увійшли Facebook, YouTube, WhatsApp, Facebook Messenger і Instagram.

За результатами дослідження агентства «Plus One», українська аудиторія Facebook за останні півроку збільшилася на 800 тис. – до 16,8 млн користувачів. Натомість Instagram зріс одразу на 2,3 млн – до 17,3 млн користувачів. Також на 3,8 млн збільшилася аудиторія тих, кого можна охопити рекламними інструментами Meta – до 27,8 млн [7]. В цілому наразі Instagram налічує понад два мільярди активних користувачів, дохід від реклами у даній соціальній мережі у 2021 році оцінено у 26 млрд доларів, а до 2040 року прогнозується зростання до 2023 млрд доларів.

Вартість реклами в соціальних мережах залежить від різних чинників. За дослідженнями Всеукраїнської рекламної коаліції, загальний інтернет-ринок досяг майже 30 млрд грн на кінець 2021 року і наздогнав за обсягом традиційну рекламу. За прогнозами експертів, зростання ринку інтернет-реклами наприкінці 2022 року досягне 48 % порівняно з 2020 роком (табл. 1).

Табл. 1. Основні показники ринку інтернет-реклами

Digital реклама (за класифікацією IAB Україна):	Підсумки 2020 р., млн. грн	Підсумки 2021 р., млн. грн.	Відсоток зміни 2021 р. до 2020 р., %	Прогноз на 2022 р., млн. грн	Відсоток зміни 2022 р. до 2021 р., %
Банерна реклама, оголошення в соціальних мережах, rich media	3 180	4 780	50	5 640	18
Цифрове відео, вкл. Youtube	3 800	6 053	59	7 869	30
<i>Всього інтернет медіа</i>	6 980	10 833	55	13 510	25
Пошук (платна видача в пошукових системах), включаючи частину GDN, щонайменше	12 300	17 835	45	24 969	40
Інфлюенсер маркетинг	336,8	505,2	50	707,28	40
Інший діджитал	630	693	10	762,3	10
<i>Всього інтернет ринок</i>	20 247	29 867	48	39 948	34

Джерело: [5]

Динамічна тенденція розвитку пропозицій інтернет-реклами зумовлює і відповідні вимоги з боку споживачів. Тому, перш ніж стрибнути в інтернет і створити бізнес-сторінку, підприємцям необхідно вивчити та зрозуміти динамічну природу соціальних медіа та маркетингові підходи, які вони вимагають, переваги та недоліки їх використання (рис. 1).

Рис. 1. Переваги соціальних мереж

Отже, prerogativami використання соціальних мереж для бізнес-діяльності є наступні:

- інформування про бренд: мільярди людей у світі щодня користуються соціальними мережами, а тому цілком логічно розміщувати інформацію про свій бізнес там, де є клієнти;

- індивідуальність бренду: широкі можливості виокремлення власної бізнес-ніші, легка взаємодія з клієнтами на позиціонуванні цінності бренду для кожного;

- лідерство думок: кожна компанія і бізнес-проект може стати лідером ідей, виділяючись серед конкурентів привабливим і релевантним контентом;

- збільшення трафіку вебсайту: підписники, яким подобається контент у соціальних мережах, переходять на вебсайт з метою отримати більше інформації про фірму. Чим більший об'єм трафіку вебсайту, тим вища ймовірність продажів;

- управління репутацією: соціальні мережі сприяють налагодженню спілкування з клієнтами не лише у меседжерах, а й з використанням унікальних хештегів, відкритих коментарів і відгуків;

- аналітика: інструменти аналітики дозволяють відстежувати тип контенту, на який найкраще реагують підписники;

- цільова реклама: користувачі краще реагують, коли реклама адаптована конкретно під їх потреби та інтереси;

- аналіз конкурентів: окрім взаємодії з клієнтами, соціальні мережі допомагають відстежувати своїх конкурентів [6].

Разом з тим використання соціальних мереж для бізнесу має певні недоліки:

- нестабільний прибуток: іноді зустрічаються підйоми і спади рівня доходу, хоча це звичайне явище і на офлайн ринку;

- ненормований робочий день;

- високі витрати на оптимізацію: закупівля комп'ютерів, гаджетів, навчання персоналу й оновлення сайтів;
- складність формування потенційної аудиторії споживачів: сторінка залежить від соцмережі, в якій вона створена, і в будь-який момент модератори можуть її заблокувати [9].

Ринок онлайн покупок під час війни є порятунком не лише для бізнесу, а й для покупців. У довоєнний період майже 11 мільйонів українців здійснювали покупки в інтернет, наразі – в рази менше. Серед найпопулярніших інтернет-придбань українців – одяг, автозапчастини, косметика, ліки, товари для дому та побутова техніка [4]. До війни ж серед лідерів онлайн продажів була електроніка (рис. 2).

Рис. 2. Популярні інтернет-покупки під час війни

Instagram залишається однією з найпопулярніших соцмереж. Водночас ефективність і сила повноти реклами для кожного продукту, опублікованого в Instagram, є невизначеною. Деякі фото та відео можуть стати вірусними, інші – ні. Водночас соціальні мережі, зокрема й Instagram, не є абсолютно безкоштовним ресурсом. Навіть при умові заповнення бізнес-сторінки необхідною інформацією про товар, готовою візуальною складовою та чіткою стратегією продажів необхідно знайти конкретного споживача з залученням таргетингу чи використанням рекламних послуг блогерів.

Аналіз дослідження трендів показує, на що варто звернути увагу підприємцям під час рекламування та продажу бренду через дану соціальну мережу (рис. 3). Актуальними залишаються короткі відео, знімання розмовних Stories, використання суперфанових масок і масок з mood-фразами, співпраця з нано- та мікроінфлюенсерами, проведення івентів і креативних заходів поза соціальними мережами, персональний підхід до комунікації у Direct, зосередження уваги на соціальній позиції тощо.

За наявності правильної платформи, рекламного вмісту та врахування цільової аудиторії будь-який бізнес може отримати вигоду від реклами в соціальних мережах. Платна реклама в соціальних мережах є відносно доступною формою цифрової реклами. Середня ціна за клік на Facebook становить 0,97 дол і 0,38 дол за клік у Twitter (табл. 2).

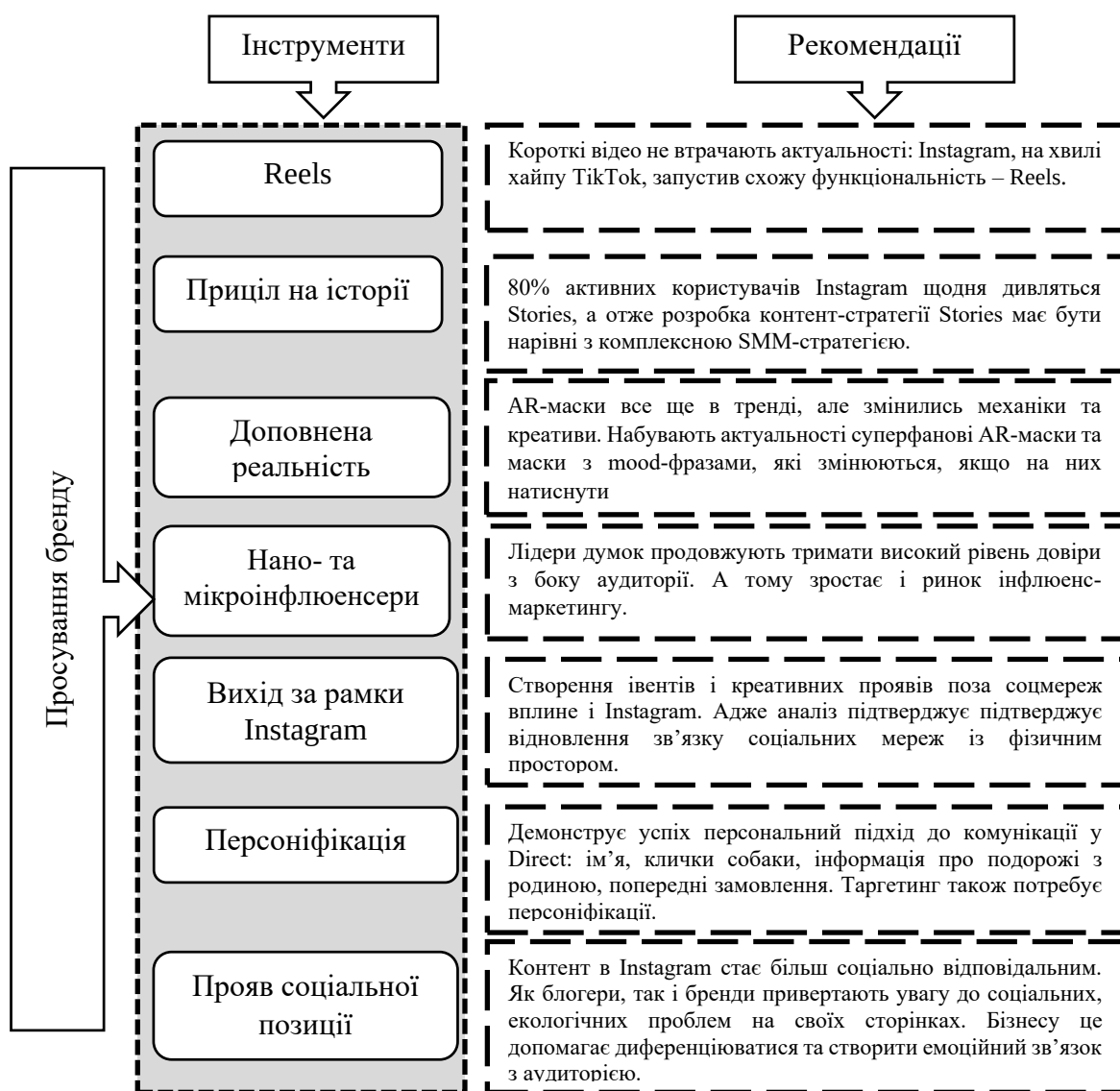

Рис. 3. Інструменти просування бізнес-бренду у середовищі соцмереж

Так, дрібний бізнес у США витрачає на цифрову рекламу в середньому 530 доларів на місяць. Однак це не означає, що компанія не отримає хорошу рентабельність інвестицій у рекламу при значно нижчих витратах на рекламу.

Фактична вартість реклами – це не єдині витрати, пов'язані з платними послугами у соціальних мережах. Існують також інші витрати, пов'язані з використанням реклами, наприклад: взаємодія з рекламою, конкурс торгів, обмеження витрат, рекламні інструменти та рекламне забезпечення, вартість рекламного вмісту, управління рекламою в соціальних мережах.

Instagram має понад 2 мільярди користувачів. Оскільки Facebook володіє Instagram, то і розгорнути рекламну діяльність необхідно з менеджера реклами Facebook (табл. 2).

Табл. 2. Середні розміри рекламних бюджетів у соціальних мережах

Соціальна мережа	Кількість користувачів у світі	Середня ціна за клік	Мінімальний бюджет реклами
Facebook	2,9 млрд	\$0,97	\$1/день за покази; \$5/день за кліки; \$40/день за завантаження програми або претензії на пропозиції
Youtube	2,6 млрд	\$3,21	\$10/день
Instagram	2 млрд	\$3,56	\$5/день за покази; \$5/день за кліки; \$40/день за завантаження програми або претензії на пропозиції
Tiktok	1 мільярд	\$1,00	\$20/день; \$20/день за групу оголошень; \$50/рекламна кампанія
Pinterest	444 млн	\$1,50	\$0,1/день за клік \$2/показ
Twitter	436 мільйонів	\$0,38	\$10/день

Компаніям, які планують запускати рекламу в Instagram, необхідно знати основні статистичні показники даної соціальної мережі:

- TikTok був найбільш завантажуваним додатком у 2021 році, але Instagram мав найбільше завантажень у 4 кварталі 2021 року (з жовтня по грудень), що стало найкращим кварталом з 2014 року.
- 55 % користувачів Instagram – це жінки, 45 % – чоловіки;
- 49 % домогосподарств із доходом 75 000 доларів використовують Instagram, тоді коли 78 % – Facebook;
- шість з десяти користувачів Instagram перебувають на платформі щодня;
- Instagram є третьою за популярністю платформою серед підлітків, поступаючись лише TikTok;
- публікації (та реклама) Stories мають найвищий рівень залучення, незалежно від розміру облікового запису чи кількості показів;
- маркетологи оцінюють відео та зображення як однаково важливий і найкращий тип контенту для взаємодії.

Практичною діяльністю доведено, що реклама у соціальних мережах стимулює продажі та впливає на успішність ведення бізнесу. Експерти рекомендують компаніям із великим розміром бюджету запускати рекламу Facebook і Twitter, оскільки Facebook охоплює більше користувачів, ніж будь-коли на ринках, що розвиваються, а реклама Twitter може охопити аудиторію на

основі розташування, інтересів, ключових слів тощо [3]. А тому при інтегруванні підприємствами соціальних медіа у свою систему управління взаємовідносинами з клієнтами отримується цінна інформація про їхні потреби та поведінку, про ставлення до конкретного товару чи послуги. В результаті бізнес може налаштувати свій клієнтський досвід до рівня унікальності, якого заслуговує кожен окремий клієнт. Це чудовий спосіб підвищити лояльність та утримати наявних клієнтів.

Висновки. Значна кількість сучасних брендів намагалися націлити людей на споживання їхньої продукції за допомогою традиційної реклами. Однак результати не виправдовували очікування, а тому бізнес зазнав невдачі. Нині ж кожен бізнес-проект має можливість реалізовуватися у віртуальному інтернет-просторі, поєднуючи свій бренд з людьми за допомогою соціальних мереж. Враховуючи глибокий вплив соціальних медіа на бізнес, підприємці можуть використовувати маркетинг у соціальних мережах для взаємодії зі своїми клієнтами та налагодження відносин з ними шляхом реклами чи індивідуальної взаємодії. Майбутнє соціальних мереж залишається перспективним і водночас невизначеним, адже значною мірою залежить від новинок і популярних трендів. Однак наразі наявність й активне використання соціальних медіа для бізнесу є необхідним і дієвим, оскільки пов'язане зі стилем життя та поведінкою людей, особистим спілкуванням, співпрацею всередині організації та торгівлею, а відтак – з ефективним функціонування і капіталізацією бренду.

Література

1. David Cotrissю Social Media for Business: Marketing, Customer Service and More. *Business news daily*. URL : <https://www.businessnewsdaily.com/7832-social-media-for-business.html> (дата звернення: 18.10.2022).
2. Tanuj Barai Hrushikesh Kakade Use of Social Media in Business. DOI:10.13140/RG.2.2.11086.79680.
3. The Impacts of Social Media on Business in 2021. Hunchads. URL : <https://blog.hunchads.com/the-impacts-of-social-media-on-business-in-2021> (дата звернення: 15.11.2022).
4. Від одягу до побутової техніки: що купують українці в інтернеті під час війни. *Факти*. <https://cutt.ly/CJYbE87> (дата звернення: 22.09.2022).
5. Всеукраїнська рекламна коаліція: офіційний сайт. URL : <https://vrk.org.ua/ad-market/> (дата звернення: 12.10.2022).
6. Кеннеді Д., Келш-Філліпс К. Жорсткий SMM. Витиснути із соцмереж максимум. К.: Альпіна Україна. 2017. 344 с.
7. Комунікаційна агенція Plusone: офіційний сайт. URL : <https://plusone.com.ua> (дата звернення: 19.10.2022).
8. Крамаренко А. О. Соціальні медіа та бізнес: можливості і загрози. *Соціальна економіка*. 2016. №. 1. С. 152–155.
9. Похилько С. В., Єременко А. Ю. Соціальні мережі як майданчик для створення та розвитку бізнес-проектів. *Вісник СумДУ*. Серія «Економіка». № 3. 2020. URL : https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/3_2020/14.pdf (дата звернення: 15.09.2022).

10. Соціальні медіа як інструмент лідерства. Посібник The Financial Times зі стратегії для соціальних медіа. URL : <https://ain.business/2021/05/05/the-financial-times-knyga/> (дата звернення: 18.09.2022).

11. У 2021 році кількість користувачів Інтернету зросла до 4,9 мільярда. Профспілка працівників освіти і науки України: URL : <https://pon.org.ua/novyny/9141-u-2021-roci-kilkist-koristuvachiv-internetu-zroslo-do-49-miljarda.html> (дата звернення: 11.10.2022).

References:

1. David Cotrissey Social Media for Business: Marketing, Customer Service and More. Business news daily. URL: <https://www.businessnewsdaily.com/7832-social-media-for-business.html> (18.10.2022).

2. Tanuj Barai Hrushikesh Kakade (2021) Use of Social Media in Business. DOI: 10.13140 / RG.2.2.11086.79680.

3. The Impacts of Social Media on Business in 2021. Hunchads. URL: <https://blog.hunchads.com/the-impacts-of-social-media-on-business-in-2021> (15.11.2022).

4. From clothes to household appliances: what Ukrainians buy online during the war. Facts. <https://cutt.ly/CJYbE87> (22.10.2022).

5. All-Ukrainian Advertising Coalition: official website. URL: <https://vrk.org.ua/ad-market/> (12.10.2022).

6. Kennedy, D., Kelsh-Phillips, K. (2017). Hard SMM. Squeeze the maximum out of social networks. K.: Alpina Ukraine, 2017. 344 p.

7. Plusone Communication Agency: official website. URL: <https://plusone.com.ua> (19.10.2022).

8. Kramarenko, A. O. (2016). Social media and business: opportunities and threats. *Social economy*, 2016, no. 1, pp. 152–155.

9. Pokhilko, S. V., Eremenko, A. Yu. (2020). Social networks as a platform for creating and developing business projects. *Bulletin of SSU. «Economics series»*, 202, no. 3. URL: https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/3_2020/14.pdf (access date: 15.09.2022).

10. Social media as a tool of leadership. The Financial Times Handbook of Social Media Strategies. URL: <https://ain.business/2021/05/05/the-financial-times-knyga/> (18.09.2022).

11. In 2021, the number of Internet users increased to 4.9 billion. Trade Union of Education and Science Workers of Ukraine: URL: <https://pon.org.ua/novyny/9141-u-2021-roci-kilkist-koristuvachiv-internetu-zroslo-do-49-miljarda.html> (11.10. 2022).

Annotation

Osipova A. A.

The impact of social networks on business development

Social networks are a relevant marketing and communication channel for businesses, organizations and institutions, which should be considered in the context of forecasting consumer behavior and developing marketing strategies. However, social media also has a cultural significance, being a domain where users share moments of their lives with others and receive information about the world around them, often ignoring its authenticity. At the same time, social networks are subject to constant changes and innovations. Therefore, those social media that are presented to

users today are significantly different from those that were a year ago. Accordingly, in a year, the algorithms for presenting data and information will change again, and therefore businesses should always keep abreast of transformations to promote products to a wide range of consumers.

Social networks advertising has been proven to drive sales and impact business success. Experts recommend companies with large budgets to run Facebook and Twitter ads as Facebook reaches more users than ever in emerging markets and Twitter ads can reach audiences based on location, interests, keywords, etc.

Thus, given the profound impact of social media on business, entrepreneurs can use social media marketing to interact with their customers and build relationships with them through advertising or individual interaction. The future of social networks remains promising and at the same time uncertain, as it largely depends on new products and popular trends.

Key words: business, social network, social media, Facebook, Instagram.

УДК: 336.77

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-255-262

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Л. Л. КОНОНЕНКО, здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті визначено та обґрунтовано необхідність вивчення та впровадження позитивного зарубіжного досвіду банківського кредитування сільськогосподарських підприємств із метою розвитку сучасної української банківської системи в сфері кредитування агропромислового комплексу. Доведено, що без кредитного забезпечення та поповнення обігових коштів неможливий розвиток та нормальне функціонування галузі, тим паче, у військовий стан, коли сільське господарство як ніколи потребує додаткових коштів, через пошкодження інфраструктури, перешкоди в каналах реалізації продукції.

Ключові слова: зарубіжний досвід, банківське кредитування, сільськогосподарські підприємства, товаровиробники, кредит, кредитне забезпечення, позики, фінансове забезпечення.

Постановка проблеми. Сільськогосподарська продукція є однією з найбільших складових ВВП України, вона формує продовольчу та економічну безпеку країни. Довгий час наша країна є одним з небагатьох світових лідерів за експортом сільськогосподарської продукції, але через повномасштабну війну, яку розпочала росія в лютому 2022 року, аграрний сектор, як і, будь-який, сектор економіки став доволі вразливим. Насамперед, через закриття морських шляхів, що блокує експорт сільськогосподарської продукції і значно впливає на

дохідність аграрних товаровиробників, знижує надходження за експортними контрактами. Ворог знищує, не тільки військові цілі, а й продовольчі склади, зерносховища, матеріально-технічну базу, розграбовує склади із продовольствами на тимчасово окупованих територіях. Ці чинники призводять до великої потреби фінансування та забезпечення обіговими коштами сільськогосподарських товаровиробників, які на даному етапі можна поповнити саме за рахунок кредитного забезпечення господарюючої одиниці. Досить актуальним, наразі, є вивчення зарубіжного досвіду банківського кредитування та застосування його механізмів у фінансовому забезпеченні сільськогосподарських товаровиробників у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Створення та проблеми функціонування системи банківського кредитування сільського господарства відображенні в працях: В. М. Алексійчука, І. М. Барановського, О. Є. Гудзь, М. Я. Дем'яненка, О. О. Непочатенко, П. Т. Саблука та інших. В більшості економічно розвинених країн сільське господарство підтримується субсидіями, дотаціями та різного роду пільгами. Кредитне забезпечення є основною складовою фінансування аграрної сфери. Тому необхідним є подальше вивчення та запровадження позитивного зарубіжного досвіду банківського кредитування для створення та розвитку дієвої вітчизняної кредитної системи в напрямку фінансового забезпечення сільськогосподарських об'єктів.

Мета роботи – обґрунтувати необхідність вивчення зарубіжного досвіду банківського кредитування та впровадження його елементів у вітчизняну систему кредитування, вдосконалення кредитних механізмів.

Результати досліджень. Скорочення експорту зернових та олійних культур з України посилює ріст міжнародних цін на продукти харчування та корми. Крім того, в усьому світі зросли ціни на енергоносії та добрива через агресію росії. Оскільки агропродовольчий сектор є високоенергомістким, зростання цін на паливо, електроенергію та добрива призводить до підвищення собівартості виробництва, а всі ці чинники сприяють зростанню цін на продукти харчування [1]. Незважаючи на всі наявні складнощі, фермери на свій страх і ризик виходять на посівну і власними силами роблять усе можливе для продовження запланованих робіт. Але без додаткових гарантій, реальної підтримки та законодавчих змін з боку держави повноцінно проводити посівну та збирати врожаї майже неможливо.

Станом на початок травня 2022 року частка кредитів, які банки надали компаніям, що мають стосунок до сільського, лісового та рибного господарств, становила 13,2 % від загальної кількості кредитів. У сумі кредитний портфель агросектору становив 99,1 млрд грн. Більшість кредитів, а саме 75 %, було надано у національній валюті (74,3 млрд грн).

Попри війну, з січня по квітень 2022 кредитування сільськогосподарських компаній зросло на 20 % (на 16,5 млрд грн). Загалом за рік кредитний портфель банків в аграрному секторі зріс на 52,4 %. Це 34 млрд грн у грошовому вимірі. У вересні 2022 кредитування аграрних компаній зросло до 15,82 % від загальної

кількості кредитів та кредитний портфель вже становив 125,045 млрд грн. (табл. 1).

Табл. 1. Кредити, надані нефінансовим корпораціям України, за видами економічної діяльності, видами валют і строками погашення станом на вересень 2022 року, млн грн [3]

Види економічної діяльності	Усього, млн грн	у тому числі за строками			За видами валют	
		до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років	у національній валюті	в іноземній валюті
					усього	усього
Усього	790 370	443 342	245 517	101 511	523 858	266 513
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	125 045	70 316	49 634	5 095	94 464	30 581
у тому числі:						
– сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	124 818	70146	49 577	5 095	94 237	30 581
– лісове господарство та лісозаготівлі	207	159	47	0	206	0
– рибне господарство	21	11	9	0	21	0

Здебільшого агрокомпанії звертаються за короткостроковими позиками для забезпечення сівби [2]. Підходи до надання підтримки відрізняються своєю адміністративною легкістю, ефективністю та узгодженістю з іншими політичними цілями. У тій мірі, в якій ціни на енергоносії залишаються високими, підтримка повинна досягти балансу між ефективністю, бюджетом і витратами на реалізацію, зосереджуючись на найбільших потребах і забезпечуючи синергію з довгостроковими цілями щодо зміни клімату та енергетичної безпеки [4]. Війна в Україні спровокувала подальше підвищення цін на енергоносії, що змусило уряди знову звернутися до політики, заснованої на цінах, змінивши тенденцію зростання частки політики, заснованої на доходах [5].

В країнах з розвинутою економікою, таких як американська, підтримують високий рівень субсидування та кредитування сільського господарства, тоді, як у менш розвинутих країнах така схема може здаватися дуже витратною. Розгляд та вивчення американської кредитної системи, яка направлена на фінансування галузі сільського господарства, дозволить розширити світогляд та переглянути цілі, інструменти та формування вітчизняних кредитних портфелів, які будуть задовольняти потреби фінансування аграріїв.

Підтримка сільського господарства в Сполучених Штатах Америки визначається як річна грошова вартість валових трансфертів у сільське господарство від споживачів і платників податків, що є результатом державної політики підтримки сільського господарства, незалежно від її цілей та

економічного впливу. Цей показник включає оцінку загальної підтримки (TSE), виміряну у відсотках від ВВП, оцінку підтримки виробника (PSE), виміряну у відсотках від валових надходжень ферми, оцінку підтримки споживачів (CSE), виміряну у відсотках від сільськогосподарського споживання, а також оцінка загальної підтримки послуг (GSSE), виміряна у відсотках від загальної підтримки. Підтримка сільського господарства також виражається в грошовому еквіваленті, у мільйонах доларів США та мільйонах євро. Трансферти TSE являють собою загальну підтримку, надану сільськогосподарському сектору, і складаються з підтримки виробника (PSE), підтримка споживачів (CSE) і підтримка загальних послуг (GSSE). Трансферти PSE сільськогосподарським виробникам вимірюються на рівні виходу на ферму та включають підтримку ринкових цін, бюджетні платежі та вартість недоотриманого доходу. Трансферти CSE від споживачів сільськогосподарської продукції вимірюються на рівні воріт ферми. У разі негативного значення CSE вимірює тягар (непрямий податок) на споживачів через підтримку ринкових цін (вищі ціни), що більш ніж компенсує споживчі субсидії, які знижують ціни для споживачів. Трансферти GSSE пов'язані із заходами, що створюють сприятливі умови для первинного сільськогосподарського сектора шляхом розвитку приватних або державних послуг, установ та інфраструктури. GSSE включає політику, де основним бенефіціаром є первинне сільське господарство, але не включає жодних платежів окремим виробникам [6]. Американське «Федеральне страхування депозитів» говорить, що сільськогосподарський банк – це банк із співвідношенням сільськогосподарських позик до загальної суми позик не менше 25 %.

У США саме комерційні банки є одним із кількох джерел зовнішніх коштів, доступних для кваліфікованих фермерів. Як правило, комерційні банки, які ведуть бізнес із сільськогосподарськими виробниками, переробниками та кооперативами, відносно невеликі підприємства, що розташовані в межах 2-3 годин їзди від банку [7, с. 453]. Сільськогосподарські банки, громадські банки, як правило, менш диверсифіковані географічно і можуть бути більш вразливими до місцевих економічних потрясінь, оскільки ці банки обслуговують місцевий малий бізнес клієнтів [8].

У південно-східній частині США вітри та повені, викликані подіями ENSO, впливають на сільськогосподарських виробників, які ризикуючи шукають варіанти управління, підтримку ферм і страхування врожаю. Мінливість клімату для сільськогосподарських банків очікується через можливі зміни в моделях погашення, в тому числі списання, прострочення, дефолти та реструктуризація кредиту. Розуміння того, скільки сільськогосподарських портфелів в банку, на які впливає мінливість клімату, виміряна індексом подій ENSO, до якого фінансові потреби фермерів задовольняються існуючими фінансовими ринками та державною підтримкою [9, с. 80].

Агенство фермерського обслуговування (АФО) пропонує позики, щоб допомогти фермерам і власникам ранчо отримати фінансування, необхідне для створення, розширення або підтримки сімейної ферми. Агенство надає прямі та гарантовані позики на володіння фермою та операційні

позики сімейним фермерам і власникам ранчо, які не можуть отримати комерційний кредит у банку, установі Системи кредитування ферм чи іншому кредиторі. Позики можна використовувати для придбання землі, худоби, обладнання, кормів, насіння та витратних матеріалів. Позики також можуть бути використані для будівництва будівель або поліпшення ферми [10].

За даними Міністерства сільськогосподарства США в 2022 році для сільськогосподарських виробників доступні різні види кредитування [10] (рис. 1).

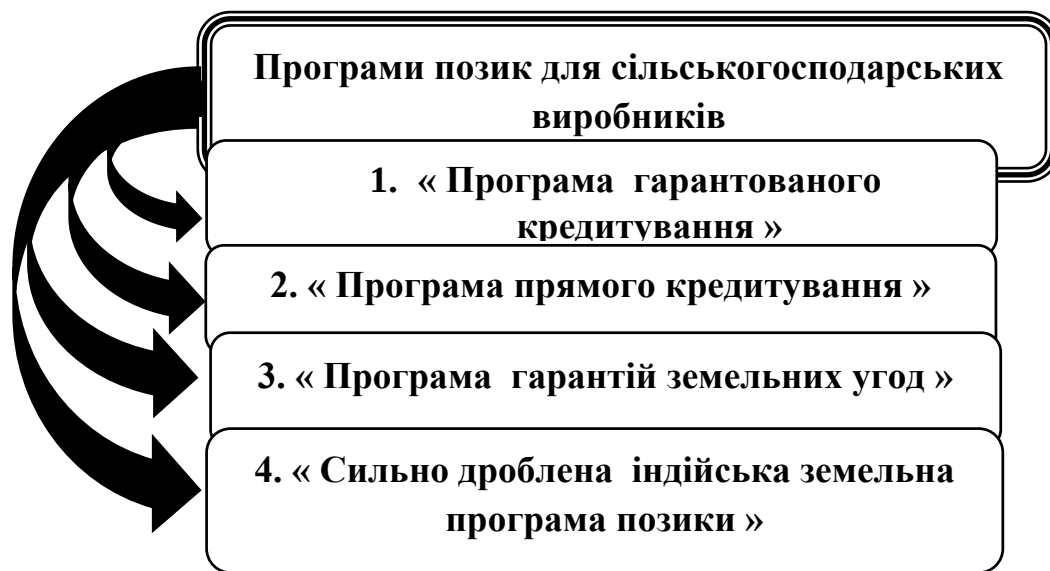

Рис. 1. Програми позик для сільськогосподарських виробників.

1. Програма гарантованого кредитування. Гарантовані кредити надаються та обслуговуються комерційними кредиторами, це такі банки, як, Farm Credit System, кредитні спілки та інші нетрадиційні кредитори. Агенство фермерського обслуговування (АФО) гарантує повернення позики кредитору до 95 %. АФО несе відповідальність за затвердження всіх прийнятних гарантій позики та надання нагляду за діяльністю кредитора.

2. Програма прямого кредитування. Прямі позики надаються та обслуговуються за допомогою Агенства фермерського обслуговування, це кошти федерального уряду. АФО має відповідальність за надання кредитних консультацій і нагляд за своїми прямими позичальниками, допомагаючи заявникам оцінювати адекватність своєї нерухомості, споруд, машин і устаткування, фінансове управління сільськогосподарським виробництвом.

3. Програма гарантій земельних угод. Гарантії земельного договору передбачають певні фінансові гарантії продавцеві ферми чи ранчо через договір купівлі-продажу землі на початок або соціально знедоленого фермера чи власника скота.

4. Сильно дроблена індійська земельна програма позики. Високороздільна індійська програма земельних позик забезпечує фінансування створення оборотного фонду відповідним кредиторам-посередникам із записом успішне кредитування в індійській країні та знання і досвід роботи з Бюро справ

Індії. Посередники-кредитори, у свою чергу, вносять позики племенам, членам племені та племінним утворенням придбати сильно роздроблену індійську землю [11].

Залежно від типу кредиту, який бажає отримати позичальник, йому доведеться відповідати певним вимогам прийнятності, які висуває кредитор. Банківські кредити в Сполучених Штатах надаються для негайної допомоги позичальникам, які перебувають у скрутному становищі, чиї операції знаходяться під фінансовим ризиком, одночасно працюючи над трансформаційними змінами в обслуговуванні позик, щоб позичальники мали гнучкість, а також можливості, необхідні для усунення притаманних ризиків і непередбачуваності, пов'язаних із сільськогосподарськими операціями [10].

Табл. 2. Поточні процентні ставки за позиками Агенства Фермерського Обслуговування США, які набрали чинності з 01 листопада 2022 р.

Програма	% ставка
Безпосереднє керування фермою	4,375 %
Управління фермою – мікрокредит	4,375 %
Власність на ферму – пряме	4,50 %
Фермерське господарство – мікрокредит	4,50 %
Власність на ферму – пряме, спільне фінансування	2,500 %
Право власності на ферму – початковий внесок	1,500 %
Надзвичайна позика – сума фактичних збитків	3,750 %

Висновки. Вивчення зарубіжного досвіду в сфері кредитування сільського господарства дозволить удосконалити механізми банківського кредитування, створити нові вітчизняні кредитні портфелі, діючі програми кредитування, які матимуть змогу забезпечувати необхідними фінансовими ресурсами, сільськогосподарських товаровиробників. Створення та розвиток вітчизняної банківської кредитної системи із залученням досвіду країн із розвиненою економікою поступово дозволить організовувати спілки, ради, агентства, кооперації для обслуговування саме сільськогосподарських кредитів, що сприятиме координації кредиторів та товаровиробників, а також буде привабливим для інвесторів. Зарубіжний досвід показує, що вчасне фінансове забезпечення, навіть, маленького підприємства дозволить підтримати його платоспроможність та не буде призводити до криз чи банкрутства господарюючої одиниці, що позитивно відобразиться на економіці країни в цілому.

Література:

1. OECD (2022), The impacts and policy implications of russia's aggression against Ukraine on agricultural markets <https://www.oecd->

ilibrary.org/docserver/0030a4cden.pdf?expires=1667915368&id=id&accname=guest&checksum=79518A33F30A3EA66583B23AE55B801F

2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/6/687855/>.

3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/>.

4. Guenette J. Price Controls: Good Intentions, Bad Outcomes, World Bank. Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33606>.

5. OECD (2022). Why governments should target support amidst high energy prices. Режим доступу: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/why-governments-should-target-support-amidst-high-energy-prices-40f44f78/>.

6. OECD (2022). Режим доступу: <https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm>.

7. Kilkenny M. Urban/Regional Economics and Rural Development. *Journal of Regional Science*. 2010. № 50(1). P. 449–470.

8. Ewing B., Hein S., and Kruse J. Natural Disasters and Bank Performance. Report available at <http://www.ecu.edu/cs-cas/hazards/research.cfm>.

9. Baigorria G. A., Hansen J. W., Ward N., Jones J. W., O'Brien J. J. Assessing Predictability of Cotton Yields in the Southeastern United States Based on Regional Atmospheric Circulation and Surface Temperatures. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*. 2008. № 47(1). P. 76–91.

10. Офіційний сайт Міністерства сільського господарства США [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.usda.gov/>.

11. Офіційний сайт Агенства фермерського обслуговування США [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.fsa.usda.gov/Assets/USDA-FSA-Public/usdafiles/Farm-Loan-Programs/pdfs/your_guide_to_farm_loans.pdf.

References:

1. OECD (2022). The impacts and policy implications of russia's aggression against Ukraine on agricultural markets <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cden.pdf?expires=1667915368&id=id&accname=guest&checksum=79518A33F30A3EA66583B23AE55B801F>

2. Electronic resource. Access mode: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/6/687855/>.

3. Official website of the National Bank of Ukraine [Electronic resource]. Access mode: <https://bank.gov.ua/>.

4. Guenette, J. (2020). Price Controls: Good Intentions, Bad Outcomes, World Bank. Access mode: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33606>.

5. OECD (2022). Why governments should target support amid high energy prices. Access mode: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/why-governments-should-target-support-amidst-high-energy-prices-40f44f78/>.

6. OECD (2022). Access mode: <https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm>.

7. Kilkenny, M. (2010). Urban/Regional Economics and Rural Development. *Journal of Regional Science*, 2010, no. 50(1), pp. 449–470.

8. Ewing, B., Hein, S., Kruse, J. (2005). Natural Disasters and Bank Performance. Report available at <http://www.ecu.edu/cs-cas/hazards/research.cfm>.

9. Baigorria, G. A., Hansen J. W., Ward N., Jones J. W., O'Brien J. J. (2008). Assessing Predictability of Cotton Yields in the Southeastern United States Based on

Regional Atmospheric Circulation and Surface Temperatures. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, 2008, no. 47(1), pp. 76–91.

10. Official website of the US Department of Agriculture [Electronic resource]. Access mode: <https://www.usda.gov/>.

11. Official website of the US Farm Service Agency [Electronic resource]. Access mode: https://www.fsa.usda.gov/Assets/USDA-FSA-Public/usdfiles/Farm-Loan-Programs/pdfs/your_guide_to_farm_loans.pdf.

Annotation

Kononenko L. L.

Foreign experience of bank lending to agricultural enterprises

The article defines and substantiates the need to study and implement positive foreign experience in bank lending to agricultural enterprises in order to develop the modern Ukrainian banking system in the field of lending to the agro-industrial complex. It has been proven that without credit provision and replenishment of working capital, the development and normal functioning of the industry is impossible, especially in a state of war, when agriculture needs additional funds more than ever, due to damage to the infrastructure, obstacles in the channels of product sales.

The share of loans granted by banks to companies related to agriculture, forestry and fisheries in Ukraine in 2022 was 13.2 % of the total number of loans. In total, the credit portfolio of the agricultural sector amounted to UAH 99.1 billion. The majority of loans, namely 75 %, were granted in national currency (74.3 billion UAH). And also that in the US commercial banks are one of the few sources of external funds available to qualified farmers. Typically, commercial banks that do business with agricultural producers, processors, and cooperatives are relatively small businesses located within a 2-3 hour drive from the bank. Agricultural banks, community banks, tend to be less geographically diversified and may be more vulnerable to local economic shocks because these banks serve local small business customers.

The main agricultural lending programs in the USA are listed: the guaranteed lending program; direct lending program; land deal guarantee program; heavily fragmented Indian land loan program. Bank loans in the United States have been identified as providing immediate relief to distressed borrowers whose operations are at financial risk, while working to transform loan servicing so that borrowers have the flexibility and capabilities needed to address inherent risks. and contingencies associated with agricultural operations. It has been proven that the study and involvement of positive foreign experience in bank lending will contribute to the development and creation of new markets and flows, income for farmers and producers, and branching of the banking system.

Key words: foreign experience, bank lending, agricultural enterprises, commodity producers, credit, credit security, loans, financial support.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ПЛОЩИНІ БЮДЖЕТІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Л. В. БАРАБАШ, кандидат економічних наук
О. В. РОЛІНСЬКИЙ, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва

Податкова система України протягом останніх 30 років зазнавала істотних змін, особливо в системі місцевого оподаткування, що є основним ресурсним джерелом доходної частини бюджетів органів місцевого самоврядування. І щоразу зміна нормативної бази, реформатування системи місцевих бюджетів і коригування переліку податків і зборів, що мали спрямовуватися до місцевих бюджетів, впливала на показники ефективності функціонування податкової системи України на локальному рівні.

Ключові слова: податкова система України, система місцевого оподаткування, податкові надходження, бюджети органів місцевого самоврядування, місцеві бюджети, фіскальна ефективність, еластичність податків.

Одним із критеріїв функціонування податкової системи є її ефективність. При цьому не завжди фізичні обсяги надходжень їх задовольняють: важливі наявні наслідки та стимули в економічній сфері, показники соціального життя, легкість ведення бізнесу та раціональність використання потенціалу територій. Останнє доволі часто є поштовхом для досягнення оптимальних значень по всіх з перерахованих показників.

Становлення оподаткування в Україні часів незалежності відзначалося відсутністю автентичності та пріоритетів територій. Водночас воно мало всі ознаки тяжіння до запитів сусідньої держави: переважна більшість законодавчих актів у сфері оподаткування були і багато в чому залишаються майже ідентичними – від об'єктів і бази оподаткування до ставок і періоду звітності. Але за будь-яких умов і обставин функціонування податкової системи має на меті економічне зростання, що засвідчують показники ефективності. Причому її слід прослідковувати за рівнями бюджетної системи, адже саме з найнижчої ланки починається результат найвищого рівня. Відтак звернемо увагу на локальні виміри податкової системи України, тобто на систему місцевого оподаткування.

Реформа децентралізації влади запустила процес надання територіям не лише більшої свободи у реалізації повноважень, а й сприяла набуттю ними вищого рівня фінансової свободи. І в першу чергу це стосувалося податків, адже саме податкові надходження були та й досі залишаються основою фінансової

бази органів місцевого самоврядування. Таким чином, у сукупністю з децентралізацією влади розпочалося реформування однієї з підсистем податкової системи України – системи місцевого оподаткування, що мало на меті надання більшої фінансової самостійності органам місцевого самоврядування крізь призму їх бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність реформації системи місцевого оподаткування вже давно турбує широке коло науковців і практиків. Саме на її неефективності та невідповідності запитам і потребам суспільства наголошують І. Сидор і Н. Карпишин, зауважуючи: «Функціонування місцевого самоврядування в більшості територіальних громад не забезпечує створення і підтримки сприятливого життєвого середовища, потрібного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання мешканцям територіальних громад якісних і доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади» [1]. Тим самим підтверджуємо думку, що система місцевого оподаткування повинна розглядатися в ширшому контексті, аніж тільки місцеві податки та збори, а також мати на меті використання наявних і потенційних можливостей територій.

Суттєві моменти функціонування системи місцевого оподаткування окреслює й В. Синчак: «...запровадження місцевих податків і зборів належить до найважливіших проблем, які необхідно розглядати комплексно разом із загальнодержавними платежами країни. Адже, з одного боку, залишивши недостатню фіскальну податкову базу для органів місцевого самоврядування, розпорядникам коштів Державного бюджету України потрібно відразу на цю незабезпеченість місцевих бюджетів збільшувати дотації або відрахування від загальнодержавних податків і зборів, а з іншого, – давши першим право самостійно встановлювати власні місцеві податки і збори, можна очікувати негативного впливу на платників податків, через відсутність фахових знань у цій справі» [2, с. 72]. Тобто саме зазначені основи повинні стати площиною поштовху для реформування податкової системи України у її локальному розрізі – як системи місцевого оподаткування. А також під час формування переліку податків і зборів, що матимуть статус місцевих.

Наразі спостерігається різниця у системах місцевого оподаткування країн, що розвиваються й індустріальних держав. Для перших характерний доволі низький рівень фіскальної децентралізації. До того ж місцеві податки відіграють меншу роль у фінансуванні місцевих бюджетів. Що ж до економічно розвинених країн, то вони тяжіють до надання органам місцевого самоврядування достатньої кількості податків, аби вони могли покрити ними більшу частину власних потреб і зобов'язань [3]. Тобто можемо відзначити суттєву різницю у пріоритетності місцевого оподаткування для країн на різних етапах соціально-економічного розвитку, а також зафіксувати основу реальної децентралізації: податки мають бути чітко розмежовані між рівнями влади, аби забезпечити реальні фінансові результати.

Зважаючи на висвітлене, можемо зауважувати на необхідності трансформації діючої в Україні системи місцевого оподаткування в контексті

аспектів локальної ефективності податкової системи України з позиції бюджетів органів місцевого самоврядування.

Методика досліджень. Дослідження проводилося з використанням низки методів науково пізнання. Зокрема, історичний дозволив окреслити етапи становлення системи місцевого оподаткування; за допомогою діалектичного було окреслено основні теоретичні категорії наукового пошуку; шляхом використання методів горизонтального та вертикального аналізів було досліджено динаміку надходження коштів від сплати податків і зборів до бюджетів органів місцевого самоврядування; розрахунковим методом було обчислено показники фіскальної ефективності й еластичності податкових надходжень бюджетів органів місцевого самоврядування; графічний метод уможливив унаочнення одержаних результатів.

Результати досліджень. Ефективність податкової системи держави в цілому значною мірою залежить від результатів її функціонування на рівнях бюджетної системи. В Україні система бюджетів формується з бюджетів органів місцевого самоврядування, Державного бюджету та Зведеного бюджету України. І базисом функціонування місцевих бюджетів є податкові надходження. Останні формуються зі сплачених сум загальнодержавних податків, що за розкладним принципом наповнюють бюджети різних рівнів, і місцевих податків і зборів.

Система місцевого оподаткування, зазвичай, розглядається дослідниками переважно лише крізь призму місцевих податків і зборів. Проте варто розглядати її під ширшим кутом зору, з перспективою на реформування податкової системи України в цілому. Тобто віднести до неї всі податки та збори, що формують доходну частину бюджетів органів місцевого самоврядування.

Вітчизняна податкова система ґрунтується на тому, що податки будь-якого рівня – державного чи місцевого – встановлюються на рівні держави, а органам місцевого самоврядування надається можливість незначного коригування умов їх функціонування, причому лише місцевих, у визначених вищим органом влади рамках.

Натомість закордонний досвід засвідчує протилежне. Зокрема, Конституція США надає федеральному уряду повноваження, а штатам право встановлювати податки на своїх жителів. Державні, окружні та муніципальні податки можуть називатися місцевими податками. Окрему ланку становлять федеральні податки [4].

Функціонування системи місцевого оподаткування в Україні підпадає під перелік принципів податкового законодавства, що визначені у Податковому кодексі України. На противагу зазначеному, зарубіжна практика розподіляє принципи оподаткування загальні та принципи місцевого оподаткування, акцентуючи в останньому випадку увагу на таких аспектах, як: місцева підзвітність, зв'язок податок-пільга, нівелювання ухилення від оподаткування, регіональна справедливість і довгострокова ефективність, надійність і стабільність бази оподаткування, розподіл податків як неявне страхування, адміністративна простота [5, с. 223].

Таким чином, за рахунок розмежування податків, що відносяться до загальної податкової системи та системи місцевого оподаткування, навіть на рівні базових засад формуються потужні передумови не лише для розуміння, а й для сприйняття останньої як окремого та цілком незалежного елементу, функціонування якого спрямоване на ефективність розподілу доходів населення територіальних громад з метою формування соціальної інфраструктури та забезпечення економічного розвитку території і зростання добробуту місцевого населення.

На відміну від податкових систем зарубіжних країн, функціонування податків в Україні у їхньому системному вигляді протягом трьох десятиліть незалежності не відзначалося динамічністю, особливо – в частині локальних вимірів. Основною ознакою системи локального оподаткування України було та й досі залишається централізоване керування переліком податків і зборів, що формують бюджети органів місцевого самоврядування, а також умовами їх функціонування. Тобто абсолютна відсутність відповідності податковому потенціалу регіонів і своєрідне нівелювання можливостей пошуку джерел доходів за рахунок формування автентичної системи місцевого оподаткування.

За роки незалежності України система місцевого оподаткування пройшла три етапи розвитку, кожному з яких притаманні певні особливості (рис. 1). Протягом їх перебігу відбулися зміни не лише у переліку податків і зборів, надходження від яких спрямовувалися до бюджетів органів місцевого самоврядування. Скориговане на користь бюджетів органів місцевого самоврядування було, насамперед, нормативне підґрунтя та рівень директивності.

Зокрема, під час першого етапу обсяги відрахувань до місцевих бюджетів сум податку на прибуток, прибуткового податку з громадян і плати за землю визначалися Радою народних депутатів вищого рівня. Прийняття під час II етапу у 2001 році першого [7] і в 2010 р. другого Бюджетного кодексу України [8] переформатувало як систему бюджетів органів місцевого самоврядування, звузивши їх чисельно, так і перелік податків, що їх формують, передавши непрямі податки (ПДВ й акцизний) повністю до складу Державного бюджету України. Однак найчіткіший розподіл бюджетів органів місцевого самоврядування відбувся під час III етапу, особливістю якого є формування системи податкових надходжень бюджетів органів місцевого самоврядування відповідно до умов, визначених Податковим кодексом України, а також умовами реформи децентралізації. Як наслідок – кошти сплачених податків спрямовуються саме до тих бюджетів, за якими закріплені видаткові повноваження. Також саме на даному етапі система місцевого оподаткування поповнилася акцизним податком: у частині з виробленого в Україні та ввезеного в Україну пального та з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів. Таким чином, за рахунок розширення спектру податкових платежів, що формують доходи бюджетів органів місцевого самоврядування, збільшилася фінансова автономія останніх.

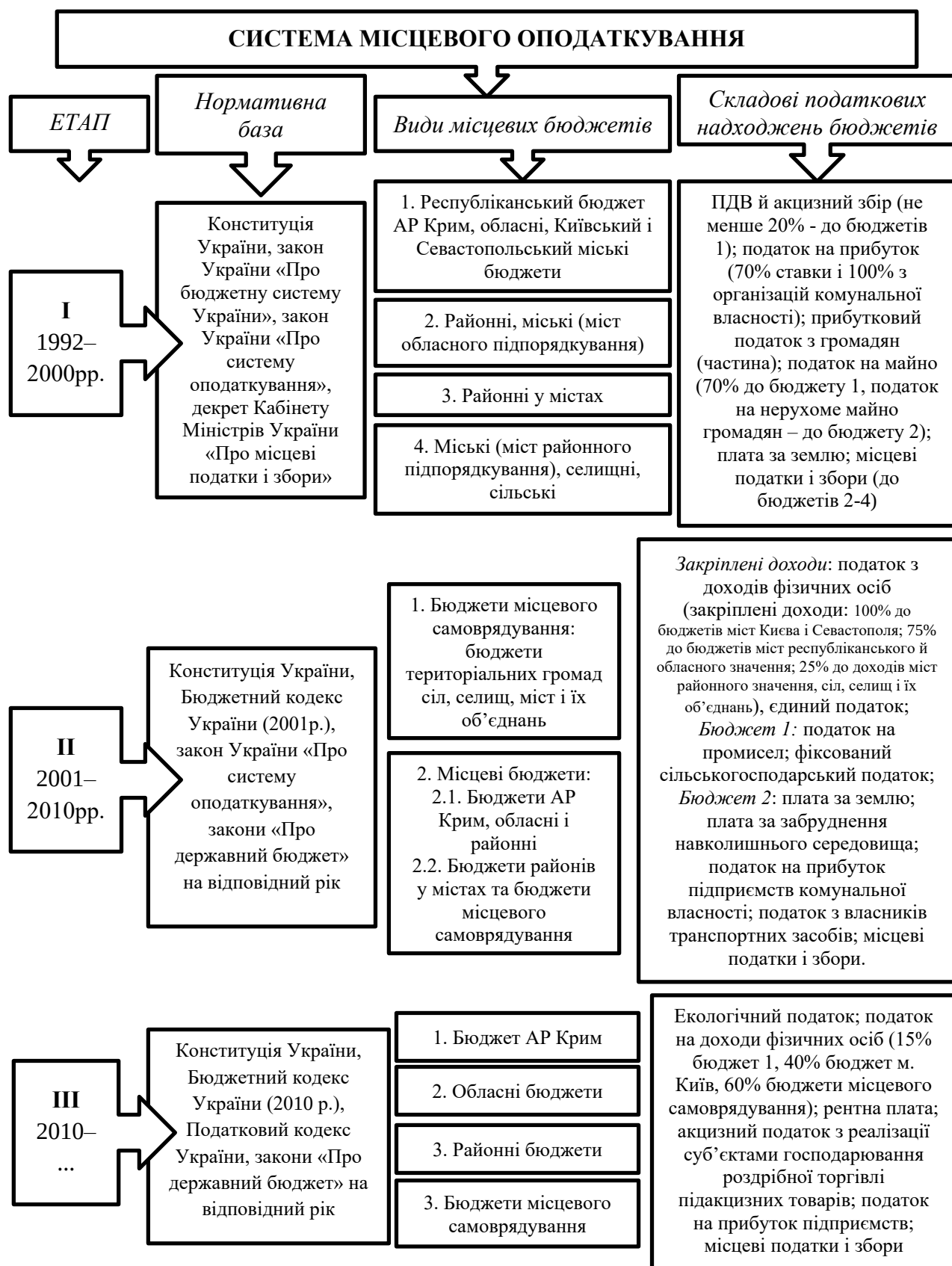

Рис. 1. Етапи розвитку системи місцевого оподаткування України у 1992–2022 рр.

Джерело: [6–11]

Однак позитивні результати наведених змін можливо довести лише шляхом співставлення показників ефективності функціонування податкової системи України у її локальному вимірі – через доходи бюджетів органів місцевого самоврядування у різні періоди розвитку.

Найцікавішим є перший етап становлення системи місцевого оподаткування, що тривав з 1992 року по 2000 рік. Під час зазначеного періоду відбувалося становлення України як незалежної держави з власною податковою системою, вводилася в обіг національна валюта – гривня, а супутнім фоном зазначеного був високий рівень інфляції (рис. 2).

Рис. 2. Фіскальна ефективність системи місцевого оподаткування у 1992–2000 рр. [12–14]

Протягом першого етапу розвитку системи місцевого оподаткування відзначається позитивна зростаюча динаміка обсягів доходів місцевих бюджетів. Аналогічні результати прослідковуються і відносно податкових надходжень. Однак частка податкових надходжень у ВВП, як показник фіскальної ефективності системи місцевого оподаткування, демонструє спадні тенденції: з 9,9 у 1992 році до 6,7 % у 2000 році. Тобто відзначається недостатня фінансова самостійність бюджетів органів місцевого самоврядування та їхня потенційно низька здатність покривати видаткову частину.

Другий етап розвитку системи місцевого оподаткування відзначається трансформацією переліку джерел податкових надходжень. Зокрема, непрямі податки – ПДВ й акцизи – спрямовуються виключно до Державного бюджету. Коригуються і рівні бюджетної системи у секторі бюджетів місцевого самоврядування. До них відносяться бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст і їх об'єднань і місцеві бюджети, до яких відносяться бюджети АР Крим, обласні і районні, а також бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування. Фіскальна ефективність системи місцевого оподаткування на даному етапі означилася в цілому позитивними тенденціями (рис. 3).

Протягом 2001–2010 рр. досліджуваний показник фіскальної ефективності системи місцевого оподаткування засвідчив суттєве зростання з 1,1 % у 2001 році до 7,5 % у 2007 році, а також стали незмінність – 7,2 % – у період з 2008 року по 2010 рік. При цьому в абсолютному вимірі спостерігається тенденція сталого зростання.

Рис. 3. Динаміка показника фіскальної ефективності системи місцевого оподаткування у 2001–2010 рр., %

Джерело: [15–16]

Особливістю даного періоду є розподіл доходів бюджетів органів місцевого самоврядування на власні та закріплені. До останніх було віднесено податок з доходів фізичних осіб і єдиний податок, які й склали основу фінансових ресурсів місцевих бюджетів на рівні 62 % в середньому. Власні ж доходи, що формували надходження від сплати податку на промисел, фіксованого сільськогосподарського податку, плати за землю, плати за забруднення навколишнього середовища, податку на прибуток підприємств комунальної власності, податку з власників транспортних засобів і місцевих податків і зборів, забезпечували лише 38% надходжень. На відміну від України, базисом податкових надходжень бюджетів органів місцевого самоврядування у Європі є податок на майно, ПДВ й акцизи, а також податки від ведення підприємницької діяльності.

Третій етап розвитку системи місцевого оподаткування, що розпочався у 2011 році, ознаменувався імплементацією нової редакції Бюджетного кодексу [8] та набранням чинності Податковим кодексом [11]. Знову відбулися зміни у категоріальності місцевих бюджетів, які було розподілено на чотири підвиди: бюджет АР Крим, обласні бюджети, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Також акцент надходження коштів від сплати податків було зміщено на бюджети місцевого самоврядування, оскільки саме на них покладено значні видаткові повноваження (рис. 4). Фіскальна ефективність системи місцевого оподаткування під час третього етапу її розвитку є відносно стабільною, демонструючи незначні відхилення у 0,8 % між показниками 2011 року та 2021 року. Доходи бюджетів, як і податкові надходження, протягом досліджуваного періоду суттєво зросли: на 291,5 млрд грн та 273,6 млрд грн відповідно. Причому на даному етапі значно посилився вплив місцевих податків і зборів, до яких, згідно Податкового кодексу, увійшли єдиний податок, податок на майно, а також збір за місця для паркування транспортних засобів і туристичний збір.

Рис. 4. Динаміка показника фіскальної ефективності системи місцевого оподаткування у 2011–2021 рр., % [15–17]

Загалом протягом усіх трьох етапів розвитку системи місцевого оподаткування локальні виміри ефективності функціонування податкової системи України засвідчили вихід на стабілізований рівень еластичності податків, що також є результативним показником, який характеризує здатність податків реагувати на зміну фінансово-економічного середовища (рис. 5).

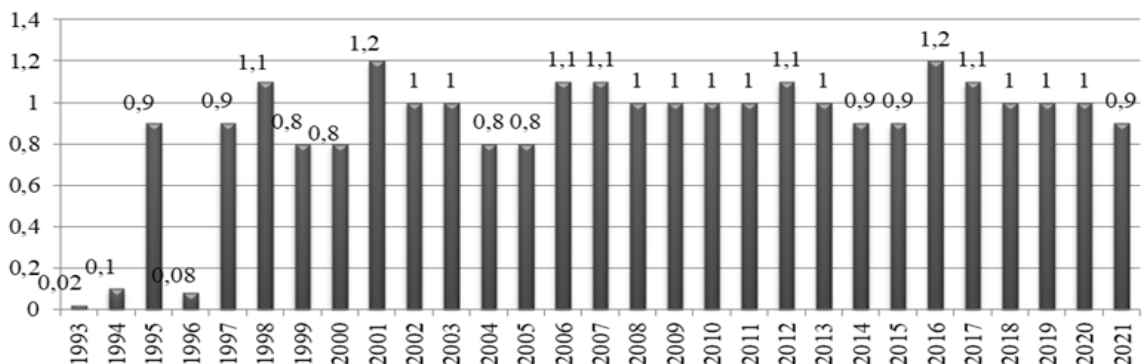

Рис. 5. Динаміка показника еластичності системи місцевого оподаткування у 1993–2021 рр., %

Джерело: [12–17]

Розрахована еластичність податкових надходжень бюджетів органів місцевого самоврядування у 1993–2021 рр. (рис. 5) протягом більшості років демонструє задовільний показник – на рівні 1 і більше. Це засвідчує загальну спрямованість оподаткування на стабілізацію соціально-економічного середовища. Проте чим вищим за еталонну 1 є показник, тим ефективніше функціонують податки, а тому чітко прослідковується необхідність реформування системи місцевого оподаткування.

Підвищення ролі місцевих податків і зборів у доходах бюджетів органів місцевого самоврядування засвідчує зростання їх фінансової автономії. А також є гарною передумовою реформування системи місцевого оподаткування. Остання має бути націлена на подальше посилення фінансової незалежності бюджетів органів місцевого самоврядування та ґрунтуватися на таких

принципах, як: відповідність переліку місцевих податків і зборів запитам і можливостям територій; чітке розмежування податків на загальнодержавні та місцеві; надання органам місцевого самоврядування повноважень самостійно встановлювати податки та збори, а також визначати умови їх функціонування тощо.

Висновки. Деталізація показників ефективності податкової системи України на її локальному рівні відповідно до періодів розвитку системи місцевого оподаткування дала можливість зафіксувати зміни, що відбулися внаслідок удосконалення нормативно-правового забезпечення, трансформації державного регулювання та рівня централізації влади.

Врегулювання нормативного базису, а також зміщення акцентів на фінансування територіальних громад не тільки посилили рівень фінансової децентралізації, а й позитивним чином позначилося на локальній ефективності податкової системи України. Зокрема, найвищі протягом досліджуваного періоду результати фіксуються протягом останнього десятиліття, коли було розпочато реформу децентралізації влади та прийнято Податковий й удосконалено Бюджетний кодекси.

Водночас наразі все ще гостро стоїть питання формування переліку місцевих податків і зборів, здатних надати бюджетам органів місцевого самоврядування якомога більшої самостійності. І раціональним рішенням буде чіткий розподіл податків і сфер впливу на них між державними та місцевими органами влади. Це дасть можливість оптимізувати доходи бюджетів органів місцевого самоврядування відповідно до можливостей територій, а також сприятиме підвищенню локального рівня ефективності податкової системи України та сталому соціально-економічному розвитку держави.

Література:

1. Сидор І. П., Карпишин Н. І. Місьцеве оподаткування в Україні в контексті фінансового забезпечення суспільних послуг. *Ефективна економіка*. 2020. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2020/58.pdf DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.56 (дата звернення 08.11.2022).
2. Синчак В. П. Місьцеве оподаткування в Україні: проблеми запровадження та їх розв'язання. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2010. Вип. 13. С. 64–75.
3. Brosio G. Local Taxation in an International Perspective. *Reforming China's Public Finances*. USA: International Monetary Fund. Retrieved from <https://www.elibrary.imf.org/view/book/9781557755117/ch012.xml> (дата звернення 10.11.2022).
4. Kagan J. Local Tax: What It Is and Types Communities Levy. Investopedia. June 30, 2020. URL: <https://www.investopedia.com/terms/l/localtax.asp> (дата звернення 11.11.2022).
5. Spahn P. B. Local Taxation: Principles and Scope, in Jayanta Roy (ed.), *Macroeconomic Management and Fiscal Decentralization*. 1995. P. 221–232.

6. Про бюджетну систему України: закон України від 05.12.1990 р. № 512: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512-12#Text> (дата звернення 17.11.2022)
7. Бюджетний кодекс України від 25.06.2001 р. № 2542: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2542-14#Text> (дата звернення 19.06.2022)
8. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI: Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення 17.11.2022)
9. Про систему оподаткування: закон України від 25.06.91 N 1251-XII. Режим доступу: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/29919.html> (дата звернення 17.11.2022)
10. Про місцеві податки і збори: декрет Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 № 56-93. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-93#Text> (дата звернення 17.11.2022)
11. Податковий кодекс України: закон України від 02.12.2010 № 2755. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 21.11.2022)
12. Статистичний щорічник України за 2000 рік. Київ: «Техніка», 2011. 598 с.
13. Статистичний щорічний України за 1994 рік / Міністерство статистики України: Відповідальний за випуск В.В. Самченко. К.: Техніка, 1995. 519 с.
14. Статистичний щорічний України за 1997 рік. Державний комітет статистики України: Під ред. О. Г. Осауленка. К.: Українська енциклопедія 1999. 624 с.
15. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2010 рік. ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID, К., 2011. 142 с.
16. Бюджет України 2018. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ, 2019. 310 с.
17. Бюджет України 2021. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ, 2022. 279 с.

References:

1. Sydor, I. P., Karpysheva, N. I. (2020). Local taxation in Ukraine in the context of financial provision of public services. *Efficient economy*, 2020, no. 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2020/58.pdf DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.56 (access date 11.08.2022).
2. Synchak, V. P. (2010). Local taxation in Ukraine: implementation problems and their solutions. *Proceedings. «Economy» series*, 2010, Issue 13, pp. 64–75.
3. Brosio, G. (1995). Local Taxation in an International Perspective. In *Reforming China's Public Finances*. USA: International Monetary Fund. Retrieved from <https://www.elibrary.imf.org/view/book/9781557755117/ch012.xml> (дата звернення 10.11.2022).
4. Kagan, J. (2020) Local Tax: What It Is and Types Communities Levy. Investopedia. June 30, 2020. URL: <https://www.investopedia.com/terms/l/localtax.asp> (дата звернення 11.11.2022).

5. Spahn, P. B. (1995). Local Taxation: Principles and Scope, in Jayanta Roy (ed.), *Macroeconomic Management and Fiscal Decentralization*, EDI Seminar Series, The World Bank, Washington D.C. P. 221–232.
6. On the budget system of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.12.1990 No. 512: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512-12#Text> (date of application 17.11.2022)
7. Budget Code of Ukraine dated June 25, 2001, No. 2542: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2542-14#Text> (access date June 197, 2022)
8. Budget Code of Ukraine dated 07.08.2010 No. 2456-VI: URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. (application date 17.11.2022)
9. On the taxation system: Law of Ukraine dated 06/25/91 N 1251-XII. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkov-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/29919.html> (application date 17.11.2022)
10. On local taxes and fees: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 05/20/1993 No. 56-93 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-93#Text> (access date 11/17/2022)
11. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 No. 2755. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (access date 21.11.2022)
12. Statistical yearbook of Ukraine for the year 2000. Kyiv: «Technique», 2011. 598 p.
13. Statistical Yearbook of Ukraine for 1994 / Ministry of Statistics of Ukraine: V.V. Samchenko. K.: Technika, 1995. 519 p.
14. Statistical annual of Ukraine for 1997. State Statistics Committee of Ukraine: Under the editorship. O.H. Osaulenka K.: Ukrainian Encyclopedia 1999. 624 p.
15. Budget monitoring: Analysis of budget execution for 2010. IBSED, Project «Strengthening local financial initiative», USAID, K., 2011. 142 p.
16. Budget of Ukraine 2018. Statistical collection. Ministry of Finance of Ukraine. Kyiv, 2019. 310 p.
17. Budget of Ukraine 2021. Statistical collection. Ministry of Finance of Ukraine. Kyiv, 2022. 279 p.

Annotation

Barabash L. V., Rolinsky O. V.

Efficiency of functioning of the tax system of ukraine in the area of budgets of local government bodies

The functioning of the tax system of Ukraine is aimed at achieving appropriate performance indicators, in particular fiscal efficiency and tax elasticity. An important role in this is played by taxes and fees operating at different levels of the budget system, in particular at the level of budgets of local self-government bodies. It is this local dimension that creates the basis for both the effectiveness of taxation and the socio-economic development of the state.

The local level of the tax system of Ukraine is ensured by the system of local taxation. Moreover, it should be considered in a broad sense, that is, taking into account not only local taxes and fees, but also all taxes and payments that form tax revenues for the budgets of local self-government bodies.

After Ukraine gained independence, the system of local taxation went through three stages in its development. The first, which lasted from 1992 to 2000, led to the presence in the local taxation system of indirect taxes – VAT and excise duty, as well as directiveness and centralization of decisions on the amount of taxes that went to local budgets. They were determined by Councils of People's Deputies of the highest level. Thus, significant amounts of funds did not go to lower-level budgets, and the fiscal efficiency of tax revenues of local budgets was marked by a decrease in the result: from 9.9 % by 1992 to 6.7 % by 2000. The elasticity of taxes during this period was significantly lower than indicator 1.

In the second stage (2001–2010), the first Budget Code (2001) was adopted, as a result of which the composition of local budgets was revised and the list of taxes was reduced by excluding indirect taxes from tax revenues of local budgets. The indicator of fiscal efficiency during this period increased from 1.1 % in 2001 to 7.2 % in 2010. The indicator of tax elasticity stabilized to some extent.

The third stage of the development of the local taxation system was marked by the entry into force of the second Budget Code (2010) and the Tax Code (2011), as well as the decentralization reform. As a result of such changes, the emphasis on the receipt of funds has shifted to the budgets of local self-government bodies, and the property tax and the single tax are included in the list of local taxes and fees.

There was also an adjustment of the direction of individual national taxes. As a result, the budget revenues of local self-government bodies increased from UAH 86.5 billion in 2011 to UAH 378.0 billion in 2021, tax revenues increased from UAH 73.1 billion to UAH 346.7 billion, and the fiscal efficiency indicator increased from 5.6 % at the beginning of the period to 6.4 % at the end. The elasticity index was also mostly equal to and greater than 1.

At the same time, local self-government budgets still feel a lack of financial resources to fulfill expenditure obligations, and therefore it is necessary to distinguish the tax system of Ukraine at the state and local levels, giving local self-government bodies the opportunity to set taxes in accordance with the potential and capabilities of the territories.

Key words: *tax system of Ukraine, local taxation system, tax revenues, budgets of local self-government bodies, local budgets, fiscal efficiency, tax elasticity.*

АГРАРНЕ СТРАХУВАННЯ ТА ЙОГО РОЗВИТОК ЗА СУЧАСНИХ УМОВ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

Н. В. БОНДАРЕНКО, кандидат економічних наук

О. В. ПОНОМАРЕНКО, викладач

О. О. ТРУШЕВСЬКИЙ, здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

Стаття присвячена розгляду методологічних підходів щодо розвитку страхування за умови державної фінансової підтримки, динаміки обсягу субсидій на відшкодування частини витрат сільськогосподарських товаровиробників зі сплати страхової премії, нарахованої за угодою сільськогосподарського страхування. Результати проведеного дослідження дали можливість виявити структурно-логічні зв'язки елементів сучасної системи підтримки регіональних програм розвитку сільського господарства. Окреслені проблеми, які супроводжують процес надання державної фінансової підтримки, доведена необхідність запровадження нових методичних підходів, щодо визначення втрати (загибелі) урожаю для виплат страхового відшкодування.

Ключові слова: аграрне страхування, субсидії, виплати, регіональний розвиток, відшкодування частини витрат.

Постановка проблеми. Сільське господарство – одна з провідних галузей національної економіки, визначає досягнення найважливіших національних інтересів держави у сфері забезпечення продовольчої безпеки та продовольчої незалежності. Завдяки потужному природно-ресурсному потенціалу, наявності значних масивів родючих ґрунтів, матеріально-технічних засобів, а також зростаючого попиту на продовольство в Україні та світі частка ВВП аграрного виробництва зросла із 8,4 % в 2010 р. до 10,8 % в 2017 р., а в 2020 р. склала – 9,3 %. Сільське господарство за вартістю ВВП займає четверте місце серед всіх галузей національної економіки. В сільськогосподарському виробництві залучено більше 17 % економічно активного населення, а сільське населення України становить 59,9 % [1].

Вітчизняна аграрна галузь володіє суттєвим мультиплікаційним ефектом, здатним забезпечити стійке економічне зростання національної економіки. На розвиток аграрної галузі істотно впливають природно-кліматичні чинники, зокрема повені, посуха, буревії, град, заморозки тощо. Однією з особливостей аграрної галузі є те, що у процес виробництва залучені біологічні активи. З

огляду на це, виникає потреба у формуванні в аграрній галузі ефективного страхового захисту, здатного забезпечити продовольчу безпеку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З розвитком ринкових відносин національної економіки загострюється проблема подальшого вдосконалення аграрного страхування. Варто відзначити, що нині чинне добровільне страхування доказало неспроможність підтримки суб'єктів аграрного бізнесу внаслідок стихійного лиха, щодо відшкодування нанесених збитків. З огляду на це має місце велика кількість трактувань, пов'язаних з вдосконаленням аграрного страхування як стратегічного сегменту економічних взаємовідносин на локальному, національному та глобальному рівнях. Аграрне страхування є вагомим напрямом вітчизняних учених серед яких С. С. Осадець, О. О. Непочатенко, М. І. Мальований, О. Д. Заруба, М. С. Клапків, О. О. Слісаренко, О. Т. Прокопчук та інші. В той же час, результати дослідження свідчать про відсутність єдиної точки зору щодо вдосконалення методологічних підходів щодо аграрного страхування за ринкових умов господарювання.

Методика досліджень. Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки вітчизняних та закордонних вчених із проблем аграрного страхування. У процесі дослідження використовувалися наступні методи: емпіричний, рядів динаміки, абстрактно-логічний, середніх величин та інші.

Мета дослідження. Полягає у дослідженні розвитку аграрного страхування в сучасних умовах.

Результати досліджень. За сучасних умов сільськогосподарське страхування є найважливішим фінансовим механізмом, здатним компенсувати збитки, що виникають внаслідок настання форс-мажорних ситуацій природного та техногенного характеру. У всьому світі держава є активним учасником організації сільськогосподарського страхування, а фінансування страхування – одним із методів державного регулювання розвитку агробізнесу. За умов державної підтримки, страхування здійснює комплексний вплив на основні ризики діяльності аграрного бізнесу, здатного позитивно впливати на підвищення стійкості кінцевих сільськогосподарських товаровиробників за допомогою компенсації отриманих ними збитків (збитків у зв'язку із втратою продукції), знижує ризик настання банкрутства, дає змогу зберігати достатній для погашення поточних боргових зобов'язань рівень платоспроможності та забезпечує стабільність фінансових результатів діяльності.

В усьому світі одним із основних методів управління ризиками в аграрному секторі економіки є страхування. Нині світова економіка щорічно витрачає близько 3 % ВВП на страхування погодних ризиків. Питання сільськогосподарського страхування та ризиків сільськогосподарських товаровиробників займають важливе місце у сучасних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних учених. Особливої актуальності проблеми страхування та ризиків аграріїв набули у зв'язку зі зростанням глобальних загроз сталого розвитку агробізнесу. У щорічній доповіді Всесвітнього економічного форуму про глобальні ризики зазначається, що катастрофічним ризиком для всієї планети є

зміна клімату. Зарубіжні дослідники, зокрема С. Л. Йоргенсен, М. Термансен, У. Паскуаль [2] вважають, що зміна клімату має прямий вплив на аграрне виробництво. В той же час, страхування є найважливішим інструментом боротьби з наслідками зміни клімату. Ряд вчених у своїх дослідженнях відзначають, що зміна клімату призводить до збільшення інтенсивності та частоти екстремальних погодних явищ, коливання температури повітря та кількості опадів. Останні негативно впливають на продуктивність галузей сільського господарства та збільшують виробничі ризики [3].

Ю. В. Дзядичевіч із співавторами вважають, що інтенсифікація сільського господарства призвела до зниження біорізноманіття, деградації земельних та водних ресурсів, скорочення лісів та значних викидів парникових газів [4]. Внаслідок цієї діяльності відбуваються серйозні зміни клімату, які збільшують попит на сільськогосподарське страхування і збільшують розмір відшкодування, що виплачується. За результатами дослідження О. М. Віленчук, доступність та застосування сільськогосподарського страхування дрібними фермерами, дає змогу стверджувати, що сільськогосподарське страхування є надійним інструментом зниження ризиків для боротьби з небезпеками, пов'язаними зі зміною клімату, зазначаючи той факт, що досі існує недостатня обізнаність та кількість знань фермерів щодо сільськогосподарського страхування. Багато вчених вважають, що найважливішим інструментом зниження сільськогосподарських ризиків та забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки є страхування з державною підтримкою.

Нині світова економіка щорічно витрачає близько 3% ВВП на страхування від кліматичних ризиків. Велика частка світового ринку сільськогосподарського страхування посідають країни Північної Америки – США та Канаду (табл. 1).

Табл. 1. Континентальний розподіл страхових премій в сільському господарстві в середньому за 2016–2021 рр.

Континент	Обсяги страхових премій в сільському господарстві, млн \$ США	Частка страхових премій в сільському господарстві до загального обсягу премій, %
Північна Америка	13600	56
Азія	5600	23
Європа	4000	16
Латинська Америка	770	3
Африка	180	0,7
Австралія	160	0,7

В окремих країнах світу існують свої системи сільськогосподарського страхування, які різняться різними підходами щодо його організації та, насамперед, ступенем участі держави. За сучасних умов, з погляду державної участі в аграрному страхуванні, у світовій практиці можна виокремити декілька категорій систем сільськогосподарського страхування, зокрема:

– з чільною роллю держави, де вона є основним регулятором страхового ринку (Канада, Кіпр, Греція, Індія, Іран, Філіппіни);

– з превалюванням приватних страхових компаній на страховому ринку, в яких держава переважно лише законодавчо регулює страховий ринок (Аргентина, Південна Африка, Австралія, Німеччина, Угорщина, Нідерланди, Швеція, Нова Зеландія);

– з розвиненим державно-приватним партнерством, де гармонійно поєднується ринкова конкуренція страхових компаній із обґрунтованим державним регулюванням на основі різних принципів (США, Португалія, Іспанія, Туреччина, Південна Корея, Бразилія, Чилі, Франція, Італія, Мексика, Польща).

Загалом рівень аграрного страхування та ступінь його державної підтримки в країні має відповідати потенціалу розвитку національної аграрної галузі.

В середньому за останні десять років Україна входить до переліку десятку першочергових підприємств які вирощують цукровий буряк та відповідно й цукру у світі, але площі культури зменшилися з 1,8 млн га до 200 тис га, а кількість цукру, що виробили також зменшився з понад 5,0 млн т. до 1,0 млн т. Майже 80 % усіх площ цукрових буряків та валового збору виробляється в Європі. Найбільші площі цукрових буряків сконцентровано в Франції, Польщі, Німеччині, Італії, Румунії, Чехії, Словаччині, Англії, Бельгії та Україні [5]. Україна посідає третє місце серед країн-виробників картоплі із показником 23 млн т. урожаю зібраного за 2019 р [6]. Виробництво птиці в Україні є на досить високому рівні, а також серед світових підприємств, які вирощують курку посідає шосте місце, придержуючись тенденцій до збільшення обсягів виробництва [7]. З виробництва зернових та зернобобових культур Україна за результатами 2019–2020 маркетингового року в сукупності за обсягом експорту всіх зернових культур стала другим експортером в світі після США [8]. Світове виробництво молока невідомо зростає протягом минулих десятиріч, додаючи щороку у середньому 2 %. У 2020 воно сягнуло 800 млн. тон. Найбільшими виробниками є ЄС, Індія та США які втріох виробляють половину молока у світі. Китай виробляє лише 5 % і ділить з Пакистаном 4 і 5 місця. Україна знаходиться у другій десятці найбільших країн-виробників з обсягом 10,6 млн. тон і має частку 1,3 % у світовому виробництві [5].

Незважаючи на менш ризиковані порівняно з Україною умови ведення сільського господарства в розвинених країнах, підтримка виявляється набагато вищою. Так, бюджетні дотації з розрахунку на один га ріллі в США становлять у середньому 69 дол., у країнах Європи – 94,3, а в Україні – лише 5,6 дол.

Розвиток страхування має позитивні соціальні наслідки на селі. Коли аграрій знатиме, що в разі виникнення страхового випадку від втрати врожаю він може сподіватися на відповідне відшкодування, то із переконанням продовжуватиме займатися роботою у аграрному бізнесі. Це сприятиме збереженню робочих місць, зниженню міграції сільського населення до міст та покращенню соціальної структури суспільства (табл. 2).

Табл. 2. Ринок аграрного страхування України

Страхова компанія	Сума страхових платежів, тис. грн.	Питома вага виду у портфелі страховика, %	Приріст страхових платежів, %	Сума страхових виплат, тис. грн.	Рівень виплат, %	Рівень перестраховування, %
2019 р.						
PZU УКРАЇНА	98 376,3	5,76	4,6751	688,5	52,54	84,91
ARX	43 984,0	1,91	176,68	27 875,0	63,38	68,05
ЕТАЛОН	30 132,3	8,09	591,12	2 107,8	7,00	29,08
АСКА	19 778,0	2,07	12,74	1 636,0	8,27	53,13
ІНГО УКРАЇНА	12 375,6	0,81	-44,46	23 717,0	191,64	41,80
УНІВЕРСАЛЬНА	7 837,2	0,83	-88,14	54,7	0,70	32,69
БРОКБІЗНЕС	4 531,6	2,15	-3,05	0,0	0,00	0,0
ІНТЕР-ПЛЮС	1 770,8	4,76	0,00	0,00	0,00	0,00
UPSK	1 694,1	0,23	29,03	149,3	8,81	12,26
ТАС СГ	1 390,1	0,08	1,53	138,0	9,93	23,34
2020 р.						
PZU УКРАЇНА	99 226,7	6,68	0,86	230 122,5	231,92	87,77
УНІВЕРСАЛЬНА	15 286,0	1,60	95,04 1	1 754,2	11,48	28,98
УКРАЇНСЬКА АГРАРНОСТРАХОВА КОМПАНІЯ	11 953,4	50,87	0,00	54 738,5	457,93	77,91
ARX	9 300,0	0,35	-78,86	8 627,0	92,76	46,98
ЕТАЛОН	8 771,0	3,53	-70,89	52 787,0	601,84	4,13
ІНГО	8 146,0	0,50	-34,18	2 588,0	31,77	53,60
АСКА	7 842,0	0,84	-60,35	0,0	0,00	58,30
АЛЬЯНС	6 370,0	0,70	680,64	0,0	0,00	60,06
ОРАНТА	4 637,6	0,48	0,00	990,1	21,35	0,00
UPSK	1 165,1	0,15	-31,23	95,6	8,21	3,11
2021 р.						
PZU УКРАЇНА	137 805,8	7,89	38,88	107 212,1	77,80	88,87
УНІВЕРСАЛЬНА	26 900,1	2,16	75,98	0,0	0,00	23,65
ARX	22 071,2	0,65	137,32	2 124,1	9,62	32,13
КРАЇНА	5 070,5	0,79 5	629,38	481,2	9,49	38,01
ОРАНТА	3 976,3	0,34	-14,26	902,7	22,70	0,00
ІНГО	3 611,5	0,18	-55,67	0,0	0,00	0,00
АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	2 507,0	0,12	4 298,25	3 084,0	123,02	5,86
ГАРДІАН	2 389,0	0,36	1 320,33	136,0	5,69	38,59
ПРОВІДНА	509,8	0,04	984,68	10,1	1,98	48,61
ЕТАЛОН	498,0	0,17	-94,32	3 531,0	709,04	0,00

Джерело: [11–13]

Варто зазначити, що суми субсидій аграрного страхування і в Україні, і в Черкаській області мають тенденцію до зниження, що свідчить про явні проблеми в системі державної підтримки аграрного страхування та необхідність їх вирішення. До таких проблем та негативних сторін аграрного страхування з державною підтримкою можна віднести:

- недостатність обсягів субсидування, непрозорість та недостатню гнучкість процесів субсидування;
- недостатні знання про можливості аграрного страхування, на етапі укладання договору часто невірно оцінюється рівень страхового покриття;
- для більшості господарств ціна страховки велика, а державні субсидії суб'єкти господарювання аграрного виробництва отримують пізніше сплати страхової премії, адже не всі сільгоспвиробники можуть дозволити собі страховку свого майна, високий рівень кредиторської заборгованості, яку мають підприємства:
- у цьому виді страхування діють жорсткі терміни сплати страхових внесків, що збігаються з періодами підготовки та проведення сезонних сільськогосподарських робіт. Перед фермером постає вибір: здійснювати господарську діяльність далі чи страхувати її.
- складність процедури отримання субсидій та укладання договорів страхування;
- сільгоспвиробники отримують необхідні їм кошти з великим запізненням на не в повному обсязі;
- відсутність необхідних та ефективних засобів захисту інтересів та прав сільськогосподарських товаровиробників у відносинах зі страховиками.

Важливе місце у аграрному страхуванні займає страхування врожаю сільськогосподарських культур. З методичної погляду у розвиток цього виду страхування необхідний перегляд кількісного критерію втрати (загибелі) врожаю визнання страхового випадку [2, 3, 5, 6]. Страхування сільськогосподарських культур провадиться на випадок втрати (загибелі) врожаю та недобору (пошкодження) врожаю. Втрата (загибель) – повна загибель врожаю сільськогосподарської культури, врожаю багаторічних насаджень, посадок багаторічних насаджень на всій площі посіву (посадки) застрахованих сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень внаслідок настання страхового випадку. Недобір (ушкодження) врожаю визначається як різниця між прийнятою на страхування врожайності та фактичною врожайністю [1]. При страхуванні за державною підтримкою, страховим випадком визнається лише втрата (загибель) урожаю. Важливою сучасною особливістю аграрного страхування з державною підтримкою є запровадження єдиної субсидії.

Таким чином, із 2017 року схема державної підтримки АПК змінилася. Якщо раніше бюджетні транші прямували під конкретні програми, то цього року до регіону переводиться повна сума на розвиток сільського господарства. До неї закладено субсидування кредитів, фермерських та селянських форм господарств, садівництва та племінного тваринництва та аграрне страхування. Регіон може самостійно перерозподіляти кошти під ті чи інші види субсидій. Нові правила надання та розподілу субсидій із федерального бюджету регіонам на сприяння досягненню цільових показників місцевих програм розвитку АПК затверджено Постановою КМУ «Про внесення змін до додатку №9 до Держпрограми розвитку сільського господарства та регулювання ринків».

Література:

1. Державна служба статистики. Сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 01.09.2022р.).
2. Jørgensen S. L., Termansen M., Pascual U. Natural Insurance as Condition for Market Insurance: Climate Change Adaptation in Agriculture. *Ecological Economics*. 2020. Vol. 169. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019>.
3. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації: аналіт. доповідь / [С.П. Іванюта, О. О. Коломієць, О. А. Малиновська, Л. М. Якушенко]; за ред. С. П. Іванюти. К. : НІСД, 2020. 110 с.
4. Дзядикевич Ю. В. та ін. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія. Тернопіль: Астон, 2016. 131 с.
5. Україна – у десятці найбільших виробників цукрових буряків у світі. URL: <https://agrotimes.ua/agromarket/ukrayina-u-desyatczi-najbilshyh-vyrobnykiv-czukrovuh-buryakiv-u-sviti/> дата звернення 10.10.2022р.)
6. Україна увійшла до топ-3 країн-виробників картоплі. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2020/08/31/664562/>. (дата звернення 12.09.2022р.)
7. Україна другий рік поспіль посідає шосте місце серед світових виробників курятини. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2885792-ukraina-drugij-rik-pospil-posidae-soste-misce-sered-svitovih-virobnikiv-kuratin.html> (дата звернення 12.09.2022р.)
8. Україна стала другим у світі експортером зерна. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3176429-ukraina-stala-drugim-u-sviti-eksporterom-zerna.html>. (дата звернення 12.09.2022р.)
9. Світовий ринок молока і місце України на ньому. URL: <http://milkua.info/uk/post/svitovij-rinok-moloka-i-misce-ukraini-na-nomu> (дата звернення 12.09.2022р.)
10. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://nfp.gov.ua> (дата звернення 22.08.2022р.)
11. Insurance TOP #1(69)2020. URL: <https://forinsurer.com/files/file00673.pdf> (дата звернення 19.09.2022р.)
12. Insurance TOP #1(77)2021. URL: <https://forinsurer.com/files/file00703.pdf> (дата звернення 22.09.2022р.)
13. Insurance TOP #1(85)2022. URL: <https://forinsurer.com/files/file00722.pdf> (дата звернення 21.09.2022р.).

References:

1. State Statistics Service. The official website. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. (reference date:10/09/2022)
2. Jørgensen, S. L., Termansen, M., Pascual, U. (2020). Natural Insurance as Condition for Market Insurance: Climate Change Adaptation in Agriculture. *Ecological Economics*, 2020, vol. 169, doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.
3. Ivaniuta, S. P, Kolomiets, O. O, Malinovska, O. A, Yakushenko, L. M. (2020). Climate change: consequences and adaptation measures: analyst report. S. P. Ivaniuta (Ed). NISD. 110 p.
4. Dziadykevych, Y. V. (2016). *Economics of environment and natural resources*. Ternopil. Aston. 131 p.

5. Ukraine is one of the ten largest sugar beet producers in the world. Retrieved from: <https://agrotimes.ua/agromarket/ukrayina-u-desyaczynajbilshyh-vyrobnnykiv-ckukrovyh-buryakiv-u-sviti/> (reference date 10/10/2022)

6. Ukraine is in top 3 potato-producing countries. Retrieve from: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2020/08/31/664562/>. (reference date 09/12/2022)

7. Ukraine ranks sixth among world poultry producers for the second year in a row. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2885792-ukraina-drugij-rik-pospil-posidae-soste-misce-sered-svitovih-virobnikiv-kuratini.html> (reference date: 12/09/2022)

8. Ukraine ranks the second grain exporter in the world. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3176429-ukraina-stala-drugim-u-sviti-eksporterom-zerna.html>. (reference date 09/12/2022)

9. The world milk market and Ukraine's rate. Retrieved from: <http://milkua.info/uk/post/svitovij-rinok-moloka-i-misce-ukraini-na-nomu> (reference date: 12/ 09/2022)

10. Official website of the National Commission of state regulation in the field of financial services markets. Retrieved from: <https://nfp.gov.ua> (reference date: 08/22/2022)

11. Insurance TOP #1(69)2020. Retrieved from: <https://forinsurer.com/files/file00673.pdf/> (reference date 19/09/2022)

12. Insurance TOP #1(77)2021. Retrieved from: <https://forinsurer.com/files/file00703.pdf> (reference date 22/09/2022)

13. Insurance TOP #1(85)2022. Retrieved from: <https://forinsurer.com/files/file00722.pdf> (reference date 21/09/2022)

Annotation

Bechko P. K., Bondarenko N. V., Ponomarenko O. V., Trushevskyi O. O.
The development of agricultural insurance under modern conditions

The article considers the methodological approaches to the development of insurance with state financial support, a dynamic analysis of the volume of subsidies for reimbursement of insurance premiums paid by agricultural producers, accrued under the terms of an agricultural insurance agreement. Globally, insurance has been studied as one of the main means of managing risk in the agricultural sector. Furthermore, according to preliminary studies, insurance has a complex impact on agricultural risks under state support.

It was stated that the most important tool for reducing agricultural risks and ensuring the sustainable development of the agricultural sector of the economy is insurance with state support.

An analysis of agricultural insurance premiums has been conducted on a continental scale. The study concluded that each country has its own agricultural insurance system, which differs in its organization and especially in the degree of state involvement. It is determined that in advanced economies the state support for agricultural production is much higher than in Ukraine. In addition, it has been established that the level and degree of support for agricultural insurance in the country should correspond to the growth potential of agriculture.

Based on the results of the conducted research, it was possible to identify the structural and logical connections between the components of a modern system of

regional agricultural development support. An overview of the difficulties associated with providing financial support from the state is outlined. Necessity of introduction of new methodological approaches has been proven to determination of crop loss (death) for payment of insurance compensation. Throughout the world, the State is an active participant in the organization of agricultural insurance, and insurance funding is one of the methods of State regulation of the agricultural business development.

Key words: agrarian insurance, subsidies, payments, regional development, reimbursement of parts expenses

УДК: 332.365

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-283-292

РИЗИК ТА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ У ФУНКЦІОНУВАННІ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

Р. О. ЖУРАВЕЛЬ, здобувач третього освітньо-наукового рівня (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

В статті проведено дослідження теоретичних аспектів понять «ризик» та «невизначеність», встановлено взаємозв'язок між даними категоріями на основі детального вивчення праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Визначено, що функціонування аграрної сфери економіки пов'язане з ймовірністю виникнення ризиків та проведено їх систематизацію.

Ключові слова: ризики, невизначеність, види ризиків, джерела ризиків, аграрна сфера економіки.

Функціонування аграрної сфери економіки пов'язане з ймовірністю недосягнення запланованих результатів від проведених заходів. Це є наслідком існування різних форм ризику, які притаманні будь-якій людській діяльності. І хоча поняття «ризик» не належить до фундаментальних економічних категорій, проте розуміння його суті та інтеграція до стратегій управління відіграють важливу роль в економіці та практиці бізнесу, що вимагає додаткових досліджень процесів, що відбуваються при функціонуванні аграрної сфери економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості аграрної сфери економіки спричиняють появу значної кількості ризиків, які супроводжують функціонування галузі. Їх вивченню присвячені праці провідних вітчизняних та закордонних дослідників. Серед них доцільно виділити праці А. Lorant, І. Lipińska, М. Балджи, Л. Гриценко, А. Свідерська та ін. Проте слід розрізняти поняття ризиків та невизначеності, що вимагає більш детального вивчення та стало мотом статті.

Методика досліджень. Теоретико-методологічною основою наукового дослідження були праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Методологічний

інструментарій включає в себе системний метод пізнання економічних процесів та явищ. Дослідження відбувалося за допомогою загальнонаукових та спеціальних методів.

Результати досліджень. Останні десятиліття характеризуються великою мінливістю природно-кліматичних умов та інтенсивністю стихійних лих. Крім того, конкуренція з боку інших виробників, глобалізація аграрних ринків, необхідність впровадження нових технологій у сільськогосподарському виробництві, трансформації, що відбуваються в аграрній сфері економіки (наприклад спеціалізація, концентрація виробництва та споживачів) значною мірою пов'язані з підвищеним рівнем загроз. Ці та інші фактори змушують сільськогосподарських товаровиробників виявляти ризики, пов'язані з їхньою діяльністю та управляти ними.

Перед вивченням ризиків в агросфері, доцільно дослідити визначення цього поняття, оскільки його суть є однаковою у всіх сферах економічної діяльності. Разом з тим, визначити термін «ризик» дуже складно, тому що він є сукупністю дії багатьох факторів, які змінюються.

За дослідженнями В. Базилевича, сам термін «ризик» в перекладі з грецької означає «скеля» та походить від слів «ridsikon», «ridsa». Він зазначає, що його використовували американські народи із Південної Америки у випадку підвищеної небезпеки на морі [1]. Тобто саме цей термін характеризував можливість настання непередбачуваних подій, які матимуть безпосередній вплив на очікуваний результат. Потреба у вживанні терміну «ризик» виникла через появу усвідомленого відчуття відповідальності за прийняті рішення у суб'єктів ризику. А основним чинником, що спонукав до сприйняття «ризик» як економічної категорії, став розвиток товарно-грошових відносин [2].

Слід зазначити, що на сьогодні не існує єдиного, вичерпного визначення цього терміна. Зазначена категорія використовується в багатьох галузях знань і має комплексний характер [3]. Здебільшого автори, які займаються ризикологією, під ризиком розуміють ймовірність виникнення ситуацій, що матимуть вплив на досягнення цілей. Причому цей вплив може бути як негативним (у переважній більшості випадків), так і позитивним. В "Економічному енциклопедичному словнику" ми знаходимо пояснення, що це «... непередбачуваність і можливість настання подій з негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду тощо), зумовлених певними діями або рішеннями, які матимуть місце в майбутньому» [4, с. 244]. Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує ризик як «усвідомлену можливість небезпеки, а також як можливість збитків або неуспіху у якійсь справі» [5].

Багато вітчизняних вчених досліджують проблеми виникнення ризиків та управління ними. Їхні висновки дозволяють виділити декілька різних підходів щодо сутності поняття «ризик».

Значна частина науковців під ризиком вбачає «ймовірність» (можливість) отримання втрат та збитків. Так, Л. Гриценко під поняттям «ризик» вбачає «... ймовірність будь-яких відхилень отриманого результату від очікуваного у зв'язку з існуванням невизначеності в передбаченні результату здійснюваних

процесів» [6]. Такої ж думки дотримуються науковці І. Вигівська [7], В. Синельник [8], М. Балджи [9, с. 14] тощо. Цікавим є уточнення О. Десятнюк стосовно причини виникнення ризику – «...внаслідок появи непевної події, вибраного рішення чи стратегії діяльності» [10].

Разом з тим, ряд науковців звертає увагу на ймовірність зростання ризиків при прийнятті рішень в умовах невизначеності. О. Устенко вказує, що ризик є «ситуативною характеристикою діяльності будь-якого ринкового суб'єкта, що є наслідком невизначеності в його внутрішньому та зовнішньому середовищі, під час його реалізації для цього суб'єкта настають несприятливі наслідки» [11]. Такого ж підходу дотримуються А. Свідерська [12] та Ю. Скакальський [13].

Огляд іноземних літературних джерел щодо дефініції «ризик» дозволяє зробити висновок, що сучасна концепція ризику була оголошена в 1996 році. Комісія зі страхової термінології США виділяє два визначення ризику:

- 1) невизначеність щодо конкретної події в умовах двох або більше можливостей. Під ризиком вбачається вимірювана невизначеність.
- 2) стосується практики страхування. Тобто ризик – це застрахована особа або застрахований об'єкт [14].

Глосарій термінів PRICE2 визначає ризик як «невизначену подію або набір подій, які, якщо вони відбудуться, вплинуть на досягнення цілей. Ризик вимірюється поєднанням ймовірності виникнення передбачуваної загрози або можливості та величини її впливу на цілі [15]. Оксфордський словник під ризиком вбачає ситуацію, пов'язану з небезпекою, можливість того, що станеться щось неприємне чи небажане [16].

Важливі закордонні довідники економічного спрямування дають наступні дефініції «ризик»:

- ймовірність втрати або будь-якого іншого негативного явища, спричиненого зовнішньою або внутрішньою вразливістю, якого можна уникнути за допомогою превентивних дій [17];
- ймовірність того, що якась загроза може спричинити вплив на елементи системи [18];
- невизначена подія або набір подій, які, якщо вони відбудуться, вплинуть на досягнення цілей; Ризик вимірюється поєднанням ймовірності виникнення передбачуваної загрози або можливості та величини її впливу на цілі [19];
- можлива подія, яка може завдати шкоди чи збитків або вплинути на здатність досягати цілей. Ризик вимірюється ймовірністю загрози, вразливістю активу до цієї загрози та впливом, який він би спричинив. Ризик також можна визначити як невизначеність результату, і його можна використовувати в контексті вимірювання ймовірності як позитивних, так і негативних результатів [20];
- поєднання ймовірності або частоти виникнення визначеної загрози чи можливості та величини наслідків виникнення [21];
- поточна або майбутня проблема, яка має значну ймовірність негативно вплинути на успіх основних етапів [22];

- ситуація, коли хоча б одна з його складових невідома, але ймовірність її появи відома [23].

Тобто, основними критеріями при формуванні поняття «ризик» є ймовірність відхилення реальних результатів від запланованих; ймовірність або можливість отримання втрат (або доходів) та невизначеність.

Слід зазначити, що невизначеність є джерелом ризику. Тобто, ризик є продуктом невизначеності. Він з'являється з усвідомленням невизначеності та зростає разом із його зростанням і розміром залученого капіталу. На практиці терміни ризик і невизначеність найчастіше зустрічаються разом, але вони не є ідентичними поняттями (рис.1).

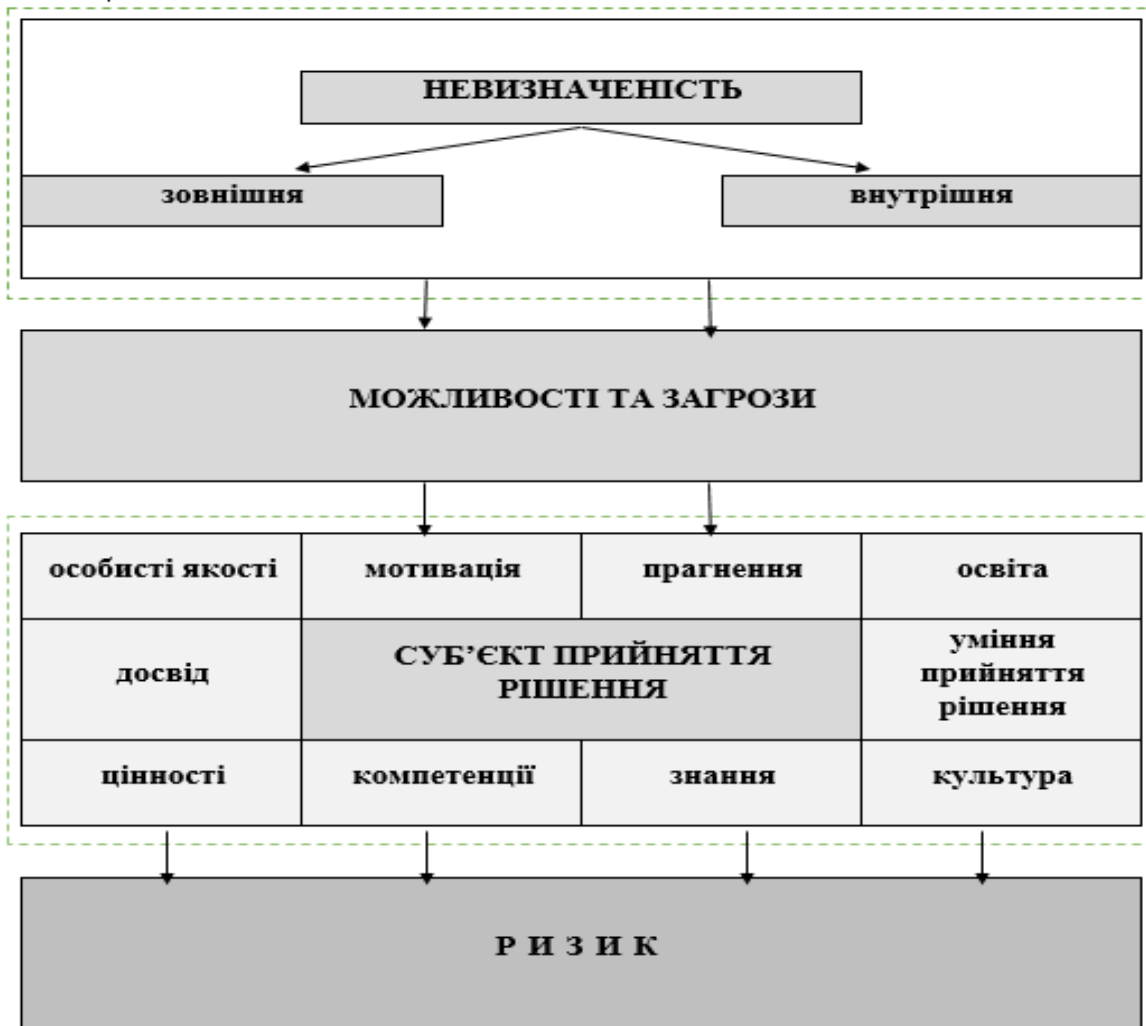

Рис. 1. Залежність між ризиком і невизначеністю

Побудовано автором з використанням джерела [25]

Це підтверджує один із розробників теорії ризиків американський економіст Френк Найт, який чітко розділяв наведені поняття і зазначав, що ризик є «... інструментом зняття невизначеності, тобто за допомогою ризику можна регулювати та управляти джерелами невизначеності» [24, с. 210–235].

Дані рисунку показують, що результат економічної діяльності формується в багатовимірному просторі невизначеності під впливом факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, що постійно змінюються. Ця

невизначеність щодо кінцевого результату встановлює рамки ризику. Тобто невизначеність є необхідною і достатньою умовою для виникнення ризику. Тому сам ризик слід ототожнювати із вибором, а не з неминучою подією. Ризик можна виміряти щоразу, коли є доступна інформація, яка дозволяє оцінити поточну ситуацію з точки зору оцінки потенційних втрат або прибутків, пов'язаних із певною діяльністю, тобто передбачення наслідків майбутніх подій.

Щодо ризиків та невизначеності в аграрній сфері економіки, то необхідно, насамперед, враховувати особливості її функціонування. Враховуючи особливості агросфери, можна стверджувати, що виробництво та доходи, отримані при її функціонуванні, можуть зменшуватися внаслідок різних випадкових подій (ризиків).

Слід зазначити, що в аграрній сфері економіки виникнення ризиків найгостріше стосується власне сільськогосподарських виробників на рівні виробництва. А ризикованість діяльності інших суб'єктів галузі (постачальників обладнання та сільськогосподарської техніки, насіння, добрив і засобів захисту рослин, трейдерів тощо) опосередковано залежать від ризиків, які стаються безпосередньо на виробництві. Такі ризики відносять до *виробничих*.

Відповідно до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» (остання редакція 2021 р.) під сільськогосподарським страховим ризиком розуміють «...обставини (певні події), що мають ознаки імовірності та випадковості настання і можуть стати причиною загибелі (втрати, пошкодження) застрахованих посівів (посадок), загибелі (недобору, недоотримання) застрахованого врожаю, загибелі (втрати, вимушеного забою, вимушеного знищення, травматичного пошкодження або захворювання) застрахованих сільськогосподарських тварин, що належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або на іншій законній підставі, а також причиною недоотримання (втрати) сільськогосподарським товаровиробником майбутньої користі – очікуваного прибутку (доходу) від реалізації вирощеної, відгодованої, виловленої, зібраної, виготовленої ним первинної (без вторинної обробки та переробки) сільськогосподарської продукції за період її окупності» [26].

Основними джерелами виникнення виробничих ризиків в аграрній сфері економіки можуть бути:

1) при вирощуванні сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень – сильні морози, заморозки, вимерзання, льодяна кірка; сильний вітер (у тому числі ураганний вітер, шквал, смерч), пилова буря, град, удар блискавки та пожежі, спричинені блискавкою; сильні дощі і зливи, тривалі дощі, повінь (паводок); сильна спека, засуха (посуха), суховій, комплекс посушливих умов; випрівання, вимокання, випирання, випадіння; сель, лавина, земельний зсув; землетрус; епіфітотія, осередок масового розмноження шкідливого організму, спалах масового розмноження шкідника рослин, вторинні хвороби рослин тощо;

2) при вирощуванні сільськогосподарських тварин – інфекційні хвороби, пожежі, стихійне лихо; вимушений забій (стемпінг-аут) згідно з законодавством у зв'язку з проведенням заходів з боротьби з інфекційними хворобами тварин;

неможливість використання тварин за призначенням (для племінних тварин) тощо.

Також до виробничих ризиків в агросфері можна віднести недостатній рівень розвитку інфраструктури галузі, про що у своїх працях зазначають А. Lorant та І. Lipińska [27]. За дослідженнями С. Тітової проблеми із доставкою ресурсів, перевезенням сільськогосподарської продукції та її псування через недотримання термінів транспортування призводить до втрат «... що досягають 20–30 % зібраного урожаю. Щорічні втрати при транспортуванні складають 1,0–1,5 % валового збору зерна, 7–10 % буряка, 3–5 % картоплі» [28]. Основними причинами є невідповідність матеріально-технічної бази масштабам сільськогосподарського виробництва, а також відсутність в належній кількості матеріально-технічних ресурсів.

Крім виробничих ризиків, залежно від джерела ризику, в сільському господарстві можна виділити також цінові ризики (виникають внаслідок співвідношення між цінами на сільськогосподарську продукцію та цінами на засоби виробництва для сільського господарства, тобто цінами як реалізованої, так і придбаної продукції); інституційні (зумовлені невизначеністю впливу змін державної політики та нормативних актів на економічні рішення в аграрному секторі); фінансові (включає, наприклад, несподіване підвищення процентних ставок, відсутність доступу до кредиту, втрату ліквідності або зміни курсів валют); особисті (хвороби, нещасні випадки на виробництві, смерть тощо); технологічні (можливість несподіваних змін у технології сільськогосподарського виробництва) та майнові, які визначаються пошкодженням матеріального майна підприємства.

Щодо ймовірності виникнення ризиків, то їх поділяють на передбачуваний та непередбачуваний ризики.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження дозволяють зробити висновок про існування значної кількості ризиків, які можуть виникнути в процесі сільськогосподарської діяльності під дією різних факторів.

Література:

1. Базилевич В. *Економічні ризики*. Київ : Знання, 1998. 374 с
2. Ярьсько Р. С. Дослідження сутності поняття «ризик» як економічної категорії. *Сучасні проблеми економіки та підприємництва*. Вип. 14. 2014. С. 80–85.
3. Костенко А. М. Герменевтика ризиків в контексті асиметрії доходів населення регіонів. *БІЗНЕС-НАВІГАТОР*. 2021. № 5(66). С. 36–43.
4. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. *Економічний енциклопедичний словник*. Львів: Світ, 2006. 568 с.
5. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) [Текст] / Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с.
6. Гриценко Л. Л. Науково-методичний підхід до оцінювання ризиків інноваційних проектів державно-приватного партнерства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С. 96–106.

7. Вигівська І. М. Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.09; ЖДТУ. Житомир, 2010. 21 с.
8. Сінельнік В. В. Управління ризиками у системі забезпечення фінансової стійкості страхових компаній: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ, 2016. 234 с.
9. Балджи М. Д. *Економічний ризик та методи його вимірювання*: навчальний посібник. Харків: Промарт, 2015. 300 с.
10. Десятнюк О. В. Дефініція ризику податкової системи. *Світ фінансів*. 2007. № 4 (13). С. 24–34.
11. Устенко О. Л. *Теория экономического риска*: монографія. Киев: МАУП, 1997. 164 с.
12. Свідерська А. В. Управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності підприємства: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04; Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2016. 290 с.
13. Скакальський Ю. С. Контролінг фінансових ризиків підприємств: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08; Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2016. 231 с.
14. Tarczyski W., Mojsiewicz M. 2001: Zarządzanie ryzykiem. PWE, Warszawa.
15. Prince2 Glossary of Term. URL: <https://www.stakeholdermap.com/prince2/prince2-glossary-R-records.html#risk-1>.
16. Oxford Dictionaries British & World English. <https://www.oxforddictionaries.com/definition/english/risk>.
17. Business Dictionary. <https://www.businessdictionary.com/definition/risk.html>.
18. BSi - Information Security Risk Management ISO/IEC 27001. <https://shop.bsigroup.com/upload/Standards%20&%20Publications/publications/BIP0076-Chapter1.pdf>.
19. Managing Successful Programmes (OGC). <https://www.stakeholdermap.com/msp/msp-dictionary-Q-R.html#risk>.
20. ITIL. <https://www.stakeholdermap.com/ITIL/itil-dictionary-R.html#risk>
21. Association of Project Management (UK) APMP Syllabus 2nd Edition, Jan 2000, Glossary of Project Management Terms (Rev.4).
22. Rational Unified Process 2000. https://www.researchgate.net/publication/220018149_The_Rational_Unified_Process--An_Introduction.
23. Encyklopedia organizacji i zarządzania (1981), PWE, Warszawa.
24. Frank H. Knight. Risk, Uncertainty, and Profit. Boston MA : Hart, Schaffner and Marx ; Houghton Mifflin, 1921. 381 p.
25. K. Jędralska, Zachowania przedsiębiorstw w sytuacjach niepewnych i ryzykownych. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 1992.
26. Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» (остання редакція від 24.07.2021). 4391-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#n242:~:text=%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98,41%2C%20%D1%81%D1%82.491)).

27. Lorant A., Farkas M. F. Risk management in the agricultural sector with special attention to insurance. *Polish journal of management studies*. 2015. Vol. 11. №. 2. P. 71–82.

28. Lipińska I. Crop and Livestock Insurance as Risk Management Instruments in Polish Agriculture Compared to the EU Regulations. *EU agrarian Law*. 2016. № 5(2). P. 13–19. <https://doi.org/10.1515/eual-2016-0007>.

References:

1. Bazilevich, V. (1998). *Economic risks*. Kyiv: Znannia, 1998. 374 p. (in Ukrainian).

2. Yaresko, R. S. (2014). Study of the essence of the concept of "risk" as an economic category. *Modern problems of economy and entrepreneurship*, 2014, Iss. 14, pp. 80–85. (in Ukrainian).

3. Kostenko, A. M. (2021). Hermeneutics of risks in the context of asymmetry of regional population incomes. *BUSINESS-NAVIGATOR*, 2021, no. 5(66), pp. 36–43. (in Ukrainian).

4. Mocherny, S. V., Larina, Ya. S., Ustenko, O. A., Yuriy, S. I. (2006). *Economic encyclopedic dictionary*. Lviv: Svit, 2006. 568 p. (in Ukrainian).

5. *A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and additions)*. Comp. and heads Ed. V.T. K. Busel: Irpin: VTF "Perun", 2005. 1728 p. (in Ukrainian).

6. Hrytsenko, L. L. (2015). A scientific and methodological approach to risk assessment of innovative public-private partnership projects. *Marketing and innovation management*, 2015, no. 1, pp. 96–106. (in Ukrainian).

7. Vyhivska, I. M. (2010). Accounting of enterprise activity under risk conditions: organization and methodology: autoref. thesis ... candidate economy Sciences. Zhytomyr: ZHTU, 2010. 21 p. (in Ukrainian).

8. Sinelnyk, V. V. (2016). Risk management in the system of ensuring financial stability of insurance companies: dissertation. ... candidate economy Sciences. Kyiv. National trade and economy Univ., 2016. 234 p. (in Ukrainian).

9. Baldzhi, M. D. (2015). *Economic risk and methods of its measurement*. Kharkiv: Promart, 2015. 300 p. (in Ukrainian).

10. Desyatniuk, O. V. (2007). Definition of the risk of the tax system. *The world of finance*, 2007, no. 4 (13), pp. 24–34. (in Ukrainian).

11. Ustenko, O. L. (1997). *Theory of economic risk*. Kyiv: MAUP, 1997. 164 p. (in Ukrainian).

12. Sviderska, A. V. (2016). Risk management of foreign economic activity of the enterprise: diss. ... candidate economy Sciences. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi national Univ., 2016. 290 p. (in Ukrainian).

13. Skakalskyi, Yu. S. (2016). Controlling financial risks of enterprises: dissertation. ... candidate economy Sciences. Kyiv: Kyiv. national economy University named after Vadym Hetman., 2016. 231 p. (in Ukrainian).

14. Tarczyski, W., Mojsiewicz, M. (2001). *Zarządzanie ryzykiem*. PWE, Warszawa, 2001. (in Polish).

15. Prince2 Glossary of Terms. URL: <https://www.stakeholdermap.com/prince2/prince2-glossary-R-records.html#risk-1>.

16. Oxford Dictionaries British & World English. <https://www.oxforddictionaries.com/definition/english/risk>.

17. Business Dictionary. <https://www.businessdictionary.com/definition/risk.html>.

18. BSi - Information Security Risk Management ISO/IEC 27001. <https://shop.bsigroup.com/upload/Standards%20&%20Publications/publications/BIP0076-Chapter1.pdf>.
19. Managing Successful Programs (OGC). <https://www.stakeholdermap.com/msp/msp-dictionary-Q-R.html#risk>.
20. ITIL. <https://www.stakeholdermap.com/ITIL/itil-dictionary-R.html#risk>
21. Association of Project Management (UK) APMP Syllabus 2nd Edition, Jan 2000, Glossary of Project Management Terms (Rev.4).
22. The Rational Unified Process 2000. https://www.researchgate.net/publication/220018149_The_Rational_Unified_Process--An_Introduction.
23. Encyklopedia organizacji i zarządzania (1981), PWE, Warszawa.
24. Knight, F. H. (1921). Risk, Uncertainty, and Profit Boston MA : Hart, Schaffner and Marx ; Houghton Mifflin, 1921. 381 p.
25. Jędralska K. Zachowania przedsiębiorstw w sytuacjach szępnych i ryzownych, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 1992.
26. of the Law of Ukraine "On the peculiarities of insurance of agricultural products with state support" (latest edition dated 07.24.2021). 4391-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#n242:~:text=%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98.41%2C%20%D1%81%D1%82.491>.
27. Lorant, A., Farkas M. F. (2015). Risk management in the agricultural sector with special attention to insurance. *Polish journal of management studies*. 2015. Vol. 11, no. 2, pp. 71–82.
28. Lipińska, I. (2016). Crop and Livestock Insurance as Risk Management Instruments in Polish Agriculture Compared to the EU Regulations. *EU agrarian Law*, 2016, no. 5(2), pp. 13–19. <https://doi.org/10.1515/eual-2016-0007>.

Annotation

Zhuravel R.

Risk and uncertainty in the functioning of the agricultural economy.

The functioning of the agricultural sector of the economy is associated with the probability of not achieving the planned results from the measures taken. This is a consequence of the existence of various forms of risk inherent in any human activity. today there is no single, comprehensive definition of this term. The specified category is used in many fields of knowledge and has a complex nature. The main criteria for the formation of the concept of "risk" are the probability of deviation of the actual results from the planned ones; probability or possibility of loss (or income) and uncertainty.

It should be noted that uncertainty is a source of risk. That is, risk is a product of uncertainty. It appears with the awareness of uncertainty and grows with its growth and the amount of capital involved. In practice, the terms risk and uncertainty are often found together, but they are not identical concepts, the result of economic activity is formed in a multidimensional space of uncertainty under the influence of factors of both the internal and external environment, which are constantly changing. This uncertainty about the final outcome sets the framework for risk. That is, uncertainty is a necessary and sufficient condition for the occurrence of risk. Therefore, the risk itself should be identified with a choice, and not with an inevitable event. Risk can be

measured whenever information is available that allows an assessment of the current situation in terms of estimating the potential losses or gains associated with a certain activity, that is, predicting the consequences of future events.

Regarding the risks and uncertainties in the agricultural sector of the economy, it is necessary, first of all, to take into account the peculiarities of its functioning. The conducted studies allow us to conclude about the existence of a significant number of risks that may arise in the course of agricultural activity under the influence of various factors. The conducted studies allow us to draw a conclusion about the existence of a significant number of risks that may arise in the course of agricultural activity under the influence of various factors.

Key words: risks, uncertainty, types of risks, sources of risks, agrarian sphere of economy.

УДК: 339.9.01

DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-292-301

ВПЛИВ ФАКТОРУ ВІЙНИ НА СТАН ВІТЧИЗНЯНОГО СВИНАРСТВА (БЕРЕЗЕНЬ-СЕРПЕНЬ 2022 РОКУ)

Ю. О. НЕСТЕРЧУК, доктор економічних наук

О. С. ЮРЧЕНКО, аспірант

Уманський національний університет садівництва

Метою статті був аналіз ситуації у вітчизняному свинарстві впродовж шести місяців війни. Вплив цього фактору на чисельність поголів'я, цінову політику на внутрішньому ринку свинини, зовнішньоторговельний баланс, функціонування свиногосподарств тощо.

Ключові слова: фактор війни, промислове свинарство, пропозиція свинини, поголів'я свиней, зовнішньоторговельний баланс, охолоджені напівфабрикати зі свинини.

Постановка проблеми. Війна, розпочата Російською Федерацією 24 лютого 2022 р., має низку негативних наслідків для агропродовольчого сектору України. Зокрема, серед основних для промислового сектору свинарства – знищення об'єктів та вимушена зупинка виробництва, руйнування логістичних та збутових ланцюгів, втрата підприємствами кваліфікованих працівників через мобілізацію та вимушене переміщення у межах держави та за кордон, скорочення збуту продукції через міграцію населення, неможливість здійснення експортних поставок, обмежений доступ та здороження складових виробництва тощо. Як наслідок, загальне поголів'я свиней скоротилося на близько 12 %. Дефіцит пропозиції на ринку спричинив зростання ціни реалізації свинини живою масою та, відповідно, кінцевої продукції, що негативно позначилося на її доступності для споживачів. Така ситуація актуалізує дослідження векторів розвитку галузі в умовах війни, що характеризуються нестабільністю макроекономічної ситуації у країні та значним рівнем невизначеності і ризиків на рівні підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці розвитку свинарства в Україні присвячено праці В. М. Волощука [1], Л. В. Гнатишин [2], Н. П. Грищенко [3], О. Г. Михалка [4], В. М. Поляха [5], І. В. Свиноуса [6] та інших. Науковцями ґрунтовно описано стан галузі та проаналізовано тенденції її розвитку. Проте ситуацію у вітчизняному свинарстві і його перспективи докорінно змінив фактор війни, вплив якого на галузь потребує вивчення.

Метою дослідження є аналіз ситуації у вітчизняному свинарстві впродовж шести місяців війни, вплив фактору війни на галузь — чисельність поголів'я, ціну на свинину живою масою та кінцеву продукцію, зовнішньоторговельний баланс, роботу свиногосподарств, а також виявлення основних проблем та потреб свинарства в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. З метою аналізу впливу фактору війни на свинарство було оцінено втрати поголів'я свиней, наслідки такого скорочення для ринку свинини, а саме цінової динаміки на свиней живою масою та кінцеву продукцію свинарства, а також проаналізовано оцінку ситуації операторами галузі та їхні плани на подальший розвиток.

Порівняно з першим кварталом 2014 р. у 2022 р. загальне поголів'я свиней в Україні скоротилося на 28,1 % – до 5,55 проти 7,72 млн голів. В умовах війни, що з кінця лютого по вересень 2022 р. переважно локалізувалася у південних (Херсонська і Миколаївська обл.), південно- та північно-східних (Запорізька, Харківська обл.), а також східних регіонах (Луганська, Донецька обл.), і промисловий, і присадибний сектори свинарства зазнають подальшого скорочення. Хоча наслідки бойових дій для останнього менш відчутні (більшість свиней у домогосподарствах сконцентрована в західних регіонах – лідирують Рівненська, Закарпатська та Волинська області) (табл. 1), проте втрати поголів'я господарствами населення більші, ніж у промислових підприємств, і, за оцінками профільного відомства, складають близько 12 % станом на початок вересня 2022 р. (2,095 млн гол. у вересні 2022 р. проти 2,385 у вересні 2021 р.) [7].

Таблиця 1. Чисельність поголів'я свиней у присадибних господарствах (на 1 лютого 2022 р.)

Області України	Поголів'я свиней, тис. гол.	Області України	Поголів'я свиней, тис. гол.
Рівненська	192,2	Кіровоградська	57,0
Закарпатська	188,4	Одеська	56,8
Волинська	163,3	Чернігівська	56,6
Тернопільська	144,8	Дніпропетровська	54,9
Львівська	121,8	Полтавська	51,3
Хмельницька	120,9	Запорізька	44,4
Вінницька	114,3	Сумська	37,1
Черкаська	111,8	Миколаївська	33,8
Івано-Франківська	84,4	Харківська	33,7
Чернівецька	76,8	Донецька	26,4
Київська	57,6	Херсонська	19,3
Житомирська	57,6	Луганська	17,7

Джерело: сформовано автором на основі [8]

Такі результати пояснюються історичною стагнацією присадибного сектора, що триває з 1996 року (рис. 1), яку фактор війни посилив, прискоривши скорочення поголів'я свиней у господарствах населення.

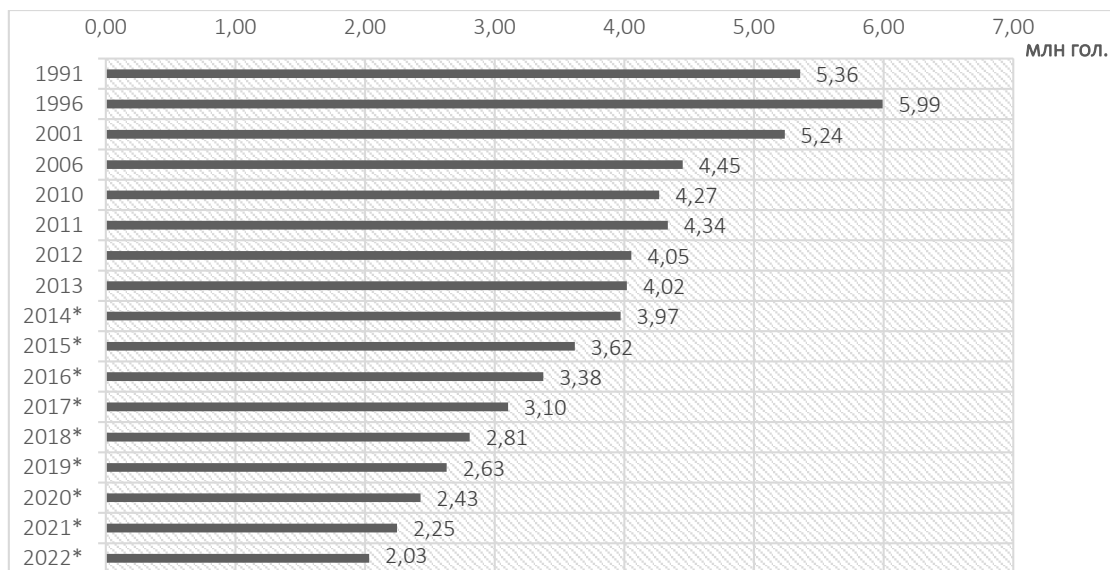

Рис. 1. Динаміка поголів'я свиней в господарствах населення

*Примітка: *- без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, частини Донецької та Луганської областей*

Джерело: [9]

За експертною оцінкою аналітичного відділу Асоціації «Свинарі України», станом на початок вересня 2022 р. фактичні втрати промислового сектору через руйнування підприємств та вимушене скорочення поголів'я проти довоєнного періоду складають близько 10 % [10]. Це підтверджує і інформація про стан тваринництва станом на 01.09.2022, підготована Міністерством аграрної політики та продовольства України: зменшення чисельності промислових свиней за розрахунками склало близько 690 тис. голів — з 6,035 до 5,408 млн голів [7]. Така ситуація склалася, насамперед, через окупацію та активні бойові дії на територіях з високою концентрацією промислового поголів'я свиней.

Найбільшу концентрацію промислового поголів'я свиней до війни фіксували в Київській, Донецькій та Львівській областях (табл. 2). Лідерство Донецькій забезпечували найбільший свинокомплекс України ПрАТ «АПК-ІНВЕСТ» (25044 свиноматок, виробництво закритого типу) та ПрАТ Бахмутський аграрний союз» (6665 свиноматок, виробництво закритого типу), що за підсумками 2021 р. входив до десятки найпотужніших операторів ринку [11]. Унаслідок бомбардувань та артилерійських обстрілів ПрАТ «БАС» в кінці травня було зруйновано, а ПрАТ «АПК-ІНВЕСТ» офіційно повідомило, що в зв'язку з активними бойовими діями в Донецькій області, мобілізацією працівників та евакуацією цивільного населення «не має змоги забезпечити провадження господарської діяльності в межах встановлених вимог та правил, навіть з урахуванням всіх вжитих компанією антикризових заходів у тваринництві та м'ясопереробці» [12], наслідком чого стало значне скорочення поголів'я свиней у регіоні.

Таблиця 2. Чисельність поголів'я свиней у промисловому (станом на 1 лютого 2022 р.)

Області України	Поголів'я свиней, тис. гол.	Області України	Поголів'я свиней, тис. гол.
Київська	576,8	Вінницька	82,4
Донецька	383,6	Запорізька	78,2
Львівська	320,4	Одеська	68,1
Полтавська	266,7	Волинська	63,3
Тернопільська	240,3	Житомирська	54,0
Хмельницька	238,6	Сумська	49,8
Дніпропетровська	237,3	Миколаївська	35,2
Черкаська	207,9	Херсонська	34,9
Івано-Франківська	206,7	Чернівецька	28,6
Кіровоградська	140,9	Закарпатська	23,8
Чернігівська	131,6	Рівненська	23,5
Харківська	120,5	Луганська	22,6

Джерело: сформовано автором на основі [8]

Дефіцит пропозиції промислової свинини на сході та півдні поглибила тимчасова окупація територій, на яких розташовані найбільші свиногосподарства Запорізької, Харківської та Херсонської областей.

Унаслідок скорочення поголів'я свиней у присадибному та промисловому секторах через війну, внутрішній ринок України у 2022 р. недоотримає близько 101 тис. т свинини живою масою (-10,2 %) чи 74 тис. т забійною (-12,6 %) сукупно порівняно з 2021 р. Такий результат отримано розрахунковим методом: питома маса реалізації на забій в розрахунку на середньорічну голову загального поголів'я свиней помножена на скореговане середньорічне поголів'я.

Спричинене бойовими діями скорочення пропозиції сприяє поступовому підвищенню закупівельних цін на свинину живою масою. За даними моніторингу Асоціації «Свинарі України», середня ціна реалізації 1 т живої маси свиней (без ПДВ) у березні склала 4514 грн, квітні – 3940, травні – 4140, червні – 4695, липні – 4551 та 5377 грн у серпні [10; 13–18]. При цьому спостерігається чітка регіональна сегментація ринку (рис. 2). На півдні (у збір даних включена лише Одеська обл.) та сході через активні бойові дії і, відповідно, найбільше скорочення пропозиції свинини живою масою цінові позначки сягали максимальних рівнів з 18 та 22 тижнів відповідно. У західних регіонах через тиск імпорту з 18 по 29 тиждень переважно фіксували нижчі ціни порівняно з центральними та східними областями. У центрі України ціна на свиней живою масою здебільшого тримається на проміжних позиціях між вищими і нижчими позначками на сході та заході країни. Як наслідок, приріст середніх цін на охолоджені напівфабрикати зі свинини у період січень-серпень 2022 р. у середньому склав 15,6 % [18]. Хоча цей показник нижчий за рівень здороження продуктового кошика, що за аналогічний період склало 25 % [19], проте посилює конкуренцію між свининою та курятиною.

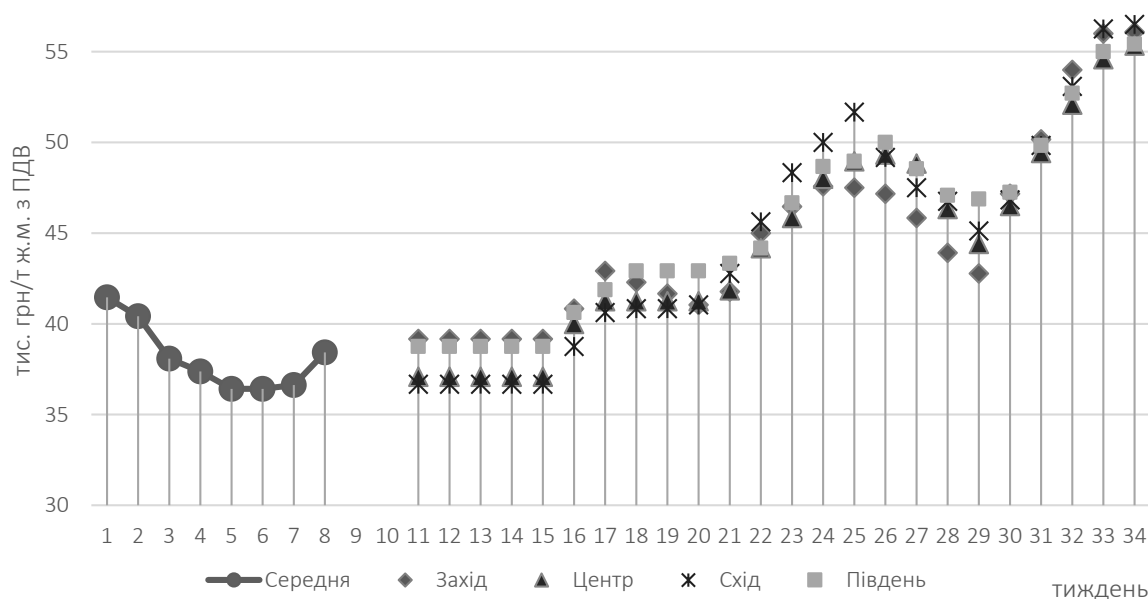

Рис. 2. Регіональна динаміка цін реалізації свиней на забій, грн/т живої маси (без ПДВ)

Джерело: сформовано автором на основі [10; 13–17]

У січні різниця у ціні на кілограм свинини і курячого філе складала 1,1 %: 123,95 проти 122,65 грн/кг відповідно. У серпні розрив зріс до 10,8 %, на користь курятини: 136,4 проти 152,9 грн/кг [18] (рис. 3).

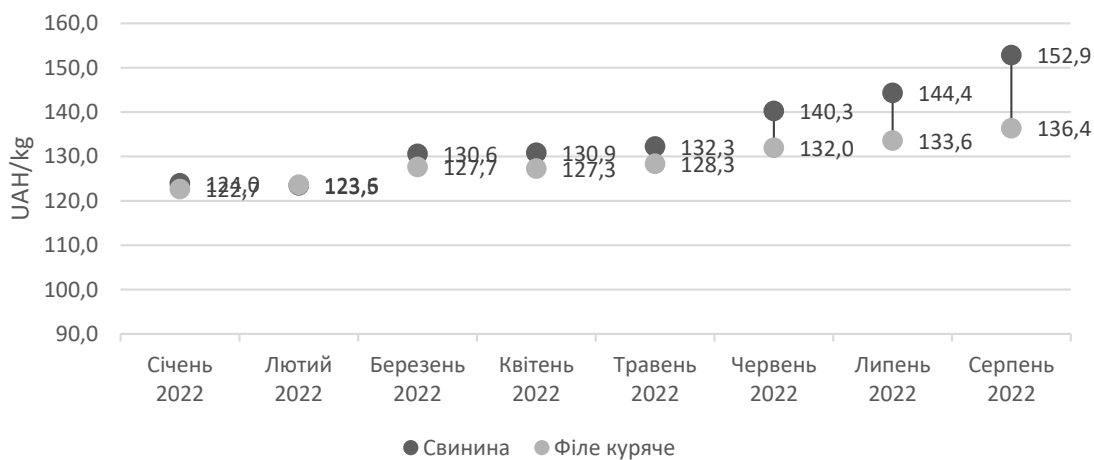

Рис. 3. Середні споживчі ціни на 1 кг свинини та курячого філе, грн

Джерело: на основі [18]

В умовах, коли споживання курятини традиційно вище за споживання свинини – 25,6 проти 19,5 кг на душу населення, а купівельна спроможність населення погіршується через економічну ситуацію у країні, спричинену війною, така тенденція загрожує скороченням свинини у раціоні за рахунок заміни її частки курятиною.

Вітчизняне свиначство працює в умовах нерівної та зростаючої конкуренції з боку імпорту. Обсяг поставок свинини за вісім місяців 2022 р.

перевищив 37,8 тис. т (табл. 3), що складає 14 % промислового виробництва чи 12 % загальної ємності ринку свинини.

Таблиця 3. Зовнішня торгівля свининою

Показники	2021	Січ. 2022	Лют. 2022	Бер. 2022	Квіт. 2022	Трав. 2022	Черв. 2022	Лип. 2022	Серп. 2022
Імпорт, т									
Свинина, свіжа, охолоджена або морожена	40645	6625	5635	1486	2380	6200	9026	4937	1530
Жир свинячий	34765	2050	1717	2069	2346	2187	2922	2490	2838
Експорт, т									
Свинина, свіжа, охолоджена або морожена	3810	60,7	2,6	1,1	0,6	0,5	28,5	143,1	17,8
Жир свинячий	131	0,1	0,12	0,01	—	0,01	0,01	12,96	1,03
Живі свині, гол.	20322	1320	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: сформовано за даними [20]

Імпорт за вісім місяців 2022 р. на 36,1 % перевищив показник за аналогічний період минулого року. Такому результату, зокрема, сприяла можливість для платників єдиного податку I-III групи завозити продукцію з-за кордону без сплати імпорتنих мит та податку на додану вартість, відповідно до Закону України 2142–IX від 24.03.2022 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період воєнного стану», що діяла до 01.07.2022 р. Цю норму було прийнято з метою запобігання дефіциту продукції, в тому числі сільськогосподарської, в умовах воєнного стану у країні. Однак податкові пільги створили нерівні та неконкурентні умови роботи для вітчизняних виробників: зняття мита та ПДВ при імпорті свинини знижує бар'єрну ціну, за якої завезення продукції з-за кордону стає економічно обґрунтованим, на 20–32 % (залежно від того, чи завезення здійснювалося в межах, чи понад встановлену річну квоту).

Блокада портів стала на заваді здійсненню та розвитку експорту живих тварин забійних кондицій (виключно до Грузії, перевезення поромом), свинини та субпродуктів з України. Поставки здійснювали тільки впродовж січня-лютого 2022 р. — 90 т продукції на суму 22 млн дол. США до Гонконгу (близько 50 %), Конго (17 %), Ліберії (13 %) та Грузії (4 %). Це вп'ятеро менше за поставки відповідного періоду 2021 р. [20].

Щоб відновити поставки свинини до третіх країн, за результатами перемовин з Європейською Комісією та країнами-членами ЄС, у травні було досягнуто домовленості щодо транзиту української продукції тих категорій, за якими Україна не акредитована (зокрема свинини та яловичини, а також м'ясних продуктів та композитних продуктів з цих видів м'яса, оброблених відповідно до категорій обробок В-F), за допомогою паромного сполучення через румунський пункт пропуску Ісачеа-Орлівка. Однак статистика свідчить, що вітчизняні

трейдери не використовують цей експортний маршрут, насамперед через високу ціну на внутрішньому ринку та суттєве здороження логістики.

Таким чином, пільги для імпорту, хоча й короткострокові, і при цьому повна експортна ізоляція — ще один чинник, спричинений фактором війни, що має негативний вплив на ринок свинини в умовах воєнного стану.

Щомісячне опитування промислових свиного господарств (загальне поголів'я вибірки на початок року становило близько 2,5 млн гол. чи 70 % промислового поголів'я), яке здійснює Асоціація «Свинарі України», свідчить про сталий розвиток галузі на підконтрольних Україні територіях та плани нарощування обсягів виробництва [10; 13–17]. Так, за підсумками опитувань стосовно планів діяльності підприємств на червень, липень та серпень [10; 16; 17], 80 % респондентів, які на початок року сукупно утримували понад 1,7 млн гол., продовжують працювати в штатному режимі. У тому числі підприємства з Чернігівської області, які, переживши окупацію в березні, повернулися до сталої роботи.

20 підприємств (сукупне маточне поголів'я понад 50 тис. голів) мають плани наростити обсяги виробництва, переважно за рахунок збільшення кількості свиноматок та свиней на відгодівлі. Опитування щодо планів роботи впродовж літніх місяців не виявило підприємств, які б заявляли про згортання бізнесу чи скорочення обсягів виробництва. При цьому варто брати до уваги, що до вибірки у цей період не ввійшли ферми, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях.

Серед основних бар'єрів, що стримують розвиток господарств в умовах воєнного стану, оператори ринку називають брак кадрів через мобілізацію та внутрішнє переміщення/міграцію працівників, а також відсутність фінансування в межах програм державної підтримки тваринництва, зокрема часткового відшкодування вартості закуплених племінних ресурсів та репродуктивного матеріалу, часткового відшкодування вартості тваринницьких об'єктів.

Висновки. Війна в Україні погіршила доступність свинини. Внаслідок бойових дій низка операторів східних областей припинила діяльність чи скоротила обсяги виробництва, що спричинило дефіцит пропозиції. Так, за експертними оцінками, за шість місяців війни поголів'я у промисловому секторі скоротилося на 10 %, а у присадибному — на 12 %. Як наслідок, за попереднім прогнозом, внутрішній ринок у 2022 р. недоотримає понад 100 тис. т свинини у живій масі.

Фактор війни негативно вплинув на зовнішньоторговельний баланс. Блокування портів цілковито зупинило експорт живих свиней забійних кондицій, свинини та субпродуктів. При цьому імпорт свинини за січень-серпень зріс на третину порівняно з аналогічним періодом минулого року — до 37,8 тис. т. Більші обсяги завезення свинини не компенсували брак пропозиції на внутрішньому ринку, що спричинило підвищення ціни на свинину живою масою та кінцеву продукцію. Приріст середніх цін на охолоджені напівфабрикати зі свинини у період січень-серпень 2022 р. у середньому склав 15,6 %, що посилює конкуренцію з курятиною та підвищило ризики переорієнтації споживача на

дешевші види м'яса чи відмови від нього в умовах економічної кризи, спричиненої війною.

З іншого боку, вища ціна реалізації свиней живою масою є фактором, що підтримує сталу роботу свиного господарств на підконтрольних Україні територіях і стимулює нарощування обсягів виробництва, незважаючи на підвищені ризики ведення бізнесу в умовах війни. Це позитивний фактор, що сприятиме швидшому відновленню галузі в післявоєнний період.

Література:

1. Волощук В. М. Стан і перспективи розвитку галузі свинарства. *Вісник аграрної науки*. 2014. № 2. С. 17–20.
2. Гнатишин Л. Б. Проблеми ефективного розвитку свинарства України. *Держава та регіони. Економіка та підприємництво*. 2019. № 4. С. 80–84.
3. Грищенко Н. П. Розвиток свинарства в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва*. 2017. Вип. 271. С. 16–23.
4. Михалко О. Г. Сучасний стан та шляхи розвитку свинарства в світі та Україні. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Тваринництво*. 2021. Вип. 3 (46). С. 61–77.
5. Полях В. М. Стан та тенденції розвитку галузі свинарства в Україні. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Економіка і менеджмент*. 2014. Вип. 8. С. 97–99.
6. Свиноус І. В., Ібатуллін М. І. Сучасний стан свинарства України: проблеми та шляхи їх вирішення. *Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки*. 2015. № 27. С. 63–67.
7. Прогноз стану галузі тваринництва на 01.09.2022 по всіх категоріях господарств, сформований шляхом моделювання : презентація / підгот. Мінагрополітики. URL: <https://minagro.gov.ua/>
8. Кількість сільськогосподарських тварин на 01 лютого 2022 року: статистичний звіт. Держстат України. Вид. офіц. Київ, 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/ksgt/ksgt0222.xls>
9. Тваринництво України : статистичний збірник. Держстат України / за ред. О. Прокопенка. Вид. офіц. Київ, 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_tv_2021.xlsx
10. Стан галузі свинарства: аналітичний дайджест / Асоціація «Свинарі України». 2022. № 6 (серпень). 4 с. URL: <https://pigua.info/uk>
11. ТОП-55 промислових свиного господарств. *Прибуткове свинарство*. 2021. № 62. С.16–19.
12. Лист генерального директора ПрАТ «АПК-ІНВЕСТ» Р. Распопова всім зацікавленим. № 347 від 05 квітня 2022 р.
13. Стан галузі свинарства: аналітичний дайджест / Асоціація «Свинарі України». 2022. № 1 (березень). 4 с. URL: <https://pigua.info/uk>
14. Стан галузі свинарства: аналітичний дайджест / Асоціація «Свинарі України». 2022. № 2 (квітень). 6 с. URL: <https://pigua.info/uk>
15. Стан галузі свинарства: аналітичний дайджест / Асоціація «Свинарі України». 2022. № 3 (травень). 4 с. URL: <https://pigua.info/uk>
16. Стан галузі свинарства: аналітичний дайджест / Асоціація «Свинарі

- України». 2022. № 4 (червень). 4 с. URL: <https://pigua.info/uk>
17. Стан галузі свинарства: аналітичний дайджест / Асоціація «Свинарі України». 2022. № 5 (липень). — 4 с. URL: <https://pigua.info/uk>
18. Середні споживчі ціни на товари (послуги) по Україні у 2022 році. Держстат України. Вид. офіц. Київ, 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/Arch_sctp_u.htm
19. Індекси споживчих цін на товари та послуги: експрес-випуск / Держстат України. Вид. офіц. Київ, 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/09/13.doc>
20. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/>

References:

1. Voloshchuk, V. (2014). Current Status and Prospects of the Swine Industry. *Visnyk Ahrarnoi Nauky*, 2014, no 2, pp. 17–20. (in Ukrainian).
2. Hnatyshyn, L. (2019). Problems of Effective Development of Swine Industry in Ukraine. *Derzhava ta rehiony Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, 2019, no 4, pp. 80–84. (in Ukrainian).
3. Hryshchenko, N. (2017). Development of the Swine Industry in Ukraine. *Tvarynnytstvo ta tekhnologii kharchovykh produktiv*, 2017, no. 271, pp. 16–23. (in Ukrainian).
4. Mykhalko, O. (2021). Current Status and Ways of Development of the Swine Industry Globally and in Ukraine. *Visnyk Sumskoho Natsionalnoho Ahrarnoho Universytetu. Tvarynnytstvo*, 2021, no 3 (46), pp. 61–77.
5. Poliakh, V. (2014). Current Status and Development Trends of the Swine Industry in Ukraine. *Visnyk Sumskoho Natsionalnoho Ahrarnoho Universytetu. Ekonomika i Menedzhment*, 2014, no. 8, pp. 97–99. (in Ukrainian).
6. Svytnous, I., Ibatullin, M. (2015). Current Status of the Swine Industry in Ukraine: Problems and Ways to Solve Them. *Produktyvnist Ahropromyslovoho Vyrobnnytstva. Ekonomichni Nauky*, 2015, no. 27, pp. 63–67. (in Ukrainian).
7. Forecast of the Livestock Industry Situation for All Categories of Farms as of 1 November, 2022, Developed by Modelling: presentatsiia / pidhotovano Minahropolityky. URL: <https://minagro.gov.ua/>
8. Number of Livestock as of 1 February 2022 : a Statistical Report. Derzhstat Ukrainy. Vyd. ofits. Kyiv, 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/ksgt/ksgt0222.xls>
9. Livestock Industry Of Ukraine : a Statistical Publication. Derzhstat Ukrainy / za red. O. Prokopenka. Vyd. ofits. Kyiv, 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_tv_2021.xlsx
10. Current Status of the Swine Industry : Analytical Digest. Asotsiatsiia “Svynari Ukrainy”. 2022. No 6 (Serpen). 4 p. URL: <https://pigua.info/uk>
11. Top 55 Commercial Pig Companies. *Prybutkove Svynarstvo*, 2021, no. 62, pp.16–19.
12. A Letter of CEO of APK-INVEST, PJSC R. Raspopov to All Interested. No 347 vid 05 Kvitnia 2022 r.
13. Current Status of the Swine Industry : Analytical Digest. Asotsiatsiia “Svynari Ukrainy”. 2022. No 1 (Berezen). 4 p. URL: <https://pigua.info/uk>
14. Current Status of the Swine Industry : Analytical Digest. Asotsiatsiia “Svynari Ukrainy”. 2022. No 2 (Kviten). 6 p. URL: <https://pigua.info/uk>
15. Current Status of the Swine Industry : Analytical Digest. Asotsiatsiia

- “Svynari Ukrainy”. 2022. No 3 (Traven). 4 p. URL: <https://pigua.info/uk>
16. Current Status of the Swine Industry : Analytical Digest. Asotsiatsiia “Svynari Ukrainy”. 2022. No 4 (Cherven). 4 p. URL: <https://pigua.info/uk>
17. Current Status of the Swine Industry : Analytical Digest. Asotsiatsiia “Svynari Ukrainy”. 2022. No 5 (Lypen). — 4 p. URL: <https://pigua.info/uk>
18. Average Consumer Prices for Goods (Services) in Ukraine in 2022. Derzhstat Ukrainy. Vyd. ofits. Kyiv, 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/Arch_sctp_u.htm
19. Consumer Price Indexes for Goods and Services. Derzhstat Ukrainy. Vyd. ofits. Kyiv, 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/09/13.doc>
20. State Customs Service of Ukraine. URL: <https://customs.gov.ua/>

Anotation

Nesterchuk Iu. O., Yurchenko O. S.

The impact of the factor of war on the domestic pig production (march—august 2022)

In recent years, commercial pork production in Ukraine has been struggling. It led to decrease of number of market operators and population of pigs. A full-scale war has deepened the industry crisis that negatively influenced the country's food security in terms of supplying the population with pork which has 36 % share in meat consumption.

The purpose of the study is to analyze pig production during six months of war, the impact of the war factor on the number of pigs, domestic pork price, foreign trade balance, etc.

Since the beginning of the war, pig population of Ukraine has decreased by 12 %. As a result, the overall volume of supplies to the domestic market could fall by 100,000 tons of live weight (-10,2 % compared to 2021). Reduction in the supply led to increase of average price on chilled pork by 15 % during six months of war. This has resulted in more competition between pork and poultry. The war factor has a negative impact on the foreign-trade balance. The blockade of ports has halted pork exports. In the first eight months of 2022, pork imports amounted 38,000 tons, which is three times more YOY and equals 12 % of domestic pork market volume.

Despite business risks arising out of war, loss of qualified farm personnel due to mobilization and displacement, growing pressure of pork imports, drop of pork consumption due to migration of millions of Ukrainians and purchasing power loss coursed by reduction in income and forced unemployment, most producers continue operating steadily in the areas controlled by Ukraine. Approximately 20 % of companies engaged in pig production have plans to expand capacities. The stimulus is 15 % rise in the price of pig live weight.

Key words: *the war factor, commercial pig production, pork supply, pig population, foreign-trade balance, chilled pork.*

**ІНФОРМАЦІЯ
ДЛЯ АВТОРІВ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ УСАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА**

Періодичність видання – два рази на рік

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. Стаття готується українською, російською або англійською мовою обсягом 8–12 сторінок основного тексту.
2. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання) і відповідати тематичному напрямку.
3. Для публікації статті у збірнику необхідно надіслати на e-mail редакції журналу sbornik-unaus@ukr.net в окремих файлах інформацію:
 - а) авторську довідку мовою, якою написана стаття;
 - б) текст статті;
 - в) рецензію на статтю (див. пункт 7).
4. Оформлення статті: формат аркуша А4 (210 × 297 мм.), розташування лише книжкове, верхній, нижній, правий і лівий береги – по 20 мм. Файл зі статтею подається без нумерації сторінок. Всі текстові матеріали (в т.ч. таблиці та рисунки) набираються однією гарнітурою «TimesNewRoman», розмір шрифту 14 пунктів, відстань між рядками – полуторний інтервал, абзацний відступ – 1,2. Графічний матеріал статті виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel. Файл статті повинен бути набраний і повністю сформований у редакторі Microsoft Word, назва файлу повинна містити прізвище автора або авторів.
5. Анотація мовою написання статті подається до 5 стрічок. Розширена анотація англійською мовою повинна бути складена відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз (містити не менше 1800 символів). Переклад має бути професійним без використання інтернет перекладачів, в інакшому випадку стаття буде повернута на доопрацювання.
6. Структура статті: УДК, назва статті, ПІБ авторів, науковий ступінь, назва установи, анотація українською мовою, ключові слова. Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висновки. Література (згідно вимог ДСТУ 8302:2015). References (згідно міжнародних вимог). Розширена анотація англійською мовою.
7. Автор повинен разом із статтею надати рецензію кандидата або доктора наук, які мають статті, що входять до міжнародних наукометричних баз Scopus або Web of science. Підпис рецензента має бути завірений печаткою установи.
8. Після прийняття статті до публікації автор безстроково передає невиключні авторські права на цю статтю. Всі виняткові права залишаються у авторів.

Діордієва Ірина Павлівна,

*кандидат с.-г. наук, доцент, технічний секретар Збірника наукових праць
Уманського національного університету садівництва*

e-mail: sbornik-unaus@ukr.net

<http://journal.udau.edu.ua/ua/index.html>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Збірник наукових праць УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА

Засновано в 1926 році

Випуск 100

Частина 2
Економічні науки

Повні тексти статей, у форматі pdf доступні на сайтах:

<http://journal.udau.edu.ua/ua/index.html>

<https://journals.indexcopernicus.com/>

Google scholar

Підписано до друку 22.12.2022 р.

Формат 60 × 84 1/16.

Папір офсетний. Умов.-друк. арк.

Наклад 300 прим.

Замовлення №

Видавець і виготівник «Сочінський М. М.» 20300,
м. Умань, вул. Тищика, 18/19 Свідоцтво суб'єкта
видавничої справи ДК № 2521 від 08.06.2006.

тел. (04744) 4-64-88, (067) 104-64-88

vizavi-print.jimdo.com

e-mail: vizavi008@gmail.com